

ISSN 1691-6298

INFORMĀCIJA UN SABIEDRĪBA

Informācijas un bibliotēku
studiju nodaļas raksti

Nr. 1

Proceedings of the
Department of Information
and Library Studies

INFORMATION AND SOCIETY

INFORMĀCIJA UN SABIEDRĪBA

INFORMATION AND SOCIETY

Latvijas Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa

INFORMĀCIJA UN SABIEDRĪBA

Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti

Nr. 1

INFORMATION AND SOCIETY

Proceedings of the Department of Information and Library Studies

Rīga
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
2010

UDK 02(082)

In 290

Latvijas Universitāte. Sociālo zinātņu fakultāte. Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa.

Informācija un sabiedrība : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti / Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa. — Nr.1 (2010)- . — Rīga : Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa, 2010- . — ISSN 1691-6298.

Nr.1. — 2010. — 156 lpp.

Izdevums paredzēts bibliotēku un informācijas dienestu darbiniekiem, informācijas un bibliotēkzinātnes studentiem un docētājiem, kā arī visiem, kas interesējas par informācijas izplatību sabiedrībā.

Galvenā redaktore prof. Dr.paed. **Baiba Sporāne**, Latvijas Universitāte

Redkolēģija

Asoc. prof. Dr.philol. **Viesturs Zanders**, Latvijas Universitāte

Doc. Dr.philol. **Daina Pakalna**, Latvijas Universitāte

Doc. Dr.philol. **Līga Krūmiņa**, Latvijas Universitāte

Prof. **Māra Saule**, Vermontas universitāte

Prof. **Domas Kaunas**, Viļņas Universitāte

Prof. **Elena Macevičiute**, Borosas Universitāte

Prof. **Džeina Klobas**, Bokoni Universitāte Milānā

Prof. **Nils Ole Pors**, Dānijas Karaliskā bibliotēku un informācijas zinātnes skola

Dr. **Maikls Olsons**, Sidnejas Tehnoloģiskā universitāte

Atbildīgā par izdevumu: **Vineta Gerkena**

Latviešu valodas teksta literārā redaktore: **Baiba Mūrniece-Buļeva**

Bibliogrāfiskā redaktore: **Baiba Mūze**

Maketu veidojusi: **Anita Rašmane**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

PRIEKŠVārds

Ar pirmo numuru Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa uzsāk jauna turpinājumi izdevuma publicēšanu. Rakstu krājums „Informācija un sabiedrība” ir pirmais Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas sagatavotais izdevums, kas tiek publicēts elektroniskā formā. Rakstu krājuma mērķis ir parādīt plašu pētniecības virzienu spektru, pie kura strādā Nodaļas docētāji un jaunie zinātnieki, veicināt maģistrantu, doktorantu un akadēmiskās pētniecības rezultātu publicitāti, kā arī piedāvāt diskusiju platformu informācijas un bibliotēku jomas profesionāļiem. Uzmanība ir pievērsta informācijas un zināšanu pārvaldībai, informācijas tehnoloģiju un sabiedrības mijiedarbībai, inovāciju adaptēšanas procesiem u.tml.

Pirmajā krājumā ir ievietoti raksti, kuros analizēti konceptuāli informācijas un bibliotēkzinātnes jautājumi, iezīmēti jauni virzieni informācijas pārvaldībā un bibliotēku darbībā, informācijas sakārtošanā un apstrādē, kā arī bibliotēku vēsturē. Krājumā ir ietverti pēc tematikas atšķirīgi raksti, tomēr tos vieno autoru pētnieciskās novitātes un ieinteresētība sekmēt izpratni par informācijas izplatību informācijas sabiedrības kontekstā.

Raksti izkārtoti trijās tematiskajās nodaļās: „Informācijas zinātne”, „Bibliotēkzinātne” un „Grāmatzinātne”.

Krājumu ievada Baibas Holmas raksts „Bibliotēkzinātne un informācijas zinātne 21. gadsimtā”, kurā raksturota mūsdienu bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes situācija informācijas sabiedrības kontekstā.

Tematiskajā nodaļā „Informācijas zinātne” ievietoti pieci raksti: Mairas Dudarevas „Vizuālā komunikācija digitālo fotogrāfiju izguves procesā”, Aigas Grēniņas „Elektroniskā grāmata kā inovatīvs informācijas resurss”, Ditas Leitānes „Priekšmetošanas problēmas bibliotēku elektroniskajos katalogos: ideāli un realitāte”, Baibas Mūzes „Informācijas resursu veidošana: sadarbības aspekti” un Dainas Pakalnas „Bibliometrijas un vebometrijas lietojums augstskolu darbības novērtēšanā”. Autores aplūko atšķirīgus informācijas zinātnes un informācijas darba jautājumus — vizuālo resursu indeksēšanu, latviešu e-grāmatu adaptācijas iespējas sabiedrībā, cilvēka veiktu indeksēšanu kā informācijas tematiskās organizēšanas metodi, mūsdienu bibliotēku sadarbības formas informācijas resursu veidošanā, kā arī meklē atbildes uz jautājumiem: kādi ir vadošo pasaules augstskolu darbības vērtēšanas kritēriji, un kādu vietu, salīdzinot ar citām Baltijas valstu augstskolām, ieņem Latvijas Universitāte. To nozīme nav apšaubāma, jo aktualizē informācijas pieejamības uzlabošanu sabiedrībā un digitālās plaissas likvidēšanu.

Nodaļā „Bibliotēkzinātne” publicēti Dženijas Dzirkales-Maļavkinas, Vinetas Gerkenas, Baibas Sporānes un Ļenas Žuravļovas raksti. Tie saturiski ir dažādi un risina Latvijas publiskajām un zinātniskajām bibliotēkām svarīgus jautājumus. Dženijas Dzirkales-Maļavkinas rakstā „Mūsdienu bibliotēkārās darbības principi, uzdevumi un sistēma” sniegtas autores teorētiskās atziņas par bibliotēku kā sistēmu no trīs aspektiem: strukturālā, funkcionālā un vēsturiskā. Vineta Gerkena publikācijā „Saskarsmes veidošana ar netipiskiem bibliotēkas lietotājiem” raksturo komunikācijas īpatnības ar dažādu tipoloģisko īpatnību partneriem, partneriem no „abstrakto partneru tipu” klasifikācijas un cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Baiba Sporāne rakstā „Bibliotēkārā ētikas paradigma” ir mēģinājusi pamatot nepieciešamību izprast

un lietot vērtību teorijas (aksioloģijas) atziņas bibliotekārajā telpā un bibliotēku darba procesos saistībā ar ētiku un profesionālo ētiku. Ļena Žuravļova publikācijā „Bibliotēkas iekšējās komunikācijas aspekti” izvērtē iekšējās komunikācijas lomu bibliotēkā un piedāvā pasākumu kompleksa modeli iekšējās komunikācijas pilnveidošanai Latvijas Universitātes bibliotēkas vidē.

Krājumu noslēdz tematiskā nodaļa „Grāmatzinātne”, kurā ievietota Viestura Zandera publikācija „Teodors Līventāls (1882–1956) Latvijas bibliotēku vēsturē”. Raksts iepazīstina ar vienu no 20. gadsimta sākuma aktīvākajiem Latvijas bibliotekārās dzīves dalībniekiem.

Rakstu autori — informācijas zinātnes un bibliotēkzinātnes speciālisti ir Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas studiju programmu docētāji, doktoranti un augsta līmeņa profesionāļi no Latvijas lielākajām bibliotēkām — Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Rīgas Tehniskās universitātes Zinātniskās bibliotēkas.

SATURS

Holma Baiba

Bibliotēkzinātne un informācijas zinātne 21. gadsimtā	7
<i>LIBRARY SCIENCE AND INFORMATION SCIENCE IN 21st CENTURY</i>	

INFORMĀCIJAS ZINĀTNE

Dudareva Maira

Vizuālā komunikācija digitālo fotogrāfiju izguves procesā	19
<i>COMMUNICATION IN A RETRIEVAL PROCESS OF DIGITAL PHOTOGRAPHY</i>	

Grēniņa Aiga

Elektroniskā grāmata kā inovatīvs informācijas resurss	35
<i>ELECTRONIC BOOK AS AN INNOVATIVE SOURCE OF INFORMATION</i>	

Leitāne Dita

Priekšmetošanas problēmas bibliotēku elektroniskajos katalogos: ideāli un realitāte	45
<i>SUBJECT INDEXING PROBLEMS IN LIBRARY ONLINE CATALOGUES: IDEALS AND REALITY</i>	

Mūze Baiba

Informācijas resursu veidošana: sadarbības aspekti.	51
<i>CREATION OF INFORMATION RESOURCES: ASPECTS OF CO-OPERATION</i>	

Pakalna Daina

Bibliometrijas un vebometrijas lietojums augstskolu darbības novērtēšanā	68
<i>APPLICATION OF BIBLIOMETRICS AND WEBOMETRICS EVALUATING THE QUALITY OF WORK AT THE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS</i>	

BIBLIOTĒKZINĀTNE

Dzirkale-Maļavkina Dženija

Mūsdienu bibliotēkārās darbības principi, uzdevumi un sistēma	81
<i>PRINCIPLES, TASKS AND THE SYSTEM OF THE CONTEMPORARY LIBRARY WORK</i>	

Gerkena Vineta

Saskarsmes veidošana ar netipiskiem bibliotēkas lietotājiem.	95
<i>COMMUNICATION WITH UNTYPICAL USERS</i>	

Sporāne Baiba

Bibliotekāra ētikas paradigma	112
<i>PARADIGM OF LIBRARIAN'S ETHIC</i>	

Žuravļova Ļena

Bibliotēkas iekšējās komunikācijas aspekti	130
<i>INTERNAL COMMUNICATION IN LIBRARY</i>	

GRĀMATZINĀTNE

Zanders Viesturs

Teodors Līventāls (1882–1956) Latvijas bibliotēku vēsturē.	147
<i>THE IMPACT OF TEODOR LIVENTAL (1882–1956) ON THE HISTORY OF LATVIAN LIBRARIES</i>	

BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

LIBRARY SCIENCE AND INFORMATION SCIENCE IN 21st CENTURY

Baiba Holma

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: baiba.holma@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Raksta mērķis ir raksturot bibliotēkzinātņi un informācijas zinātņi informācijas sabiedrības kontekstā.

Metodoloģija/pieeja — Rakstā aplūkoti jautājumi aprakstīti, pamatojoties uz literatūras studijām.

Rezultāti — Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes raksturojums ietver šo zinātņu saturu, tematiskā aptvēruma atspoguļojumu, skaidro izpratni par abu nozaru savstarpējām attiecībām. Rakstā īpaša uzmanība pievērsta bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes izglītības tendencēm, zināšanām, prasmēm, kas nepieciešamas 21. gadsimta informācijas speciālistam. Raksta noslēgumā sniegts bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes pētniecības raksturojums: izpētes tematu klasifikācija, izmantoto metožu vērtējums un prognozes par pētniecības attīstības virzieniem.

Praktiskā nozīme — Raksta atziņas ir izmantojamas bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes studiju programmu izstrādei, šo nozaru pētījumu īstenošanai, kā arī labākai šo nozaru izpratnei.

Novitāte — Rakstā bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes raksturojums skatīts kontekstā ar Latvijas situāciju.

Atslēgvārdi: Bibliotēkzinātne, Informācijas zinātne, Tematiskais aptvērums, Izglītība, Pētniecība

Raksta veids: Pārskata tipa raksts

Norādes: 25 norādes

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

Abstract:

Purpose — The purpose of this article is to introduce the library science and information science in the context of information society.

Design/methodology/approach — The paper is based on literature studies.

Findings — The paper describes content and role of library science and information science in the context of information society. It includes description of content, subject coverage of library science and information science, explains conception of relations between library science and information science. Special attention is paid to description of tendencies in education and to the necessary knowledge and skills of information professional of the 21st century. The paper ends with characterization of the main research issues in library science and information science: classification of themes, evaluation of methods, and predictions of future research.

Practical implications — The conceptions of the paper should be used for the development of study programmes of library science and information science, for research, as well as for better comprehension of library and information science.

Originality/value — The description of library science and information science is done in the context of situation in Latvia.

Keywords: Library science, Information science, Subject coverage, Education, Research

Article Type: Review

References: 25 references

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

Levads

2007. gada 11. un 12. oktobrī, atzīmējot Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas 60 gadu jubileju, notika starptautiska konference „Personība. Informācijas telpa”. Konferencē tika pārrunātas nozīmīgākās bibliotēkzinātnes (turpmāk — BZ) un informācijas zinātnes (turpmāk — IZ) attīstības tendences un problēmas gan izglītībā, gan pētniecībā Latvijā un ārzemēs. Atzīmējot pirmā nodaļas vadītāja — bibliogrāfa, grāmatzinātnieka un pedagoga Kārļa Egles (1887–1974) veikumu, konferencē tika aplūkoti arī grāmatzinātnes jautājumi un šīs zinātnes vieta BZ un IZ izglītībā¹.

Šī raksta mērķis ir sniegt ieskatu mūsdienu BZ un IZ situācijas raksturojumā informācijas sabiedrības kontekstā. Raksta struktūru veido trīs nodaļas. Pirmajā nodaļā raksturota BZ un IZ, to saturs, tematiskais aptvērums un loma informācijas sabiedrībā. Otrajā nodaļā raksturotas mūsdienu tendences BZ un IZ izglītībā, trešajā nodaļā apskatīti galvenie pētniecības temati un tendences BZ un IZ. Ieskats šajos jautājumos ir sniegts, pamatojoties uz literatūras studijām un atziņām no konferences referātiem.

Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes loma informācijas sabiedrībā

Cilvēka un sabiedrības vajadzības pēc informācijas ir nebeidzamas, jo informācija un ar tās palīdzību iegūtās zināšanas ir būtisks nosacījums, lai veiktu ikvienu darbību. Savā vēsturiskajā attīstībā, izejot cauri vairākiem sabiedrības organizācijas modeļiem (pirmatnējā → agrārā → industriālā sabiedrība), cilvēce ir nonākusi līdz informācijas un zināšanu sabiedrībai, kurai raksturīga vēl līdz šim nebijusi iespēja piekļūt un izmantot informāciju. Informācijas sabiedrība tiek definēta kā sabiedrība, kuru „integrē sarežģīti komunikāciju tīkli, kas nodrošina strauju informācijas radīšanu un apmaiņu” (11) jebkurā brīdī, atrodoties jebkurā vietā.

Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas un informācijas elektroniskā/digitālā eksistences forma ir kardināli izmainījusi *informācijas dzīvi*. Tā ir kļuvusi vieglāk transportējama, ātrāk pārraidāma, daudzveidīgāk apstrādājama un līdz ar to arī meklējama/atrodama, tās ir kļuvusi ievērojami vairāk, rezultātā radot informācijas plūdus un bieži vien traucējot atrast atbilstošāko informācijas avotu. Tāpēc arvien nozīmīgāki kļūst tie informācijas dienesti, kas nodrošina kvalitatīvas informācijas ātru iegūvi.

Izmaiņas ir notikušas arī sabiedrības informācijas infrastruktūrā. Bibliotēkas vairs nav vienīgās institūcijas, kuras gadsimtiem ilgi bija kalpojušas par dokumentos fiksēto zināšanu krājējām savās kolekcijās un to izmantošanas nodrošinātājām. Tā, piemēram, pētījumi pierāda, ka studenti pat zinātniskās informācijas meklēšanai aktīvāk izmanto interneta meklēšanas dienestu „Google” nevis akadēmisko bibliotēku resursus (5, 499. lpp.).

Informācijas (dokumentu, informācijas avotu) dzīves izmaiņas ir ietekmējušas vispirms jau BZ, tās saturu un tematisko aptvērumu, kā arī bijušas par pamatu, lai izveidotos tāda jauna sociāla zinātne kā IZ. Neskatoties uz to, ka pasaulē pētījumi IZ jau aktīvi noris kopš 20. gadsimta 50. gadiem, „Latvijas Zinātņu nozaru un apakšnozaru sarakstā” ir atrodama tikai BZ (14).

¹ Konferenču referāti pieejami izdevumā:

Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas 60 gadu jubilejai veltīta starptautiska konference „Personība. Informācijas telpa” [elektroniskais resurss] : [konferenču referāti] = University of Latvia. Faculty of Social Sciences. 60th anniversary of the Department of Information and Library Studies. International Conference „Personality. Information Space” : [conference proceedings]. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa; redakcijas kolēģija: Baiba Sporāne ... [u.c.]. 1 CD. ISBN 978-9984-39-348-3.

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

Ir dažādi viedokļi par BZ un IZ savstarpējo saistību. Viens no dominējošiem ir uzskats, ka tās ir divas neatkarīgas, bet savstarpēji cieši saistītas zinātnes: IZ ir plašāka zinātne, jo pēta informāciju un zināšanas kā sociālas parādības sabiedrībā kopumā², kamēr BZ tradicionāli ir galvenokārt pievērsusies informacionālajiem procesiem bibliotēkā^{3,4}.

ASV informācijas zinātnieks Tefko Saracevičs (*Tefko Saracevic*) uzskata, ka, kaut arī abām nozarēm ir kopīga to sociālā loma — nodrošināt „grafisko un citu ierakstu efektīvu izmantošanu” (20, 1060. lpp.), lai vislabākajā veidā apmierinātu indivīda informācijas vajadzības, IZ tomēr ir samērā daudz atšķirību no BZ:

- 1) IZ ir citas izpētes problēmas (pētījumu temati), piemēram, informācijas izguve dažādās sistēmās; izguves rezultātu atbilstība (relevance). Šos tematus nav pētījuši BZ.
- 2) IZ pētījumos tiek izmantotas citas teorijas nekā BZ (BZ galvenokārt izmanto filozofijas un komunikācijas teorijas).
- 3) IZ ir citāda tipa eksperimenti un empīriskie pētījumi.
- 4) IZ citādi izmanto rīkus un pieejas, piemēram, tehnoloģiju izmantošana informācijas izgūvē un bibliotēku automatizācijā.
- 5) IZ ir plašākas starpnozaru attiecības; tā savos pētījumos izmanto tādu zinātņu atziņas kā kognitīvā psiholoģija, datorzinātne, komunikācijas zinātne, lingvistika u.c. BZ ir vairāk „pašpietiekama” (20, 1060. lpp.).

Nozaru neatkarību, bet tajā pašā laikā arī ļoti ciešo saistību parāda to pētījumu temati.

Ir arī viedoklis (piemēram, *Marco Gui A. (17)*), kas pauž domu, ka IZ ir tā pati BZ, tikai ieguvusi „modernāku” nosaukumu, un raksturo bibliotēkas informacionālo procesu attīstības tendences, kas vistiešāk ir saistītas ar bibliotekāro procesu automatizāciju un informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošanu. Savukārt dažas IZ definīcijas ir ļoti tuvas procesiem, kas tiek nodrošināti jebkurā bibliotēkā, tāpēc arī var tikt secināts, ka zinātnes ir identiskas.⁵ Tomēr, kā redzams 1. tabulā, IZ tematiski ir daudz plašāka, tās izpētes jautājumi ir vairāk saistīti ar tehnoloģiju izmantošanu informācijas pārvaldībai ne tikai bibliotēkā, bet dažādās vidēs (piemēram, internetā) un institūcijās.

Vēlme pēc šo abu nozaru „sapludināšanas” drīzāk ir izskaidrojama ar to kopīgo sociālo lomu, kā arī ar dažādiem administratīviem un izglītības procesu optimizējošiem faktoriem. Abu nozaru sociālā loma tiek skaidrota ar uzdevumu — veicināt nepieciešamās informācijas efektīvu komunikāciju starp cilvēku — informācijas radītāju un cilvēku — informācijas lietotāju (3), kas realizējams ar kvalitatīvu un lietotājam draudzīgu komunikācijas līdzekļu (piemēram, informācijas meklēšanas un izguves sistēmu: katalogu, datubāzu, digitālo bibliotēku u.c.) izstrādi. Savukārt izglītības procesa optimizēšanai tiek piedāvātas vienotas studiju programmas bibliotēku un informācijas zinātnē, kas dod iespēju paplašināt studējošo mērķauditoriju un potenciālās darba vietas darba tirgū. Tas ir arī viens no iemesliem, kāpēc arvien vairāk tiek lietots apkopojošais nosaukums — „bibliotēku un informācijas zinātne” (BIZ) (*library and information*

² Informācijas zinātne ir zinātne, kuras zinātniskā pētniecība un praktiskā/profesionālā darbība ir vērsta uz tādu problēmu risināšanu kā zināšanu un zināšanu ierakstu [*fiksēto zināšanu, BH.*] efektīvu komunikāciju starp cilvēkiem sociālo, institucionālo, individuālo informācijas vajadzību kontekstā, maksimāli pilnīgi izmantojot iespējas, kuras piedāvā mūsdienu informācijas tehnoloģijas (20, 1055.-1056. lpp.).

Jāatzīmē, ka IZ izpratnē vēl nav vienotības — ir dažādas pieejas par to, kas ir šīs zinātnes izpētes objekts (vai tā ir informācija, vai dati, vai zināšanas, vai ziņojumi), sastopami arī dažādi viedokļi par zinātnes piederību konkrētai zinātņu grupai (piemēram, sociālām zinātnēm vai tehniskām zinātnēm) (25).

³ Bibliotēkzinātne ir bibliotēku uzturēšanas un administrēšanas pētniecības joma vai principi un prakse (15).

⁴ Bibliotēkzinātne ir zinātnes apakšnozare, kurā pēta tradicionālās un modernās rakstītās (rokraksti, iespiestā, elektroniskā informācija) informācijas funkcionēšanas likumsakarības sabiedrības sistēmā „dokuments—bibliotēka—lietotājs” (13).

⁵ Informācijas zinātne — teorētiska un lietišķa zinātne par fiksēto zināšanu vākšanu, klasificēšanu, glabāšanu, izgūvi un izplatīšanu (10).

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

science; LIS). Raksturojot BIZ, tiek uzsvērts, ka tā ir integrēta zinātne, kura izmanto daudzu saskarozaru atziņas, tās pētījumi ir vērsti uz informācijas tehnoloģiju izmantošanas pilnveidošanu, un tās uzdevums ir kalpot par teorētisko bāzi informācijas sabiedrības attīstībai. Pētnieki gandrīz vienprātīgi atzīmē tās dinamisko un strauji mainīgo raksturu.

1. tabula

BZ un IZ pētījumu temati

BZ pētījumu temati	IZ pētījumu temati
Cilvēka informācijas meklēšanas uzvedība (informācijas meklēšana; meklēšanas stratēģijas; informācijas izmantošana)	Cilvēka — datora mijiedarbība (pēta mijiedarbību starp lietotāju un informācijas sistēmu)
Zināšanu organizācija (ietver bibliografēšanu, katalogizēšanu, klasificēšanu, indeksēšanu un referēšanu; metadatus, semantisko un sintaktisko analīzi (kontrolētās valodas) u.c.)	Informācijas arhitektūra (informācijas (datu, zināšanu) strukturēšanas principi noteiktam mērķim)
Digitālās bibliotēkas	Informācijas izguve (meklēšana dažāda tipa datubāzēs, izmantojot dažādus paņēmienus)
Krājuma attīstība	Informācijas ētika
Saglabāšana	Informācijas sistēmas
Uzziņu un citi [informācijas] pakalpojumi	Zināšanu pārvaldība
	Zināšanu inženierija
	Zinātniskā komunikācija (bibliometrija, infometrija, vebometrija); zinātnisko žurnālu ietekmes faktoru noteikšana
	Dokumentu pārvaldes sistēmas
	Datu modelēšana
	Semantiskais tīmeklis
	Lietotāji orientēts sistēmu dizains
...	...

Izglītība bibliotēkzinātnē un informācijas zinātnē

Viens no BIZ kā teorētiskās bāzes praktiskā lietojuma laukiem ir izglītība. Organizēta un sistemātiska bibliotēkārā izglītība pasaulē sākās 19. gadsimta beigās ASV, un tai bija izteikti profesionāls raksturs. Eiropas valstīs akadēmiskā bibliotēkārā izglītība aizsākās ar 20. gadsimta 30. un 40. gadiem un nostiprinājās, sākot ar 60. gadiem. Pašlaik Eiropā ir apmēram 200 augstākās izglītības institūcijas, kuras piedāvā izglītību BIZ programmās (4, 232. lpp.).

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

Latvijā augstākā bibliotekārā izglītība sākās 1947. gadā Latvijas Valsts Universitātē. Šobrīd LU Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa piedāvā trīs studiju programmas: akadēmisko bakalaura programmu bibliotēkzinātnē un informācijā; akadēmisko maģistra programmu bibliotēkzinātnē un informācijā; profesionālo maģistra programmu informācijā un bibliotēkzinībās⁶. Pirmā līmeņa profesionālo augstāko bibliotekāro izglītību var iegūt Latvijas Kultūras koledžā.

Kā norāda profesors Džons Fezers (*John Feather*) (8, 2. lpp.), sākot ar 20. gadsimta 70. gadiem, kad arvien nozīmīgāku vietu sabiedrības informācijas procesos sāka ieņemt informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, BZ un IZ izglītības saturs nepārtraukti mainās, un augstākās bibliotekārās izglītības skolas/institūcijas (nodaļas, fakultātes vai katedras — atkarībā no institucionālā formējuma) arvien aktīvāk meklē, kā pilnveidot programmu saturu.

Vērojamas dažādas tendences attiecībā uz programmu satura tematiskā aptvēruma izveidi un izglītības norisi. Daļa skolu/institūciju mēģina pieturēties pie tradicionālā satura (BZ) un mērķa — sagatavot profesionālus bibliotēku darbiniekus, citas — pārorientējas uz plašāku mērķauditoriju, sagatavojot informācijas speciālistus (informācijas dizainerus un arhitektus⁷, metadatu pārvaldītājus, informācijas brokerus, tīmekļa vietņu uzturētājus) visdažādākā tipa iestādēm (arhīviem, indeksēšanas dienestiem, organizācijām un to intranetiem, digitālajām bibliotēkām). Līdz ar to arvien vairāk studiju programmās tiek iekļauti izteikti IZ priekšmeti: informācijas pārvaldība, zināšanu pārvaldība, satura (*content*) pārvaldība, informācijas arhitektūra, digitalizācija, kā arī arhīvu un dokumentu sistēmas. Programmu tematiskā paplašinājuma nepieciešamību parāda arī dažādi pētījumi, piemēram, TFPL⁸ veiktajā pētījumā par darba tirgu Lielbritānijā secināts, ka informācijas speciālistiem ir parādījušās jaunas darba iespējas informācijas un zināšanu pārvaldības jomās (22). Vairāki nozares pētnieki ir arī brīdinājuši, ka pārāk šaura studiju programmu specializācija mūsdienās (t.i., tikai bibliotekāro izglītošana) var radīt līdzīgas sekas, kādas ir pandu populācijai — „izmiršanu” (23).

Programmu satura tematiskā aptvēruma izveidi (pamatā vai nu BZ, vai IZ, vai BIZ), kā arī tā regulāru atjaunošanu ietekmē dažādi faktori: vēlmes un iespējas mainīties un nodrošināt noteiktu zināšanu un prasmju apguvi, finanses, jaunu un zinošu docētāju piesaistes iespējas, darba tirgus prasības, organizatoriskās prasmes, tradīcijas u.c. Taču, lai varētu noteikt studiju programmu tematisko aptvērumu, ir svarīgi saprast, kas veido informācijas speciālistam nepieciešamo zināšanu un prasmju kopumu mūsdienās vai citiem vārdiem, kuras ir informācijas speciālistam nepieciešamās speciālās un unikālās zināšanas un prasmes, kuras — vispārējās zināšanas un prasmes un kādas personības īpašības ir svarīgas, lai cilvēks varētu veikt profesijas uzdevumus.

Informācijas speciālistam nepieciešamo speciālo zināšanu un prasmju noskaidrošana ir īpaši nozīmīga, jo pēdējos gados ir bijušas diskusijas par šīs profesijas pastāvēšanu mūsdienu sabiedrībā, kurā teorētiski ikviens cilvēks pats var meklēt un atrast sev nepieciešamo informāciju jebkurā laikā un gandrīz no jebkuras vietas. Taču, kā atzīmē Dž. Fezers (8, 6. lpp.), „... iemesls tam, kāpēc ikviens lietotājs bez speciālām zināšanām var tik viegli piekļūt milzīgiem datu un satura krājumiem, ir tas, ka šie krājumi ir atbilstoši organizēti. Kārtības ieviešana haosā ir vienmēr bijis viens no pirmajiem informācijas speciālistu uzdevumiem. No pirmajiem mēģinājumiem izveidot universālu bibliogrāfiju iespējām grāmatām Eiropā 16. gadsimtā līdz metadatiem, kas nodrošina arī „Google” darbību, informācijas speciālisti (ar visdažādākajiem amatu un profesiju nosaukumiem) ir bijuši iesaistīti informācijas sistematizēšanas procesā. ... Tāpēc zināšanu un informācijas pārvaldība un informācijas piekļuves veicināšana lietotājam ir

⁶ Profesionālā maģistra programma informācijā un bibliotēkzinībās 2009. gada beigās tika slēgta.

⁷ Piemēram, Kalifornijas Universitātes Berklijas Informācijas skola (ASV) (University of California Berkeley School of Information, <http://www.ischool.berkeley.edu/programms.overview>)

⁸ TFPL — zināšanu, informācijas, bibliotēku, dokumentu, tīmekļa un satura pārvaldības profesionālu pakalpojumu kompānija, kas nodrošina informāciju par vakancēm, piedāvā apmācības un konsultācijas (<http://www.tfpl.com/aboutus/index.cfm>)

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

pamats profesionālajai praksei un arī izglītības programmām.” (8, 6. lpp.). Līdzīgas domas par profesijas pamatzināšanām vai unikālajām zināšanām ir arī citiem zinātniekiem (piemēram, R. Audunsonam (*R. Audunson*) (1), B. Hjørlandam (*B. Hjørland*) (9) u.c.). Zināšanu un informācijas organizēšana ietver informācijas avotu/dokumentu apstrādi, kas mūsdienās, pateicoties informācijas tehnoloģiju attīstībai, arī turpina strauji attīstīties. Bieži vien izglītības procesā lielākās problēmas rada pietiekami ātra jauno iespēju apguve un iekļaušana apmācības procesā.

Citas BIZ speciālās zināšanas un prasmes ir informācijas meklēšanas un izguves prasmes, uzziņu darbs, lietotāju apmācība, tehnoloģiju prasmes, mārketinga, zīmola veidošanas prasmes, informācijpratība u.c. 2. tabulā sakārtoti temati, kurus uzskata par pamattematiem BIZ programmās Eiropas skolās (4, 235. lpp.). Tematu kārtojums atbilst svarīguma novērtējumam.

2. tabula

Nozīmīgākie temati BIZ programmās Eiropas skolās (4, 235. lpp.)

Temati	Svarīguma novērtējums (%)
Informācijas meklēšana un informācijas izguve	100
Bibliotēku pārvaldība un izmantošanas veicināšana / sekmēšana	81
Zināšanu organizācija	66
Zināšanu pārvaldība	49
Informācijpratība un mācīšana	45
Informācijas sabiedrība: barjeras informācijas brīvai pieejamībai	45
Bibliotēkas un sabiedrība vēsturiskā perspektīvā	38
Kultūras mantojums un tā digitalizācija	19
Bibliotēka daudzkulturālā informācijas sabiedrībā: starptautiskā un starpkultūru komunikācija	13
Kultūras meditācija Eiropas kontekstā	6

Šajā tabulā pirmajā vietā ir informācijas meklēšanas un izguves prasmes, bet iepriekš minētā zināšanu organizācija novērtēta kā trešā nozīmīgākā prasme.

Profesionālo prasmju/kompetenču noskaidrošana ir daudzu pētījumu uzmanības lokā. Apkopojošu kompetenču grupējumu piedāvā speciālo bibliotēku asociācija (ASV) izdevumā „21. gadsimta informācijas speciālistu kompetences” (6, 1. lpp.):

- A. Informācijas organizāciju (iestāžu) pārvaldība;
- B. Informācijas resursu pārvaldība;
- C. Informācijas pakalpojumu pārvaldība;
- D. Informācijas rīku un tehnoloģiju lietojums.

Palielinoties digitālo bibliotēku izveides nozīmībai, īpaši tiek izceltas profesionālās prasmes, kuras nepieciešamas „digitālajam bibliotēkaram” (tehnoloģiju prasmes, zināšanu/informācijas organizācija, dažādu kultūru izpratne; epistemoloģija, zināšanu pārvaldība; sociālo procesu veicināšana, mediācija tīmeklī) (21).

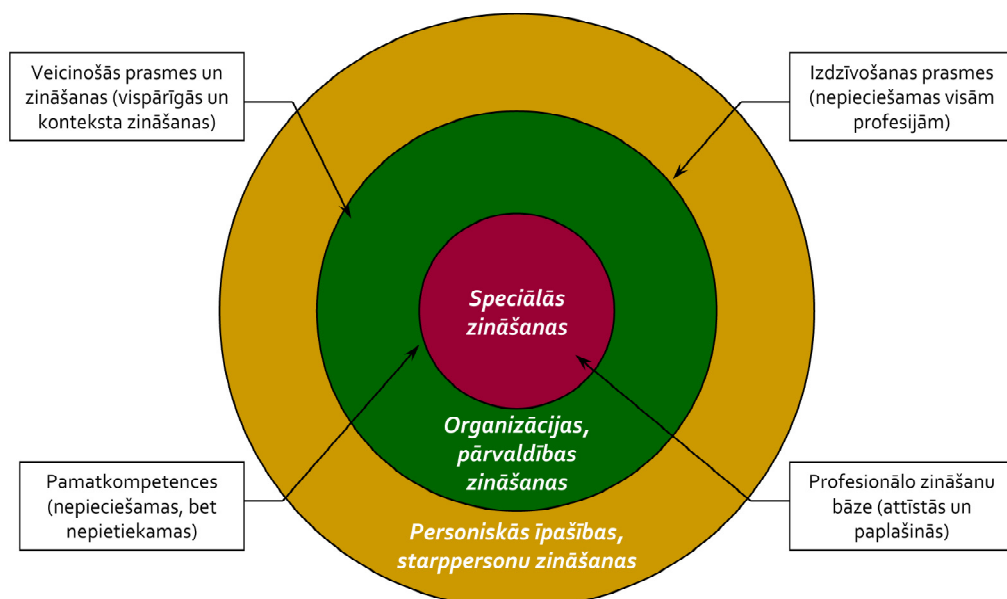
B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

BIZ programmās specifisko zināšanu apguvei atsevišķās skolās (piemēram, Lietuvā, Igaunijā, Latvijā) un dažādos laikos ar atšķirīgu intensitāti tiek piedāvāts arī tāds radniecīgas nozares priekšmets kā grāmatzinātne. Igaunijas grāmatzinātniece Tiu Reimo (*Tiiu Reimo*) atzīmē, ka pēc 20. gadsimta 70. gadiem grāmatzinātnes loma BIZ programmās samazinājās, jo to izkonkurēja IZ un informācijas automatizācijas jautājumi. Taču šobrīd digitālo bibliotēku veidošanas un dokumentētās kultūras mantojuma digitalizēšanas ietekmē grāmatzinātne atkal kļūst par nozīmīgu nozari programmās (19, 3. lpp.).

Vispārējās zināšanas un prasmes ir tās, kas ir svarīgas jebkuras profesijas pārstāvim mūsdienu sabiedrībā. Tās varētu saukt arī par sociālajām, komunikatīvajām un organizatoriskajām prasmēm, un tās ietver: problēmu risināšanas prasmes, laika un darba pārvaldīšanu, elastīgas un kritiskas domāšanas prasmes, prasmes strādāt komandā, labas komunikācijas prasmes u.c. (6). Lektore Ineses Auziņas Smitas (*Inese Auzina Smith*) veiktajā pētījumā Latvijas bibliotēku darbinieku atzinuši, ka tieši šo prasmju pietrūkst, tāpēc tām vajadzētu pievērst lielāku uzmanību apmācības procesā (2).

Personības īpašības ir tās, kas raksturo cilvēka attieksmi un vērtības un ietekmē darba pienākumu izpildi un kvalitāti. Informācijas speciālistam, lai veiktu savus darba uzdevumus, būtu jābūt precīzam, godīgam, pieklājīgam, pacietīgam, ar pozitīvu attieksmi pret dzīvi, ar radošu, inovatīvu domāšanu, elastīgam, ar labām spējām piemēroties videi, ar vēlmi meklēt jaunas iespējas, ar pieeju problēmām kā jauniem izaicinājumiem u.c.

Profesore Šeila Koralla (*Sheila Corral*) uzsver, ka informācijas speciālista kompetences ir speciālo, vispārīgo zināšanu un prasmju, personisko īpašību un konteksta zināšanu kopums (7, 35. lpp.). Ar konteksta zināšanām viņa norāda uz darbības vidi (piemēram, organizācija, institūcija), kurā atrodas informācijas iestāde un kura ir būtiska, lai varētu kvalitatīvi nodrošināt informācijas pakalpojumus. Visu zināšanu un prasmju kopumu viņa piedāvā koncentrisku aplū modeļa veidā (skat. 1. att.). Centrālais aplis modelī ir speciālās zināšanas un prasmes, vidus aplis — konteksta (konkrētas organizācijas) zināšanas un vispārīgās zināšanas (piemēram, vadības zināšanas), ārējais aplis — personiskās īpašības un prasmes (komunikāciju prasmes, prasmes strādāt komandā u.c.).

1. att. Profesionālās kompetences (7, 35. lpp.).

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

Tā kā bibliotekāra/informācijas speciālista profesijai tiek prognozētas jaunas lomas (izglītotāja, konsultanta, pētnieka, tehnoloģiju pārvaldītāja), tad Š. Koralla uzskata, ka BIZ kompetenču vidū drīzumā ienāks arī tās zināšanas un prasmes, kas būs nepieciešamas jauno lomu realizēšanai.

Bibliotēku u.c. informācijas iestāžu darbinieku profesionalitāte veido šo iestāžu tēlu sabiedrībā. Pārāk zemas kvalifikācijas prasības var pat apdraudēt profesijas pastāvēšanu, nespējot piedāvāt kvalitatīvus informācijas pakalpojumus un konkurēt ar citiem pakalpojumu sniedzējiem. Te parādās arī valsts politikas loma, piemēram, nopietnas problēmas profesijai var radīt nesakārtota izglītības sistēma un nepieciešamajām kompetencēm atbilstošu studiju programmu trūkums.

BIZ studiju programmu tematiskā aptvēruma izpēte ir svarīga arī starptautiskajā sadarbībā, kas Boloņas procesa rezultātā pēdējos gados attīstās arī Eiropā. Kā atzīmē Tallinas Universitātes lektore Sirje Virkus (*Sirje Virkus*) (24, 1. lpp.), BIZ skolas ir iesaistījušās dažādos sadarbības projektos, lai veicinātu BIZ studiju programmu un kursu pilnveidošanu, nostiprināšanu un atjaunošanu, lai palīdzētu ātrāk reaģēt uz studentu un globālā darba tirgus mainīgajām vajadzībām, kā arī lai sasniegtu starptautiskos kvalitātes standartus izglītībā, pētniecībā un pakalpojumos.

Pamatojoties uz pieredzi un literatūras studijām, var secināt, ka galvenās tendences BIZ izglītībā ir:

- ◆ programmu nepārtraukta pilnveidošana (programmas „mūžīgā attīstībā”). Pilnveidošanā arvien lielāka vieta tiek ierādīta informācijas un komunikācijas tehnoloģiju apguvei, to priekšmetu iekļaušanai, kas paplašina darba iespējas (zināšanu/informācijas pārvaldība, ierakstu pārvaldība) un nodrošina pamatus profesionālajai kompetencei;
- ◆ starptautiskās sadarbības attīstīšana. Sekojot līdzi globalizācijas tendencēm, Boloņas deklarācijas ieteikumiem, Eiropas BIZ izglītībā tiek veikts esošo programmu novērtējums un salīdzinājums, projektu ietvaros izstrādātas jaunas starptautiskas programmas, veicināta studentu, pasniedzēju mobilitāte;
- ◆ mācību metožu un procesa pilnveide. Attīstoties tehnoloģijām, BIZ izglītībā tiek ieviesta e-apmācība. Jaunu zināšanu apguvei tiek aktīvi domāts par tālākizglītības un mūžizglītības nodrošināšanu.

Pētniecība bibliotēkzinātnē un informācijas zinātnē

Ikvienas zinātnes pastāvēšanas un attīstības pamatā ir pētniecība. Bibliotēku un informācijas zinātnes izglītības asociācija (*Association for Library and Information Science Education (ALISE)*) (ASV) ir izstrādājusi pētniecības tematu klasifikācijas shēmu, go nozares tematus sagrupējot astoņos plašos tematos (16):

1. BIZ attīstība/pamatprincipi (BZ, IZ vēsture, bibliotēku vēsture, bibliotēkas un sabiedrība; intelektuālais īpašums; izdevniecības, intelektuālā brīvība un cenzūra u.c.);
2. BIZ izglītība (pētniecības metodes; starptautiskā/salīdzinošā bibliotēkzinātne, izglītības metodes);
3. Krājumu attīstība (krājuma attīstība, saglabāšana, speciālās kolekcijas u.c.);
4. Informācijas pakalpojumi dažādām lietotāju grupām (uzziņu un informācijas pakalpojumi, e-uzziņu pakalpojumi, informācijpratība, informācijas vajadzības un uzvedība, zinātniskā komunikācija u.c.);
5. Informācijas organizācija (katalogizēšana, indeksēšana, zināšanu pārvaldība, metadati, semantiskais tīmeklis, ierakstu pārvaldība u.c.);
6. Informācijas sistēmas un izguve (informācijas arhitektūra, informācijas vizualizācija, bibliometrija, infomerija, veselības informātika u.c.);
7. Bibliotēku tipi un informācijas nodrošinātāji (digitālās, virtuālās bibliotēkas, bibliotēkas speciālām lietotāju grupām; dažādu materiālu krājumi u.c.);
8. Pārvaldība/administrēšana (bibliotēkas iekārtojums, finansējums, pakalpojumu novērtējums).

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

Kā atzīmē profesore Džeina Klobas (*Jane Klobas*) (12, 3. lpp.) pēdējos desmit gados BIZ pētījumos ir novērojama tendence paplašināt tradicionālos pētniecības tematus ar tehnoloģiju attīstības un ietekmes pētījumiem. Pētot informācijas lietotāju uzvedību, tiek pētīta e-pratība, e-resursu izmantošana, interneta izmantošana informācijas meklēšanai, interneta ietekme uz katalogizēšanu un klasificēšanu, informācijas arhitektūra, ģeogrāfiskās informācijas sistēmas. Dž. Klobas gan arī atzīmē, ka pārāk liela koncentrēšanās tikai uz IZ tematu pētījumiem var izjaukt līdzsvaru, kāds tradicionāli ir bijis BIZ pētījumos. Zinātniece arī norāda, ka BIZ pētījumos tiek lietots samērā neliels pētniecības metožu skaits (12, 5. lpp.).

Pētniecību BIZ Latvijā pamatā veic Latvijas Universitātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas docētāji un studenti, kā arī Latvijas Nacionālā bibliotēka un citas Latvijas zinātniskās bibliotēkas. Informācijas un bibliotēku studiju nodaļā tiek veikti pētījumi par aktuāliem BZ un IZ jautājumiem (lietotāju apkalpošanu, dokumentu apstrādi, kvalitatīvu katalogu izveidi, e-resursu izmantošanu u.c.). Viens no visspēcīgāk attīstītajiem pētniecības virzieniem ir grāmatzinātne, par kura aizsākšanu ir jāpateicas izcilā latviešu grāmatniecības vēstures pētnieka Alekseja Apīņa (1926–2004) iedvesmojošajam paraugam.

Līdzīgi kā citās nozarēs, arī BIZ vairāki pētnieki kā vienu no nopietnākajiem trūkumiem atzīmē pētījumu praktisko lietderību un izmantojamību (18, 175. lpp.), iesakot lielāku vērību pievērst gan pētniecības tematu izvēlei, gan arī profesionālās sabiedrības informēšanai par pētījumu rezultātiem.

Prognozējot BIZ pētniecības tendences nākotnē, Dž. Klobas atzīmē (12, 5. lpp.), ka pieaugs starpnozaru pētījumi, piemēram, lietotāju grupu socioloģiska izpēte, kopā ar citu nozaru pētniekiem tiks veikti bibliometrijas pētījumi. Arī pētniecības kvalitātei uzlabojumus varētu sniegt starptautiskā sadarbība un daudzveidīgāku, bet atbilstošāku pētniecības metožu lietošana.

Secinājumi

Informācijas pieejamības ziņā sabiedrība piedzīvo nozīmīgas pārmaiņas. Tās ietekmē ikvienu institūciju un cilvēku un ir izaicinājums visām iestādēm un profesijām, kuru darba objekts ir informācija (dokuments, informācijas avots).

BZ un IZ ir zinātnes, kuru sociālā loma ir veicināt informācijas lietotāja piekļuvi visatbilstošākajam informācijas avotam. Ņemot vērā straujās izmaiņas informācijas un komunikācijas jomā, šīm zinātnēm ir jāpalīdz izstrādāt informācijas meklēšanas un izguves sistēmas, kas visoptimālākā veidā nodrošinātu brīvu piekļuvi informācijai.

BZ un IZ ir arī jānodrošina teorētiskais pamats informācijas speciālistu izglītībai un nozares attīstībai. Prasmē izstrādāt atbilstošas studiju programmas šobrīd lielā mērā ir atkarīgas gan no informācijas vides izpratnes kopumā, gan no informācijas tehnoloģiju pārzināšanas, gan arī no profesionālās intuīcijas. Mūsdienu informācijas speciālista profesionālā kompetence veidojas gan no tradicionālām, gan pilnīgi jaunām zināšanām un prasmēm.

Savukārt BZ un IZ tālāka attīstība ir atkarīga no izvēlēto pētījumu problēmu aktualitātes un lietoto metožu pilnības un atbilstības.

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

Izmantotie informācijas avoti

1. **Audunson, Ragnar, Nordlie, Ragnar, Spangen, Inger Cathrine.** The complete librarian — an outdated species? LIS between profession and discipline. *New Library World*, vol.104, Nr.6, 2003, p.195–202.
2. **Auzina Smith, Inese.** Professional skills and personality characteristics of librarians: Employer requirements. *In: Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas 60 gadu jubilejai veltīta starptautiska konference „Personība. Informācijas telpa”* [elektroniskais resurss] : [konferences referāti] = University of Latvia. Faculty of Social Sciences. 60th anniversary of the Department of Information and Library Studies. International Conference „Personality. Information Space” : [conference proceedings]. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa; redakcijas kolēģija: Baiba Sporāne ... [u.c.]. 1 CD. ISBN 978-9984-39-348-3.
3. **Belkin, N.A.** *A concept of information for information science.* London : University of London, 1997. Unpublished doctoral dissertation.
4. **Borup, Larsen, J.** A Survey of Library & Information Science Schools in Europe. *In: European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education* [online]. Edited by Leif Kajberg, Leif Lørring. Copenhagen, 2005, p.232–241. ISBN 87-7415-292-0. [cited 08-02-2010]. Available: <http://www.asis.org/Bulletin/Dec-06/EuropeanLIS.pdf>
5. **Brophy, Jan, Bawden, David.** Is Google enough? Comparison of an internet search engine with academic library resources. *Aslib Proceedings*, vol.57, issue 6, 2005, p.498–512.
6. *Competencies for information professionals of the 21st Century.* Eileen Abels, Rebecca Jones, John Latham, Dee Magnoni, Joanne Gard Marshall. [Revised edition, June, 2003] [online]. [cited 08-02-2010]. Available: <http://www.sla.org/content/learn/comp2003/index.cfm>
7. **Corrall, Sheila.** Developing models of professional competence to enhance employability in the network world. *In: World Conference on Continuing Professional Development and Workplace Learning for the Library and Information Professions* (6 : 2005 : Continuing professional development — preparing for new roles in libraries : a voyage of discovery). München : K.G.Saur, 2005, p.26–37.
8. **Feather, John.** LIS education in the new Europe: Bologna and beyond. *In: Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas 60 gadu jubilejai veltīta starptautiska konference „Personība. Informācijas telpa”* [elektroniskais resurss] : [konferences referāti] = University of Latvia. Faculty of Social Sciences. 60th anniversary of the Department of Information and Library Studies. International Conference Personality. Information Space : [conference proceedings]. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa; redakcijas kolēģija: Baiba Sporāne ... [u.c.]. 1 CD. ISBN 978-9984-39-348-3.
9. **Hjørland, Birger.** Documents, memory institutions and information science. *Journal of Documentation*, vol.56, Nr.1, 2000, p. 27-41.
10. Information Science [online]. [cited 09-02-2010]. *In: Merriam-Webster Dictionary.* 1991. Available: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/information+science>
11. Information Society [online]. [cited 08-02-2010]. *In: Definitions of Anthropological Terms.* 2008. Available: <http://oregonstate.edu/instruct/anth370/gloss.html>
12. **Klobas, Jane E.** LIS research: Building on tradition, looking for the future. *In: Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas 60 gadu jubilejai veltīta starptautiska konference „Personība. Informācijas telpa”* [elektroniskais resurss] : [konferences referāti] = University of Latvia. Faculty of Social Sciences. 60th anniversary of the Department of Information and Library Studies. International

B. Holma
BIBLIOTĒKZINĀTNE UN INFORMĀCIJAS
ZINĀTNE 21. GADSIMTĀ

- Conference Personality. Information Space : [conference proceedings]. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa; redakcijas kolēģija: Baiba Sporāne ... [u.c.]. 1 CD. ISBN 978-9984-39-348-3.
13. *Latvijas Zinātņu nozaru un apakšnozaru anotācijas* [tiešsaiste]. 2009. [skatīts 17-02-2010]. Pieejams: http://www.lzp.gov.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=144&Itemid=51
 14. *Latvijas Zinātņu nozaru un apakšnozaru saraksts* [tiešsaiste]. 2007. [skatīts 17-02-2010]. Pieejams: http://www.lzp.gov.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=140&Itemid=88
 15. Library Science [online]. [cited 09-02-2010]. *In: Merriam-Webster Dictionary*. 1991. Available: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/library%20science>
 16. *LIS Research Areas Classification Scheme* [online]. [Chicago, IL] : Association for Library and Information Science Education (ALISE), 2008. [cited 08-02-2010]. Available: <http://www.alise.org/mc/page.do?sitePagelId=55727&orgId=ali>
 17. **Marco, Gui A.** Two false dogmas of information science. *New Library World*, vol.96, Nr.1131, 1996, p.11–14. ISSN 0307-4803.
 18. **McNicol, Sarah, Dalton, Pete.** Striking a balance: priorities for research in LIS. *Library Review*, vol.53, Nr.3, 2004, p.167–176. ISSN 0024-2535.
 19. **Reimo, Tiiu.** The place of book science in library and information science (LIS) education. *In: Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas 60 gadu jubilejai veltītā starptautiska konference „Personība. Informācijas telpa”* [elektroniskais resurss] : [konferences referāti] = University of Latvia. Faculty of Social Sciences. 60th anniversary of the Department of Information and Library Studies. International Conference Personality. Information Space : [conference proceedings]. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa; redakcijas kolēģija: Baiba Sporāne ... [u.c.]. 1 CD. ISBN 978-9984-39-348-3.
 20. **Saracevic, Tefko.** Information Science. *Journal of the American Society for Information Science*, vol.50, Nr.12, 1999, p.1051–1063. ISSN 1532-2882
 21. **Tammaro, A.M.** A curriculum for digital librarians: a reflection on the European debate. *New Library World*, vol.108, Nr.5/6, 2007, p.229–246. ISSN 0307-4803
 22. **TFPL Ltd.** Knowledge and Information Management Services [online]. [cited 08-02-2010]. Available: <http://www.tfpl.com/index.cfm>
 23. **Van House, Nancy A., Sutton, Stuart A.** The Panda syndrome: an ecology of LIS education [online]. 1996 [cited 17-02-2010]. Available: <http://people.ischool.berkeley.edu/~vanhouse/panda.html>
 24. **Virkus, Sirje.** Cooperation and international aspects of LIS education. *In: Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas 60 gadu jubilejai veltītā starptautiska konference „Personība. Informācijas telpa”* [elektroniskais resurss] : [konferences referāti] = University of Latvia. Faculty of Social Sciences. 60th anniversary of the Department of Information and Library Studies. International Conference „Personality. Information Space” : [conference proceedings]. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa; redakcijas kolēģija: Baiba Sporāne ... [u.c.]. 1 CD. ISBN 978-9984-39-348-3.
 25. **Zins, Chaim.** *Knowledge map of information science... Conceptions. What is information science? What are its boundaries, and its basic building blocks?* [online]. [cited 08-02-2010]. Available: <http://www.success.co.il/is/conceptions.html>

VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO FOTOGRĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

COMMUNICATION IN A RETRIEVAL PROCESS OF DIGITAL PHOTOGRAPHY

Maira Dudareva

Latvijas Fotogrāfijas muzejs
Mārstaļu iela 8, Rīga, LV-1050
e-pasts: maira.dudareva@fotomuzejs.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Raksta mērķis ir aplūkot digitālo attēlu indeksēšanas teorijas un izziņāt kā cilvēki uztver un interpretē attēlus.

Meteoroloģija/pieeja — Rakstā aplūkoti pētījumi, kas pamatojas uz attēlu jēdzienisko analīzi. Pētītas attēlu indeksēšanas teorijas, kā arī kognitīvās un uztveres teorijas.

Rezultāti — Milzīgais digitālo fotogrāfiju lietojums mūsu ikdienas dzīvē ir radījis nepieciešamību domāt par attēlu sakārtošanu un kvalitatīvu izguves sistēmu veidošanu. Attēlu indeksēšanas teoriju un pieeju apskats varētu dod jaunas idejas attēlu datubāžu veidotājiem.

Rakstā ir aplūkotas uztveres un kognitīvās teorijas, lai skaidrotu, kā cilvēks uztver un interpretē digitālos attēlus, jo vizuālo resursu aprakstīšana ir atkarīga no to personu interpretācijas, kas aplūko tos. Vizuālie resursi var tikt indeksēti atšķirīgos veidos, jo tas atkarīgs no mērķa, speciālista sagatavotības, kultūras un zināšanām.

Praktiskā nozīme — Rakstā analizētas arī attēlu indeksēšanas teorijas un piedāvāti ieteikumi, kas varētu būt noderīgi indeksēšanas procesā.

Novitāte — Rakstā analizēta arī attēlu interpretācijas nozīme attēlu indeksēšanas procesā, ko veido katras personas pieredze, zināšanas, izziņas spēja, kultūra, ieradumi, gaume un zīmju sistēma.

Atslēgvārdi: Vizuālā komunikācija, Digitālās fotogrāfijas, Indeksēšana, Attēlu indeksēšanas teorijas, Attēlu izguve, Attēlu interpretācija

Raksta veids: Apskats

Norādes: 6 norādes

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGRĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

Abstract:

Purpose— The purpose of this article is to introduce image indexing theories and investigate the way people perceive and interpret digital images

Design/methodology/approach— The article provides an overview of challenges and concept-based image analysis. It explores theories of indexing as well as theories of cognition and perception.

Findings— The rapid emergence of digital photography in our everyday life has created the necessity of thinking about the organisation of digital photography and the creation of successful retrieval systems. Theories and techniques of image indexing could help database managers in creating new ideas.

The article deals with cognitive theories investigating the way people perceive and interpret digital images, because description of visual resources depends on how individuals interpret them. One and the same visual resource can be described in different ways by different people, depending on the person's goal, professional background, culture and expertise.

Practical implications— The article analyses image indexing theories and provides useful guidance on the indexing process.

Originality/value— The article analyses the importance of image interpretation during indexing where the image is understood according to the experience, knowledge, comprehension, culture, habits, taste and symbol recognition of each professional.

Keywords: Visual communication, Digital images, Indexing, Image retrieval, Interpretation of images, Image processing

Article Type: Review

References: 6 references

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

Cilvēki sazinās, izmantojot dažādas komunikācijas formas. Komunikācija norit, apmainoties ar dažādā veidā fiksētu informāciju, kas atveidota gan teksta formā, gan attēlos. Ar digitālās fotogrāfijas attīstību un ērto lietošanu ir pieaudzis vizuālās informācijas lietojums. Tātad arvien lielāku lomu daudzās dzīves nozarēs ieņem attēls, t.sk. arī digitālā fotogrāfija, un arvien pieaugošāka ir vajadzība attēlus analizēt, sakārtot, lai varētu atrast, lai tie nepazustu vai neaizietu bojā.

Ernsts Hanss Gombrīčs (*Ernst Hans Gombrich*) raksta, ka „šis ir vizuālās informācijas laikmets. Mēs tiekam bombardēti ar attēliem no rīta līdz naktij. Atverot mūsu laikrakstus pie brokastgaldā, mēs redzam sievietes un vīriešu fotogrāfijas, kas saista mūsu acis pie avīzes, mēs sastopamies ar attēliem uz iesaiņojumiem. Pienāk pasts, un viena aploksne pēc otras atklāj spīdīgas mapes ar valdzinošām ainavām un nosauļotām meitenēm, kas vilina mūs brīvdienā jūras braucienā. Atstājot māju, mēs paejam garām ziņojumu dēļiem, kuru attēli cenšas noķert acu skatienu un spēlējas ar mūsu iekāri smēķēt, ēst, dzert. Arī darbā, pat vairāk nekā mēs spējam iedomāties, mums būs darīšana ar vizuālo informāciju: fotogrāfijām, shēmām, katalogiem, plāniem, kartēm, grafikiem. Atpūšoties vakarā, mēs sēžam pie televizora, jaunā loga uz pasauli, un skatāmies kustīgas bildes, kas mūs izklaidē vai šausmina. Attēlu grāmatas, pastkartes un krāsaini diapozitīvi uzkrājas mūsu mājās kā ceļojumu suvenīri, kā ģimenes uzņēmumi atmiņai. Tas apstiprina, ka sācies vēsturisks laikmets, kad attēls ieņem nozīmīgāku vietu par rakstīto vārdu. Izejot no šī pieprasījuma, ir svarīgi noskaidrot attēla potenciālu komunikācijas procesā” (7, 41. lpp.).

Vizuālo komunikāciju var pētīt no dažādu zinātņu nozaru puses. Interpretācija ir vizuālās komunikācijas būtiska sastāvdaļa, un to var skaidrot ar dažādu teoriju palīdzību. Attēlu interpretācija ir nozīmīgs faktors digitālo attēlu indeksēšanā, tāpēc ir svarīgi šo procesu pētīt, izmantojot attēlu indeksēšanas teorijas.

Uztveres un kognitīvās teorijas

Interpretācija ir katra cilvēka dzīves un attīstības neatņemama daļa, jo cilvēks pasauli uztver, interpretējot savas sajūtas un redzēto. Cilvēks, piedzimstot un vēl neprotot runāt, zināšanas un pieredzi uzkrāj caur sajūtām un redzi, pamazām tās apaudzējot ar pieredzi, zināšanām, tradīcijām. Attēls ir tā radītāja pasaules interpretācijas rezultāts, bet skatītājs tulko to un pievieno savu interpretāciju kopumu.

Vizuālā komunikācija ir saistīta ar acs funkcijām, tā ir atkarīga no tā, kā acs koncentrē gaismu un kā tīklene apkopo gaismu, kā arī ar smadzeņu darbību, kas apstrādā šos gaismas dotos impulsus. Agrīnā redze (*early vision*) ir redzes daļa, kas rada sākotnējo sajūtu elementāru attēlojumu (17, 4. lpp.). Vizuālās sajūtas ir stimuli, kas nāk no apkārtējās pasaules un aktivizē nervu šūnas caur sajūtu orgāniem (14, 50. lpp.).

Mēs varam redzēt apkārtējo pasauli, sasmaržot smaržu, dzirdēt skaņu, sajūst faktūru pieskaroties. Nervu šūnas nodod šo informāciju smadzenēm, kas interpretē saņemto skaņu, smaržu u.c. sajūtas. Vizuālā uztvere ir slēdziens, kas veidojies, apkopojot informāciju no sajūtu orgāniem un radot nozīmes saņemtajai informācijai (14, 51. lpp.). Smadzenes ātri un viegli var reaģēt uz redzēto objektu četrām pazīmēm: krāsu, formu, dziļumu un kustību. Šīs četras vizuālās pazīmes ir jebkuras vizuālās komunikācijas nozīmīga daļa, lai radītu attēlu, ko skatītājs atceras (14, 32. lpp.).

Pauls Martins Lesters (*Paul Martin Lester*) raksta, ka prāts ražo trīs vizuālo vēstījumu veidus: garīgo vēstījumu, kas nāk no cilvēka pieredzes un paša prāta (domas, sapņi, fantāzijas); tiešo vēstījumu — tas, ko redz bez starpnieku (*media*) iejaukšanās; pastarpināto vēstījumu — tas, ko redz ar drukāto materiālu vai ekrānu (kino, televīzija, dators) starpniecību (14).

Anna Berija (*Ann Marie Barry*) uzskata, ka tas, ko mūsu acis uztver, īstenībā nav realitātes attēls. Smadzenes savieno informāciju, ko redz acis, ar informāciju, kas iegūta no citām sajūtām un, sintezējot to ar pagātnes pieredzi, dod mums lietojamu pasaules attēlu. Ir starpība starp attēlu, kas parādās acs tīklenē un ko sauc par „vizuālo lauku”, un garīgu radīšanu, kas izveido mūsu vizuālo pasauli. Vizuālais

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGRĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

lauks tiek radīts, gaismai krītot mūsu acīs, vizuālā uztvere interpretē šos gaismas rakstus kā īstenību (3). Rūdolf Arnheims (*Rudolf Arnheim*) uzskata, ka vizuālā uztvere nosaka vizuālo domāšanu (1). Vizuālā pasaule ir īstenības interpretācija, bet ne pati realitāte. Tas ir attēls, kas radīts smadzenēs, veidots no tiešu, dažādu sajūtu apvienotas informācijas, iepriekšējās pieredzes un kultūras zināšanām. Tā ir garīgā karte, bet ne teritorija. Tas rosina atdalīt uztveri un realitāti, kas ir fundamentāla (3).

Mēs redzam lietas visapkārt un vēlamies ticēt, ka mēs tās redzam patiesi. Galu galā mēs redzam vairāk, nekā spējam apjaust, ko esam redzējuši, un nekā reāli ir. Pat skatoties televizoru, mēs pārprotam 30 procentus no tā, kas tiek rādīts, raksta A. Berija. Mūsu emocionālais stāvoklis, prāta ievirze tajā laikā un iepriekšējā pieredze — tas viss ietekmē šo lietu redzēšanu. Mēs dzīvojot tomēr pieņemam, ka tas, ko redzam, patiesi reāli eksistē. Visi šie pieņēmumi lielākoties ir pamatoti un nemitīgi pastiprināti ar mūsu pieredzi, jo, kad redzam mūsu priekšā krēslu un apsēžamies uz tā, saprotam, ka sajūtas mūs nemuļķo. Tas ir tāpēc, ka mūsu izdzīvošana kā sugai ir atkarīga no mūsu spējas identificēt un iegūt nozīmes no mūsu apkārtnes, un tas ir ļoti patiesi, ka uztveres mehānisms strādā. Ja mūsu uztveres karte nestrādātu, mēs nevarētu izdzīvot. Mūsu pasaules attēla veidošanos ietekmējuši evolūcijas principi, kurus lieliski paplašina kultūras fons un niansē katra personiskās īpašības (3).

Džons Bergers (*John Berger*) uzsver, ka veidu, kā mēs redzam lietas, ietekmē tas, ko mēs zinām, un tas, kam ticam. Mēs redzam to, ko aplūkojam, un jo vairāk zinām, jo vairāk redzam. Skatīšanās ir izvēles darbība, jo vizuālā uztvere ir mērķtiecīga un selektīva. Mēs nekad neaplūkojam vienu lietu, bet gan vienmēr aplūkojam saistību starp lietām un sevi. Attēls ir skats, kas tiek radīts vai reproducēts. Attēls kļūst par lietu parādīšanās veidu, un lietas tiek izdalītas no kādas vietas un laika, kur tās bija redzamas un saglabātas uz dažiem brīžiem vai gadsimtiem. Katrs attēls ietver sevī šo redzēšanas veidu. Fotogrāfa redzēšanas veids tiek atspoguļots viņa objektu izvēlē. Tātad jebkurš attēls ietver redzēšanas veidu, mūsu uztveri un attēla novērtējumu, kas ir atkarīgs no skatītāja katra paša redzēšanas veida. Tas, ko mēs esam redzējuši, ir atkarīgs no tā, kur un kad esam bijuši, un redzētais ir bijusi mūsu attieksmes pozīcija laikā un vietā. Divi cilvēki, kas stāvējuši cieši blakus un redzējuši vienu un to pašu notikumu, nekad neradīs vienu un to pašu attēlu, un katrs citādi atspoguļos notikumu (4).

Kognitīvā (izziņas) psiholoģija koncentrējas uz vispārīgiem cilvēka attēlu uztveres, atpazīšanas un atmiņas procesiem un tiecas atklāt un izprast tos. Tādējādi zināšanas par cilvēka attēlu uztveri un saprašanu, kā arī attēlu atcerēšanās, nodrošina ieskatu tajos attēlu elementos, kurus cilvēki saskata, tos atceroties. Vizuālo modeļu teoriju zināšanas un objektu atpazīšana un saprašana arī nodrošina attēlu izguves sistēmu veidošanu. Attēlu uztvere un saprašana ir pētīta no dažādiem aspektiem: kognitīvā, neiropsiholoģiskā, kultūras (11). Karolīna Blūmere (*Carolyn Bloomer*) ir noteikusi dažas prāta darbības, kas ietekmē vizuālo uztveri: atmiņa, projekcija, gaidas, atlase, paradumi, īpatnības, disonanse, kultūra, vārds (14).

Frederiks Bartlets (*Frederic Charles Bartlett*) ierosinājis, ka attēlu saprašanas shēmas ideju varētu balstīt uz principiem, kā darbojas cilvēka atmiņa. Viņš atklājis, ka cilvēks atceras tādas sižeta detaļas, kuru faktiski sižetā nav bijis. Tas līcis viņam izteikt teorētiskus pieņēmumus, ka atmiņa veido shēmas formu jeb garīgu struktūru, lai saprastu un atcerētos informāciju.

Vairāki zinātnieki ir uzsvēruši, ka pasaules uztveri un sapratni virza arī vispārējās gaidas (11). Dāvids Rumelharts (*David Rumelhart*) vēlāk raksturojis šīs vispārējās gaidas kā organizētu zināšanu vienības (mentālās struktūras) par notikumiem, situācijām, objektiem vai cilvēkiem. Garīgās struktūras var aptvert dažādus atšķirīgus informācijas veidus par dažādiem uztveres aspektiem, kas var mainīties no ļoti detalizētas perceptuālas informācijas līdz vairāk abstraktām, jēdzieniskām īpašībām un attiecībām (noteiktu priekšmetu veidi tiek lietoti noteiktām darbībām un funkcijām: piemēram, virtuves instrumenti tiek saistīti ar ēst gatavošanu). Šīs struktūras var darboties dažādos abstrakciju līmeņos, un šie līmeņi var iespiesties cits citā. Kā aprakstījis D. Rumelharts un Donalds Normans (*Donald Norman*) struktūrām ir „spraugas” dažādiem mainīgajiem. Piemēram, struktūrai „zemnieku saimniecība” ir šādi mainīgie: zeme, labība, dzīvnieki, iekārtas, produkti un speciālas celtnes (11).

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

Dž. Bergers uzskata, ka redzēšana sākas pirms vārdiem, jo bērns skatās un atpazīst pasauli, pirms viņš var runāt. Bet ir vēl otrs aspekts — redzēšana nosaka mūsu vietu apkārtējā pasaulē. Mēs izskaidrojam pasauli ar vārdiem, bet lietu nenosaukšana vārdos nelikvidē faktu, ka šī lieta pastāv. Attiecības starp to, ko mēs redzam, un to, ko zinām, nav iespējams pilnībā izskaidrot (4).

Attēlos ietvertā informācija tiek izteikta ar valodas palīdzību. Dž. Bergers raksta, ka attēli tiek reproducēti arī ar vārdiem. Ir grūti definēt, kā vārdi maina attēlu, bet neapšaubāmi tas tā notiek (4). Tātad ir liela nozīme tam, ar kādiem vārdiem attēls tiek raksturots un kādas nozīmes mēs piešķiram izteiktajam vārdam. Aprakstot attēlu ar vārdiem, mēs nostiprinām vizuālo atmiņu par attēlu.

Tātad varam secināt, ka vizuālo komunikāciju nosaka tas, ko sajūtam, gaismai koncentrējoties acīs (*sense*), un ko mēs atlasām, un kam piešķiram vērtību un nozīmi. Apstrādājot šo informāciju, pievienojot zināšanas par pasauli, kultūras aspektu un personīgās intereses, veidojas mūsu uztveres rezultāts. Iegūtās zināšanas veido vizuālo atmiņu, notiek mācīšanās un zināšanu uzkrāšanas process.

Interpretācija ir viena no dokumentu apstrādes procedūrām. Interpretācija ir atkarīga no iepriekšsaprātnes. Iepriekšsaprātnei veido katras personas pieredze, zināšanas, izziņas spēja, kultūra, ieradumi, gaume un zīmju sistēma. Pamatojoties uz šiem elementiem, cilvēks veido sava pasaules redzējuma sistēmas un interpretācijas par lietām. Cilvēks uztver to, ko pazīst un ar ko saskaras savās ikdienas darbībās, un jebkurš informācijas lietotājs ir kāda darbības lauka pārstāvis un pārzinātājs.

Attēlu indeksēšanas teorijas

Digitālo attēlu indeksēšanā un izguvē (*retrieval*) var izdalīt divus pētījumu virzienus:

- ◆ pētījumi, kas pamatojas uz jēdzienu analīzi. Tajos attēlu raksturīgākās pazīmes un semantiskais saturs tiek identificēts un aprakstīts verbāli un to dara indeksētājs;
- ◆ pētījumi, kas pamatojas uz sastāva analīzi. Tajos attēla pazīmes, piemēram, krāsa, forma, struktūra tiek automātiski identificētas un izdalītas no attēla ar datorprogrammas palīdzību (15).

Attēla tulkošana verbālā veidā ir sarežģīts process un ir saistīts ar tā nozīmju interpretēšanu un to izteikšanu valodiski, bet šī procesa mērķis ir parādīt attēla būtību tā, lai to varētu vislabāk atrast. Tāpēc pastāv vajadzība pēc semantiskās informācijas, bet šo informāciju par attēlu var dot tikai cilvēks, kas šo attēlu analizē. Šobrīd nav iespējams šādu indeksēšanu veikt ar tehnoloģiju palīdzību.

Viena no raksturīgākajām grūtībām attēlu indeksēšanā ir atrast veidu, kā varētu tos analizēt. Viens attēls var attēlot daudz nozīmju, un ne tikai tāpēc, ka satur daudz informācijas, bet tāpēc, ka attēlā var tikt attēlots liels daudzums abstraktu jēdzienu. Vizuālā pratība ir saistīta ar informācijas vai datu apstrādi, atmiņām, mācīšanos, abstrakto domāšanu un valodas saprašanu. Kā jau tika minēts iepriekšējā nodaļā, uztvere ir atkarīga no pieredzes, zināšanām, izziņas spējas un katra zīmju sistēmas (2).

Šobrīd plaši lietots ir mākslas vēsturnieka Ervīna Panofska (*Erwin Panofsky*) iedalījums attēlu skaidrošanai. Esejā „Ikonogrāfija un ikonoloģija” (*„Iconography and iconology”*) (16) E. Panofskis ir nodalījis dažādus mākslas tipus un izveidojis nozīmju struktūru, kuru var izmantot attēlu interpretēšanai. Pieeja ir metodoloģiska, un tā ir izstrādāta, pamatojoties uz divām mākslas zinātnes jomām: ikonogrāfiju un ikonoloģiju. E. Panofskis ikonogrāfiju skaidro kā darba subjektīvās nozīmes studēšanu, bet ikonoloģiju — kā darba vēsturisko interpretēšanu.

E. Panofskis piedāvā trīs nozīmes līmeņus Renesanses mākslas nozīmju aprakstīšanai (16):

1. **Primārā jeb dabiskā subjekta (priekšmeta) nozīme**, pirmsikonogrāfiskais apraksts (*pre-iconographical description*), kurš ietver faktiskās (*factual*) un izteiksmes (*expressional*) nozīmes. Pirmajā nozīmes līmenī E. Panofskis ietver „dabiskās” subjekta matērijas, kuras iekļauj arī izteiksmes. Viņš pieņem, ka tādas kvalitātes kā „mājīguma atmosfēra, skumīgums” mākslas darbos tiek attainoti „dabiski”. Tādu

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGRAFĪJU IZGUVES PROCESĀ

kvalitāšu noteikšana skatītājam varētu būt diezgan subjektīva lieta. Šeit parādās jautājums par nozīmi, interpretēšanu, komunikāciju.

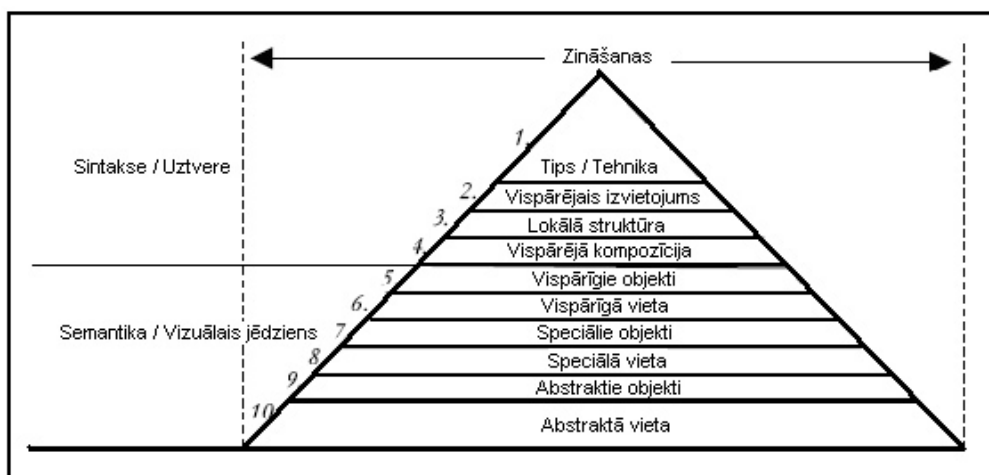
2. **Sekundārā jeb vispārpieņemtā (conventional) subjekta nozīme**, ikonogrāfiskā analīze (*iconographical analysis*). Šis nozīmes līmenis ir atkarīgs no kultūras zināšanām un tiek saukts par ikonogrāfisko mākslas līmeni. Mākslinieki ir apzināti gribējuši attēlot specifiskas zīmes — simbolus. E. Panofskis argumentē, ka izteiksmīguma (*expressional*) kvalitātes tikpat labi varētu būt nejaušas, bez iepriekšēja nodoma.

3. **Patiesā (būtiskā) nozīme jeb saturs**, ikonoloģiskā interpretācija (*iconological interpretation*). Šis līmenis ietver pamatprincipus, kuri atklāj tautas, laika perioda, šķiras vai filozofiskās pārliecības pamattattiesmi, ko viens cilvēks pauž savā darbā. Kompozicionālās un ikonogrāfiskās iezīmes tiek interpretētas vairāk kā detalizēts „kaut kas vēl” pierādījums. Šis nozīmes līmenis atkarīgs no skatītāja sintezētās informācijas, kas iegūta no diviem iepriekšējiem nozīmes līmeņiem ar pievienoto informāciju, kurā varētu iekļaut ziņas par mākslinieku un produkta sociālās politikas kultūras aspektu. Tas ir saistīts ar vēsturisku, psiholoģisku vai kritisku pieeju mākslai.

E. Panofska modeli lieto informācijas zinātnieki, kas interesējas par attēla nozīmes attēlošanu. Sāra Šatforde (*Sara Shatford*) paplašina šo modeli, parādot, ka to var izmantot visu veidu attēlu analizēšanai. Par pamatu ņemot Panofska trīs līmeņus, S. Šatforde klasificē attēla priekšmetus kā „vispārīgais no” (*generic of*), „specifiskais no” (*specific of*) un „par” (*about*). „Vispārīgajā” līmenī tiek aprakstīti galvenie objekti un darbības, piemēram, *tilts, suns*. „Specifiskajā” līmenī tiek nosaukti individuāli objekti un notikumi, piemēram, *Salu tilts, Cēsu pilsdrupas*. „Par” līmenis ietver izteiksmes, emocijas, abstrakcijas un simbolus, piemēram, *laime, taisnīgums, dzelzains, satikšanās, uzticība*. Katram līmenim S. Šatforde pievieno četras fasetes: „kurš”, „kas”, „kur”, „kad” (13). Šo Panofska/Šatfordes attēlu aprakstīšanas klasificējošo modeli plaši lieto dažādu pētnieku aprindās.

Alejandro Džeimss (*Alejandro Jaimes*) un Šī-Fu Čangs (*Shih-Fu Chang*) darbā „Konceptuāla struktūra vizuālās informācijas daudznozīmju līmeņu indeksēšanai” (*A Conceptual Framework for Indexing Visual information art Multiple Levels*) (10) ir parādījuši desmit līmeņu struktūru vizuālās informācijas indeksēšanai, kas balstīta uz vizuālās informācijas perceptuāli/sintaktisko jeb zema līmeņa raksturojumu, no vienas puses, un konceptuāli/semantisko jeb loģisko raksturojumu, no otras puses. A. Džeimss un Š. Čangs izpētījuši atšķirības starp vispārīgo jēdzienu (*general concept*) un vizuālo jēdzienu (*visual concept*), kā arī aplūkojuši nevizuālās informācijas nozīmību indeksēšanas procesā.

A. Džeimss un Š. Čangs piedāvā indeksēšanas struktūras piramīdu, kas balstīta uz perceptuāli/sintaktisko un konceptuāli/semantisko vizuālās informācijas raksturojumu.

1. att. A. Džeimss un Š. Čanga indeksēšanas struktūras piramīda (10).

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

Pirmie četri līmeņi ir tā sauktie perceptuālie jeb uztveres līmeņi. Pirmais ir tipa/tehnikas (*type/technique*) līmenis. Tas nodrošina vispārīgu vizuālo informāciju par attēlu. Trīs nākamie perceptuālie līmeņi tiek pamatoti ar zema līmeņa pazīmēm: krāsas (*color*), struktūra (*texture*) un forma, stāvoklis (*shape*). Atšķirība ir starp attēla raksturojumu kopumā (1. līmenis), atsevišķu elementu raksturojumu attēlā (2. līmenis), elementu sakārtošanu (3. līmenis). 3. līmenis sniedz informāciju par kompozīciju, piemēram, simetriju un skata punkta leņķi. Atlikušie seši līmeņi ir „konceptuālie, jēdzieniskie” (*conceptual*) un var tikt uzskatīti par Panofska/Šatfordes modeļa paplašinātu variantu. Konceptuālie līmeņi tiek iedalīti: vispārīgais līmenis, specifiskais līmenis un abstraktais (*abstract*) līmenis. Visvairāk zināšanu ir nepieciešams, lai formulētu visaugstāko līmeni. Elementi var būt saistīti sintaktiskās un semantiskās attiecībās, kā arī telpiskās, laika vai vizuālās attiecībās.

Telpiskās attiecības var iedalīt divās klasēs: 1) topoloģija (kā saistītas elementu robežas: tuvu, tālu, saskaras utt.) un 2) orientācija (kur un kā elementi ir izvietoti cits pret citu: pa diagonāli, priekšā, aizmugurē, augšā, apakšā utt.).

Laika attiecības jeb attiecības laikā attiecas uz savienotajiem elementiem laika periodā (pirms tam, pēc tam). Tas vairāk attiecināms uz kino vai video. Vizuālās attiecības raksturo tikai vizuālās īpašības (zilāks, tumšāks). Semantiskās attiecības ir saistītas ar nozīmi (kāda saimnieks, kāda draugs).

Semantiskā līmeņa elementi var būt gan sintaktiskās, gan semantiskās attiecībās, piemēram, divi cilvēki ir viens otram līdzās un viņi ir draugi. Semantiskā līmeņa elementus var aplūkot vēl trīs apakšlīmeņos: vispārīgajā, specifiskajā, abstraktajā.

Perceptuāli/sintaktiskajā līmenī tiek analizēts attēla raksturojums, kas ir tieši atvasināts no attēla vizuālajām īpašībām. Attēla vizuālo raksturojumu nosaka krāsa, stāvoklis, struktūra un kompozīcija — elementu pozīcija attēlā un relatīvas telpiskās attiecības starp elementiem. Kompozīcija ir viena no īpašībām, kas piemīt vizuālajam resursam. A. Džeimsa un Š. Čanga modeļa pirmie četri līmeņi ietilpst perceptuālajā līmenī.

Konceptuālais/semantiskais raksturojums ietver attēla satura semantisko informāciju un atklāj darba būtību. Konceptuālais raksturojums var būt par vietu, objektiem šajā vietā, laiku un attiecībām starp objektiem. Vietas, laika, notikumu raksturojums atbilst S. Šatfordes jautājumiem: „kur”, „kad”, „kas”, „kurš”. Konceptuālie līmeņi ir saistīti ar perceptuālo līmeni. Konceptuāls objekts attiecas uz vienu vai vairākiem perceptuāliem attēla elementiem. Aprakstot ainavu un tajā izdalot objektus, piemēram, „māja”, tā var būt konceptuāls objekts ar perceptuālām iezīmēm. Šis objekts attiecas tieši uz vizuālo objektu attēlā ar šādu vizuālo raksturojumu: māja ir kvadrāta formas ar noteiktu krāsu. Citā attēlā konceptuālais objekts „māja” attiecas uz diviem vizuāliem elementiem: sarkans trijstūris brūna kvadrāta augšpusē. „Augšpuse” ir relatīvs telpisko attiecību piemērs starp diviem elementiem. Saite starp konceptuālu objektu un perceptuālu elementu ir skaidrāka vispārīgajā un specifiskajā apakšlīmenī. Abstraktiem objektiem ne vienmēr ir tiešs uztveres līdzinieks. Vizuālās informācijas konceptuālai raksturošanai ir vajadzīga kompetence un zināšanas.

Līdzīgi S. Šatfordei, A. Džeimss un Š. Čangs izšķir trīs līmeņus — vispārīgo, specifisko un abstrakto. Atšķirībā no S. Šatfordes A. Džeimss un Š. Čangs atsevišķi katrā līmenī nošķir objektus un vietu. Veidojot attēla raksturojumu, visi trīs līmeņi var tikt lietoti vienlaicīgi.

Vispārīgie objekti. Vispārīgajā līmenī tiek aplūkoti plaši zināmi jēdzieni, un uzsvars ir uz attēla perceptuālo (uztveres) aspektu. Šis līmenis nepieprasa no indeksētāja plašas zināšanas, jo balstās uz zema līmeņa (izzīņas vai uztveres) procesu. Pēc Panofska pieejas tas būs pirmsikonogrāfiskais līmenis. A. Džeimss un Š. Čangs definē vizuālo objektu kā realitāti, kas ir redzama.

Vispārīgā vieta. Attēls var tikt indeksēts, raksturojot individuālos objektus, kas redzami tajā. Ir iespējams attēlu indeksēt visu kopā, balstoties uz visu objektu grupu, ko tas satur, un to sakārtojumu. Piemēram: pilsēta, ainava, dzīvesstils, portrets, iekštelpas, ārskati. Šajā līmenī nav jāzina konkrēta iela, ēka, konkrētas personas vārds.

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

Specifiskie objekti. Šis līmenis aplūko specifisku attēla jēdziena informāciju. Šajā līmenī objekti, vietas tiek identificētas un nosauktas. Tam nepieciešamas konkrētas attiecīgās jomas zināšanas. Atšķirība starp vispārīgajiem un specifiskajiem jēdzieniem ne vienmēr ir skaidra.

Specifiskā vieta. Šis līmenis ir līdzīgs vispārīgās vietas līmenim ar atšķirību, ka šeit ir nepieciešams pievienot arī konkrētu informāciju par vietu. Dažādi attēla objekti var sniegt būtisku informāciju, lai precizētu attēlā redzamo specifisko vietu. Arī viens objekts var būt pietiekams informācijas avots, lai konkretizētu vietu. Piemēram, attēls, kurā skaidri redzama Doma baznīca, nosaka, ka tā ir Rīga.

Abstrakti objekti. Šajā līmenī tiek pievienotas attēla abstraktās, asociatīvās nozīmes. Lietotās zināšanas šajā līmenī ir interpretatīvas, un skatījums var būt ļoti subjektīvs. Šajā līmenī ir nepieciešamas speciālas vai skaidrojošas zināšanas par to, kāds objekts ir attēlots. Šis ir ikonoloģiskais (interpretācijas) līmenis pēc Panofska modeļa vai „Par” līmenis pēc Šatfordes. Šis indeksēšanas līmenis ir vissarežģītākais, jo tas ir pilnīgi subjektīvs un var būt ļoti atšķirīgi interpretējams.

Abstrakta vieta. Abstrakta vieta raksturo, ko attēls ataino kopumā, un šeit parādās abstrakti, emocionāli jēdzieni, kā arī darbības. Šajā līmenī attēla raksturošanai būtiska ir indeksētāja personīgā interpretācija par attēlā redzamo un tā radītajām asociācijām.

A. Džeimss un Š. Čangss (10) piešķir nozīmi arī nevizuālajai informācijai, kas nav iegūta tieši no attēla, bet var būt saistīta ar attēlu un tieši tāpēc nozīmīga attēla indeksēšanas procesā. Ir izvirzīti divi kritēriji, lai atšķirtu nevizuālo informāciju no perceptuālās un konceptuālās. Attēla raksturojums ir nevizuāls, ja:

- ◆ informāciju nevar tieši atvasināt no vizuālā resursa,
- ◆ informācija ir objektīva, jo to neietekmē interpretētājs.

Nevizuālā informācija satur šādas ziņas: attēla radīšanas datums un atjaunošanas datums, atrašanās vieta, ziņas par autortiesībām, autora vārds, uzvārds, apraksts.

Nevizuālā informācija tiek iedalīta trīs klasēs: biogrāfiskā informācija, pievienotā informācija, fiziskās īpašības.

Biogrāfiskā informācija

Šis informācijas avots faktiskajam attēlam var būt tiešs (fotogrāfijas dabiskā vieta) vai netiešs (skulptūras, gleznojuma, arhitektūras fotogrāfija). Šis informācijas kopums veidojas no paša attēla dažādiem objektiem vai arī no informācijas, kas ir zināma par šiem objektiem. Vairākumā gadījumu informācija nav tieši saistīta ar attēla priekšmetu, bet ar attēlu kopumā.

Pievienotā informācija (associated information)

Otra nevizuālās informācijas klase ir tieši saistīta ar attēlu dažādos veidos. Šajā apakšlīmenī tiek iekļauts paraksts, raksts. Šī informācija palīdz pilnveidot indeksēšanu, jo var saturēt specifisku informāciju par to, kas attēlots attēlā (priekšmets).

Fiziskās īpašības

Fiziskās īpašības attiecas uz to, kas ir jādara ar attēlu kā fizisku objektu. Tas parāda attēla novietojumu, oriģinālā avota atrašanos krājumā.

Džons Eikins (*John Eakin*) ir veicis attēlu indeksēšanas pētījumus, kas pamatojas uz attēlu meklēšanas pieprasījumiem. Viņš izšķir trīs līmeņus attēla izguvei:

- 1. līmenis.** Meklēšanas pieprasījums, kurš sastādīts, pamatojoties uz attēla primitīvām pazīmēm.
- 2. līmenis.** Meklēšanas pieprasījums, kurš sastādīts, pamatojoties uz attēla loģiskām pazīmēm.
- 3. līmenis.** Meklēšanas pieprasījums, kurš sastādīts, pamatojoties uz abstraktām pazīmēm.

Dž. Eikins skaidro atšķirības starp primitīvām un loģiskām pazīmēm šādi: „dzeltenas un zilas zvaigznes” (primitīvas pazīmes), „pasažieru vilciens” (loģiska pazīme), „tukša greznība” (abstrakta pazīme) (9).

1. līmenis ietver izguvi, pamatojoties uz primitīvām iezīmēm, tādām kā krāsa, forma, struktūra vai attēla elementu telpiskais novietojums. Pieprasījums varētu būt šāds: „atrast attēlu ar garu, tievu objektu kreisā stūra augšā” vai „atrast attēlu, kurā „dzeltenī starji būtu sakārtoti aplī”, vai daudz vispārīgāks: „atrast

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGRĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

vairākus attēlus, kuri izskatās līdzīgi iepriekš pieprasītajam". Šis izguves līmenis izmanto pazīmes, kuras ir objektīvas un tieši redzamas attēlā. Izguve, kas pamatojas tikai uz primitīvajām pazīmēm, ļoti ierobežo attēlu meklēšanas iespējas, tomēr to var veiksmīgi lietot prečzīmju datubāzēs vai datubāzēs, kur attēlu atrašanai var izmantot tādas pazīmes kā krāsa, struktūra, forma, stāvoklis (5).

2. līmenis ietver izguvi, balstoties uz atvasinātajām (*derived*) vai loģiskajām pazīmēm. Tās var iedalīt:

- ◆ noteikta tipa objektu izguve no datubāzes, piemēram, „atrast attēlus ar divstāvu autobusu”;
- ◆ individuāla objekta vai personas izguve, piemēram, „atrast attēlus ar Eifeļa torni”.

3. līmenis ietver izguvi, kas saistīta ar abstraktām un asociatīvām īpašībām, kuras var veidoties, cilvēkam uztverot un interpretējot attēlotos objektus, to attiecības un darbības. Arī šo līmeni var iedalīt:

- ◆ izguve pēc nosauktā notikuma vai darbības veida, piemēram, atrast attēlus ar Cēsu rajona deju kolektīviem;
- ◆ attēlu izguve ar emocionālu vai reliģisku nozīmi, piemēram, atrast attēlu, kurā atspoguļotas iešanas (5).

Attēlu indeksēšanas teoriju izveidē ir izmantoti arī kognitīvās psiholoģijas pētījumi. Tā, piemēram, Korinne Jorgensena (*Corinne Jorgensen*) analizējusi attēlu brīvā teksta aprakstus un noteikusi 12 attēlu pazīmju klases, kas tiek lietotas aprakstos. Viņa noskaidrojusi, ka cilvēki, aprakstot attēlus, galvenokārt aplūko tādas pazīmju grupas kā: „objekti”, „personas”, „krāsas”, „sižets” un pārējās, kur tiek iekļauts notikuma apraksts, darbības un laika aspekts (11).

P. Lesters (*Paul Martin Lester*) iesaka, ka, uzsākot fotogrāfiju analizēšanu, būtu lietderīgi palūkoties vispārīgi uz tās grafiskajiem un satura elementiem (14). Attēla interpretēšanu katrs var veikt atšķirīgi. Šie viņa ieteikumi zināmā mērā sakrīt ar Panofska/Šatfordes indeksēšanas teoriju. Viņš iesaka:

1. Veikt visu objektu sarakstu izveidi — kuri objekti ir attēloti — dzīvnieki, cilvēki, minerāļi, dārzeni utt.
2. Veikt attēla kompozīcijas analīzi. Kādi elementi ir centrā un kādi ir malās, kā tiek lietotas gaismas un ēnas efekti.
3. Veikt vizuālo elementu virknes analīzi: krāsas, formas, dziļuma un kustības izpēti. Analizēt, kā vizuālie elementi mijiedarbojas un konfliktē, kā ir lietota krāsa, kā formas un līnijas izmantotas attēla struktūrā, kā sasniegta attēla dziļuma ilūzija.
4. Noskaidrot, kur attēls varētu būt uzņemts? Kāds ir attēla mērķis: vai tā ir ziņa, māksla, personīgs uzņēmums vai cita veida attēls.

Fotogrāfiju analizēšanai P. Lesters piedāvā sešas perspektīvas, kas varētu būt nozīmīgas vēsturisko fotogrāfiju analizēšanai, jo aplūko fotogrāfiju arī no citiem aspektiem, ko neskar iepriekš minētie autori:

- ◆ *personiskā*: instinktīva reakcija, kas rodas, redzot mākslas darbu, un sakņojas subjektīvā pieredzē;
- ◆ *vēsturiskā*: darba svarīguma noteikšana, kas balstīta uz medija nozīmību laikā. Medija vēstures zināšanas atļauj saprast tehniskās iespējas un pagātnes filozofijas virzienus, tendences un nosacījumus, kas saistīti ar darba radīšanu;
- ◆ *tehniskā*: attiecības starp gaismu, tehnikas izpratne, kas lietota darba radīšanai un darba prezentēšanai;
- ◆ *ētiskā*: morālā un ētiskā atbildība, ko darba autors, pats darbs un skatītājs izjūt;
- ◆ *kulturālā*: simbolu analīze, kas lietota darbā, lai nodotu nozīmju vēstījumu konkrētai sabiedrībai, konkrētā laikā;
- ◆ *kritiskā*: rezultāts, kas pārspēj konkrētā attēla un formas domāto personīgo reakciju.

Tīmeklis ir ieviesis būtiskas pārmaiņas zināšanu organizēšanas jomā, jo ļauj iesaistīties lietotājam. Sociālā metadatu pievienošana tiek uztverta kā rīks vizuālo digitālo objektu aprakstīšanas uzlabošanai un nodrošināšanai. Lietotāja radīta indeksēšana pat tiek dēvēta par revolūciju indeksēšanas zinātnē. Tas gan varbūt ir pārsteidzīgs secinājums, bet sociālās klasifikācijas kustība ir uzsākusi diskusiju digitālo bibliotēku sabiedrībā par sociālās tīklošanas izmantošanu un lietotāju iesaistīšanu (15).

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

Sociālā klasifikācija piedāvā jaunu pieeju, kā organizēt saturu tīkla vidē, kur lietotājs piešķir savus atslēgvārdus, lietojot dabiskās valodas terminus. Šo sistēmu, kad lietotājs pievieno savus atslēgvārdus, sauc dažādos terminos: sociālā klasifikācija, izplatītā klasifikācija (*distributed classification*), sociālā „pievienošana” (*social tagging*), etnoklasifikācija un folksonomija. Termins *folksonomija* ir izveidots no vārdiem „tauta” un „taksonomija”, un tā ieviesējs ir Tomass Vanders Vals (*Thomas Vander Wal*) (15).

Skots Golders (*Scott Golder*) un Bernardo Hubermans (*Bernardo Huberman*) secina, ka šāda sadarbība ir noderīga, ja kāds ir bibliotekāra lomā, kas rediģē un pārbauda piešķirtos atslēgvārdus.

Var būt dažādas iespējas, kā lietotājs piedalās digitālās kolekcijas veidošanā:

- ◆ lietotājs var pievienot pats savus metadatus vai ierakstus;
- ◆ lietotājs var papildināt indeksētāja piešķirtos terminus,
- ◆ lietotāja piedāvātos terminus var izmantot kontrolētā vārdu krājuma attīstīšanai un veidošanai (15).

E. Panofska/S. Šatfordes, A. Džeimsa un Š. Čanga, Dž. Eikina, P. Lestera teorijas un lietotāju terminu pievienošana ir pamats, uz kura izstrādāt attēlu indeksēšanas metodiku. Varam secināt, ka minētās teorijas piedāvā vizuālo materiālu indeksēšanu trīs līmeņos: vispārīgajā, specifiskajā un abstraktajā, nosaucot vismaz objektus, vietu, personas, notikumus. Cik plašu aprakstu pievienot attēlam, izlemj katras datubāzes veidotāji, vadoties pēc resursiem un savu lietotāju auditorijas izpēti. Diemžēl nav pilnībā iespējams definēt, cik plašai jābūt attēlu indeksēšanai, jo tas ir ļoti subjektīvs process.

Attēlu indeksēšana

Atšķirībā no teksta indeksēšanas, kurš jau automātiski rada pazīmes, pēc kurām identificēt dokumentu, fotogrāfija nav pašidentificējoša, tāpēc indeksēšana ir daudz sarežģītāka. Jēdzieniskā indeksēšana nodrošina intelektuālu piekļuvi attēla vizuālajam saturam, tulkojot vizuālo informāciju tekstuālā aprakstā, izsakot, par ko ir attēls un ko tas attēlo. Jēdzieniskajā indeksēšanā indeksētājs interpretē attēla nozīmes, piešķir priekšmeta iedaļas vai atslēgvārdus, ieraksta attēla parakstus un tekstuālās piezīmes. Tomēr attēla satura tulkošana verbālā veidā nenodrošina daudzpusīgu attēlu indeksēšanu, kas pilnībā aptvertu lietotāju vajadzības un nodrošinātu efektīvu attēlu izguvi (15).

Kādas problēmas ir gaidāmas no attēlu nozīmju daudzveidības un bagātības? Tās var būt šādas:

- ◆ attēls satur bagātīgu informāciju, kas var interesēt dažādu jomu pētniekus;
- ◆ attēli bieži vien tiek lietoti ar mērķi, ko nav paredzējis oriģināla radītājs;
- ◆ dažādi cilvēki vienā un tajā pašā attēlā uztvers dažādas lietas;
- ◆ attēls satur dažādus nozīmju līmeņus no specifiskā līdz abstraktam;
- ◆ pretēji teksta dokumentam, attēls nesatur informāciju par tā autorību (15).

Problēmas, kas tiek saistītas ar valodas nenoteiktību un cilvēka indeksēšanas ierobežotību, ir šādas:

- ◆ vispārējas vienotības trūkums par to, kuras attēla pazīmes būtu jāindeksē;
- ◆ grūtības noteikt adekvātu indeksēšanas līmeni;
- ◆ subjektivitāte un konsekvences trūkums — indeksētājs nevar lietot indeksēšanas terminus, kuriem būtu noteikta kāda pakāpe;
- ◆ problēma saskaņot lietotāja un indeksētāja lietotos terminus;
- ◆ grūtības saskaņot lietotāja indeksēšanas valodu ar indeksētāja valodu (15).

Attēlu datubāžu veidotājiem būtu jācenšas apzināt savus lietotājus un fiksēt viņu vajadzības. Šādos gadījumos tiek mēģināts lietotāja intereses paredzēt un attēla semantiskā interpretācija tiek attiecīgi ierobežota, lietojot atslēgvārdus no tēzauriem. Izaicinājums indeksētājam ir attiecīgās jomas zināšanu apguve un spēja attēlot tās atbilstošā līmenī (6).

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGRĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

Pamatojoties uz Panofska /Šatfordes, A. Džeimsa un Š. Čanga, Dž. Eikina un P. Lestera teorijām, var tikt veikta attēlu indeksēšana. Datu izguve ir atkarīga no datubāzes struktūras, meklēšanas kritēriju un lietotāja saskarnes izveides. Attēlu indeksēšanai nav vienotu standartu — atšķirīgi standarti tiek lietoti bibliotēkās, arhīvos un muzejos. Taču attiecībā uz attēliem varētu veidot vienotu attēlu indeksēšanas standartu, pamatojoties uz iepriekš izstrādātajām teorijām. Diemžēl arī minētās teorijas nedod pilnīgu iespēju standartizēt attēlu aprakstīšanu, jo šis process ir subjektīvs un attēls ir daudznozīmīgs. Kā rāda pētījumi, meklējot attēlus, lietotājs visvairāk meklē attēlus ar noteiktām personām, vietām, notikumiem (11). Ziņu aģentūru datubāzēs nepieciešamo informāciju attēlu aprakstīšanai ir daudz vieglāk nodrošināt nekā vēsturisko attēlu datubāzēs, jo bieži vien informācija nav zināma, nevar atpazīt cilvēkus, kā arī nav zināms fotoattēla uzņemšanas laiks un pat autors. Tas rada būtiskas problēmas indeksēšanas procesā.

1. tabulā ir apkopota informācija vispārīgajā un specifiskajā līmenī, pamatojoties uz to, ka lietotājs visvairāk meklē objektus, notikumus, vietas.

1. tabula

Ierosinājumi digitālo attēlu indeksēšanai vispārīgajā un specifiskajā līmenī

Vispārīgais līmenis	Specifiskais līmenis
Nosaukti visi objekti: personas, lietas dzīvnieki, augi utt.	Īpašvārdi, konkretizēta lieta, dzīvnieks, augs
Cilvēku dzimums: vīrietis, sieviete, zēns, meitene	Īpašvārdi, vārds, uzvārds
Nosaukta personas loma: māsa, brālis, meita, dēls, tēvs, māte	Piemēram, rakstnieka Jāņa Bērziņa māte
Personas nodarbošanās, kas nav redzama, bet ir zināms, ka persona bijusi rakstnieks, skolotājs	
Vecums: zīdains, jauniets, jauns cilvēks, bērns, pusmūža cilvēks, vecs cilvēks (vai cits dalījums: juniors, seniors)	
Informācija par apģērba aksesuāriem: cepure, kleita, uzvalks, militārs apģērbs	
Militāro apbalvojumu raksturojums, piemēram, ordenis, piemiņas zīme	Konkretizēts nosaukums, piemēram, Triju Zvaigžņu 1. pakāpes ordenis
Nosaukta ģeogrāfiskā vieta: valsts, pilsēta, ciems, pagasts, kalns, ezers, upe utt.	Konkretizēts nosaukums, piemēram, Velna ezers, Nītaures pagasts
Arhitektūras stils, piemēram, jūgendstils, klasicisms	
Celtnes veids, piemēram, skola, baznīca, pils	Konkretizēts nosaukums, piemēram, Jelgavas 4. vidusskola, Dobeles luterāņu baznīca
Celtni iedalījums pēc materiāla: guļbūve, mūra māja, akmens māja, ķieģeļu; koka arhitektūra: vienkārtu, divkārtu u.c.	

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGRĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

Vispārīgais līmenis	Specifiskais līmenis
Celtnēs izmantojamo elementu un materiālu raksturojums: dakstiņu jumts, šķindeļu jumts, niedru jumts, kokgrebumi, vitrāžas utt.	
Notikuma veids: svētki, kari, revolūcija, tikšanās, sapulces, konferences utt.	Konkretizēts nosaukums, piemēram, Pirmais pasaules karš, NATO samits
Laika raksturojums; gadalaiki: ziema, vasara, rudens, pavasaris; dienas laiki: diena, nakts	

Digitālo attēlu datubāzes var izmantot visdažādāko nozaru pārstāvji ar daudzpusīgām interesēm. Dažkārt būtiska var būt informācija, kas dota attēla otrā pusē, varbūt tas ir zīmols vai paraksts. Nozīmīga informācija var būt skatpunkts, no kura attēls ir fotografēts. Tāpēc noderīgi varētu būt šādi ieteikumi:

1. Ja nav zināms vārds/uzvārds, tad dažkārt lieto apzīmējumus: neidentificēts, nenosaukts vai nezināms, piemēram, neidentificētas sievietes.
2. Jānorāda celtnu uzbūvēšanas laiks, autors, nosaukuma maiņas.
3. Jāsniedz kultūras un vēsturisko objektu, vietu īss raksturojums.
4. Jāsniedz attēla žanriskais raksturojums: lauku, pilsētas ainava, dabasskats:
 - dabas ainava — tā ir daba, kas radusies bez cilvēka iejaukšanās, piemēram, mežs, pļava, ūdenskritumi, kalni, pakalni, purvi;
 - lauku ainava — ainava, kuras veidošanā piedalījies cilvēks, un ir redzami lauki, pļavas, mājas, dažādi citi cilvēka vai dabas veidojumi;
 - pilsētas ainava — ainavas, kas ietver pilsētas dzīvi, arhitektūru, ietves, tiltus, satiksmi utt.;
 - industriālā ainava — ražošanas uzņēmumi, fabrikas, rūpnīcas, māju celtniecība utt. (8).
5. Jāsniedz vides raksturojums: interjers, ārskats, iekšskats, telpu raksturojums, iekārtojums.
6. Jānorāda attēla orientācija: vertikāls, horizontāls, kvadrāta formāts.
7. Jānorāda, vai attēls ir uzņemts no unikālas vai interesantas perspektīvas vai skatupunkta (piem., tuvplāns, siluets, no gaisa fotografēts vai aero fotogrāfija):
 - siluets — attēls, kurā fotografējama objekts ir atveidots kā viendabīgs, melns apveids uz daudz gaišāka fona (8).
 - panorāma — fotogrāfijā ļoti plaša, nepārtraukta aina, kura uzņemta ar panorāmas fotoaparātu vai samontēta no vairākām secīgi uzņemtām fotogrāfijām (8).
 Skatupunkts (uzņemšanas punkts) — vieta, no kuras fotografēts kāds objekts. Pat niecīga skatupunkta pārmaiņa var ļoti ietekmēt attēla izskatu. Uzņemšanas punkts, no kura objekts tiek fotografēts, nosaka fotogrāfijā redzamo objektu attiecības, kā arī to, kādas būs šo objektu attiecības ar vidi, kurā tie atrodas (8). Fotogrāfiju uzņemšana var notikt no dažādiem skatupunktiem:
 - Acu līmeņa skatupunkts ir visiem pierasts, jo tas ir katra cilvēka ikdienas redzējums. Perspektīvu veido līnijas, kas virzās no skatītāja acu līmeņa uz fotogrāfijas centru, paliekot visu laiku tajā pašā līmenī. Savukārt objekti virzienā uz centru samazinās, radot telpas dziļuma iespaidu.
 - Fotogrāfijās, kas uzņemtas no zema skatupunkta — horizonts un fotogrāfijas centrs novirzās bildes apakšējā malā vai vispār nav redzams. Objekti izskatās daudz lielāki un varenāki.
 - Fotogrāfijas no augsta skatupunkta ir uzņemtas no punkta, kas ir augstāks nekā acu līmeņa perspektīva. Skatupunkts ir paaugstināts un objekti vairāk pietuvināti zemei, perspektīvas līnijas tuvinās kadra augšmalai.
 - Putna lidojuma skats vai aero fotogrāfija. Objekti tiek fotografēti no ļoti augsta skatupunkta un objekti izskatās kā piespiedušies zemei (parasti no lidmašīnas) (8).

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGRĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

8. Ja to ir iespējams noteikt, tad ir jānorāda attēlā redzamo personu attiecības, piemēram, māsa, māte, brālis, māsiņa, tēvocis utt.
9. Jānorāda fotogrāfijas veids: krāsaina, melnbalta, tonēta, izkrāsota:
 - krāsaina fotogrāfija — fotogrāfija, kas ietver plašu krāsu paleti;
 - melnbalta fotogrāfija — fotogrāfija, kas uzņemta monohromā tonalitātē;
 - tonēta fotogrāfija — parasta melnbalta fotogrāfija, kas apstrādāta ar ķīmiskiem šķīdumiem, kā rezultātā iegūta fotogrāfija ar noteiktu toni — brūnganu, zilu, sarkanīgu utt.
 - izkrāsota fotogrāfija — melnbalta fotogrāfija vai tās daļa izkrāsota ar ūdenskrāsām, akrilkrāsām vai eļļas krāsām (8).

Ir attēli, kuriem otrā pusē ir kaut kas uzrakstīts, dažkārt apsveikums, vēstule vai arī fotogrāfa zīmols, paraksts. Arī šī informācija var būt noderīga pētniecībai.

Attēlu indeksēšana ir sarežģīts process un dažkārt ir grūti iedomāties, uz ko būtu jāvērs uzmanība attēlā. Tāpēc varētu būt noderīga tabula (skat. 2. tab.) ar jautājumiem, uz kuriem jārod atbildes.

2. tabula

Jautājumi, kas noderīgi digitālo attēlu indeksēšanas procesā (12)

Kurš?	<p>Vai attēlā ir cilvēki, vai tas ir objekts, vai tā ir ainava?</p> <p>Ja ir cilvēki, tad, vai tas ir vīrietis vai sieviete, un vai aprakstā ir ziņa par šiem cilvēkiem?</p> <p>Vai ir nosakāma cilvēka loma (tēvs, māte, bērns, skolotājs, skolēns)?</p> <p>Vai ir pieminēts vecums un vai tas ir nosakāms (var iedalīt vecuma grupās, vai arī jauniešus, seniors)?</p> <p>Vai ir nosakāma vai pieminēta etniskā informācija?</p> <p>Kas ir attēlā redzamā persona? (vārds, uzvārds, ja persona ir pazīstama vai ja ir nozīmīgi zināt personas vārdu. Var būt gadījumi, kad tas nav nepieciešams. Kāda nodarbošanās vai amats nosaukums?)</p> <p>Vai attēlā ir dzīvnieki, ēkas, koki un kādi? (to specifiskais nosaukums)</p>
Kas?	<p>Kas redzams attēlā?</p> <p>Kādam lielākam grupai subjekts pieder? (suns ir zīdītājs, mājdzīvnieks, dzīvnieks)</p> <p>Ko subjekts attēlā dara? Vai subjekts ir nekustīgs, sastindzis vai nodarbināts ar kādu darbību? (skriešana, peldēšana, lēkšana)</p> <p>Kā subjekts izskatās? Vai tas ir garš, īss, spilgts, blonds, brunets u.c.</p> <p>Kādi aksesuāri (piederumi) ir redzami attēlā?</p> <p>Informācija par apģērbu: melns uzvalks, sarkana kleita, dzeltens peldkostīms, svītrains kaklasaitis...</p> <p>Informācija par nodarbošanos: dators, telefons, ķelle, lāpsta, molberts</p> <p>Informācija par izklaidi: rotaļlietas, žurnāls, grāmata</p> <p>Informācija par pārtiku: dārzeņi, trauki, augļi</p>

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGRĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

[Kas?]	<p>Kāda ir attēla izteiksme? (spilgts, dzīvs, dūmakains, miglains, neskaidrs)</p> <p>Kāda ir dominējošā krāsa?</p> <p>Kas tur ir? Vides apraksts (telpu veids, iekārtojums, laika apstākļi)</p> <p>Kāda noskaņa, izjūtas vai emocijas ir izpaustas (vienatne, prieks, skumjas, laime, ļaunums)?</p>
Kur?	<p>Kur attēls ir telpiski? (vai tas ir svarīgi)</p> <p>Vai ir identificējama ģeogrāfiskā vieta: valsts, apgabals, rajons, pilsēta, iela, jeb tā ir mītiska vieta?</p> <p>Vai vietai ir nozīme attēlā?</p> <p>Vai aktivitāte notiek kaut kur iekštelpās vai ārpusē? Tātad ārskats, interjers. (Ja tas varētu būt, to ir nozīmīgi zināt. Tas nav nepieciešams pie vispārīga interjera, studijās fotografētajam)</p>
Kad?	<p>Kad attēls ir uzņemts (noteikts laiks vai laika periods)</p> <p>Kāds dienas laiks tas ir (rīts, pēcpusdiena, vakars, nakts) un vai šī ziņa raksturo kaut ko nozīmīgu?</p> <p>Kāds gadalaiks ir attēlots uz attēla? (pavasaris, vasara, rudens, ziema)</p>
Kāpēc?	<p>Kāpēc attēlā redzamais notikums ir noticis?</p> <p>Kāpēc ir bijis svarīgi fotogrāfiju uzņemt?</p> <p>Vai attēls izraisa kādu priekšstatu, idejas (gan pozitīvu, gan negatīvu priekšstatu)?</p>
Kā?	<p>Ar ko notikums vai ainava ir svarīgi?</p> <p>Cik daudz subjektu ir attēlā? (vai ir viena persona, pāris, grupa vai pūlis)</p> <p>Kā varētu aprakstīt subjektu, lietojot īpašības vārdus? (skaļš, gaišs, auksts, slepens)</p>

Tradicionālais informācijas uzglabāšanas process un izguve ir atkarīga no indeksētāja un informācijas meklētāja, no informācijas interpretācijas un atveidojuma, kā arī nozīmju raksturošanas un indeksēšanas valodas. Arhivētājam precīzi jāapraksta dokumenta īpašības, lietojot atbilstošus katalogizēšanas noteikumus, lai veidotu pieejas punktus meklēšanai pēc satura, nozīmes un objektiem. Atšķirībā no teksta attēls nav pašindeksējošs un tieši attēla indeksētājs ir atbildīgs, vai digitālais attēls būs atrodams, kā arī viņam ir jāparedz, pēc kādām pazīmēm lietotājs varētu meklēt attēlu. Kā varam secināt no rakstā aplūkotajām teorijām, digitālā attēla apraksts tiek veidots trīs līmeņos: vispārīgajā, specifiskajā, abstraktajā, atceroties, ka lietotājs visvairāk attēlus meklē pēc noteiktas personas vārda, uzvārda, vietas, notikuma un laika. Šis ir attēlu laikmets, un tos meklē visdažādāko nozaru pārstāvji, tāpēc būtu jāpēta katras datubāzes auditorija un attēlu meklēšanas paradumi.

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

Izmantotie informācijas avoti

1. **Arnheim, Rudolf.** *Visual thinking*. California : University of California Press, 2004. 352 p. ISBN 0-520-24226-2, 978-0-520-24226-5.
2. **Barat, Agnes Hajdu.** Human perception and knowledge organization: visual imagery [online]. *LibraryHiTech*, Nr.3, 2007, p.338-351. [cited 07-02-2010]. Available: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp?Filename=html/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/2380250303.pdf>.
3. **Barry, Ann, Marie, Marie, Seward.** *Visual intelligence: perception, image, and manipulation in visual communication*. Albany : SUNY Press, 1997. 425 p. ISBN 0-7914-3436-2, 978-0-7914-3436-9.
4. **Berger, John.** *Ways of seeing: based on the BBC Television Series with John Berger*. British Broadcasting Corporation. London : Penguin books, 1977. 165 p. ISBN 0-14-021631-6, 978-0-14-021631-8.
5. **Eakins, John, Graham, Margaret.** *Content-based image retrieval* [online] : A report to the JISC Technology Applications Programme. [cited 12-02-2010]. Institute for Image Data Research, University of Northumbria at Newcastle, January 1999. Available: http://www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/jtap-039.doc.
6. **Enser, Peter G.B., Sandom, Christine J.** Facing the reality of semantic image retrieval. *Journal of Documentation*, vol.63, Nr.4, 2007, p.465-481. [cited 06-02-2010]. Available: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp?Filename=html/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/2780630402.pdf>.
7. **Gombrich, Ernst Hans, Woodfield, Richard.** *The Essential Gombrich. Image*. London : Phaidon Press, 1996. 624 p. ISBN 0-7148-3009-7, 978-0-7148-3009-4.
8. **Hedžko, Džons.** *Fotografēšana*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007. 288 lpp. ISBN 978-9984-37-720-9.
9. **Hollink, Laura, Schreiber, Guus, Wielinga, Bob, Worrying, Marcel.** *Classification of user image descriptions* [online]. Amsterdam : University of Amsterdam, Business Informatics [cited 18-02-2010]. Available: http://www.cs.vu.nl/~laurah/papers/Hollink_coid.pdf.
10. **Jaimes, Alejandro, Shih-Fu, Chang.** A Conceptual framework for indexing visual information at multiple levels. *IS&T/SPIE Internet Imaging* [online]. Vol. 3964, San Jose, CA : Image and Advanced TV Laboratory, Department of Electrical Engineering Columbia University, 2000 [cited 18-02-2010]. Available: http://www.ctr.columbia.edu/~ajaimed/Pubs/spie00_internet.pdf.
11. **Jørgensen, Corinne.** *Image retrieval: theory and research*. Lanham, MD : Scarecrow Press, 2003. xii, 340 p. ISBN 0-8108-4734-5
12. Keywording Guidelines. *In: Controlled Vocabulary.com* [online]. [cited 15-02-2010]. Available: http://www.controlledvocabulary.com/metalogging/ck_guidelines.html.
13. **Layne, Shatford Sara.** Some issues in the indexing of images [online]. *Journal of the American Society for Information Science*. Los Angeles : University of California, 1994. [cited 24-02-2010]. Available: <http://dewey.yonsei.ac.kr/multimedia/src/45-08-13.pdf>.
14. **Lester, Paul Martin.** *Visual Communication. Images with Messages*. [S.l.] : Thomson Wadsworth, 2005. 450 p. ISBN 0-534-63720-5, 978-0-534-63720-0.
15. **Matusiak, Krystyna K.** *Towards user-centered indexing in digital image collections* [online]. Vol.22, Nr.4, 2006, p.283-298. [cited 15-02-2010]. Available: www.emeraldinsight.com/Insight_ViewContentServlet_Filename=_published_emeraldfulltextarticle_pdf_1640220407.pdf.

M. Dudareva
VIZUĀLĀ KOMUNIKĀCIJA DIGITĀLO
FOTOGRĀFIJU IZGUVES PROCESĀ

16. **Rafferty, Pauline, Hilderley, Rob.** *Indexing multimedia and creative works : The Problems of Meaning and Interpretation.* University of Central England in Birmingham. Cornwall : ASHGATE, 2005. 203 p. ISBN 0-7546-32547-23.
17. **Yantis, Steven.** *Visual perception: essential reading.* Psychology Press, 2001. 431 p. ISBN 0-86377-597-7, 978-0-86377-597-0.

ELEKTRONISKĀ GRĀMATA KĀ INOVATĪVS INFORMĀCIJAS RESURSS

ELECTRONIC BOOK AS AN INNOVATIVE SOURCE OF INFORMATION

Aiga Grēniņa

Latvijas Universitātes
Sociālo zinātņu fakultāte
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: aiga.grenina@gmail.com

Kopsavilkums:

Mērķis — Rakstā analizētas latviešu e-grāmatu adaptācijas iespējas sabiedrībā, ņemot vērā drukātās un elektroniskās grāmatas priekšrocības un trūkumus, kā arī veikta e-grāmatu lietderīguma izpēte triju savstarpēji atšķirīgu lietotāju grupu vidū.

Metodoloģija/pieeja — Raksts iepazīstina ar e-grāmatas definējumu un apskata izvēlētās pētījuma pieejas teorētisko pamatojumu. Lielāko raksta daļu veido latviešu valodā pieejamo e-grāmatu kolekciju analīze, kas veikta, izmantojot šādas kategorijas: vispārīgas ziņas, pieejamība, saturs un informācijas izguves iespējas. Raksts balstīts uz autores veikto e-grāmatu analīzi, izmantojot tādas pētniecības metodes kā salīdzināšana un kontentanalīze. Pētīta arī lietotāju mijiedarbība ar e-grāmatu kā inovatīvu informācijas resursu, apskatot trīs savstarpēji dažādas lietotāju grupas. Lietotāju informacionālās uzvedības izpētē izmantota ar novērošanu cieši saistītā verbālā protokola metode, kā palīgmetode lietota anketēšana.

Rezultāti — Saskaņā ar pētījuma rezultātiem tiešsaistē pieejamas vismaz 14 e-grāmatu kolekcijas latviešu valodā. Tās sastāv no 527 e-grāmatām. E-grāmatu adaptācija un izmantošana visvienkāršāk iespējama to lietotāju vidū, kuriem jau ir pietiekamas interneta izmantošanas prasmes un/vai iepriekšēja pieredze e-grāmatu lietošanā. Pētījuma rezultāti apstiprina, ka viens no būtiskākajiem analizēto e-grāmatu trūkumiem ir to nepiemērotība ilgstošai teksta lasīšanai.

Praktiskā nozīme — Pētījumā analizētās latviešu e-grāmatas jau pašreiz var veiksmīgi konkurēt ar tradicionālajām grāmatām vai pat pārspēt tās atsevišķās pozīcijās, tomēr plaša mēroga e-grāmatu adaptācijai nepieciešama pilnvērtīgāka elektroniskajā vidē pieejamo priekšrocību izmantošana.

Novitāte — Raksts sniedz ieskatu pašreizējā latviešu e-grāmatu kolekciju piedāvājumā, kā arī apskata trīs savstarpēji dažādu lietotāju attieksmi pret e-grāmatām kā inovāciju.

Atslēgvārdi: Grāmata, Elektroniskā grāmata, Lasīšana, Elektronisko grāmatu kolekcijas

Raksta veids: Oriģināls pētījums

Norādes: 12 norādes

A. Grēniņa
ELEKTRONISKĀ GRĀMATA KĀ INOVATĪVS
INFORMĀCIJAS RESURSS

Abstract:

Purpose — The purpose of article is to study the possibilities for the use of Latvian e-books in society, considering the advantages and disadvantages of e-books, and evaluating the usability of e-books among three different user groups.

Design/methodology/approach — The article provides an introduction to the concept of e-books and presents the theoretical foundation for the approach chosen. Most of the article is devoted to the analysis of Latvian e-book collections. They are analysed according to the following criteria: publication date, number of pages, analogy with traditional books, typology, availability, content provision and information retrieval possibilities. Research on the collections is based on comparison and content analysis. The interaction of three different user groups with the e-book is another topic discussed in the article. Verbal protocols were used as the main research method to study how users interact with e-books. Questionnaires as a secondary research method were used to specify users' cognitive processes when using e-books.

Findings — According to the results, there are at least 14 collections of Latvian e-books available on the internet. They consist of 527 e-books. Adoption and use of e-books is most evident among those user groups which already have sufficient internet skills and/or experience in using e-books. The research suggests that one of the main limitations of the e-books analysed is their unsuitability for prolonged reading.

Practical implications — Latvian e-books can already compete with traditional books or even outcompete them in some ways. However, for large scale use, e-books should be able to offer more features of information retrieval, and use the possible advantages of electronic environment more effectively.

Originality/value — The article provides insight into the current provision of Latvian e-book collections and discusses the attitudes of different user groups towards e-book as an innovation.

Keywords: Book, Electronic book, Reading, Collections of electronic books

Article Type: Original research

References: 12 references

A. Grēniņa
ELEKTRONISKĀ GRĀMATA KĀ INOVATĪVS
INFORMĀCIJAS RESURSS

Jēdziena izpratne

Grāmata kā viens no būtiskākajiem resursiem informācijas ieguvei un izklaidei, neskatoties uz tehnoloģiju attīstību dažādās sabiedrības jomās, formas ziņā palicis gandrīz nemainīgs jau vairākus gadsimtus. Tomēr pēdējo desmitgažu laikā tradicionālajai grāmatai ir parādījusies alternatīva — elektroniskā grāmata, kuru mēdz saukt arī par *digitālo grāmata* vai *tiešsaistes grāmata*. Raksta autore, ņemot vērā Valsts valodas centra (2) tieši Latvijas apstākļiem izstrādāto terminoloģiju, turpinājumā kā līdzvērtīgus terminus izmanto *elektroniskā grāmata* un *e-grāmata*, atsakoties no jēdzienu *digitālā grāmata* un *tiešsaistes grāmata* izmantošanas.

Grāmatas elektroniskās versijas attīstība likusi no jauna pārskatīt tradicionālās grāmatas konceptu. Neskatoties uz termina *grāmata* seno izcelsmi un nozīmes vispārīgo izpratni sabiedrībā, dažādos avotos publicētajās definīcijās vērojamas zināmas atšķirības. Viens no populārākajiem termina *grāmata* skaidrojumiem ir šāds: „grāmata ir neperiodiska literāra publikācija, kas, neskaitot vākus, sastāv no 49 vai vairāk lapām” (12). Pēc 1998. gadā izdotā „Latviešu rakstniecības rādītāja” ziņām un rādītāja priekšvārdā ievietotās informācijas secināms, ka par grāmatām uzskatāmi tie izdevumi, kas sastāv no vairāk nekā četrām lapām (1). Pamatojoties uz šo pieeju, rakstā analizētas tās elektroniskās grāmatas, kuru apjoms ir piecas lapas vai vairāk. Savukārt interneta milzīgā informācijas apjoma dēļ apzinātas nevis atsevišķas e-grāmatas, bet gan e-grāmatu kolekcijas, kas vienā tīmekļa vietnē apkopo četras vai vairāk nekā četras e-grāmatas latviešu valodā.

Līdz šim veiktie pētījumi (3; 11) par elektroniskās grāmatas būtību apstiprina pētnieku vidū pastāvošo apgalvojumu, ka vēl joprojām, neskatoties uz dažu pasaulē plaši atzītu e-grāmatas definīciju pastāvēšanu, trūkst vienotas izpratnes par universālu termina skaidrojumu, ko pieņemtu gan zinātnieki, gan e-grāmatu izdevēji, gan lietotāji. Lielākoties e-grāmatu definējumā apskatīts e-grāmatas kā plašsaziņas līdzekļa aspekts, ietverta atsaukšanās uz dažādo saturu, datnes formātiem, iekārtām, dažādajiem piekļuves veidiem, plaši apspriesta līdzība ar tradicionālo grāmata. Tā, piemēram, Mančestras Metropoles Universitātes (*Manchester Metropolitan University*) (Lielbritānija) doktorantūras studente Magda Vasiliosa (*Magda Vassiliou*) un pasniedzēja Dženifera Roulija (*Jennifer Rowley*) pēc 37 e-grāmatu definējumu pārskatīšanas nonākušas pie secinājuma, ka visprecīzāk e-grāmatas būtību spēj raksturot divdaļīga definīcija, kuras pirmajā daļā apskatītas būtiskākās e-grāmatas pazīmes. Savukārt otrajā daļā ietvertas mainīgās pazīmes, kuru dēļ tehnoloģiju attīstības rezultātā šī definīcijas daļa var ātri novecot:

„(1) E-grāmata ir digitāls objekts ar tekstuālu un/vai citu saturu, kas radīts vispārzināmās grāmatas koncepcijas papildināšanas rezultātā ar elektroniskās vides piedāvātajām iespējām.

(2) E-grāmatās parasti ir iestrādātas meklēšanas iespējas, mijnorāžu (atsauču) sistēma, hiperteksta saites, grāmatzīmes, piezīmju izdarīšanas un iezīmēšanas funkcija, multimediju objekti un interaktīvi rīki” (11, 363. lpp.).

Pēc autoru domām, daudzas agrākās definīcijas ir novecojušas tāpēc, ka tajās pārāk precīzi apskatītas e-grāmatās iestrādātās iespējas, konkrētas grāmatu lasīšanas iekārtas vai tehnoloģiju pieejamība. Savukārt tāds jēdziena skaidrojums, kas atspoguļotu tikai e-grāmatas nemainīgās īpašības, būtu nepilnīgs. Šī iemesla dēļ radusies nepieciešamība izstrādāt divdaļīgu definīciju, kuras otrā daļa tehnoloģiju attīstības rezultātā tiktu pastāvīgi pārskatīta un papildināta.

Teorētiskais pamatojums

Elektroniskās grāmatas kā inovatīva informācijas resursa izpētē izmantota sociāli kognitīvā (izziņas) teorija (*social cognitive theory*). Alberts Bandura (*Albert Bandura*) (4) ir viens no apskatītās teorijas pamatlicējiem. Citi teorētiķi, piemēram, Leons G. Šifmens (*Leon G. Schiffman*) un Leslijs Lezaress Keneks

A. Grēniņa
ELEKTRONISKĀ GRĀMATA KĀ INOVATĪVS
INFORMĀCIJAS RESURSS

(Leslie Lazar Kanuk), sociāli kognitīvo (izziņas) teoriju ir izmantojuši, lai pētītu patērētāju uzvedības izmaiņas saistībā ar tehnoloģiju attīstību (10). Sociāli kognitīvās (izziņas) teorijas izpētes pamatobjekti ir informācija, informācijas tehnoloģijas un lietotājs. Savstarpējā mijiedarbība starp trim iepriekš minētajiem lielumiem nosaka teorijas pamatprincipus. Raksta ietvaros teorija izmantota, lai aplūkotu indivīdu mijiedarbībā ar elektronisko grāmatu, meklējot noteiktu informāciju. Teorijas neatņemama sastāvdaļa ir arī indivīdu izprašana, viņu izziņas procesu un rīcības izpēte. Šis teorijas aspekts izmantots, analizējot lietotāju gatavību pieņemt vai noraidīt elektronisko grāmatu kā inovatīvu informācijas resursu.

Kā vidējā līmeņa teorija izmantota inovāciju difūzijas teorija (*diffusion of innovation theory*). Šī teorija ir uz pētījumiem balstīts modelis, kas izskaidro, kādēļ un kad sabiedrība pieņem jaunas idejas, praksi un produktus. Tās pamatlicējs ir Everets M. Rodžerss (*Everett M. Rogers*) (8). Saskaņā ar inovāciju difūzijas teoriju potenciālie lietotāji, zinot par kādas inovācijas, piemēram, — elektroniskās grāmatas — eksistenci, sāk domāt par elektroniskās grāmatas potenciālu, viņos rodas vēlme izziņāt e-grāmatas darbības mehānismus, kā arī salīdzināt tās galvenās priekšrocības un trūkumus ar iespiesto grāmatu. Veikto darbību salīdzinājuma rezultātā lietotāji ir gatavi pieņemt lēmumu par elektronisko grāmatu kā viņiem noderīga izgudrojuma atzīšanu vai noraidīšanu.

Pēc Evereta M. Rodžersa domām, lielākas iespējas tikt sabiedrībā atzītai un pieņemtai ir tādi inovācijai, kas izmantošanas ziņā ir pārāka par savām priekštecēm; atbilst sabiedrībā pastāvošajām vērtībām un normām; ir vienkārši izmantojama, ļaujot iztikt ar indivīdiem jau piemītošajām prasmēm un zināšanām; ir iepriekš izmēģināma un pārbaudāma; demonstrē uzskatāmus izmantošanas rezultātus (8). Inovācijas izplatīšanās procesā liela nozīme ir informācijas apmaiņai starp sabiedrības locekļiem par šādas inovācijas eksistenci un tās piedāvātajām iespējām.

Latviešu valodā pieejamo elektronisko grāmatu kolekciju piedāvājums

Analīzes metodes

Lai pēc dažādām kategorijām analizētu pētījuma autores apzinātajās kolekcijās iekļautās e-grāmatas un apskatītu e-grāmatu tematisko piedāvājumu, tika izmantota kontentanalīze. Rezultātā tika analizētas 14 e-grāmatu kolekcijas, kurās kopā bija pieejamas 527 e-grāmatas. 1. tabulā apkopota informācija par pētījumā apskatītajām kolekcijām, uzrādīts latviešu valodā pieejamo e-grāmatu skaits, kā arī dota kolekciju pieejas adrese 10.03.2009.

Kontentanalīzi (*content analysis*), kas tika izmantota e-grāmatu kolekciju analizēšanai, visvienkāršāk var definēt kā dokumentu analīzes veidu, kas pamatā balstīts uz informācijas satura izpēti. Ar saturu saprotot „jebko (vārdi, frāzes, attēli, domas), kas var tikt saistīts ar tekstu” tā plašākajā izpratnē (5). Kontentanalīzes pamatā ir satura jēdzieniska kodēšana, kuras laikā pētījuma veicējs izstrādā konkrētus kritērijus jeb pētāmo elementu kategorijas, uz kurām tiek koncentrēta turpmākā uzmanība analizētajos dokumentos. Pētniecības metode tiek lietota gan kvalitatīviem, gan kvantitatīviem un reizēm arī jaukta tipa pētījumiem.

1. tabulā iekļautās e-grāmatu kolekcijas pētījuma ietvaros tika analizētas pēc šādām kategorijām:

- ◆ vispārīgas ziņas (indikatori: izdošanas gads, apjoms, līdzība ar tradicionālo grāmatu, tipoloģija);
- ◆ pieejamība (indikatori: cena, formāts, pieejamības pakāpe brīvpieejā, piekļuve, publicēšana)
- ◆ saturs (indikatori: nolūks, semiotiskais raksturs, veids, pieejamība nozaru ietvaros);
- ◆ informācijas izguves iespējas (indikatori: meklēšanas aptvēruma, meklēšanas iespējas, multivide, navigācija, pielāgojamība, saziņas iespējas, teksta apstrāde).

A. Grēniņa
ELEKTRONISKĀ GRĀMATA KĀ INOVATĪVS
INFORMĀCIJAS RESURSS

1. tabula

Analizētās e-grāmatu kolekcijas

Nosaukums	Skaitis	Pieejas adrese
Biedrības „Latvietis” e-grāmatas	4	http://www.latvietis.com
„Delfi” grāmatnīca	201	http://eraksti.delfi.lv
E-grāmatas „Google” grāmatu meklētājā	31	http://books.google.lv
Izdevniecības „Kontinents” lasītava	5	http://kontinents.lv/lasitava
Latviešu literatūras zelta fonds	50	http://www.letonika.lv/literatura
Latviešu teksti datortīklā	77	http://www.ailab.lv/Teksti
Latvijas vēsture internetā	10	http://www.historia.lv
LU raksti	43	http://www.lu.lv/apgads/raksti
„Saulesjostas interneta grāmatnīca”	5	http://saulesjosta.lv
Sociāldemokrātiskās literatūras krātuve	10	http://www.briviba.lv
SZF e-grāmatu kolekcija	74	http://szf.lu.lv/szf/lat/245/index.htm
Citas e-grāmatu kolekcijas (Tautvaldība, Aisbergs un Tautas Forums)	19	http://www.revolucija.lv http://www.aisbergs.lv http://www.tautasforums.lv

Analīzes rezultāti

Veiktā e-grāmatu analīze pēc dažādām kategorijām ļauj apgalvot, ka latviešu valodā pieejamās e-grāmatas ir jauns fenomens un Latvijā e-grāmatu izdošana ir attīstības sākumposmā. To apliecina pašreizējais e-grāmatu piedāvājums, kurā dominē digitalizēta tradicionālo grāmatu kopijas, kā arī ierobežotais dažādu e-grāmatu veidu piedāvājums, kurā nav multimediju e-grāmatu un e-grāmatu lasīšanai speciālās lasīšanas iekārtās. Latvijā nav attīstīties maksas latviešu valodas e-grāmatu piedāvājums. Pašreizējie maksas e-grāmatu piegādātāji piedāvā ierobežotu e-grāmatu skaitu, nenodrošinot daudzpusīgu nozaru aptvērumu. Apskatītās e-grāmatas nepapildina interaktīvie attēli, skaņa, videomateriāli. Retos gadījumos izmantota mijnorāžu (atsauču sistēma), komentēšanas iespējas, kas liek secināt, ka e-grāmatās latviešu valodā netiek pilnvērtīgi izmantotas tās iespējas, kas uzskatāmas par grāmatas priekšrocībām elektroniskajā vidē. Iegūtie rezultāti liecina, ka lielākajai daļai apskatīto e-grāmatu nav precīzi norādītas izdošanas ziņas, vai arī trūkst kāda no izdošanas ziņu elementiem, piemēram, izdošanas gada. Būtisks trūkums, kas pētījuma autori kavēja iegūt precīzākas ziņas par e-grāmatu izdošanas aktualitāti un citiem rādītājiem, bija šādu ziņu neesamība e-grāmatu saturā. Lielākajai daļai e-grāmatu nebija precīzi nosakāms apjoms.

Lai arī viena no e-grāmatu raksturojošām pazīmēm ir to tiešā līdzība drukātajām grāmatām, dēvējot e-grāmatas par drukāto grāmatu elektronisku ekvivalentu, apskatot latviešu valodā pieejamās e-grāmatas, tika konstatēts, ka mazliet vairāk nekā ¾ no visām e-grāmatām strukturējuma ziņā līdzinās tradicionālajām grāmatām, bet aptuveni tikai katra otrā e-grāmata vizuāli atgādina drukāto grāmatu. Vizuālo līdzību bieži noteica tas, ka apskatītajām e-grāmatām ir pieejamas identiska satura drukātās versijas. Tas liecina, ka vairākumā gadījumu tiek digitalizēts un lietotājiem e-grāmatas formā piedāvāts

A. Grēniņa
ELEKTRONISKĀ GRĀMATA KĀ INOVATĪVS
INFORMĀCIJAS RESURSS

jau drukātā veidā eksistējošs saturs. Salīdzinoši neliels skaits elektroniski pieejamo grāmatu piedāvā unikālu, tradicionālā veidā neiespiestu saturu.

Kolekcijās pieejamās e-grāmatas paredzētas lasīšanai standartdatoros, un visbiežāk to lasīšanai nav nepieciešama speciāla papildu programmatūra, jo e-grāmatu saturam var piekļūt uzreiz, izmantojot interneta pārlūkprogrammu. Tomēr tikai mazliet vairāk nekā pusei pētījumā apskatīto e-grāmatu bez maksas pieejams viss pilnais saturs. Maksas e-grāmatu cena gandrīz visos gadījumos ir zemāka par vienāda satura drukātās grāmatas cenu. Izvēloties grāmatas, kuras piedāvāt lietotājiem elektroniskā formā, netiek ņemts vērā konkrētās grāmatas satura lasīšanas nolūks. Šādu secinājumu ļauj izdarīt nelielais uzziņu informācijas iegūšanai pieejamo e-grāmatu skaits. Vērtējot latviešu valodā pieejamās e-grāmatu kolekcijas, jāatzīst, ka vairākums no e-grāmatām elektroniskajā vidē nonākušas tāpēc, ka tām ir beidzies autortiesībās noteiktais termiņš, to tematika ir cieši saistīta ar kādas vienas sfēras entuziastu interesēm vai to autori ir akadēmisko institūciju pārstāvji, nevis tāpēc, ka ņemtas vērā elektroniskās vides piedāvātās priekšrocības, piemēram, uzziņu informācijas meklēšanā.

Pētījumā iegūtie rezultāti liecina, ka nozaru ietvaros nav vērojams vienlīdzīgs e-grāmatu piedāvājums. Apskatītajās e-grāmatu kolekcijās vērojama vienas nozares (valodniecība un literatūra) izteikta dominante, citās nozarēs nepiedāvājot pat nevienu e-grāmatu vai arī nelielu e-grāmatu skaitu¹. Analizējot e-grāmatu semiotisko raksturu, bija izteikta tendence, ka e-grāmatu piedāvājumā dominē plānveidīgai, tātad — lineārai lasīšanai paredzētās, nevis uzziņu informācijas iegūšanai piemērotās e-grāmatas. No visām pētījumā apzinātajām e-grāmatām, pat mazliet vairāk nekā katra otrā e-grāmata bija daiļliteratūras izdevums. No visiem daiļliteratūras žanriem visbiežāk tika pārstāvēta proza un vismazāk — līroepika. Gandrīz visas latviešu valodā pieejamās un pētījumā apskatītās e-grāmatas ir tekstizdevumi, lai gan elektroniskā vide daudz interaktīvākā un dinamiskākā veidā ļautu lietotājiem piedāvāt citus izdevumu veidus, piemēram, attēlizdevumus.

Apskatot informācijas izguves iespējas, jāuzsver, ka analizētajās e-grāmatās tās ir visai ierobežotas, neizmantojot pat pusi no visām pieejamām e-grāmatu priekšrocībām. Tā, piemēram, pat mazliet mazāk nekā katrā otrajā analizētajā e-grāmatā bija iespējams vienlaicīgi meklēt visas grāmatas robežās vai virzīties pa saturu ar hipersaišu palīdzību. Retos gadījumos e-grāmatās bija iestrādātas tādas satura pielāgojamības iespējas kā burtu lieluma, stila un mēroga maiņa. Vēl retāk vai arī vispār nemaz netika izmantotas elektroniskajā vidē pieejamās saziņas iespējas.

Elektroniskā grāmata mijiedarbībā ar lietotāju

Analīzes metodes

Lai noskaidrotu lietotāju attieksmi pret e-grāmatu kā inovatīvu informācijas resursu un apskatītu e-grāmatas adaptācijas iespējas savstarpēji atšķirīgu lietotāju grupu vidū, kā galvenā pētniecības metode tika izmantota ar novērošanu cieši saistītā verbālā protokola metode, savukārt kā palīgmetode — anketēšana.

Verbālo protokolu (*verbal protocol*) var definēt kā „vērtīgu datu avotu, kurā fiksētas indivīda skaļi izteiktās domas saistībā ar uzdoto darba uzdevumu” (6). Verbālie protokoli ir cieši saistīti ar novērošanas metodi, kas ir viena no izplatītākajām empīriskajām metodēm izziņas procesu pētīšanā. Verbālie protokoli, saukti arī par verbālajiem ziņojumiem un skaļās domāšanas protokoliem (*think aloud protocol*), lielākoties sastāv no kāda uzdevuma laikā konstatētajiem faktiem un pieņemtajiem lēmumiem. Verbālos

¹ Nozares nošķirtas, pamatojoties uz priekšmetisko iedalījumu informacionālo pakalpojumu nodrošinātāja EBSCO izstrādātajā elektronisko resursu, tai skaitā e-grāmatu, meklēšanas rīkā A-to-Z: **EBSCO. A-to-Z** [online]. EBSCO Industries, 2002-2009 [cited 14.10.2009.]. Available: <http://atoz.ebsco.com>

A. Grēniņa
ELEKTRONISKĀ GRĀMATA KĀ INOVATĪVS
INFORMĀCIJAS RESURSS

ziņojumus parasti veido īsi, aprauti teikumi, kas apraksta faktiskās darbības. Metodes pamatzdevums ir fiksēt pētījuma subjektu aktuālās domas, necenšoties nekādi tās ietekmēt. Savukārt anketēšana ir viens no aptaujas veidiem, kas tiek definēta kā „rūpīgi izstrādāts jautājumu kopums, kas identiskā formā tiek izdalīts noteiktam cilvēku skaitam ar nolūku iegūt pētījuma veicējus interesējošos datus par kādu tematu vai tematiem” (9, 252. lpp.). Anketēšana bieži tiek izmantota kā galvenā pētniecības metode vai arī kā palīgmetode, ar kuras palīdzību tiek iegūti galvenokārt kvantitatīvi dati.

Noskaidrots, ka, izmantojot verbālā protokola analīzi kāda produkta vai pakalpojuma lietderības pētīšanā, iespējams iegūt ticamus rezultātus, analizējot no relatīvi neliela dalībnieku skaita iegūtus datus. Iesaistot trīs vai vairāk savstarpēji atšķirīgas lietotāju grupas kāda produkta vai pakalpojuma lietderīguma novērošanas pētījumos, Džeikobs Nīlssens (*Jakob Nielsen*), ekonomisko zinātņu doktors, iesaka katrā grupā pētīt trīs lietotājus (7). Balstoties uz šo atzinumu, pētījumā tika iesaistīti deviņi dalībnieki, no kuriem trim bija iepriekšēja pieredze e-grāmatu izmantošanā, bet sešiem šādas pieredzes nebija. Rezultātā pētījumā piedalījās trīs lietotāju grupas: ekspertu grupa (ar iepriekšēju pieredzi e-grāmatu izmantošanā), kā arī 19–25 gadu un 46–55 gadu lietotāju grupas (bez iepriekšējas pieredzes e-grāmatu izmantošanā). Pirms verbālo protokolu datu ieguves visiem pētījuma dalībniekiem tika lūgts aizpildīt nelielu anketu, norādot vispārīgas ziņas par sevi. Turpmākajā pētījuma gaitā respondentiem tika doti seši uzdevumi, kuru izpildei maksimālais atvēlētais laiks bija 45 minūtes. Uzdevumus katrs no pētījuma dalībniekiem pildīja atsevišķi. Pie katra dotā uzdevuma bija uzrādīta e-grāmata, kas jāizmanto, lai izpildītu uzdevumu. Dalībnieki tika informēti, ka atbildes pieejamas katrā uzdevumā norādītajās elektroniskajās grāmatās, savukārt atbilžu noskaidrošanai uz diviem no sešiem uzdevumiem papildus bija pieejamas arī tradicionālās grāmatas. Uzreiz pēc sešu praktisko uzdevumu izpildes pētījuma dalībnieki aizpildīja anketas, kuru galvenais mērķis bija noskaidrot respondentu attieksmi pret e-grāmatu kā inovāciju. Verbālo protokolu un anketēšanas rezultāti parādīja, ka trīs apskatīto lietotāju grupu vidū pastāv dažādas prasības pret e-grāmatām, ko lielā mērā nosaka atšķirīgās datorprasmes un dažāda dalībnieku vecums.

Analīzes rezultāti

Pētījumā par e-grāmatu mijiedarbībā ar lietotāju noskaidrojās, ka 46–55 gadus veciem lietotājiem bez priekšzināšanām e-grāmatu izmantošanā būtu nepieciešamas papildu apmācības, abu pārējo grupu dalībnieki šādu vēlmi neizteica un 100% gadījumu tika galā ar visiem dotajiem uzdevumiem. Veiktais pētījums parādīja, ka dažāda vecuma lietotājiem ar un bez iepriekšējas pieredzes e-grāmatu izmantošanā visvienkāršāk un visātrāk izdodas izpildīt tos uzdevumus, kuros norādīta pieeja konkrētai e-grāmatai, nevis e-grāmatu kolekcijai, kā arī nav nepieciešams izmantot meklēšanas iespējas, bet uzdevumu var izpildīt, pārlūkojot saturu vai pārvietojoties pa norādītās e-grāmatas saturu.

Divās dažādās formās (drukātā un elektroniskā) pieejamās uzdevumu lapas pierādīja, ka katrai no formām ir savas priekšrocības. Gandrīz visi pētījuma dalībnieki, lai piekļūtu norādītajai e-grāmatai, izmantoja hipersaites, tātad elektronisko uzdevumu lapu, bet uzdevumu lasīšanai visu triju grupu dalībnieki galvenokārt izmantoja drukātās uzdevumu lapas. Šis novērojums ļauj vilkt arī zināmas paralēles starp grāmatu un e-grāmatu izmantošanas priekšrocībām, jo, kā atzina respondenti, drukāto grāmatu viņi labprātāk izmantotu ilgstošai teksta lasīšanai, savukārt e-grāmatu drīzāk izmantotu, ja vajadzētu pārvietoties vai pārskatīt grāmatas saturu, kā arī atrast atbildes uz konkrētiem jautājumiem.

Visu trīs grupu dalībnieki izteica neapmierinātību, ja e-grāmatās vispār netika vai arī ierobežotā daudzumā tika izmantots hiperteksts. 46–55 gadu grupas dalībnieku atbildes ļauj secināt, ka viņi būtu vēlējušies pamanāmāku meklēšanas logu, savukārt pārējo grupu dalībnieki uzsvēra, ka nav iespējams saprast, vai vienas e-grāmatas vai visas e-grāmatu kolekcijas robežās tiek meklēta informācija. Visu trīs pētījumā apskatīto grupu dalībnieki sliecās domāt, ka e-grāmatas nav vai drīzāk nav piemērotas ilgstošai teksta lasīšanai. Arī novērošanas un verbālo protokolu datu fiksācijas laikā pētījuma dalībnieki izteica piezīmes par e-grāmatu nepiemērotību ilgstošai izmantošanai, atsevišķos gadījumos norādīja, ka nogurst viņu acis vai arī, izmantojot pieejamās drukātās grāmatas un elektroniskās vides meklēšanas

A. Grēniņa
ELEKTRONISKĀ GRĀMATA KĀ INOVATĪVS
INFORMĀCIJAS RESURSS

iespējas, centās izvairīties no elektroniskā teksta lasīšanas. Gadījumā, ja ilgstoši vajadzētu lasīt tekstu, bet būtu pieejama tikai e-grāmata, viens no pētījuma dalībniekiem ieteica alternatīvu — e-grāmatas satura izdruku. Visu grupu dalībnieki pēc pētījuma aptaujās norādīja, ka e-grāmatas ir vai drīzāk ir piemērotas, lai pārvietotos pa to saturu vai atrastu atbildes uz konkrētiem jautājumiem.

Kā liecina iegūtie rezultāti, e-grāmatas par savu drukāto priekštecī ir pārākas vai drīzāk pārākas navigācijas iespēju ziņā un atbilžu atrašanai uz interesējošiem jautājumiem. Vairākums pētījuma dalībnieku apgalvoja, ka tās ir arī piemērotākas satura pārskatīšanai. Turpretim drukāto grāmatu lielākā priekšrocība, salīdzinot ar e-grāmatām, ir piemērotība ilgstošai teksta lasīšanai. Attiecībā uz e-grāmatu atbilstību apskatīto lietotāju grupu informācijas vajadzībām, var apgalvot, ka eksperti un 19–25 grupas dalībnieki lielākoties uzskata, ka e-grāmatas kā izgudrojums atbilst vai drīzāk atbilst viņu informācijas vajadzībām. Savukārt 46–55 gadu grupas dalībnieki savu izvēli šajā jautājumā pēc e-grāmatu praktiskas izmantošanas vēl nebija izdarījuši, norādot, ka nezina. Neskatoties uz grūtībām uzdevumu izpildē, var apgalvot, ka kopumā 46–55 grupas dalībnieki domā tāpat kā pārējie pētījuma dalībnieki, uzskatot, ka e-grāmatas ir vai drīzāk ir vienkārši izmantojamas. Gandrīz visi ekspertu un 19–25 gadu grupas dalībnieki uzskata, ka viņu pašreizējās prasmes un iemaņas ir pietiekamas, lai izmantotu e-grāmatas. Pēc 46–55 gadu grupas sniegtajām atbildēm un komentāriem ir skaidrs, ka viņi apmācības e-grāmatu izmantošanā uzskata par nepieciešamību, lai pieņemtu un lietotu e-grāmatas. Apkopojot visu trīs grupu novērošanas un anketēšanas datus, noskaidrots, ka e-grāmatu adaptāciju sekmējošs faktors ir meklēšanas rezultātu uzskatāmība. Tā pārliecina par labu turpmākai e-grāmatu izmantošanai lielāko daļu visu grupu pārstāvjū.

Elektroniskās grāmatas adaptācijas iespējas sabiedrībā

Elektroniskā grāmata ir kā mēģinājums pārkāpt pāri ierobežojumiem, ar ko saskaras grāmatas papīra formātā. E-grāmata atšķirībā no savas papīra priekštecī ir papildināta ar virkni iespēju, ko piedāvā elektroniskā vide. Galvenās grāmatai klāt nākušās iespējas ir: dinamisms, līdzdarbošanās iespēja, pieejamība dažādos formātos vai izdevumos daudz ātrāk, nekā tas būtu iespējams, ja grāmata būtu jāizdod tradicionālā formātā.

Iepriekš apskatītie pētījumu rezultāti ļauj secināt, ka elektronisko grāmatu izdevējdarbības industrija Latvijā ir tikai attīstības sākumposmā. Neskatoties uz daudzu elektroniskās vides priekšrocību neizmantošanu, veidojot e-grāmatas, iegūtie e-grāmatu lietderīguma rezultāti no trīs dažādām lietotāju grupām ļauj apgalvot, ka arī pašlaik latviešu valodā pieejamās e-grāmatas spēj sekmīgi konkurēt un pat būt atsevišķās pozīcijās pārākas par drukātajām grāmatām. Tomēr, lai globālā mērogā cilvēce pilnībā pieņemtu e-grāmatas un tās spētu pilnvērtīgi aizstāt līdz šim daudz pierastākās — drukātās grāmatas —, tām jāpiedāvā augstāka pievienotā vērtība, kas izpaustos pilnvērtīgā elektroniskās vides priekšrocību izmantošanā, ko sava formāta dēļ nespēj drukātās grāmatas. Gadījumā, ja elektroniskās grāmatas būs tikai drukāto grāmatu surogāti, bez papildu iespējām, tās diezin vai motivēs lietotājus, īpaši tos, kam būtu nepieciešamas atsevišķas apmācības, pieņemt un ikdienā lietot e-grāmatas. Lai arī e-grāmata vairākās pozīcijās izrādījās pārāka par drukāto grāmatu, tomēr grāmatu lasīšana no vāka līdz vākam vai vismaz vienas nodaļas pilnīga izlasīšana, iedziļināšanās rakstītājā, bieži ir nepieciešamība. Šī iemesla dēļ kā viens no galvenajiem nosacījumiem, lai indivīds izvēlētos e-grāmatu, ir nosacījums, ka lasīšanai no ekrāna jābūt cilvēka redzei tikpat pielāgotai kā lasīšanai no papīra.

Visvienkāršāk e-grāmatas pieņemt un izmantot būs tiem sabiedrības locekļiem, kuriem jau ir pietiekamas interneta izmantošanas prasmes un iepriekšēja pieredze e-grāmatu lietošanā. Pēc pētījumā iegūtajiem datiem par e-grāmatu adaptāciju divu dažāda vecuma lietotāju grupās bez atbilstošām priekšzināšanām var secināt, ka nav būtisku šķēršļu, lai e-grāmatas atzītu un ikdienā izmantotu lietotāji vecumā no 19–25 gadiem. Kā nozīmīgākais šķērslis e-grāmatu adaptācijā ir to nepiemērotība ilgstošai

A. Grēniņa
ELEKTRONISKĀ GRĀMATA KĀ INOVATĪVS
INFORMĀCIJAS RESURSS

teksta lasīšanai, jo šajā pozīcijā, vismaz pašreizējā attīstības pakāpē, pētījumā praktiski izmantotās e-grāmatas nevar sacensties ar drukātajām grāmatām. 46–55 gadu grupā citi kavēkļi e-grāmatu sekmīgai adaptācijai bija meklēšanas prasmju trūkums, ko lielā mērā ietekmēja nepietiekamās interneta izmantošanas prasmes. Tomēr šīs grupas dalībnieku sniegtās atbildes un komentāri uzdevumu izpildes laikā norādīja uz gatavību mācīties un pilnveidot informācijas meklēšanas iemaņas.

E-grāmatu adaptācijas sekmēšanai būtu nepieciešamas lietotāju apmācības, kā arī lielāka publicitāte, un, protams, pilnvērtīga e-grāmatām pieejamo priekšrocību izmantošana un iestrādāšana e-grāmatās no to nodrošinātāju puses. E-grāmatu nodrošinātājiem, piedāvājot vienotu saskarni visu vecumu un zināšanu līmeņa lietotājiem, neizdosies izdabāt dažādajām vajadzībām, kuras lielā mērā nosaka lietotāju iepriekšējā pieredze e-grāmatu izmantošanā, kā arī vecums. Piemērots variants būtu dažādām vecuma grupām pielāgotas meklēšanas saskarnes, kur lietotājiem bez priekšzināšanām būtu dotas tikai pašas nepieciešamākās izvēlnes, īpaši izceltas meklēšanas iespējas un navigācijas pogas, palielināts burtu izmērs, vienota standartsaskarne visām e-grāmatām, pēc iespējas vairāk izmantotas hipersaites, kā arī izstrādāta saskarne latviešu valodā.

Lai pilnībā pārlicinātos par sabiedrības gatavību pieņemt vai noraidīt e-grāmatas kā inovāciju, jāveic turpmāki līdzīgi pētījumi. Vajadzību pēc tālākiem pētījumiem nosaka ilga laika, kas nepieciešams inovācijas pieņemšanai globālā mērogā. E-grāmatu mainīgā būtība un jauno tehnoloģiju integrēšana tajās nosaka nepieciešamību pastāvīgi pārskatīt un papildināt elektronisko grāmatu definējumu, analizēt lietotāju gatavību pieņemt un izmantot arvien tehnoloģiju attīstības rezultātā pieaugošās iespējas e-grāmatu satura lasīšanai un informācijas izguvei.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Štāle, G., Zaķe, Dz., Kadiķe, M.** *Latviešu rakstniecības rādītājs*. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998. 690 lpp. ISBN 9984-538-29-X.
2. *Valsts valodas centrs* [tiešsaiste] : datubāze. [Rīga] : Valsts valodas centrs, 1996-2009 [skatīts 02.02.2010]. Pieejams: <http://www.vvc.gov.lv/>.
3. **Armstrong, Chris.** Books in a virtual world: the evolution of the e-book and its lexicon. *Journal of Librarianship and Information Science* [online], vol. 40, Nr. 3, 2008, p. 193-206 [cited 02.02.2010]. Available for authorized users from Sage database: <http://lis.sagepub.com/cgi/reprint/40/3/193>.
4. **Bandura, Albert.** Social cognitive theory of mass communication. *Media Psychology* [online], vol. 3, issue 3, 2001, p.265-299 [cited 02.02.2010]. Available for authorized users from Academic Search Complete database: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=7&hid=2&sid=39669da1-ebc2-4301-ae7d-c3d51db9bbdc%40sessionmgr3>.
5. **Beck, Susan E., Manuel, Kate.** *Practical research methods for librarians and information professionals*. New York ; London : Neal-Schuman Publishers, 2008. 309 p. ISBN 978-1-55570-591-6.
6. **Bourg, T.** *Research methods — verbal protocols* [online]. Education Encyclopedia — State University. com, 2008 [cited 02.02.2010]. Available: <http://intercultural.dk/icms/filer/media.pdf>.
7. **Nielsen, Jakob.** Why you only need to test with 5 users. *Alertbox* [online]. March 19, 2000 [cited 02.02.2010]. Available: <http://www.useit.com/alertbox/20000319.html>.
8. **Rogers, Everett M.** *Diffusion of innovations*. New York : Free Press, 2003. 551 p. ISBN 978-0-7432-2209-9.
9. *Sage dictionary of social research methods*. London ... [etc.] : Sage Publications, 2006. 335 p. ISBN 978-0-7619-6297-7.
10. **Schiffman, Leon G., Kanuk, Leslie Lazar.** *Consumer behavior*. 4th ed. Engliwood Cliffs (N.J.) : Prentice-Hall International, 1991. 680 p. ISBN 0-13-172859-8.
11. **Vassiliou, Magda, Rowley, Jennifer.** Progressing the definition of „e-book” [online]. *Library Hi Tech*, vol.26, Nr.3, 2008, p.355-368 [cited 10. 02.02.2010]. Available for authorized users from Emerald database: <http://www.emeraldinsight.com/10.1108/07378830810903292>.
12. **Wegman, Edward.** *International Circulation of Books* [online]. UNESCO, 1982. 30 p. [cited 07.11.2009]. Available: <http://unesdoc.unesco.org/images/0005/000530/053034eo.pdf>.

PRIEKŠMETOŠANAS PROBLĒMAS BIBLIOTĒKU ELEKTRONISKAJOS KATALOGOS: IDEĀLI UN REALITĀTE

SUBJECT INDEXING PROBLEMS IN LIBRARY ONLINE CATALOGUES: IDEALS AND REALITY

Dita Leitāne

Rīgas Tehniskās universitātes
Zinātniskā bibliotēka
Ķīpsalas iela 10, Rīga, LV-1048
e-pasts: Dita.Leitane@rtu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Raksta mērķis ir analizēt informācijas tematiskās izguves pilnveidošanas iespējas bibliotēku elektroniskajos katalogos.

Metodoloģija/pieeja — Rakstā analizēta cilvēka veikta indeksēšana kā informācijas tematiskās organizēšanas metode, ar kuras palīdzību tradicionāli tiek nodrošināta dokumenta priekšmeta atspoguļošana bibliotēku elektroniskajos katalogos. Pētījumā galvenā uzmanība tiek pievērsta indeksēšanas praksei zinātnisko un akadēmisko bibliotēku elektroniskajos katalogos.

Rezultāti — Rakstā tradicionālā dokumentorientētā pieeja indeksēšanā tiek pretstatīta lietotājoorientētai pieejai, kura nosaka, ka indeksēšana ir ne tikai intelektuāla, bet arī interpretējoša darbība, kuras rezultātu būtiski ietekmē potenciālo lietotāju informācijas vajadzības.

Praktiskā nozīme — Rakstā ir apkopoti secinājumi, kas iegūti, analizējot indeksēšanas prakses atbilstību lietotājoorientētai pieejai informācijas organizēšanā.

Novitāte — Rakstā secināts, ka bibliotēku praksē dominē dokumentorientēta pieeja informācijas organizēšanā un ka lietotājoorientēta pieeja tiek uztverta kā teorētiski ideāla vīzija.

Atslēgvārdi: Priekšmetiskā indeksēšana, Dokumenta priekšmets, Bibliotēku elektroniskie katalogi, Lietotājoorientācija

Raksta veids: Viedoklis

Norādes: 7 norādes

D. Leitāne
PRIEKŠMETOŠANAS PROBLĒMAS BIBLIOTĒKU
ELEKTRONISKAJOS KATALOGOS: IDEĀLI UN REALITĀTE

Abstract:

Purpose — The purpose of the article is to analyse the possibilities for improving information subject retrieval in online library catalogues.

Design/methodology/approach — The article focuses on human indexing as a mean of information subject organization, a task that is traditionally performed in library online catalogues. The main focus is on the subject indexing practice at research and academic libraries.

Findings — The article contrasts the traditional document-oriented approach to subject indexing with the user-oriented approach, and discusses subject indexing not only as an intellectual process but also as an interpretative activity, performed in accordance to the information needs of the potential information users.

Practical implications — The article offers suggestions for an improvement of subject indexing practice in accordance to the user-oriented approach.

Originality/value — The article concludes that in library practice the document-oriented approach prevails over the user-oriented approach. The user-oriented approach is seen as a theoretically ideal vision.

Keywords: Subject indexing, Document subject, Library online catalogues, User-oriented approach

Article Type: Viewpoint

References: 7 references

D. Leitāne
PRIEKŠMETOŠANAS PROBLĒMAS BIBLIOTĒKU
ELEKTRONISKAJOS KATALOGOS: IDEĀLI UN REALITĀTE

Kas ir bibliotēka mūsdienās?

Bibliotēka ir vieta, kurā informācijas resursi ir īpaši sakārtoti un to saturs analizēts un sistematizēts ērtākai izmantošanai.

Varētu atzīmēt, ka minēto formulējumu droši vien lietos paši bibliotekāri, kā arī tie sabiedrības pārstāvji, kuri ir izmantojuši bibliotēku pakalpojumus un guvuši pozitīvus iespaidus par šo pieredzi.

Mūsdienās ideāla bibliotēka tiek pielīdzināta zināšanu templim. Kā jebkura ideāla vārdiskais formulējums, arī ideālas bibliotēkas definējums var būtami tuvojies retoriskai daiļrunībai. Tieši tāpēc jo svarīgāk ir ideālo vīziju censties piepildīt ar ideālu praktisku saturu.

Cilvēka veikta indeksēšana (tātad — intelektuālā indeksēšana) ir bibliotēku informācijas resursu tematiskās organizēšanas metode, ar kuru tradicionāli tiek nodrošināta bibliotēku informācijas resursu satura analīze un sistematizācija.

Indeksēšanas rezultātā dokumenta saturs tiek atspoguļots indeksos, indeksu kopās, terminos, vārdos, vārdkopās, kuri kļūst par piekļuves punktiem dokumenta teksta saturam.

Indeksēšana, izmantojot klasifikācijas tipa informācijas meklējumvalodu (piemēram, Universālo decimālo klasifikāciju), tiek saukta par klasificēšanu. Indeksēšana, izmantojot kādu no verbālajām informācijas meklējumvalodām (piemēram, ASV Kongresa bibliotēkas Priekšmetu sarakstu), tiek saukta par priekšmetošanu.

Tradicionāli indeksēšanas teorētiķi cenšas formulēt nosacījumus, kuru izpilde garantē kvalitatīvu indeksēšanas rezultātu, t.i., „pareizu” indeksēšanu — dokumenta priekšmetiskā satura objektīvu (dokumenta teksta analīzē pamatotu) atspoguļojumu bibliotēku katalogos.

Indeksēšanas konsekvence tradicionāli tiek skaidrota kā viena no indeksēšanas kvalitātes svarīgākajiem rādītājiem (5). Parasti indeksēšanas konsekvence izpaužas kā vienādu piekļuves punktu (vienādu klasifikācijas indeksu un priekšmetu iedaļu) nodrošināšana viena dokumenta saturam dažādu bibliotēku e-katalogos. Mūsdienu informācijas zinātnes atziņas ļauj apšaubīt indeksēšanas konsekvenci kā informācijas tematiskās apstrādes kvalitātes neapstrīdamu kritēriju, ja par šī procesa veiksmīgu rezultātu tiek uzskatīta indeksēšanas rezultātu atbilstība dažādu informācijas meklētāju grupu atšķirīgajām interesēm un vajadzībām (1; 7).

Indeksēšanā notiek dokumenta satura intelektuālā analīze, indeksētājs formulē jēdzienus un tālāk veic šo jēdzienu tulkošanu indeksēšanas valodā. Tulkošana kā jēgpilna darbība ir nedalāmi saistīta ar valodas un kultūras mijiedarbības izpratni. Tulkošanas jēga ir padarīt saprotamu oriģināla tekstu citas valodas lietotājiem, kas nav iespējams, mehāniski aizstājot vienas valodas vārdus ar otras valodas leksiskajām vienībām. Bez tam mūsdienās arvien aktuālāka kļūst atziņa, ka tulkošana kā process var būt noteikta mērķa, nolūka vadīta darbība, t.i., vienam oriģinālam (avota tekstam) ir iespējamās dažādas interpretācijas citā valodā (mērķa valodā) un ka tulkošanas rezultātu būtiski ietekmē tulkotāja kā radošas personības izvēlēta stratēģija, darbojoties kā pamanāmam starpniekam starp divām valodām un divām kultūrām (8). Mūsdienu izpratnē tulkotājs kļūst par interpretētāju un vidutāju. Iepriekšminētās atziņas sasauca ar mūsdienu tendencēm dokumentu tematiskajā apstrādē — izskan viedoklis, ka informācijas tematiskās meklēšanas veiksmīgas nodrošināšanas pamats ir dokumentu satura interpretācija atbilstoši potenciālo informācijas lietotāju informācijas vajadzībām, ko būtiski ietekmē valodas, kultūras un dažādu darbības jomu konteksts.

Iepriekšminētās novatoriskās atziņas dokumenta satura analīzes izpratnē pamatojas hermeneitikas, semiotikas un pragmatismā atziņās. Hermeneitika kā tekstu *interpretācijas* māksla ir cieši saistīta ar jēdzieniem *izskaidrošana*, *iztulkošana* un *iepriekšsapratne*. No semiotikas viedokļa informācija ir zīme vai zīmju sistēma, kuru rada noteikts autors, lai atspoguļotu savu viedokli par apkārtējo pasauli. Tālāk informācija kā zīme kļūst neatkarīga no tās radītāja, un informācijas uztvērēji (indeksēšanas speciālisti, darbojoties bibliotēkas potenciālo lietotāju interesēs, tātad — noteiktas kultūras, valodas un zināšanu jomas kontekstā) kļūst par tās interpretētājiem. Savukārt pragmatismā rodama atziņa, ka ikvienas idejas vai jēdziena nozīme ir tas, ko tā praktiski nozīmē konkrētam informācijas uztvērējam (2; 3).

D. Leitāne
PRIEKŠMETOŠANAS PROBLĒMAS BIBLIOTĒKU
ELEKTRONISKAJOS KATALOGOS: IDEĀLI UN REALITĀTE

Tik tālu teorijas un ideāli.

Lai analizētu minēto teorētisko ideālu atspoguļojumu indeksēšanas praksē, šī raksta autore 2008. gadā, izstrādājot maģistra darbu (4), intervēja Latvijas bibliotēkās strādājošos indeksēšanas speciālistus, kā pētījuma izlasi izvēloties Latvijas valsts nozīmes bibliotēku elektroniskā kopkataloga (ALEPH kopkataloga) indeksētājus.

Kopkataloga veidošanā tiek izmantota Bibliotēku informācijas sistēma ALEPH, kuras tehnoloģiskās iespējas teorētiski nodrošina daudzveidīgu informācijas tematiskās apstrādes rīku izmantošanu e-kataloga veidošanā iesaistīto bibliotēku krājuma atspoguļošanas vajadzībām — kontrolētu terminu krātuvju veidošanu un izmantošanu, kā arī daļēji latviešu valodā tulkoto Universālās decimālās klasifikācijas tabulu izmantošanu indeksēšanā. Tāpēc var pieņemt, ka ALEPH kopkataloga indeksēšanas speciālistiem viņu profesionālo pienākumu veikšanai teorētiski pastāv vienādas iespējas izvēlēties, ieviest, radīt, uzturēt un attīstīt dažādus indeksēšanas rīkus.

ALEPH kopkatalogs tiek veidots, dokumentu bibliogrāfiskajiem ierakstiem pievienojot katrai atsevišķai bibliotēkai nepieciešamos un noderīgos datus par dokumentiem. Pētījuma autore uzskata, ka minētajam apstāklim būtu teorētiski jānodrošina efektīvi izmantot kooperatīvās katalogizācijas iespējas, t.i., ekonomēt katalogizācijas speciālistu darbu un laiku rutīnas procesu veikšanā un garantēt katras konkrētās bibliotēkas lietotājiem noderīgu (un tātad var pieņemt, ka daudzveidīgu) datu pievienošanu dokumentu bibliogrāfiskajiem ierakstiem.

ALEPH kopkataloga indeksētāju interviju analīzes secinājumi:

1. Krājuma apjoma ziņā lielās daudznozaru bibliotēkās indeksēšana tiek veikta atsevišķā specializētā bibliotēkas struktūrvienībā. Var pieļaut, ka minētais apstāklis neveicina lietotājoorientētas pieejas izmantošanu informācijas resursu organizēšanā. Savukārt krājuma un darbinieku skaita ziņā mazās bibliotēkās indeksēšanā iesaistītajiem darbiniekiem ir jāveic arī citi bibliotēkārā darba procesi, šie darbinieki ikdienas darbā kontaktējas ar lietotājiem, tādējādi iegūstot nepastarpinātu informāciju par viņu vajadzībām; šis apstāklis varētu veicināt to, ka šie indeksēšanas veicēji spēj saskatīt bibliotēkas darbu kopsakarībās: dokumenta iegāde, ko ierosina konkrēti informācijas lietotāji vai konkrētas informācijas nepieciešamība → dokumenta bibliogrāfiskā ieraksta veidošana → dokumenta indeksēšana → dokumenta atrašana un izmantošana.

Ilustrācijai daži citāti no indeksētāju teiktā:

„... es jebkurā gadījumā zinu, kurš profesors un no kuras katedras šo konkrēto grāmatu ir pasūtījis, līdz ar to es jau zinu, kurā „rāmī” šo grāmatu ielikt.”

„Indeksējot es cenšos priekšmetos atspoguļot un izcelt tās tēmas, kuras mūsu lasītāji varētu meklēt.”

Krājuma apjoma un darbinieku skaita ziņā mazās bibliotēkas darba organizācijas specifika nosaka to, ka praktiskajā darbībā tiek realizēta lietotāju vajadzībām un interesēm pietuvināta indeksēšana. Daudznozaru bibliotēku indeksētāji lietotājiem pietuvinātu un decentralizētu indeksēšanu vērtē kā ideālu, bet nereālu vīziju. Daudznozaru bibliotēku indeksētāji kā pretargumentus indeksēšanas decentralizācijas idejai min draudus indeksēšanas kvalitātes ievērošanai un grūtības nodrošināt kopīgu bibliotēkas indeksēšanas politiku. Atsevišķās indeksēšanas struktūrvienībās strādājošie indeksētāji uzskata, ka bibliotēka spēj funkcionēt saskaņā ar lietotāju vajadzībām un interesēm, ja bibliotēkas lietotāju apkalpotāji spēj un prot efektīvi izmantot indeksētāju darba rezultātus.

2. Indeksēšanas procesi — klasificēšana un priekšmetošana — ir samērā atšķirīgas dokumenta priekšmeta atspoguļošanas metodes, to paralēla veikšana ir darbietilpīga un laikietilpīga, tādēļ lielās daudznozaru bibliotēkās klasificēšanas un priekšmetošanas paralēlai veikšanai varētu būt nepieciešams liels darbinieku skaits, kas specializējas noteiktās zinātņu nozarēs. Salīdzinājumā ar klasificēšanu priekšmetošanai, t.i., indeksēšanai ar verbālām indeksēšanas valodām, indeksētājiem varētu būt nepieciešamas dziļākas indeksējamo dokumentu nozares un terminoloģijas zināšanas. Bibliotēkārās izglītības tradīcijas Latvijā nosaka to, ka indeksēšanas procesos iesaistītie bibliotekāri,

D. Leitāne
PRIEKŠMETOŠANAS PROBLĒMAS BIBLIOTĒKU
ELEKTRONISKAJOS KATALOGOS: IDEĀLI UN REALITĀTE

kas izglītību ieguvuši padomju gados, labāk orientējas klasificēšanas teorijā un praksē. Indeksētāji praktiskajā darbā saskaras ar problēmām, kuras rada specifisku dažādu nozaru zināšanu trūkums. Indeksētāji specifiskās dažādu nozaru zināšanas un terminoloģiju apgūst, praktiski darbojoties indeksēšanā. Daudznozaru bibliotēkās varētu būt nepieciešama indeksētāju specializācija atsevišķās zinātņu nozarēs; realitātē iepriekšminētais ne vienmēr tiek īstenots, jo lielo daudznozaru bibliotēku centralizētajās indeksēšanas struktūrvienībās ir ierobežots darbinieku skaits un liels darba apjoms.

3. Indeksētāji uzskata, ka indeksēšana ir darbība, kuras mērķis ir noskaidrot dokumentā iekodēto objektīvi esošo saturu, tātad indeksētāju teorētiskajos uzskatos dominē dokumentorientēta pieeja indeksēšanas procesam. Indeksētāju skatījumā indeksēšanas rezultātu ārkārtīgi būtiski ietekmē nepieciešamība ievērot indeksēšanas konsekvenci. Dokumenta priekšmeta noteikšanā un indeksēšanas terminu izvēlē nozīmīgu vietu ieņem ideju smelšanās no saturiski līdzīgiem ierakstiem citās datubāzēs. Indeksētāji *praktiskajā darbībā* pieļauj, ka dokumentā iekodētais saturs tiek pakļauts atšķirīgām interpretācijām; indeksētāji praktiskajā darbībā *dokumenta saturu interpretē konkrētu lietotāju vajadzībām un interesēm*; iepriekšminētais spilgti izpaužas indeksētāju darbībā, kas strādā specializētās nozaru bibliotēkās un kuri darbojas ciešā kontaktā ar bibliotēkas lietotājiem. Tātad indeksētāji atzīst, ka praksē tradicionālā dokumentorientētā pieeja indeksēšanā ne vienmēr garantē potenciālajiem informācijas lietotājiem noderīgu rezultātu.

4. Klasifikācijas tipa informācijas meklējumvalodas ir ārkārtīgi piemērotas informācijas tematiski sistemātiskai pārlūkošanai un lietotājiem paver iespējas padziļinātai meklētā temata izpētei; lai iepriekšminētais būtu iespējams, ir jāpilnveido klasifikācijas tipa informācijas meklējumvalodu (Universālās decimālās klasifikācijas) izmantošanas funkcionalitāte.

5. Indeksētāji vai nu kategoriski noraidoši, vai piesardzīgi atturīgi vērtē ideju bibliotēkas e-kataloga veidošanā iesaistīt bibliotēkas lietotājus. Indeksētāju viedokļos dominē samērā konservatīvi noraidoša attieksme pret *demokrātiskās jeb kopīgās indeksēšanas (democratic indexing, collaborative tagging)* fenomenu, kas globālā tīmekļa lietotājiem dod iespēju piešķirt *nekontrolētus atslēgvārdus (tagus, etiķetes)* dažāda veida resursiem (6). Indeksētāji norāda, ka ir jānošķir bibliotēku jomas profesionāļu veidotie informācijas resursi no lietotāju veidotajiem resursiem.

Noslēgumā jāuzsver, ka indeksēšana ir intelektuāls process, kura rezultātu ietekmē dažādi mērķi. Indeksētāju darbības mērķi var būt vairāk vai mazāk apzināti — tie var būt atkarīgi no indeksētāja izpratnes par indeksēšanas procesu, piemēram, nodrošināt grāmatai vienādus tematiskās piekļuves punktus visos katalogos, ietaupot laiku un darbu, vai arī nodrošināt grāmatai daudzveidīgus piekļuves punktus atbilstoši dažādu informācijas meklētāju specifiskajām vajadzībām. ALEPH kopkataloga indeksētāju intervijās tika noskaidrots, ka indeksētāji indeksēšanu uztver kā darbību, kuras mērķis ir noskaidrot dokumentā iekodēto objektīvi esošo saturu, tomēr interviju analīze deva pamatu secināt, ka praktiskajā darbībā indeksētāji dokumenta saturu interpretē konkrētu lietotāju vajadzībām un interesēm. Minētais aspekts spilgti izpaužas indeksētāju darbībā, kuri darbojas ciešā kontaktā ar bibliotēkas lietotājiem.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Hjørland, Birger, Albrechtsen, Hanne.** Toward a new horizon in information science: domain-analysis. *Journal of the American Society for Information Science* [online]. Nr.46(6), 1995 [cited 20-01-2010], p.400-425. Available: <http://www3.interscience.wiley.com>.
2. **Holma, Baiba.** Daži informācijas intelektuālās pieejamības aspekti globālās informācijas telpas kontekstā. **No:** *Robežu paplašināšana: identitātes un kopienas*: starptautiskās konferences ziņojumi, Rīga, 2005.g. 9.-12.nov. Galv. red. Žaneta Ozoliņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 440.-452.lpp. ISBN 9984-783-86-3.
3. **Holma, Baiba.** Funkcionālā pieeja dokumenta priekšmetam: vai tā maina piekļuvi informācijai? **No:** *Neskaidrās transformācijas — jauni izaicinājumi nacionālā un starptautiskā līmenī*: starptautiskās konferences ziņojumi, Rīga, 2006.g. 9.-11.nov. Red. Žaneta Ozoliņa, Nils Muižnieks. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 179.-192.lpp. ISBN 9984-802-58-2.
4. **Leitāne, Dita.** *Dokumenta priekšmeta atspoguļošana bibliotēku elektroniskajos katalogos* : maģistra darbs. Darba vad. Baiba Holma. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008. 123 lpp.
5. *LVS ISO 5963 Dokumentācija. Dokumentu izpētes, to priekšmetu noteikšanas un indeksēšanas terminu izvēles metodes.* Rīga : Latvijas Standarts, 2003. 15 lpp.
6. **Macgregor, George, McCulloch, Emma.** Collaborative tagging as a knowledge organisation and resource discovery tool [online]. *Library Review*, vol.55, Nr.5, 2006 [cited 20-01-2010], p.291-300. ISSN 0024-2535. Available: <http://www.emeraldinsight.com>.
7. **Nord, Christiane.** *Translating as a purposeful activity* : functionalist approaches explained. Manchester : St. Jerome Publishing, 1997. 154 p. ISBN 1-900650-02-9. Translation theories explained, 1, ISSN 1365-0513.

INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA: SADARBĪBAS ASPEKTI

CREATION OF INFORMATION RESOURCES: ASPECTS OF CO-OPERATION

Baiba Mūze

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: Baiba.Muze@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Raksturot bibliotēku sadarbības vēsturisko attīstību un mūsdienu formas informācijas resursu veidošanā, kā arī iepazīstināt ar Latvijas sadarbības modeļiem.

Metodoloģija/pieeja — Rakstā vispirms raksturota bibliotēku sadarbības starptautiskā pieredze, tās formu vēsturiskā attīstība, raksturota standartizācijas un informācijas tehnoloģiju nozīme informācijas resursu kopīgā veidošanā, tālāk aplūkoti Latvijas bibliotēku sadarbības modeļi un nobeigumā raksturoti sadarbības ieguvumi.

Rezultāti — Bibliotēku sadarbības izpēte pierāda, ka koplietošanas informācijas resursu kvalitāti ietekmē starptautiskās standartizācijas atbalsts un informācijas tehnoloģiju izmantošana. Metadatu apmaiņai ir nepieciešams nodrošināt semantiskās, strukturālās un sintakses sadarbības līmeņus. Latvijas bibliotēku sadarbībai raksturīgi šādi modeļi: reģionālais, valsts, starptautiskais, starpinstitucionālais un citi. Bibliotēku pieredze ir apliecinājusi, ka sadarbība dod iespēju palielināt darba efektivitāti, optimizēt laiku, cilvēku un finanšu resursus, nedublēt datu apstrādes procesus, tādējādi palielinot bibliotēku kapacitāti unikālo resursu veidošanā un pievienotās vērtības radīšanā. Rezultātā konstatēti sadarbības ieguvumi gan lietotājiem (vienoti informācijas piekļuves punkti globālajā informācijas izguve sistēmā), gan resursu veidotājiem (datu apmaiņa un datu apstrādes optimizācija).

Praktiskā nozīme — Sadarbības modeļu, sadarbības ietekmējošo faktoru un ieguvumu apzināšana dod iespēju pilnveidot līdzšinējo sadarbību vienotas informācijas izguves sistēmas izveidē.

Novitāte — Rakstā pirmo reizi starptautiskās pieredzes kontekstā aplūkoti Latvijas bibliotēku sadarbības modeļi resursu veidošanā.

Atslēgvārdi: Sadarbība, Sadarbība, Datu apmaiņa, Informācijas resursu veidošana, Koplietošanas resursi

Raksta veids: Apskats

Norādes: 19 norādes

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

Abstract:

Purpose — The purpose of the article is to characterize the historical development and current forms of library cooperation in creating information resources, as well as to introduce the models of cooperation in Latvia.

Design/methodology/approach — The article first discusses the international experience of library cooperation, the historical development of its forms, presents the significance of standardization and information technologies in shared creation of information resources, further reviews library cooperation models in Latvia and concludes with the benefits of cooperation.

Findings — Research on library experience confirms the influence of international standardization support and employment of information technologies upon the quality of shared information resources. Exchange of metadata requires semantic, structural and syntactic levels of interoperability. Cooperation models among the libraries of Latvia are as follows: regional, state, international, inter-institutional and others. Library experience shows that cooperation maximizes work efficiency, optimizes the use of time and human resources, and helps avoiding duplication of data processing, thus increasing library capacity in creating unique resources and added value. Cooperation provides benefits for both the patrons (single access points in the global information system) and the creators of information resources (data exchange and optimization of data processing).

Practical implications — Findings about models of cooperation, factors affecting quality of interoperability and the benefits for users enable improving cooperation among libraries in the creation of shared information retrieval systems.

Originality/value — This is the first article reviewing the models of interoperability used by the libraries of Latvia in the context of international experience.

Keywords: Cooperation, Interoperability, Data exchange, Creation of information resources, Resources for common use

Article Type: Review

References: 19 references

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

Mūsdienās informācijas resursu veidošanai raksturīgas globalizācijas, harmonizācijas un kooperācijas tendences. Sadarbības tīkli tiek veidoti ne tikai lokāli reģiona vai valsts ietvaros, bet arī globālajā informācijas telpā. Vienotas informācijas sistēmas izveide ir viens no vitāli svarīgiem uzdevumiem informācijas sabiedrības attīstībā, kura veiksmīga realizācija ir atkarīga no mērķtiecīgas informācijas politikas. Informācijas resursu veidošanā tiek realizētas daudzas kooperatīvas programmas, kuru ietvaros ne tikai tiek apkopoti resursi koplietošanas sistēmu izveidē, bet kopīgi tiek meklēti lietderīgākie attīstības veidi un risinātas arī problēmas. Vienota informācijas sistēma dod iespēju nedublēt resursu veidošanu un piedāvā lietotājiem vienotu piekļuvi resursiem. Globalizācijas procesi izvirza nepieciešamību piedalīties kooperatīvās programmās un iegūt jaunus sadarbības partnerus. Informācijas tehnoloģiju dinamiskā attīstība informācijas speciālistiem liek pastāvīgi sekot līdzi jaunajām iespējām un iekļauties mūsdienu attīstības procesos.

Vēsture

Bibliotēku sadarbība informācijas resursu veidošanā ir sākusies jau 19. gadsimtā, pirmsākumos sadarbojoties centralizētajā jeb kooperatīvajā katalogizācijā. Sadarbības rezultāti ir pierādījuši, ka individuāla katalogizācija un tikai lokālo resursu veidošana nav produktīva, jo nedod iespēju optimizēt resursu veidošanu un arī lietotājiem ir ierobežota piekļuve informācijai.

Britu Nacionālās bibliogrāfijas bijušais galvenais redaktors Artūrs Džeimss Velss (*Arthur James Wells*) ir raksturojis bibliotēku sadarbības vēsturisko attīstību (19). Viņš uzskata, ka viens no pirmajiem nozīmīgajiem mēģinājumiem sākt bibliotēku sadarbību resursu veidošanā bija Kongresa bibliotēkas (ASV) speciālista Herberta Patnema (*Herbert Putnam*) ideja Kongresa bibliotēkas veidotās kataloga kartītes izplatīt citām bibliotēkām. 1947. gadā sāka realizēt Farmingtonas plānu (*Farmington Plan*), kura ietvaros Kongresa bibliotēkas Kopkatalogā tika iekļauta informācija par tām ārzemju grāmatām, kuras saņēma kāda no ASV bibliotēkām un kuras varētu interesēt ASV pētniekus un citus interesentus. Lai gan krājumu veidošanā un katalogizācijā izmantots decentralizācijas princips, tomēr projekta ietvaros jau sāka apvienot informāciju vienā kopkatalogā. Vēlāk ieviesa krājumu centralizēto komplektēšanu un katalogizāciju.

1950. gadā, līdz ar Britu Nacionālās bibliogrāfijas izdošanu, centralizētā katalogizācija sākās Lielbritānijā un 1956. gadā — arī iespiesto kartīšu izplatīšana. Lielbritānijā ļoti veiksmīga sadarbība izveidojusies starp visām saskarnozaru institūcijām — izdevējiem, grāmatattirgotājiem un bibliotēkām. Izdevēji sniedza ziņas par saviem publicēšanai nodotajiem izdevumiem, lai bibliogrāfi informāciju par tiem varētu iekļaut iknedēļas informatīvajā nacionālās bibliogrāfijas izdevumā, tādējādi tos popularizējot. 60. gadu otrajā pusē, sākot ieviest informācijas tehnoloģijas mašīnlasāmo ierakstu izveidei, radās jaunas iespējas bibliotekāru sadarbībai ne tikai ar izdevējiem, bet arī ar grāmatattirdzniecības institūcijām. Izdevēju, grāmatattirgotāju un bibliotekāru sadarbības aspektus raksturo arī Lorkans Dempsejs (*Lorcan Dempsey*), uzsverot dažādās lietotāju un sadarbības partneru vajadzības, kas jārespektē sadarbības procesā (3).

1958. gadā Kongresa bibliotēka ar ASV Bibliotēku padomes atbalstu sāka bibliogrāfiskās informācijas iekļaušanu pašā izdevumā. Eksperimentā bibliotekāri sadarbojās ar izdevējiem, lai resursā veiktu katalogizāciju. Izdevēji ziņas par topošo izdevumu sūtīja Kongresa bibliotēkai. Sagatavotais izdevuma apraksts tika iekļauts grāmatas verso titullapā. Izdevēju un bibliotekāru sadarbība izdevumu apstrādē jau pirmspublicēšanas posmā deva iespēju citām bibliotēkām jauniznākušo grāmatu saņemt ar izveidotu aprakstu un centralizēti izmantot vienveida aprakstu savu katalogu veidošanā.

Pozitīvi jānovērtē 20. gadsimta 40.–50. gados sākta sadarbība centralizētajā informācijas resursu veidošanā, kas nodrošināja to koplietošanu, tomēr bija vērojamas arī vairākas nepilnības: nepietiekamā operativitāte, nepilnības aprakstos un nepietiekamais izdevumu apjoms, kuriem bija pieejams ieraksts.

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

1963. gadā ASV Zinātnisko bibliotēku asociācija izveidoja Kooperatīvās katalogizācijas komiteju, kuras uzdevums bija attīstīt sadarbību katalogizācijā un izveidot valstī racionālu resursu veidošanas sistēmu. Kongresa bibliotēkas funkcijas tika paplašinātas, nosakot, ka tai jānodrošina citas bibliotēkas ar izdevumu aprakstiem. Pēc USMARC¹ izstrādes un ieviešanas datu apstrādē Kongresa bibliotēka ierakstus sāka izplatīt mašīnlasāmā veidā. 1966. gadā ieviestā Kooperatīvās katalogizācijas programma deva iespēju citām bibliotēkām sadarbībā ar Kongresa bibliotēku operatīvāk veikt savu katalogu veidošanu, optimizējot resursus. Agrākā sadarbība katalogizācijā pamatojās uz decentralizācijas principu, bet 1966. gadā sākta sadarbība atbalstīja pilnīgu centralizāciju. Kongresa bibliotēka pildīja centrālās institūcijas lomu ne tikai ASV, bet sadarbojās arī ar daudzu citu valstu bibliogrāfijas institūcijām, kuras atbalstīja jauno sadarbības virzienu.

Vēsturiskajā pārskatā iekļauts tikai Kongresa bibliotēkas un Britu bibliotēkas darbības raksturojums, jo abām minētajām bibliotēkām ir vislielākā loma sadarbības modeļu vēsturiskajā attīstībā. Tomēr arī citās valstīs 20. gadsimta otrajā pusē vērojamas līdzīgas sadarbības formas gan starp bibliotēkām, gan arī starp bibliotēkām un izdevējiem.

Centralizētās katalogizācijas iespējas katrā valstī parasti nodrošinājušas nacionālās bibliogrāfijas aģentūras. Bijušajā PSRS² nacionālās bibliogrāfijas funkcijas katrā republikā pildīja Grāmatu palāta un to darbību koordinēja Vissavienības Grāmatu palāta Maskavā. Katras republikas Grāmatu palātas uzdevums bija ne tikai reģistrēt visus republikā izdotos izdevumus un veikt to bibliogrāfisko apstrādi, bet arī nodrošināt citām bibliotēkām iespēju izmantot kvalitatīvi izveidotos aprakstus katalogu veidošanā. Tādējādi Grāmatu palātu sagatavotās anotētās kartītes uzskatāmas par centralizētās katalogizācijas pamatu. Rezultātā ieguva ne tikai bibliotekāri, optimizējot katalogizācijas resursus, bet arī katalogu lietotāji — visos katalogos vienam un tam pašam izdevumam tika izmantots vienvērtīgs un kvalitatīvs speciālistu veidots apraksts.

60. gadu otrajā pusē, kad starptautiskajā vidē bija sākusies aktīva sadarbība starp bibliotēkām mašīnlasāmo ierakstu veidošanā un sadarbībā iekļāvās arī izdevēji, aktivizējās standartizēta starptautiskā grāmatu numerācija, izmantojot starptautiskos grāmatu standartnumurus ISBN³.

Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju ieviešana informācijas resursu apstrādē un piekļuves nodrošināšanā 20. gadsimta 60. gados deva iespēju vienvērtīgi izmantot galvenos datus pamatlaukos un izmantot arī papildu laukus specifiskai informācijai lokālajām vajadzībām. Sadarbības raksturīgākā tendence 60. gados — pāreja no lokālām informācijas sistēmām uz starptautiskām datu apmaiņas sistēmām.

Informācijas tehnoloģiju ieviešana bibliotēku darbā nodrošināja jaunas sadarbības iespējas kopkatalogu veidošanā. Viens no pirmajiem mēģinājumiem izveidot kopkatalogu bija 60. gados Ohio štata (ASV), OCLC⁴ kopkatalogā ietverot informāciju par visu Ohio štata koledžu bibliotēku krājumiem. Vēlāk šī kopkataloga dalībnieku skaits ir pieaudzis un funkcijas paplašinājušās. Uz tā bāzes ir izveidojies tagadējais Tiešsaistes datorizētais bibliotēku centrs⁵, kas ir atbildīgs par pasaulē lielāko publiski pieejamo kopkatalogu *OCLC WorldCat*⁶. Tā veidošanā sadarbojas vairāk nekā 80 valstu bibliotēkas, un tas ir nozīmīgs starptautiskās kooperatīvās katalogizācijas resurss.

¹ USMARC — *M*ACHINE *R*EADABLE *C*ATALOGUING *F*ORMAT *F*OR *U*NITED *S*TATES (mašīnlasāmās katalogizācijas formāts Amerikas Savienotajām Valstīm — tulk. latviešu val.).

² PSRS — Padomju Sociālistisko Republiku Savienība.

³ ISBN — *I*NTERNATIONAL *S*TANDARD *B*OOK *N*UMBER (angļu val.).

⁴ OCLC — *O*HAIO *C*OLLEGE *L*IBRARY *C*ENTER (angļu val.).

⁵ OCLC — *O*NLINE *C*OMPUTER *L*IBRARY *C*ENTER (angļu val.).

⁶ *WorldCat* — globālais kopkatalogs.

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

Sadarbības principi

Starptautiskās Bibliotēku asociāciju un institūciju federācijas IFLA⁷ izstrādātajā dokumentā par bibliogrāfiskās informācijas un resursu koplietošanu termins „sadarbspēja” lietots, lai apzīmētu koplietošanu gan tradicionālajā, gan digitālajā vidē (14). Metadatu apmaiņai ir nepieciešams nodrošināt vismaz trīs sadarbības līmeņus:

- ◆ *Semantiskā sadarbība* — attiecas uz metadatu lauku nosaukumiem. Laukiem, kas satur vienu un to pašu informāciju, dažādos formātos var būt atšķirīgs nosaukums. Šāda problēma metadatu apmaiņā Latvijas bibliotēkām bija 1998.–2006. gadā, jo metadatu veidošanai tika izmantoti atšķirīgi formāti — USMARC/MARC21⁸ (bibliotēku informācijas sistēmā Aleph) un UKMARC⁹ (bibliotēku informācijas sistēmā ALISE). Lai nodrošinātu metadatu koplietošanu un sadarbību mašīnlasāmo bibliogrāfisko datu apmaiņā, tika izstrādāta specifiskā datu konvertācija.

- ◆ *Strukturālā sadarbība* — nosacījums, ka laukiem, kas veido koplietošanas struktūru, vismaz daļēji jābūt vienādiem. Strukturālā sadarbība ievrojama sadarbībā starp dažāda veida institūcijām (piemēram, izdevniecība → grāmatzīmniecības institūcija → bibliotēka vai bibliotēka → arhīvs → muzejs). Ja lauku struktūras pamatā ir Dublin Core¹⁰ metadatu elementu kopa, tad vismaz pamatlaukiem tiek nodrošināta strukturāla sadarbība, bet papildu laukus katra institūcija var izmantot papildu ziņām, specifiskai informācijai vai resursu precīzākai aprakstīšanai. Bibliotēku, izdevēju un grāmatzīmniecības institūciju sadarbībā tiek izmantots mašīnlasāmās katalogizācijas MARC formāts un no tā atvasinātais ONIX¹¹ formāts. Šādā gadījumā pamatlauki par informācijas resursu ir vienādi un strukturālā sadarbība tiek nodrošināta. Papildu laukus katra institūcija var izmantot atšķirīgi.

- ◆ *Sintakses sadarbība* — attiecas uz metadatu noteikumiem, kas nosaka, kā resursu ierakstos uzrādāma informācija. Lai gan visas bibliotēkas Latvijā bibliogrāfisko un autoritatīvo datu veidošanai izmanto MARC21 formātu, tomēr katrā bibliotēkā var atšķirties metodiskie pieņēmumi datu apstrādē (piemēram, izvēles lauku izmantošana, atsevišķu lauku aizpildīšanas interpretācija).

Standartizācija

IFLA izstrādātajā dokumentā par bibliogrāfiskās informācijas un resursu koplietošanu uzsvērtā tehnisko un bibliogrāfisko standartu nozīme, kā arī noteikts, ka sadarbība ietver:

- ◆ mašīnlasāmās informācijas elektronisko apmaiņu;
- ◆ standartus metadatu saturam;
- ◆ komunikācijas formātus šādas apmaiņas nodrošināšanai (14).

Mūsdienu mainīgajā vidē arvien vairāk vērojama tendence dinamiski pārstrādāt esošos standartus un citus normatīvos dokumentus, adaptēt tos atbilstoši mūsdienu videi vai pat izstrādāt jaunus konceptuālus dokumentus.

⁷ IFLA — *International Federation of Library Associations and Institutions* (angļu val.).

⁸ MARC21 — mašīnlasāmās katalogizācijas jaunākais formāts, kas izstrādāts atšķirīgo mašīnlasāmās katalogizācijas harmonizācijas rezultātā 20. gadsimta 90. gados.

⁹ UKMARC — *MACHine Readable Cataloguing Format for United Kingdom* (mašīnlasāmās katalogizācijas formāts Apvienotajai Karalistei — tulk. latviešu val.).

¹⁰ *Dublin Core* — metadatu standarts tīmekļa informācijas resursu raksturošanai un meklēšanai.

¹¹ ONIX — *ONline InformatiON eXchange* (tiešsaistes informācijas apmaiņa — tulk. latviešu val.). ONIX ir grāmatu izdevēju lietots informācijas formāts.

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

Metadatu saturu un datu apstrādi nosaka standarti un vairāki citi normatīvie dokumenti. Bibliogrāfisko elementu uzrādīšanu bibliogrāfiskajos ierakstos nosaka „ISBD¹² Apvienotais izdevums” (16) — tajā vienkopus uzrādīti visu veidu resursu bibliogrāfiskās datu apstrādes noteikumi, kā arī tajā integrēti termini un prasības no citiem saistītajiem datu apstrādes dokumentiem.

Pēdējos gados būtiski mainījušies arī katalogizācijas noteikumi. 20. gadsimta 70. gados, kad ASV un Lielbritānijas automatizētās bibliotēkassāka sadarbību mašīnlasāmo ierakstu apmaiņā, tika konstatēts, ka tehnoloģiski apmaiņa ir iespējama, bet to negatīvi ietekmē atšķirības katalogizācijas praksē. Lai novērstu atšķirības metadatu saturā, tika izstrādāti Angļu–amerikāņu katalogizācijas noteikumi AACR²¹³ (1). Lai gan noteikumi tika izstrādāti galvenokārt ASV un Lielbritānijas katalogizētājiem, tomēr pakāpeniski tos sāka izmantot arī citu valstu katalogizētāji. 20. gadsimta beigās, ņemot vērā AACR plašo izplatību, tie bija kļuvuši par starptautiskiem noteikumiem. Tomēr AACR pamatā atbalstīja kartīšu katalogu veidošanas principus, kā arī bija vērojamas vairākas nepilnības, kas neatbilda 21. gadsimta informācijas videi. IFLA Starptautisko katalogizācijas noteikumu ekspertu 1. sanāksmē 2003. gadā apstiprināja „Ziņojumu par starptautiskajiem katalogizācijas principiem” (17) un turpmākajās sanāksmēs tos papildināja. Ziņojumā uzsvērts, ka bija nepieciešams sākt jaunu starptautisku katalogizācijas noteikumu izstrādi, kas pilnībā atbalstītu mūsdienu informācijas resursu apstrādi, elektronisko katalogu veidošanu un informācijas piekļuvi atbilstoši lietotāju vajadzībām. Jauno starptautisko katalogizācijas noteikumu „RDA: Resursu apraksts un piekļuve”¹⁴ (6) izstrāde tiks pabeigta 2010. gadā, to vienveidīga lietošana visā pasaulē dos iespēju veiksmīgāk sadarboties mašīnlasāmo ierakstu apmaiņā.

Bibliotēku sadarbībā nozīmīgs ir IFLA izstrādātais teorētiski konceptuālais modelis „FRBR: Funkcionālās prasības bibliogrāfiskajiem ierakstiem”¹⁵ (15) — bibliogrāfisko ierakstu entītiju un attiecību modelis, kurā raksturotas lietotāju darbības bibliogrāfisko resursu izmantošanā (atrast resursu, identificēt, izvēlēties un iegūt), kā arī noteikts, kuri datu elementi ir iekļaujami nacionālā līmeņa bibliogrāfiskajos ierakstos. FRBR modelī definēto principu ievērošanai, veidojot informācijas resursus, ir liela nozīme šo resursu koplietošanā gan lokālā, gan starptautiskā līmenī. Nacionālās bibliogrāfijas institūcijas tādējādi var veiksmīgi sadarboties un apmainīties ar datiem, bet nacionālās bibliogrāfijas resursus var izmantot citas bibliografējošās institūcijas lokāli savā valstī.

Lai nodrošinātu to bibliogrāfisko elementu vienveidīgu uzrādīšanu un identificēšanu, kuru formas var būt atšķirīgas dažādos resursos, datu apstrādē ir svarīgi atbalstīt MARC²¹ Autoritatīvo datu formātu un FRANAR¹⁶ dokumentā noteiktos principus autoritatīvo ierakstu veidošanā.

Svarīga nozīme metadatu saturā ir vienveidīgiem īsināšanas noteikumiem. Starptautiskajā praksē ir tendence maksimāli ierobežot saīsinājumu lietošanu, lai nodrošinātu nepārprotamu informācijas uztveri un resursu identificēšanu. Latviešu valodas vārdu un vārdkopu īsināšanai izstrādāti 3 izdevumi, katrā nākamajā samazinot to vārdu skaitu, kurus var īsināt bibliogrāfisko datu apstrādē. „Latviešu valodas vārdu un vārdkopu īsināšanas noteikumu bibliogrāfisko datu apstrādē” 3. izdevumā (10) iekļauti arī personu funkcionālo lomu kodētie apzīmējumi, lai vienādotu funkcionālās lomas uzrādīšanu un veicinātu vienveidīgu kodēto apzīmējumu izmantošanu gan informācijas izguvē, gan ierakstu apmaiņā.

Veiksmīgai sadarbībai starptautiskajā vidē ir nozīmīgi ievērot ne tikai vienotus datu apstrādes principus, bet arī savstarpējās komunikācijas formātus. Kā pirmais starptautiskās datu apmaiņas

¹² ISBD — *International Standard Bibliographic Description* (Starptautiskais standartizētais bibliogrāfiskais apraksts — tulk. latviešu val.).

¹³ AACR² — *Anglo-American Cataloguing Rules, 2nd ed.* (angļu val.).

¹⁴ RDA — *Resource description and access* (angļu val.).

¹⁵ FRBR — *Functional requirements for bibliographic records* (angļu val.).

¹⁶ FRANAR — *Functional requirements and numbering of authority records* (Funkcionālās prasības un autoritatīvo ierakstu numerācija — tulk. latviešu val.).

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

formāts tika izmantoti ICSU-AB¹⁷ un UNESCO¹⁸ izstrādātie katalogizācijas noteikumi „UNISIST¹⁹ norāžu rokasgrāmata” („UNISIST Reference Manual”), kuros tika iekļauti bibliogrāfiskā apraksta veidošanas noteikumi zinātniskajās publikācijās. 70. gados Eiropā strauji sāka pieaugt nacionālo MARC formātu izstrāde un IFLA darba grupa izstrādāja UNIMARC²⁰ kā komunikatīvo formātu datu apmaiņai starp bibliotēkām, kuras atbalstīja atšķirīgus datu apstrādes formātus.

Mūsdienās bibliogrāfisko datu apmaiņā kā komunikācijas formāts visbiežāk tiek izmantoti MARC²¹ un UNIMARC formāti. Mašīnlasāmo ierakstu apmaiņai tiek atbalstīta standartā ISO 2709 noteiktā datu struktūra, kuru 60. gados izstrādāja Kongresa bibliotēka un kuru 1973. gadā ISO²¹ atzina par starptautiski standartizētu struktūru.

Vienotu noteikumu un standartu atbalsts sekmējis veiksmīgu starptautisko sadarbību. Prakse pierādījusi, ka veiksmīga sadarbība pamatojas uz principiem, kas ir akceptēti starptautiskajā vidē.

Svarīgi vienveidot ne tikai bibliogrāfisko datu apstrādi un to komunikāciju, bet arī nodrošināt standartizētu autoritatīvo ierakstu apmaiņu un sadarboties digitālo bibliotēku veidošanā. Kongresa bibliotēkas Tīklu attīstības un MARC standartu aģentūra uztur vairākus datu apstrādes un apmaiņas standartus: MARC²¹, METS²², MODS²³ un MADS²⁴. Valsts aģentūras „Kultūras informācijas sistēmas” sistēmas administratore Laila Valdovska atzīst, ka metadatu kodēšanai izmantotā XML²⁵ ir „valoda, kas atļauj pārraidīt bibliogrāfiskos datus tehnoloģiski neatkarīgā un universāli saprotamā veidā dažādās sistēmās, atļauj noteikt kopējus likumus kādam vienam datu formātam, kā, piemēram, MARC, un piedāvā servisa iespējas, kurās dati var tikt izmantoti dažādos alternatīvos veidos, kas pārsniedz klasiskā klienta—servera pakalpojumus.” (18)

Viens no IFLA/CDNL²⁶ darbības mērķiem ir sadarboties visā pasaulē nozīmīgu jautājumu kopīgā risināšanā, un tās Bibliogrāfisko standartu alianse ICABS²⁷ attīsta IFLA izstrādātos FRBR, UNIMARC un ISBD standartus, kā arī izplata informāciju par komunikācijas formātiem MARC²¹, METS, MODS un MADS. ICABS aliansē apvienojušās Kongresa bibliotēka, Britu bibliotēka, Austrālijas Nacionālā, Nīderlandes Karaliskā, Vācijas Nacionālā un Portugāles Nacionālā bibliotēka. Koordinācija un komunikācija nodrošina veiksmīgu sadarbību starptautisko standartu un protokolu attīstībā bibliogrāfisko resursu veidošanai un piekļuvei. Alianses galvenā uzmanība pievērsta esošo standartu un bibliogrāfisko resursu kontroles konceptuālo dokumentu uzturēšanai, attīstībai un harmonizēšanai, kā arī jaunu principu izstrādei, lai ilgtermiņā varētu nodrošināt informācijas resursu izmantojamību globālajā tīklā.

IFLA Bibliogrāfiskās kontroles nodaļa sadarbojas ar Starptautisko arhīvu padomi²⁸ bibliotēkām un arhīviem kopīgu vai saistošu standartu izstrādāšanā un attīstīšanā. Abas institūcijas piedalījās standarta „Starptautiskais arhīvisko autoritatīvo ierakstu standarts institūcijām, personām un dzimtām”

¹⁷ ICSU-AB — *International Council of Scientific Unions Abstracting Board* (Zinātnisko apvienību starptautiskās padomes Referatīvā pārvalde — tulk. latviešu val.).

¹⁸ UNESCO — *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* (Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija — tulk. latviešu val.).

¹⁹ UNISIST — *UNESCO World Scientific Information Programme* (Pasaules zinātniskās informācijas programma — tulk. latviešu val.).

²⁰ UNIMARC — *UNiversal MACHine Readable Cataloguing format* (angļu val.).

²¹ ISO — *International Standard Organization* (Starptautiskā standartizācijas organizācija — tulk. latviešu val.).

²² METS — *Metadata Encoding & Transmission Schema* (Metadatu kodēšanas un pārraides shēma — tulk. latviešu valodā).

²³ MODS — *Metadata Object Description Schema* (Objektu aprakstīšanas metadatu shēma — tulk. latviešu val.).

²⁴ MADS — *Metadata Authority Data Schema* (Autoritatīvo datu metadatu shēma — tulk. latviešu val.).

²⁵ XML — *eXtensible Markup Language* (paplašināmā iezīmēšanas valoda — tulk. latviešu val.).

²⁶ CDNL — *Conference of Directors of National Libraries* (Nacionālo bibliotēku direktoru konference — tulk. latviešu val.).

²⁷ ICABS — *IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards* (IFLA-CDNL Bibliogrāfisko standartu alianse — tulk. latviešu val.).

²⁸ ICA — *International Council on Archives* (angļu val.).

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

(ISAAR(CPF))²⁹ izstrādē, jo arhīvu un bibliotēku veidoto informācijas resursu veiksmīga koplietošana ir atkarīga no tā, vai tiek ievēroti vienvēidīgi principi, veidojot autoritatīvos ierakstus.

Veiksmīga ir arī IFLA un ISO 46. tehniskās komitejas sadarbība to standartu izstrādē un pilnveidē, kurus lieto bibliotēkas, veidojot un izmantojot informācijas resursus. ISO standarti nosaka vairāku elementu lietojumu datu apstrādē (piemēram, starptautiskais standarts ISO 639-2, kas nosaka valodu kodu lietojumu; ISO 3166, kas nosaka valstu kodu lietojumu).

Lai gan datu apstrādes principi noteikti vairākos starptautiskajos standartos, noteikumos, vadlīnijās un citos normatīvajos vai konceptuālajos dokumentos, tomēr standartu ievērošana nav obligāta. Tādējādi nereti datu apstrādē vērojams nepietiekams atbildīgums. Rezultātā ierakstos vērojamas kļūdas un nepilnības, kas ierobežo informācijas resursu veiksmīgu koplietošanu. Jāatzīmē arī iespēja standartizētos datu apstrādes principus interpretēt subjektīvi.

Jasiana Mansore (*Yushiana Mansor*) pētījusi Malaizijas bibliotēku sadarbību datu apmaiņā un konstatējusi, ka tā šobrīd nav pilnvērtīga, kā galveno iemeslu minot standartu nepietiekamu ievērošanu un subjektīvu interpretāciju. Autore atzīst, ka katalogizācijas speciālisti pilnībā neizprot MARC ieraksta struktūru un ka pastāv atšķirības dažādos formātos, valodu lietojumā un atsevišķu elementu interpretācijā. Viņa uzsver, ka tikai pilnīga standartizācija un tās ievērošana var sekmēt pilnvērtīgu sadarbību datu apmaiņā (8).

Ja standartizētie principi informācijas resursa veidošanā nav atbalstīti un bibliotēka sāk piedalīties kādā sadarbības programmā, tad tai nākas mainīt līdzšinējos darbības principus un veikt izmaiņas līdzšinējos datos. Līdzīga situācija var būt arī tad, ja bibliotēkas darbībā ievēroti nacionālie principi, kas ir atšķirīgi no starptautiskajiem. Sākot starptautisko sadarbību, arī nāksies izmainīt līdzšinējās nostādes. Tikai vienvēidīgi principi dod iespēju veiksmīgi sadarboties.

Atšķirības viena un tā paša resursa ierakstā vērojamas arī Latvijas bibliotēkās veidotajās datubāzēs. Atšķirību radītās problēmas tika konstatētas 2008.–2009. gadā, vietējas nozīmes bibliotēku datus sapludinot ar reģionu kopkatalogos esošajiem datiem. Standartizēto noteikumu nepietiekamais atbalsts ierakstus veidojot, ierobežoja automatizētu rīku izmantojumu datu sapludināšanā, turklāt sapludināšana prasīja ilgu laiku. Problēmas rada MARC noteikumu neievērošana, bibliogrāfisko elementu kļūdaina uzrādīšana un pareizrakstības kļūdas. Ir sastopami arī lokāli pieņēmumi, kas ietekmē vienvēidīgu principu izmantojumu koplietošanas resursos.

Kā atzīmē Latvijas Universitātes Bibliotēkas katalogizācijas speciāliste Ilga Mantiniece, tad dažādu valstu bibliotēku tiešsaistes katalogu ierakstos „bieži vien pat samērā elementāras lietas tiek traktētas atšķirīgi. Visai reti atrodams pilnīgi identisks viena un tā paša resursa ieraksts, labākā gadījumā sakrīt minimālais apraksts”. I. Mantiniece atzīst, ka „atšķirīga var izrādīties katra individuālā katalogizētāja izpratne, kaut arī visi it kā vadās pēc vieniem un tiem pašiem noteikumiem” (9, 2. lpp).

LU Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas studentes Kristinas Papules veiktais pētījums, kurā tika salīdzināts vienu un to pašu resursu bibliogrāfisko elementu lietojums mašīnlasāmajos ierakstos Valsts nozīmes bibliotēku kopkatalogā un Nacionālās bibliogrāfijas datubāzē, liecina, ka atšķirības ir gan elementos, kuru lietošanu nosaka standarti un konceptuālie dokumenti, gan arī elementos, kuru lietošanu var ietekmēt subjektīvā interpretācija (13). Pētījuma rezultāti liecina, ka atšķirības metadatu veidošanā var ierobežot un negatīvi ietekmēt bibliotēku sadarbību datu apmaiņā.

Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju ieviešana izvirzījusi nepieciešamību atbalstīt vienotus noteikumus un standartus gan resursu veidošanā, gan komunikācijā, lai nodrošinātu piekļuvi resursiem, datu lejupielādi un izplatītu informāciju. Tehnoloģiju ieviešana nodrošina koplietojamu resursu veidošanu ar nosacījumu, ja tiek atbalstīti vienoti standarti un noteikumi.

²⁹ ISAAR(CPF) — *International Standard archival authority record for corporate bodies, persons and families* (angļu val.).

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

Sadarbības modeļi Latvijā

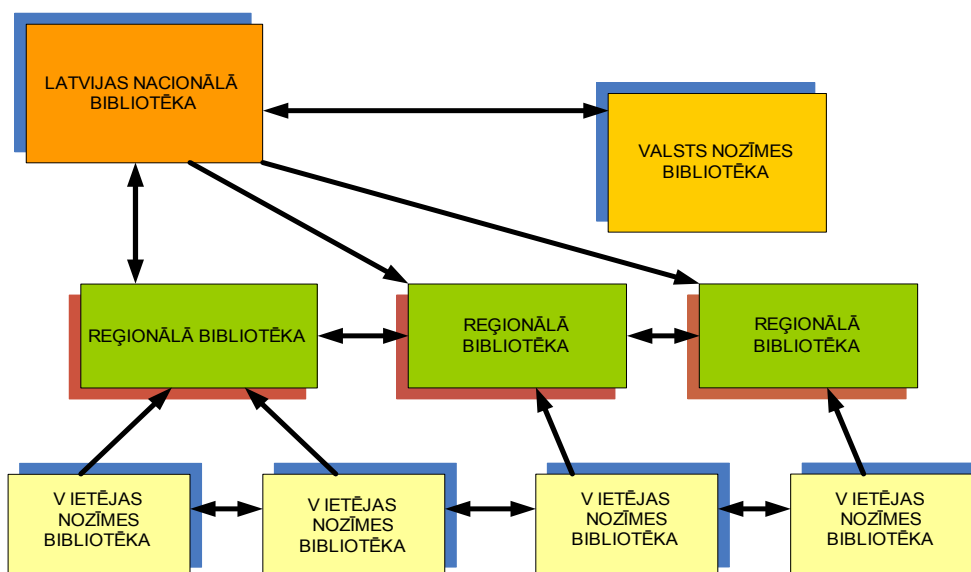
1950. gadā bijusī Grāmatu palāta (tagad Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūts) sāka kārtējās nacionālās bibliogrāfijas funkciju pildīšanu un izdeva anotētās grāmatu kartītes. Tas bija pamats Latvijas bibliotēku sadarbībai informācijas resursu veidošanā, jo citas bibliotēkas varēja izmantot centralizētās katalogizācijas iespējas — vienveidīgus aprakstus iekļaut savu bibliotēku katalogos. Sākuma posmā sadarbība notika, izmantojot tradicionālās katalogizācijas metodes. Līdz ar nacionālās bibliogrāfijas attīstību, ieviešot informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, mainījās arī tās izmantošanas iespējas un veidi. Informācijas sabiedrībā nacionālās bibliogrāfijas nozīme ir ne tikai saglabājusies, bet pat pieaugusi. Tradicionālo formu vietā palielinājusies elektronisko datubāžu loma, kataloga kartītes aizstājot ar mašīnlasāmiem ierakstiem (11).

Vēsturiski sāktā sadarbība turpinās, arvien paplašinot jaunāko tehnoloģisko metožu lietošanu ne tikai informācijas resursu veidošanā, bet arī piekļuves nodrošināšanā. Bibliotēku sadarbības nozīme strauji pieaugusi no 2002. gada, kad Latvijā sāka vienotās bibliotēku informācijas sistēmas izveidi. Vienotā informācijas sistēma ir paredzēta kā saskaņota visu valsts un pašvaldību bibliotēku sistēma, kurā jebkuram lietotājam ir brīva piekļuve informācijai par visu bibliotēku krājumiem. Vienotu sistēmu iespējams izveidot tikai tad, ja tiek pilnvērtīgi lietotas mūsdienīgas sadarbības formas, kā arī ja tiek atbalstīti vienoti standarti un principi. Standartizētām jābūt visām ar resursu veidošanu un informācijas izplatīšanu saistītajām procedūrām.

Latvijas bibliotēku sistēmu veido trīs līmeņu bibliotēkas:

- ◆ Latvijas Nacionālā bibliotēka un citas valsts nozīmes bibliotēkas;
- ◆ reģionu galvenās bibliotēkas;
- ◆ vietējas nozīmes bibliotēkas (pilsētu, pagastu, skolu un bērnu bibliotēkas).

Starp visu līmeņu bibliotēkām iespējama vertikālā un horizontālā sadarbība (1. att.).

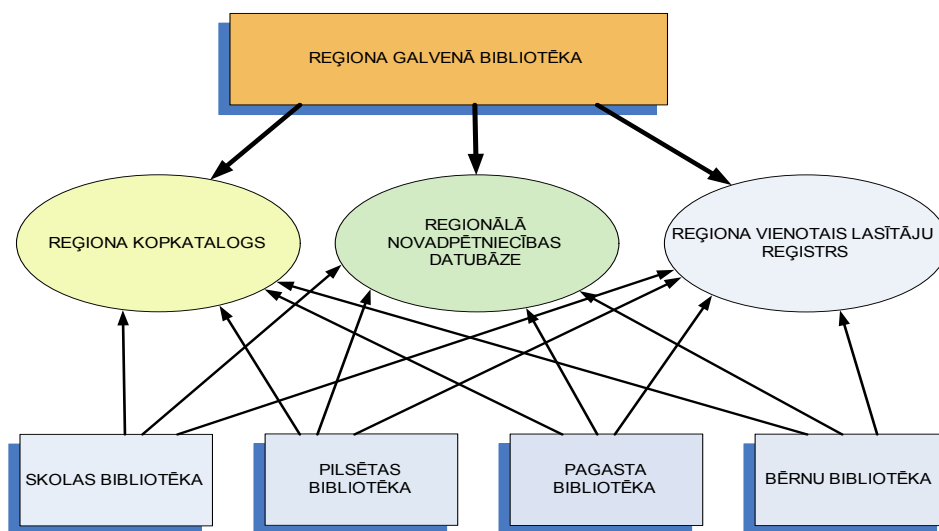
1. att. Latvijas bibliotēku vertikālā un horizontālā sadarbība.

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

Par Latvijā izdoto resursu datu apstrādi ir atbildīgs Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūts kā nacionālās bibliogrāfijas aģentūra. Mašīnlasāmo ierakstu lejupielādei galvenokārt tiek izmantoti Nacionālās bibliogrāfijas datubāzes ieraksti, izmantojot centralizētās katalogizācijas principus un vertikālās sadarbības veidu. Tas nodrošina, ka visos Latvijas bibliotēku veidotajos informācijas resursos tiek lietoti vienveida apraksti vienam un tam pašam resursam. Informācijas lietotājiem tas ir nozīmīgi no resursu koplietošanas aspekta. Var piekrist atziņai, ka „galvenā tendence nacionālās bibliogrāfijas datubāžu izmantošanā ir nedublēt jaunieguvumu apstrādi un, optimizējot savas bibliotēkas resursus, publiskajās bibliotēkās galveno uzmanību pievērst unikālu resursu izveidei” (11).

Jāatzīmē, ka sadarbība ar Bibliogrāfijas institūtu notiek ne tikai no augšas uz leju, lejupielādējot nacionālās bibliogrāfijas ierakstus citu bibliotēku datubāzēs. No 1996. gada sākusies publisko bibliotēku piedalīšanās Nacionālās analītikas datubāzes veidošanā. Vairākas publiskās bibliotēkas veido mašīnlasāmos analītiskos ierakstus no sava rajona vietējā laikraksta un sūta ierakstus Bibliogrāfijas institūta Nacionālās analītikas datubāzes vedotājiem. Šāda abpusēja sadarbība un mijiedarbība ar publiskajām bibliotēkām ļauj optimizēt resursus, iekļaujot publiskās bibliotēkas nacionālās bibliogrāfijas datubāzes veidošanā.

Starp reģionu galvenajām un vietējās nozīmes bibliotēkām galvenokārt notiek vertikālā sadarbība, kurā vietējās nozīmes bibliotēkas piedalās reģiona kopējo datubāžu veidošanā. Datus par saviem informācijas resursiem vietējās nozīmes bibliotēkas iekļauj reģiona kopkatalogā, arī pārējās datubāzēs (reģiona novadpētniecība, vienotais lasītāju reģistrs u.c.) informāciju pievieno reģiona galvenās bibliotēkas veidotajām datubāzēm (2. att.).

2. att. Reģiona bibliotēku sadarbība vienotas informācijas sistēmas izveidē.

Bibliotēkas sadarbībā veido koplietošanas informācijas resursus. Tiek veidoti fiziskie un virtuālie kopkatalogi. Bibliotēku krājumu atspoguļošanai bibliotēkas galvenokārt izmanto fiziskā kopkataloga modeli (piemēram, Valsts nozīmes bibliotēku kopkatalogs, visu reģionu publisko bibliotēku kopkatalogi). Lai no viena pieejas punkta nodrošinātu piekļuvi apkopotiem informācijas resursiem, bibliotēkas veido arī virtuālos kopkatalogus (piemēram, Kurzemes virtuālais kopkatalogs, Augstskolu un speciālo bibliotēku virtuālais kopkatalogs). Pēdējo gadu tendences liecina, ka gandrīz visas bibliotēkas piedalās

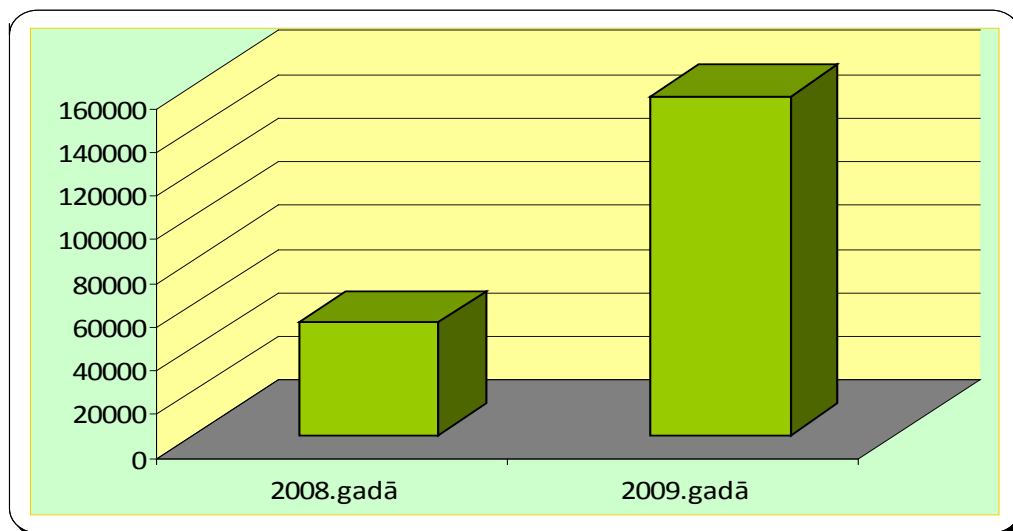
B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

kāda kopkataloga veidošanā. Sadarbībā ar citām bibliotēkām iegūst gan lietotājs (ir vienots piekļuves punkts vairāku bibliotēku krājumu informācijai), gan datu apstrādes speciālisti bibliotēkās (iespējama resursu apvienošana apstrādes procesā un citu sadarbības partneru metodiskā palīdzība). Virtuālajās datubāzēs pieejama ne tikai bibliogrāfiskā informācija par kopkataloga dalībnieču krājumiem, bet arī novadpētniecības informācija.

Kopkatalogu dalībnieki sadarbojas ne tikai informācijas resursu veidošanā, bet arī pakalpojumu sniegšanā (veido vienotu lasītāju reģistru, savstarpēji izmanto resursu iznomāšanu u.c.).

Sadarbībai datu apmaiņā visās Latvijas bibliotēkās ir nodrošināta datu izguves protokola Z39.50 izmantošana. Mašīnlasāmo ierakstu lejupielādei savos elektroniskajos katalogos un citās datubāzēs bibliotēkaskānozīmīgākos resursus izmanto Nacionālās bibliogrāfijas monogrāfiju un turpinājumu izdevumu datubāzi (http://roze.lanet.lv:8991/F/?func=find-b-0&local_base=nb02), kā arī Valsts nozīmes bibliotēku kopkatalogu (http://roze.lanet.lv:8991/F/?func=find-b-0&local_base=inc04) un citu bibliotēku veidotos informācijas resursus. Datu apmaiņā svarīgi ir nodrošināt sintakses sadarbību — lai visās bibliotēkās izmantotu vienotus metodiskos pieņēmumus informācijas uzrādīšanai un lai būtu iespējami ierobežota subjektīvā interpretācija datu apstrādē. Pamatlauku izmantošana galvenokārt ir vienveidīga, bet papildu elementu un lokālo lauku izmantošana nereti rada sarežģījumus. Jāatzīmē, ka Latvijā ir saskaņota arī vairāku lokālo lauku lietošana (piemēram, lauki 908, 911, 912).

Bibliotēkas veiksmīgi sadarbojas arī autoritatīvo datu apstrādē. Latvijas Nacionālās bibliotēkas speciālistu veidotā autoritatīvo ierakstu datubāze ir vienīgais Latvijas resurss, kuru izmanto visas citas Latvijas bibliotēkas, lai lejupielādētu autoritatīvos ierakstus. *TietoEnator Alise* 2008. gada maijā un 2009. gada martā veiktās aptaujas rezultāti liecina, ka gada laikā autoritatīvo ierakstu skaita pieaugums bibliotēku informācijas sistēmā ALISE veidotajās datubāzēs³⁰ ir 130 000 (3. att.).

3. att. Autoritatīvo ierakstu veidošana citās bibliotēkās informācijas sistēmā ALISE.

³⁰ Aptaujā tika iekļautas 58 bibliotēkas, kas autoritatīvo ierakstu datubāzi veido bibliotēku informācijas sistēmā ALISE.

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

Aptaujas dati liecina, ka sadarbība ir ļoti veiksmīga un dinamiski attīstās. 90% no aptaujātajām bibliotēkām autoritatīvo ierakstu veidošanai izmanto Z39.50 protokola iespējas. 70% no autoritatīvajiem ierakstiem aptaujāto bibliotēku datubāzēs ir lejupielādēti no Latvijas Nacionālās bibliotēkas Autoritatīvo ierakstu datubāzes.

Pēdējo gadu dati liecina, ka situācija datu lejupielādē ir uzlabojusies. Jāatzīst, ka vairākas problēmas, kuras par datu apmaiņu tika minētas 2002. gadā (11), šobrīd ir novērstas — ir uzlabojusies operatīvitāte obligātā eksemplāra apstrādē, visas bibliotēkas izmanto vienu datu apstrādes formātu, ir vienādoti datu apstrādes principi un gandrīz visas bibliotēkas izmanto Z39.50 protokola iespējas datu lejupielādei.

21. gadsimtā Latvijā sākusies ne tikai bibliotēku savstarpējā sadarbība, bet notiek arī veiksmīga starpinstitucionālā sadarbība. Ar Kultūrkapitāla fonda atbalstu mērķprogrammā „Arhīvu, muzeju un bibliotēku sadarbība digitālā vidē” realizēti vairāki nozīmīgi sadarbības projekti digitālo resursu veidošanā, kuros kopīgi strādājušas visas „atmiņas institūcijas” — bibliotēkas, arhīvi un muzeji. Šāda starpinstitucionālā sadarbība lietotājiem ir nodrošinājusi piekļuvi daudziem nozīmīgiem informācijas resursiem.

Jauns izaicinājums bibliotēkām ir digitālo kolekciju veidošana, kas sniedz informāciju par kolekcijā iekļautajiem digitālajiem objektiem. Latvijā tiek īstenots projekts „DOM: digitālo objektu menedžments”, kā rezultātā tiks nodrošināta Nacionālās digitālās bibliotēkas izveide, kurā centrālā loma ir Latvijas Nacionālajai bibliotēkai, bet tajā varēs iekļauties arī citas bibliotēkas. Sadarbības rezultātā veidotā digitālā bibliotēka būs nozīmīgs informācijas resurss ne tikai Latvijas lietotājiem.

Viens no veiksmes faktoriem ir savstarpējās sadarbības koncepcijas izstrāde, kurā raksturoti kopīgie informācijas sistēmas izveides principi, kā arī noteiktas sadarbības partneru tiesības un pienākumi. Kā vienu no pirmajiem pozitīviem piemēriem Latvijā var minēt Valmieras rajona vienotās informācijas sistēmas un datu apstrādes koncepciju, kurā atspoguļoti visi resursu veidošanas aspekti.

Bibliotēku automatizācija un datu apmaiņas iespējas ir veicinājušas Latvijas bibliotēku sadarbību ar citām bibliotēkām, kā arī starpinstitucionālo sadarbību. Var prognozēt, ka informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstība turpmākajā sadarbībā piedāvās jaunas metodes un iespējas.

Latvijā informācijas resursu veidošanā un datu apstrādē tiek izmantoti dažādi sadarbības modeļi.

1. tabula

Sadarbības modeļi Latvijā

Sadarbības modelis	Piemērs
Hierarhiskās sadarbības modelis	Centralizētā katalogizācija, datus reģionālajā kopkatalogā lejupielādējot no valsts nozīmes resursiem (Nacionālās bibliogrāfijas datubāzes vai Valsts nozīmes kopkataloga). <i>Piemēram, Gulbenes reģionālā kopkataloga veidošana, izmantojot centralizēto katalogizāciju.</i>
Reģionālās sadarbības modelis	Reģionālais kopkatalogs, kura veidošanā piedalās visas reģiona galvenās bibliotēkas funkciju realizācijas zonā ietilpstošās vietējas nozīmes bibliotēkas. <i>Piemēram, Kuldīgas Galvenās bibliotēkas veidotais kopkatalogs, kura veidošanā piedalās visas Alsungas, Kuldīgas un Skrundas novadu bibliotēkas.</i>

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

Sadarbības modelis	Piemērs
Starpinstitucionālās sadarbības modelis	Arhīva, muzeja un bibliotēkas kopīgi veidota datubāze, kurā nodrošināta informācijas piekļuve par visās „atmiņas institūcijās” esošajiem resursiem. <i>Piemēram, datubāze „Latvijas kultūras vēsture attēlos”, ko veidoja Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa un Latvijas Valsts vēstures arhīvs un kura atspoguļo informāciju par abās institūcijās esošajiem resursiem.</i>
Viena profila institūciju sadarbības modelis	Augstskolu bibliotēku kopkatalogs, kurā pieejama informācija par vairāku augstskolu bibliotēku krājumiem. <i>Piemēram, Augstskolu un speciālo bibliotēku virtuālais kopkatalogs, kurā vienlaikus iespēja meklēt informāciju par visu reģionālo un vietējas nozīmes augstskolu bibliotēku krājumiem.</i>
Starptautiskās sadarbības modelis	Latvijas bibliotēku dalība starptautisku resursu veidošanā, kā arī starptautiskā datu apmaiņa — Latvijas bibliotēku datubāzes ↔ Ārvalstu resursi. <i>Piemēram, Latvijas Nacionālās bibliotēkas sadarbība ar citiem Eiropas muzejiem, arhīviem, bibliotēkām Eiropas kultūras mantojuma digitālā resursa EUROPEANA veidošanā.</i>

Starptautiskā sadarbības pieredze un ieguvumi

Sadarbība dod iespēju racionālāk organizēt datu apstrādi, tādējādi optimizējot resursu izmantošanu. Bibliotēkām samazinās datu apstrādei nepieciešamie izdevumi, jo nav nepieciešams dublēt darba procesus. Britu bibliotēkas speciālists Ross Borns (*Ross Bourne*) atzinis, ka Bātas (*Bath*) Universitātes UKOLN³¹ centra speciālistu pētījumi pierādījuši 1990. gadā sāktās 6 bibliotēku sadarbības kooperatīvās katalogizācijas programmas pozitīvos rezultātus, samazinot izdevumus Lielbritānijas un Īrijas izdevumu obligāto eksemplāru apstrādei un pilnīgojot bibliogrāfisko informācijas resursu veidošanu. R. Borns atzīmē, ka katalogizācijas sadarbības projekts ir kļuvis par pamatu turpmākajai Kooperatīvās katalogizācijas patstāvīgajai programmai (2).

Centralizēta datu apstrāde un izmantošana citu informācijas resursu izveidē nodrošina viena un tā paša izdevuma vienveidīgu atspoguļojumu dažādos katalogos un datubāzēs, kas gala lietotājam dod iespēju pēc vienvēda principiem piekļūt resursam.

Adebambo Oduvols (*Adebambo Oduwole*) pētījumā par informācijas tehnoloģiju izmantošanu Nigērijas universitāšu bibliotēkās ir konstatējis, ka katalogizācijas procesu automatizācija ir palielinājusi to efektivitāti un produktivitāti. Sadarbība ir devusi iespēju bibliotēkām samazināt datu apstrādei nepieciešamo budžetu, kvalificētu datu apstrādes speciālistu potenciāla racionālāku izmantošanu, un autors arī atzīst, ka informācijas tehnoloģiju lietošana datu apstrādē ir veicinājusi standartizācijas lomas pieaugumu, kas savukārt palielinājis katalogizācijas speciālistu atbildīgumu (12).

Polijas bibliotēku speciālisti Henriks Hollenders (*Henryk Hollender*) un Agneška Kaspržika (*Agnieszka Kasprzyk*), raksturojot Polijas pieredzi nacionālā kopkataloga izveidē, kā arī dalību OCLC *WorldCat*,

³¹ UKOLN — *United Kingdom Online libraries network* (Apvienotās Karalistes Tiesšaistes bibliotēku tīkls — tulk. latviešu val.).

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

izsaka atziņu, ka nacionālā kopkataloga izveidei Polijā ir liela nozīme, jo rezultātā veidojas informācijas resurss, kura veidošanā sadarbojas valsts nozīmes zinātniskās un akadēmiskās bibliotēkas, kā arī Polijas bibliotēkas piedalās starptautiskajā kooperatīvajā katalogizācijā. Tādējādi ne tikai lietotājiem ir pieejams vienots informācijas resurss, bet arī informācijas resursu apstrādi un resursu veidošanu var organizēt racionālāk — izmantojot informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, var optimizēt datu apstrādi. Polijas bibliotēku speciālisti uzskata, ka starptautiskā sadarbība un dalība *OCLC WorldCat* izveidē dod iespēju Polijai, vienai no Austrumeiropas valstīm, kura kļuvusi par Eiropas Savienības dalībvalsti, ar saviem unikālajiem resursiem veiksmīgi iekļauties globālajā informācijas telpā un visplašāko interesentu kopu iepazīstināt ar poļu kultūru, vēsturi, mūsdienu norisēm. H. Hollenders un A. Kaspržika atzīst, ka Polijas Nacionālā kopkataloga izveide ir vislielākais ieguvums zinātnisko un akadēmisko bibliotēku darbībā, jo ir iespējams:

- ◆ sadarboties ar mērķi, lai katalogizācijas process būtu operatīvāks ar mazākiem laika ieguldījumiem;
- ◆ samazināt katalogizācijas izmaksas;
- ◆ palielināt resursu kvalitāti;
- ◆ pilnveidot piekļuvi sadarbības partneru krājumu informācijai (5).

Sāra Anna Longa (*Sarah Ann Long*) atzīst, ka lietotāju vajadzības radījušas nepieciešamību veidot reģionālās bibliotēku sistēmas. Lai palielinātu bibliotēku pakalpojumu kvalitāti, arvien lielāka uzmanība pievērsta iespējai sadarboties resursu veidošanā un piekļuves nodrošināšanā (7). Autore atzīst, ka vēsturiski ASV publiskajām bibliotēkām bijusi raksturīga lokāli autonoma darbība vietējās kopienas ietvaros un tai nav bijis kooperatīvs raksturs. 1948. gadā Amerikas Bibliotēku asociācija „Publisko bibliotēku pakalpojumu nacionālajā plānā” noteica sistemātiskas bibliotēku resursu un funkciju koordinācijas nepieciešamību. Efektīva resursu un pakalpojumu koordinācija ne tikai savstarpēji starp publiskajām, bet arī sadarbība ar koledžu bibliotēkām, kā arī informācijas tehnoloģiju ieviešana sekmēja publisko bibliotēku sadarbību reģionālajā līmenī, deva iespēju attīstīties katrai institūcijai atsevišķi un rezultātā ieguva visi reģiona bibliotēku lietotāji. 60. gados tika pētīts, kā varētu atbalstīt publisko bibliotēku pakalpojumu sistēmas attīstību. Rezultātā tika iegūta atziņa, ka to var nodrošināt tikai bibliotēku sadarbībā, tām apvienojoties ar saviem resursiem un strādājot kopā. Jaunizveidotajās reģionālajās sistēmās bibliotēkas sadarbojās gan informācijas resursu veidošanā, gan arī lietotāju apkalpošanā. S. A. Longa atzīst, ka reģionālās sistēmas dalībnieku sadarbība zināšanu apmaiņā un resursu apvienošanā ir izaugsmes pamats (7).

Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju lietojums informācijas resursu veidošanā radījis ne tikai jaunus izaicinājumus datu apstrādes speciālistiem, bet arī piedāvā jaunas iespējas resursu lietotājiem — tradicionālās meklēšanas sistēmas ir aizstātas ar tīklveida sistēmām, no vienota piekļuves punkta iespējams meklēt lielos informācijas resursu masīvos (fiziskajos un virtuālajos kopkatalogos un datubāzēs) un datu apstrādes standartizācijas rezultātā vienveidīgāk var piekļūt informācijai dažādos resursos.

Pamatprincipu ievērošana sadarbības aspektā ļauj samazināt datu apstrādes laiku un izmaksas, kā arī sasniegt galveno mērķi — veidot kvalitatīvus resursus. Šī racionālā paradigma piedāvā idejas, lai izmainītu līdzšinējo katalogizācijas filozofiju un pilnveidotu informācijas pakalpojumus lietotājiem. Katalogizācijas procesam ir augstas izmaksas, kas izskaidrojams ar lielu darba apjomu un katalogizācijas speciālistu profesionalitāti. Datu apstrādes kvalitāte būtiski ietekmē informācijas resursa izmantošanas kvalitāti un koplietošanas iespējas. Ja katalogizācijas procesā netiek izmantotas sadarbības iespējas, tad izmaksas pieaug vēl vairāk un datu apstrādes kapacitāti nav iespējams palielināt. Sadarbības iespēju izmantošana gandrīz vienmēr ir lētāka nekā attiecīgā procesa vai pakalpojuma veikšana pašiem lokāli. Tā dod iespēju atbrīvoties no rutīnas darba, palielināt savu kapacitāti un sasniegt augstāku kvalitāti.

Centralizētā datu apstrāde visiem sadarbības partneriem dod iespēju lejupeļādēt kvalitatīvus ierakstus no autoritatīvas datubāzes vai pārklāt nepilnīgākus ierakstus ar kvalitatīvākiem, tādējādi jebkurā sadarbības partnera bibliotēkā ir iespēja bagātināt savus informācijas resursus.

Agrāk datu apstrādes speciālisti, izmantojot tradicionālās metodes, vairāk koncentrējās uz autonomu oriģinālo ierakstu veidošanu un lietotājiem tika piedāvāta tikai lokālā pieeja resursiem. Mūsdienās infor-

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

mācības un komunikācijas tehnoloģijas ir sniegušas jaunas iespējas informācijas resursu veidošanā un piekļuvē. Datu apstrādes speciālisti ir kļuvuši par resursu veidošanas koordinatoriem, sadarbības partneriem, galvenā uzmanība pievērsta resursu globālai izmantošanai. Sadarbība ir veicinājusi lietotāju orientētu pakalpojumu un informācijas resursu attīstību. Viens no sadarbības rezultātiem — lietotājam ir iespējams operatīvāk piekļūt informācijai.

ASV Kooperatīvās katalogizācijas programmas (PCC³²) pamatfilozofija pilnībā atbilst biznesa principiem — izveidot vairāk un labākus ierakstus iespējami ātrāk un lētāk. Biznesa pieeja datu apstrādei pamatojas uz ekonomikas loģiku. Jautājumi, kurus vajadzētu uzdot: Kādi ir ieguldījumi un izmaksas? Vai lietotāju vajadzības tiek apmierinātas? Vai katalogizācijas darbinieku potenciālu nevarētu izmantot kāda vērtīgāka darba veikšanā? Ir jāatceras, ka ieguvumus lietotāji var novērtēt arī ilgākā laika posmā (4).

Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas ir likvidējušas jebkādas ģeogrāfiskās robežas un attālas piekļuves ierobežojumus. Mūsdienās sadarbībai resursu veidošanā un piekļuvei ir globāls raksturs. Starptautiskie informācijas resursi, kā, piemēram, *WorldCat*, ir nozīmīga iespēja atspoguļot jebkura sadarbības partnera zināšanu krātuves un padarīt tās pieejamas, ignorējot jebkādas piekļuves ierobežojumus attāļajiem lietotājiem. Tomēr starptautiskajā sadarbībā netiek ignorēta sadarbības partnera nacionālā identitāte, un katra nacionālā institūcija saglabā atbildību par savas valsts resursu kvalitatīvu apstrādi un iekļaušanu globālajās informācijas krātuvēs.

Sadarbības pieredze un rezultāti ir apliecinājuši, ka „bibliotēkas ar atšķirīgām tradīcijām, prioritātēm, funkcijām un atbildības līmeņiem var sadarboties un strādāt kopā. **Kooperācija nozīmē DOT un ŅEMT.** Ja nacionālās bibliogrāfijas funkciju realizācija liekas apjomīgs darbs vienai institūcijai, pat nacionālai bibliotēkai, tad sadarbībā ar citām bibliografējošajām institūcijām to var veikt efektīvāk” (2).

Secinājumi

1. Bibliotēku informācijas resursu veidošanas vēsturiskajā attīstībā vērojamas sadarbības tendences — meklēti lietderīgākie risinājumi, lai racionālāk organizētu datu apstrādi.
2. Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas nodrošina iespēju kooperēties resursu veidošanā un tādējādi palielināt tās efektivitāti un produktivitāti.
3. Valsts vienotā bibliotēku informācijas sistēma nodrošina pilnvērtīgas iespējas visu veidu Latvijas bibliotēku sadarbībai informācijas resursu veidošanā, kā arī informācijas piekļuvei.
4. Sadarbības rezultāta kvalitāte ir atkarīga no starptautisko normatīvo un konceptuālo dokumentu atbalsta līmeņa, maksimāli ierobežojot kopīgo principu atšķirīgu interpretāciju.
5. Informācijas resursu kooperatīvajā veidošanā svarīga nozīme ir sadarbības koncepcijas izstrādei, kurā definēti kopīgie sadarbības principi, kā arī sadarbības dalībnieku pienākumi un tiesības.
6. Sadarbība resursu veidošanā dod iespēju racionālāk to organizēt, optimizējot laiku, cilvēku un finanšu resursus un ekonomējot datu apstrādē ieguldīto darbu.
7. Sadarbība nodrošina iespēju nedublēt datu apstrādes procesus bibliotēkās, tādējādi palielinot bibliotēku kapacitāti unikālo resursu veidošanā un pievienotās vērtības radīšanā.
8. Kooperatīvās datu apstrādes rezultātā lietotājiem ir pieejami vienveidīgi apraksti vienam un tam pašam resursam, kā arī nodrošināti vienoti informācijas piekļuves punkti globālajā informācijas sistēmā.
9. Sadarbības rezultātā lietotājiem nodrošināta operatīvāka informācijas piekļuve.

³² PCC — Program for Co-operative Cataloguing (angļu val.).

B. Mūze
INFORMĀCIJAS RESURSU VEIDOŠANA:
SADARBĪBAS ASPEKTI

Izmantotie informācijas avoti

1. *Angļu un amerikāņu katalogizācijas noteikumi*. Izstrādāti Apvienotās rīcības komitejas AACR revīzijai vadībā ; tulk. un red.: Gundega Blīgzne ... [u.c.]. Rīga : Valsts aģentūra „Kultūras informācijas sistēmas”, 2005. [644] lpp. (dal. pag.). ISBN 9984-607-52-6.
2. **Bourne, Ross**. Shared cataloguing: the way forward [online]. *British Library National Bibliographic Services*, vol.94, Nr.1107, 1993. [cited 29.01.2010]. Available: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewContentItem.do?contentType=Article&contentId=1711168>.
3. **Dempsey, Lorcan**. User's requirements of bibliographic records: publishers, booksellers, librarians [online]. *Aslib Proceedings*, vol.42, Nr.2, 1990, p.61-69. [cited 29.01.2010]. Available: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewContentItem.do?contentType=Article&contentId=1693734>.
4. **Fischer, Ruth, Lugg, Rick, Boese, Kent C.** Cataloging: how to take a business approach [online]. *The Bottom Line: Managing Library Finances*, vol.17, Nr.2, 2004, p.50-54. [cited 29.01.2010]. Available: <http://www.r2consulting.org/pdfs/Cataloging%20-%20How%20to%20take%20a%20business%20approach.pdf>.
5. **Hollender, Henryk, Kasprzyk, Agnieszka**. Library cooperation the Polish way: towards NUKAT and WorldCat in Poland [online]. *New Library World*, vol. 109, issue 9/10, 2008, p.457-465. [cited 29.01.2010]. ISSN 0307-4803. Available: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewContentItem.do?contentType=Article&contentId=1746805>.
6. **Joint Steering Committee for Development of RDA**. *RDA: Resource Description and Access*. JSC Secretary. Last update 29.08.2008. [cited 29.01.2010]. Available: <http://www.collectionscanada.gc.ca/jsc/rda.html>.
7. **Long, Sarah Ann**. Regional library systems: a tale of cooperation that grew America's public libraries [online]. *New Library World*, vol.106, issue 1218/1219, 2005, p.556-558. [cited 29.01.2010]. ISSN 0307-4803. Available: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewContentItem.do?contentType=Article&contentId=1529673>.
8. **Mansor, Y.** Bibliographic Exchange in Malaysia: variations in name headings [online]. *Library Review*, vol.52, Nr.1, 2003, p.38-42. ISSN 0024-2535. [cited 29.01.2010]. Available: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewContentItem.do?contentType=Article&contentId=859715>.
9. **Mantiniece, Ilga**. Bibliogrāfiskā apraksta elementu interpretācija. *Bibliotēku Pasaule*, Nr.40, 2007, 2.-4.lpp. ISSN 1407-6799.
10. **Muzeju, arhīvu un bibliotēku standartizācijas tehniskā komiteja**. *Latviešu valodas vārdu un vārdu savienojumu īsināšana bibliogrāfisko datu apstrādē* [tiešsaiste]. 3.pārstrādātais izd. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2008 [skatīts 29.01.2010]. 14 lpp. Pieejams: <http://www.lnb.lv/lv/bibliotekariem/standarti/latv-val-saisin-bibliogr-datu-apstrade.pdf>. ISBN 978-9984-607-96-2.
11. **Mūze, Baiba**. Nacionālās bibliogrāfijas nozīme Latvijas publiskajās bibliotēkās = The Role of National Bibliography in the Public Libraries of Latvia. Kopsavilkums angļu val. **No: Nacionālā bibliogrāfija: no rakstītā līdz digitālajam** = The National bibliography: from imprint to the digital age : starptaut. konf., atzīmējot 75.gadskārtu kopš Latvijā uzsākts regulārs darbs nacionālās bibliogrāfijas veidošanā un IFLAs dibināšanas 75.gadadienu, Rīga 2002.g. 12.-13.sept. Latvijas Nacionālā bibliotēka. [Rīga : Latvijas Nacionālā bibl.], 2002, 82.-86.lpp.
12. **Oduwole, A. A.** Information technology applications to cataloguing in Nigerian university libraries [online]. *The Electronic Library*, vol.23, Nr.3, 2005, p.289-294. ISSN 0264-0473. [cited 29.01.2010]. Available: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewContentItem.do?contentId=1509064&contentType=Article>.

13. **Papule, Kristina.** *Datu apstrāde valsts nozīmes bibliotēku kopkatalogā un nacionālās bibliogrāfijas datubāzē: kopīgais un atšķirīgais* [nepublicētais resurss] : kursa darbs. Rīga, 2009. 35 lp.
14. **Starptautiskā Bibliotēku asociāciju un institūciju federācija.** *Bibliogrāfiskās informācijas un resursu koplietošana* [tiešsaiste] : IFLA Bibliogrāfiskie standarti un sadarbība : [tulkojums latviešu val.]. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2006. [skatīts 29.01.2010]. Pieejams: <http://www.ifla.org/VII/d4/pub/InteroperabilityStandards-lv.pdf>.
15. **Starptautiskā Bibliotēku asociāciju un institūciju federācija.** *Funkcionālās prasības bibliogrāfiskajiem ierakstiem* : gala ziņojums [tiešsaiste] : [tulkojums latviešu val.]. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2005. [skatīts 29.01.2010]. Pieejams: <http://www.lnb.lv/lv/bibliotekariem/standarti/publikacijas/FRBR.pdf>. ISBN 9984-607-67-4.
16. **Starptautiskā Bibliotēku asociāciju un institūciju federācija.** *ISBD Starptautiskais standartizētais bibliogrāfiskais apraksts: Apvienotais izdevums = ISBD: International standard for bibliographic description: Consolidated edition* [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2009 [skatīts 29.01.2010]. Pieejams: <http://www.lnb.lv/lv/bibliotekariem/standarti/isbd.pdf>.
17. **Starptautiskā Bibliotēku asociāciju un institūciju federācija.** *Ziņojums par starptautiskajiem katalogizācijas principiem* [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2005 [skatīts 29.01.2010]. Pieejams: http://www.lnb.lv/lv/bibliotekariem/standarti/publikacijas/ICP_2007_maijs.pdf.
18. **Valdovska, Laila.** *XML formāts — jaunas iespējas bibliotēkās* [tiešsaiste] : [prezentācija starptautiskajā seminārā „Metadati digitālajās bibliotēkās” Rīgā, 2003.g. 16.apr.]. [skatīts 29.01.2010]. Pieejams: <http://www.lu.lv/szf/BZIZN/DELOS/images/XML24.pdf>.
19. **Wells, A. J.** *Shared cataloguing: a new look at an old problem* [online] : [Britu Nacionālās bibliogrāfijas galvenā redaktora referāts Aslib konferencē, 1968.g.] [cited 29.01.2010]. Pieejams: <http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewContentItem.do?contentType=Article&contentId=1692751>.

BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

APPLICATION OF BIBLIOMETRICS AND WEBOMETRICS EVALUATING THE QUALITY OF WORK AT THE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Daina Pakalna

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: daina.pakalna@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Šī raksta mērķis ir rast atbildes uz jautājumiem: kādi ir vadošo pasaules augstskolu novērtēšanas sistēmu kritēriji, un kādu vietu, salīdzinot ar citām Baltijas valstu augstskolām, ieņem Latvijas Universitāte.

Metodoloģija/pieeja — Rakstā analizēts bibliometrijas un vebometrijas metožu lietojums Šanhajas Augstākās izglītības institūta Dziao Tona universitātes Ranžēšanas grupas izstrādātajā augstskolu vērtēšanas sistēmā (ARWU) un Spānijas Izglītības ministrijas Zinātniskās informācijas izpētes centra izveidotās Pasaules universitāšu vebometriskās ranžēšanas sistēmā (*Webometrics Ranking of World Universities*). Izmantojot vienu no vērtēšanas kritērijiem — augstskolas darbinieku publikāciju skaits datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs” (*Science Citation Index*), tiek pētīts Latvijas Universitātes fakultāšu un institūtu darbinieku publikāciju skaits laika periodā no 2001.–2008. gadam.

Rezultāti — Latvijas Universitāte Šanhajas Augstākās izglītības institūta Dziao Tona universitātes Ranžēšanas grupas izstrādātajā augstskolu vērtēšanas sistēmas (ARWU) pasaules augstskolu rangū tabulā ir ar 1034. kārtas numuru. Tas ir augstākais rādītājs starp Latvijas augstskolām, bet Baltijas valstu augstskolu kontekstā stipri atpaliekam no vairākām Igaunijas un Lietuvas augstskolām.

Resursā „Visvairāk citētie autori” nav iekļauts neviens Latvijas zinātnieks.

Laika periodā no 2001. līdz 2008. gadam datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs” ir atrodamas 1126 Latvijas Universitātes zinātnieku publikācijas. Visaktīvāk publicējušies zinātnieki no Latvijas Universitātes institūtiem, kam ir aģentūru statuss (līderis ir Cietvielu fizikas institūts) (62 publikācijas). No fakultātēm visvairāk publikāciju (19) ir Fizikas un matemātikas fakultātē, tālāk seko Medicīnas fakultāte (15 publikācijas).

Pozitīva tendence ir publikāciju citēšanas rādītājiem. Tiem ir izteikta tendence pieaugt — no nedaudz vairāk kā 100 citējumiem 2002. gadā līdz vairāk nekā 1200 citējumiem 2008. gadā.

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

Webometrics Ranking of World Universities Austrumeiropas augstskolu sarakstā (ietvertas 100 augstskolas ar augstākajiem vebometriskajiem rādītājiem) Latvijas Universitāte ir ar 45. kārtas numuru (pasaules augstskolu sarakstā 1028. kārtas numurs). Salīdzinājumā ar kaimiņvalstu — Igaunijas un Lietuvas augstskolām — Latvijas Universitāte ieņem zemāku vietu nekā Tartu universitāte (8. vieta), Tallinas tehnoloģiskā universitāte (25. vieta), Viļņas universitāte (36. vieta) un Kauņas Tehnoloģiskā universitāte (32. vieta). Atšķirībā no Igaunijas un Lietuvas augstskolām, neviena no Latvijas augstskolām nav iekļuvusi labāko 200 un labāko 1000 pasaules augstskolu sarakstos.

No visām 17 sarakstā iekļautajām Latvijas augstskolām Latvijas Universitātei ir visaugstākie rādītāji.

Novitāte — Raksts iepazīstina ar starptautisko augstskolu novērtēšanas sistēmu vērtēšanas kritērijiem (galveno uzmanību pievēršot bibliometrijas un vebometrijas izmantojumam), parāda Latvijas Universitātes vietu pasaules augstskolu ranžējuma sarakstos un Latvijas Universitātes darbinieku publikāciju skaita dinamiku laika periodā no 2001. līdz 2008. gadam.

Atslēgvārdi: Bibliometrija, Citēšanas analīze, Vebometrija, Augstskolu darbības kvalitāte

Raksta veids: Pētījuma apraksts

Norādes: 9 norādes

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN WEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

Abstract:

Purpose — This paper seeks to address the following questions: what are the system criteria of evaluation for leading universities, and what position is held by the University of Latvia in comparison to higher educational establishments of other Baltic States.

Design/methodology/approach — The article analyzes the application of bibliometric and webometric methods at the Academic Ranking of World Universities (ARWU) and Webometrics Ranking of World Universities. A number of publications by the employees of faculties and institutes of the University of Latvia and their citation in the period of time between 2001 and 2008 are researched, using one evaluation criterion — number of publications in the database of „Science Citation Index” by employees of higher education establishments.

Findings — The University of Latvia holds 1034th place at the Academic Ranking of World Universities. It is the highest ranking among all higher educational establishments in Latvia. However, in the context of higher educational establishments in the Baltic States, we fall far behind several higher educational establishments in Estonia and Lithuania.

In the period of time between 2001 and 2008 there were 1126 publications by the scientists of the University of Latvia in the database of „Science Citation Index”. Most active scientists come from the institutes of the University of Latvia that are agencies (the Institute of Solid State Physics is a leader with 62 publications). The Faculty of Physics and Mathematics with the largest number of publications from all faculties (19) is followed by the Faculty of Medicine (15 publications). There is a positive tendency when it comes to citation showings of publications. They have a tendency to increase — from some over 100 citations in 2002 up to more than 1200 citations in 2008.

The University of Latvia holds 45th place (the 1028th place in the list of world universities) in the list of Eastern European educational establishments (there are 100 higher education establishments included with the highest showings of webometrics) at the Webometrics Ranking of World Universities. When compared with neighbouring countries — higher education establishments in Estonia and Lithuania — the University of Latvia holds a lower place than the University of Tartu (the 8th place), Tallinn University of Technology (25th place), Vilnius University (36th place), and the Kaunas University of Technology (32nd place).

When compared with all 17 higher educational establishments from Latvia included in the list, the University of Latvia shows the best results.

Originality/value — The article provides an introduction to the system of evaluation criterion of international higher educational establishments (drawing special attention to the application of bibliometrics and webometrics), shows the ranking of the University of Latvia in the lists of world higher educational establishments, the number of publications by the employees of the University of Latvia, and the dynamics of citation for the period of time between 2001 and 2008.

Keywords: Bibliometrics, Citation analysis, Webometrics, University Ranking

Article Type: Research paper

References: 9 references

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

Šanhajas Augstākās izglītības institūta Dziao Tona universitātes Ranžēšanas grupas pasaules universitāšu darbības kvalitātes kritēriji (ARWU)

Laikā, kad jauniem cilvēkiem tiek piedāvātas visplašākās iespējas izvēlēties gan augstskolu, gan valsti, kur turpināt izglītības iegūšanu, ir svarīgi zināt, kura augstskola piedāvā viskvalitatīvāko izglītību. Pasaulē ir izveidotas vairākas augstskolu novērtēšanas sistēmas, kas ar noteiktu indikatoru palīdzību sarindo pasaules augstskolas pēc tajās iegūstamās izglītības kvalitātes (5, 7). Divas no visplašāk lietotajām ir Šanhajas Augstākās izglītības institūta Dziao Tona universitātes Ranžēšanas grupas izstrādātā vērtēšanas sistēma (ARWU) un *The Times* pasaules augstskolu vērtēšanas sistēma (6). Informācija par abām, vērtēšanas indikatoru un pasaules augstskolu sarindojums pieejami tiešsaistē (2). Šajā rakstā analizēta pirmā pieminētā vērtēšanas sistēma, galveno uzmanību pievēršot tiem indikatoriem, kas saistīti ar bibliometrijas un vebometrijas metodes lietojumu augstskolu darbības izvērtēšanā.

Šanhajas Augstākās izglītības institūta Dziao Tona universitātes Ranžēšanas grupas izveidotais 15 pasaules vadošo augstskolu saraksts attēlots 1. tabulā.

1. tabula

Šanhajas Augstākās izglītības institūta Dziao Tona universitātes Ranžēšanas grupas pasaules augstskolu saraksts (pirmās piecpadsmit labākās pasaules augstskolas) (2)

Vieta rangā	Augstskola	Valsts	Iegūto punktu skaits
1.	Hārvarda universitāte	ASV	100
2.	Stenfordas universitāte	ASV	73,1
3.	Kalifornijas Bērklijas universitāte	ASV	71,0
4.	Kembridžas universitāte	Lielbritānija	70,2
5.	Masačūsetsas Tehnoloģiskais institūts	ASV	69,5
6.	Kalifornijas Tehnoloģiskais institūts	ASV	64,8
7.	Kolumbijas universitāte	ASV	61,7
8.	Prinstonas universitāte	ASV	60,2
9.	Čikāgas universitāte	ASV	57,0
10.	Oksfordas universitāte	Lielbritānija	56,3
11.	Jeilas universitāte	ASV	55,2
12.	Kornelas universitāte	ASV	53,1
13.	Kalifornijas Losandželosas universitāte	ASV	52,3
14.	Kalifornijas Sandjego universitāte	ASV	50,7
15.	Pensilvānijas universitāte	ASV	49,3

Kā redzams 1. tabulā, no 15 vadošajām augstskolām lielākā daļa — divpadsmit — ir ASV augstskolas, vēl šajā sarakstā ceturtajā un desmitajā vietā ierindojušās divas Lielbritānijas augstskolas.

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

Šanhajas Augstākās izglītības institūta Dziao Tona universitāte izveidoja Ranžēšanas grupu, lai varētu salīdzināt Ķīnas universitātes ar citām pasaules universitātēm. Pasaules augstskolas tiek vērtētas gan pēc akadēmiskā, gan pētnieciskā darba rādītājiem. Lai arī paši sistēmas izveidotāji ir atzinuši, ka grūti atrast datus, kuri būtu starptautiski salīdzināmi, tiek izmantoti šādi pieci indikatori:

1. **absolventi** (bakalaura, maģistra vai doktora grāda ieguvēji), kas saņēmuši Nobela prēmijas un citus augstus apbalvojumus;
2. **personāls**, kas strādājot augstskolā, saņēmis Nobela prēmiju;
3. **universitātes darbinieku publikāciju citēšana** (vai kāds no darbiniekiem iekļauts Zinātniskās informācijas institūta (*Institute for Scientific Information (ISI)*) (ASV) visvairāk citēto autoru sarakstos);
4. **augstskolas darbinieku publikāciju skaits datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs”** (*Science Citation Index*);
5. akadēmiskā personāla skaits (tīmekļa vietne).

Ar informācijas zinātņi un bibliometrijas izmantošanu cieši saistīti divi indikatori — universitātes darbinieku publikāciju citēšana (4) un augstskolas darbinieku publikāciju skaits datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs”.

Zinātniskajā komunikācijā citēšana tiek uzskatīta par publikācijas zinātniskā nozīmīguma atzīšanas rādītāju. Jo vairāk citējumu tā saņēmusi, jo lielāks ir autora ieguldījums zinātnes nozares attīstībā.

Lai noteiktu, vai augstskolas darbinieki pieder pie visvairāk citētajiem zinātnisko publikāciju autoriem, tiek izmantots Zinātniskās informācijas institūta veidotais bezmaksas tiešsaistes resurss „Visvairāk citētie zinātnieki” (1), kurā iespējams iepazīties ar 21 zinātņu nozares 250 visvairāk citētajiem zinātniekiem. Par katru šeit ir iespējams iegūt biogrāfisku informāciju — ziņas par izglītību, profesionālo karjeru, pētnieciskajām interesēm un personālajām tīmekļa vietnēm, apbalvojumiem, pilnu publikāciju sarakstu — rakstus periodikā, grāmatas, konferenču materiālus, elektroniskās publikācijas, kam ir hiper-saites ar Zinātniskās informācijas institūta veidoto citēšanas datubāzi *ISI Web of Science*.

Šis resurss ir noderīgs, lai:

- ◆ atrastu konkrētas nozares vadošos zinātniekus un iepazītos ar viņu publikācijām;
- ◆ pētītu jaunākās tendences nozarē;
- ◆ pētītu zinātniskās komunikācijas modeļus.

Resursā iespējams meklēt pēc kāda no četriem kritērijiem — nozares, konkrēta zinātnieka vārda, institūcijas un valsts. Lai noskaidrotu, vai kāds no Latvijas Universitātes darbiniekiem ir iekļauts šajā sarakstā, par meklēšanas kritēriju tika izvēlēta valsts. Izvēloties no piedāvāta valstu saraksta „Latvia”, meklēšanas sistēma nepiedāvā nevienu ierakstu. Tas liek secināt, ka neviens no mūsu valsts zinātniekiem nav iekļauts pasaulē visvairāk citēto zinātnieku sarakstā.

Nākamais ar informācijas zinātņi un bibliometriju saistītais augstskolu vērtēšanas kritērijs ir augstskolas darbinieku publikāciju skaits datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs”.

Šī datubāze ietver informāciju par pasaules vairāk nekā 23 000 zinātniskajos žurnālos publicētajiem zinātniskajiem rakstiem, kam bijis vislielākais ietekmes faktors, kā arī to citēšanu. Tajā pārstāvētas 256 zinātņu nozares un apakšnozares. Nav iespējams nopietni pārzināt publikācijas kādā zinātnes nozarē, ja netiek izmantota šī datubāze. Jau tas vien, ka zinātniska publikācija ir indeksēta šajā resursā, apliecina tās zinātnisko kvalitāti. Tāpēc šāds indikators var tikt uzskatīts par pietiekami nozīmīgu augstskolu zinātniskās darbības izvērtēšanai.

Lai noskaidrotu, cik Latvijas Universitātes zinātniekiem ir izdevies publicēties zinātniskajos izdevumos, kas iekļauti datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs”, tika caurlūkoti ieraksti laika periodā no 2001.–2008. gadam, kuri atrodami, izmantojot meklēšanu pēc institūcijas „University of Latvia”. Šāds laika periods izvēlēts tādēļ, ka tas sakrīt ar Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā datubāzes „Zinātnes citēšanas rādītājs” tiešsaistē pieejamajiem gadiem. Kopumā reģistrēto publikāciju skaits astoņu gadu laikā ir 1126. Gandrīz visas publikācijas (1121) ir angļu valodā, vēl pārstāvēta tikai krievu valoda (4 publikācijas).

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

2. tabula

Publikāciju sadalījums pa gadiem

Gads	Publikāciju skaits	Procentos no kopskaita
2008	157	13,9556
2001	154	13,6889
2002	141	12,5333
2007	135	12,0000
2004	134	11,9111
2006	132	11,7333
2003	126	11,2000
2005	124	11,0222

Skatoties nozaru aspektā, visvairāk publikāciju ir Latvijas Universitātes eksakto zinātņu pārstāvjiem: fizikā, mehānikā, materiālu zinātnē, optikā, polimēru zinātnē, bioķīmijā, molekulārajā bioloģijā. Daudzas publikācijas sagatavotas, darbojoties zinātniskos projektos kopā ar ārzemju kolēģiem.

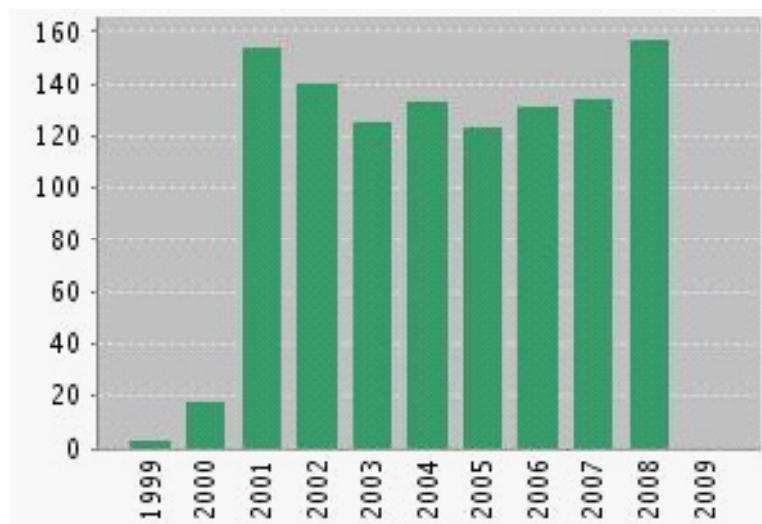
3. tabula

Nozares, kurās ir visvairāk publikāciju

Nozare	Publikāciju skaits	Procentos no kopskaita
Fizika	196	17,4
Materiālu zinātne	137	12,1
Mehānika	89	7,9
Materiālu zinātne	72	7,4
Lietišķā fizika	69	6,1
Nukleārā zinātne un tehnoloģijas	68	6,0
Polimēru zinātne	68	6,0
Optika	64	5,6
Molekulārā ķīmija	63	5,6
Bioķīmija un molekulārā bioloģija	51	4,3

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

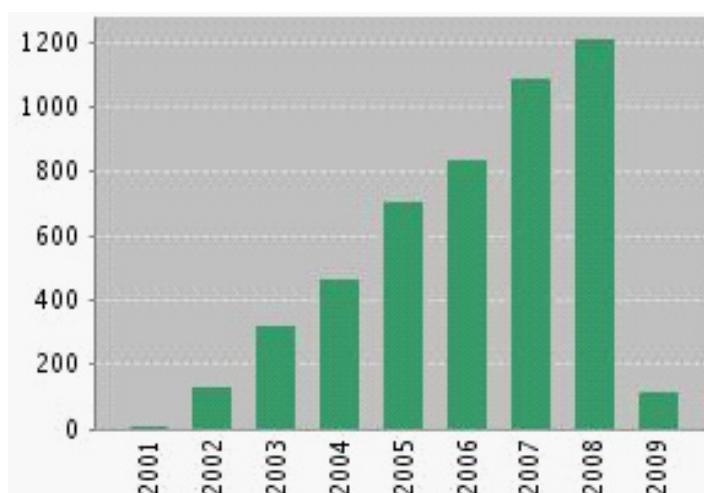
Datubāzē tiek piedāvāta iespēja grafiski attēlot gan publikāciju skaitu, gan saņemto citējumu skaitu.

1. att. Publikāciju skaits 2001.–2008. gadā.

Publikāciju skaita sadalījumā pa gadiem nav krasu atšķirību (1. att.) — visvairāk publikāciju Latvijas Universitātes zinātniekiem datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs” ir 2001. un 2008. gadā, mazākais skaits — 2005. gadā (124).

Krasākas atšķirības ir vērojamas saņemto citējumu skaitā (2. att.).

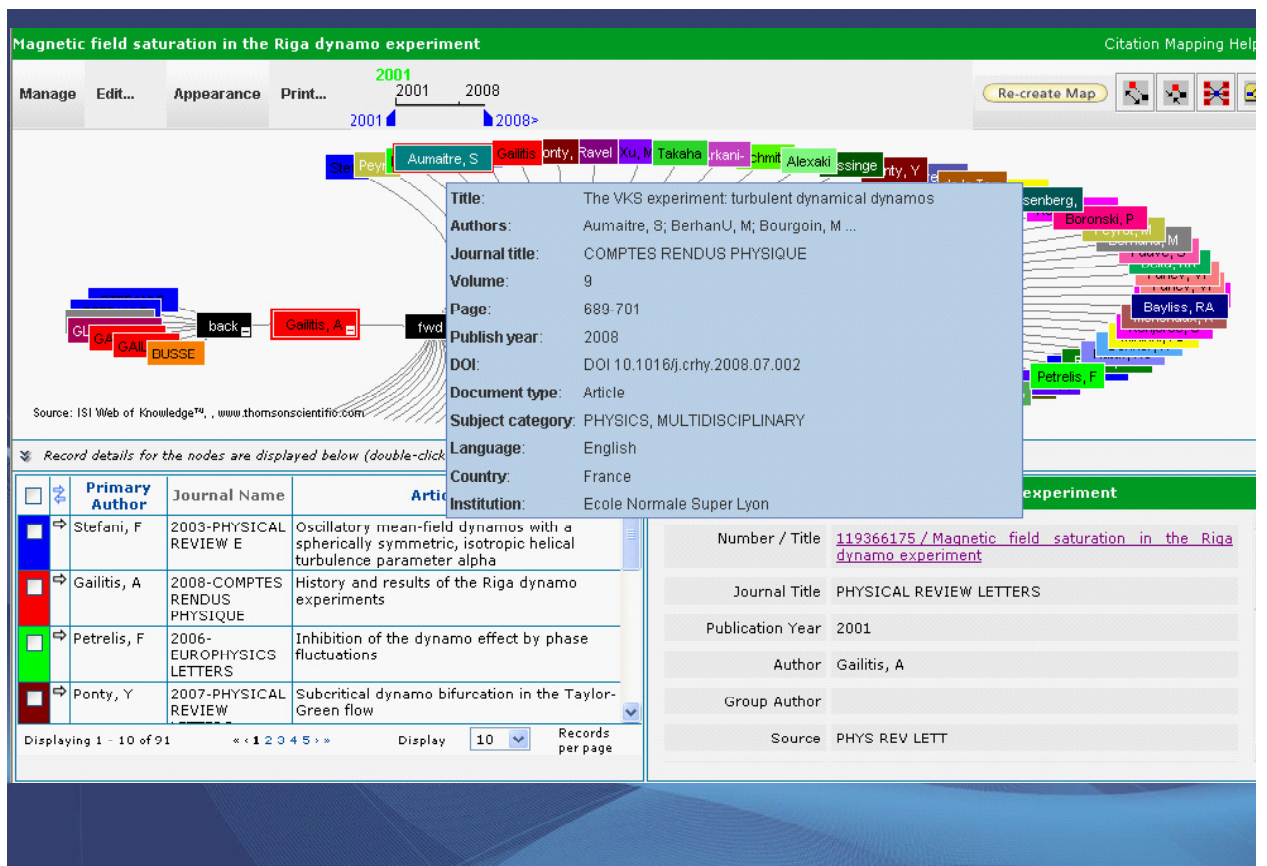
2. att. Saņemtie citējumi 2001.–2008. gadā.

Saņemto citējumu skaita dinamikas analīze rāda, ka ar katru gadu Latvijas Universitātes zinātnieku publikācijas citē arvien vairāk, tātad tās zinātniskajā komunikācijā kļūst nozīmīgākas un pamanāmākas.

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

Visvairāk citējumu (88) saņēmis vairāku zinātnieku (Gailītis A., Lielausis O., Platacis E. u.c.) 2001. gadā žurnālā „Physical Review Letters” publicētais raksts. Ar 80 citējumiem seko Krovleja T.A., Čiglera K.J., Lajiona D.M. u.c. 2003. gadā žurnālā „Chemistry of Materials” publicētais raksts.

Datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs” piedāvā vizualizēt citētos un citējošos avotus. Piemēram, visvairāk citējumu saņēmušajam rakstam šāda citēšanas karte parādīta 3. attēlā. Citējošajiem rakstiem redzami tikai autori, bet uzklikšķinot iespējams atvērt un apskatīt pilnu citējošā raksta aprakstu.

3. att. Vizualizētā citēšanas karte datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs”.

Grūtāk bija noskaidrot, kuru Latvijas Universitātes fakultāšu vai institūtu zinātnieki visaktīvāk publicējušies datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs” iekļautajos zinātniskajos izdevumos. Šajā nolūkā nācās pārlūkot aprakstus. Iegūtās ziņas varētu nebūt pilnīgi precīzas, jo vairākiem rakstiem nebija norādīts, kuru Latvijas Universitātes fakultāti vai institūtu pārstāvēja autors.

Aktīvākie bijuši Latvijas Universitātes zinātniskie institūti — aģentūras (kopā 98 publikācijas). Pārstāvētas ir tikai eksaktās un dabaszinātnes. Visaktīvāk strādājuši LU Cietvielu fizikas institūta zinātnieki — 62 publikācijas.

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

4. tabula

Publikāciju skaita sadalījums pa Latvijas Universitātes institūtiem — aģentūrām

Nr.	Institūta — aģentūras nosaukums	Publikāciju skaits laika posmā no 2001. līdz 2008. gadam
1.	LU Bioloģijas institūts	3
2.	LU Cietvielu fizikas institūts	62
3.	LU Filozofijas un socioloģijas institūts	–
4.	LU Fizikas institūts	16
5.	LU Latviešu valodas institūts	–
6.	LU Latvijas vēstures institūts	–
7.	Literatūras, folkloras un mākslas institūts	–
8.	LU Matemātikas un informātikas institūts	7
9.	LU Polimēru mehānikas institūts	10

Ievērojami mazāk publikāciju (20) ir LU zinātniskajiem institūtiem, kam nav aģentūras statusa.

5. tabula

Publikāciju skaita sadalījums pa Latvijas Universitātes institūtiem

Nr.	Institūta — aģentūras nosaukums	Publikāciju skaits laika posmā no 2001. līdz 2008. gadam
1.	LU Atomfizikas un spektroskopijas institūts	5
2.	LU Astronomijas institūts	2
3.	LU Eksperimentālās un klīniskās medicīnas institūts	–
4.	LU Ģeodēzijas un ģeoinformātikas institūts	–
5.	Kardioloģijas institūts	1
6.	Ķīmiskās fizikas institūts	6
7.	Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūts	6

Dažāda bijusi arī LU fakultāšu zinātnieku pētnieciskā aktivitāte. Visvairāk publikāciju ir saistītas ar Fizikas un matemātikas fakultāti (19), tālāk seko Medicīnas fakultāte, bet pārējās ievērojami atpaliek. Piecām fakultātēm apskatītajā periodā nav bijusi neviena datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs” ietverta publikācija.

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

6. tabula

Publikāciju skaita sadalījums pa Latvijas Universitātes fakultātēm

Nr.	Fakultātes nosaukums	Publikāciju skaits laika posmā no 2001. līdz 2008. gadam
1.	Bioloģijas fakultāte	–
2.	Ekonomikas un vadības fakultāte	4
3.	Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultāte	–
4.	Fizikas un matemātikas fakultāte	19
5.	Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultāte	3
6.	Juridiskā fakultāte	–
7.	Ķīmijas fakultāte	3
8.	Medicīnas fakultāte	15
9.	Moderno valodu fakultāte	–
10.	Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte	1
11.	Sociālo zinātņu fakultāte	2
12.	Teoloģijas fakultāte	–
13.	Vēstures un filozofijas fakultāte	–

Vebometrijas izmantošana augstskolu darbības vērtēšanā

Mūsdienās ir ļoti svarīgi, lai informācija par augstskolām un zinātnieku publikācijas pietiekami plaši parādītos internetā. Vislabākais veids, kā uzzināt par piedāvātajām studiju programmām, augstskolu zinātnisko darbību un citām aktivitātēm, ir apmeklēt tās tīmekļa vietni. Tāpēc šie resursi var kalpot arī augstskolu darbības novērtēšanai.

Viens no tiešsaistes resursiem, kas piedāvā izmantot vebometrijas metodes augstskolu tīmekļa vietņu novērtēšanai un ranžēšanai pēc tajās piedāvātajiem resursiem, atrodams adresē: <http://www.webometrics.info/>. „Pasauls universitāšu vebometriskā ranžēšana” (*Webometrics Ranking of World Universities*) ir Spānijas Izglītības ministrijas Zinātniskās informācijas izpētes centra (*Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC)*) Kibermetrijas laboratorijas iniciatīva. Kibermetrijas laboratorija tika izveidota, lai ar kvantitatīvām metodēm analizētu zinātnisko komunikāciju elektroniskajos resursos (8). Kopš 1997. gada šeit tiek veidots arī brīvpieejas tiešsaistes žurnāls „Cybermetrics” (3).

Resursa „Pasauls universitāšu vebometriskā ranžēšana” izveidošanas galvenais mērķis nebija sarindot augstskolas pēc to darbības kvalitātes, bet gan atbalstīt Brīvpieejas iniciatīvu un nodrošināt augstskolu mācībspēku zinātnisko publikāciju un citu akadēmisko materiālu pieejamību tiešsaistē. Šādām zinātniskajām publikācijām ir zemākas izmaksas, to atrašanās augstskolu tīmekļa vietnēs garantē arī zinātnisko kvalitāti, tās ir daudz pieejamākas, nekā drukātā veidā publicētās.

Salīdzinot ar iepriekšējā sadaļā apskatīto Šanhajas Augstākās izglītības institūta Dziao Tona universitātes Ranžēšanas grupas pasaules augstskolu vērtēšanas sistēmu, „Pasauls universitāšu vebometriskā

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

ranžēšana” izmanto dažus līdzīga rakstura kritērijus, kas saistīti ar augstskolu zinātnisko darbību — zinātnisko publikāciju skaits, to citēšana, bet vebometriskā analīze tiek balstīta uz resursiem, kas pieejami augstskolu tīmekļa vietnēs.

Augstskolu aptvērums resursā „Pasaules universitāšu vebometriskā ranžēšana” (9) ir daudz lielāks (7.tab.).

7. tabula

Augstskolu aptvērums resursā „Pasaules universitāšu vebometriskā ranžēšana” (8)

Reģions	Visvairāk pārstāvētās valstis	Augstskolu skaits
Eiropa		4216
	Francija	630
	Krievija	490
	Vācija	377
	Lielbritānija	228
Ziemeļamerika		3545
	ASV	3348
Āzija		3642
	Ķīna	891
	Japāna	671
	Indija	326
Latīņamerika		2806
	Brazīlija	1576
	Meksika	341
Āfrika		516
Okeānija		101

„Pasaules universitāšu vebometriskajā ranžēšanā” tiek izmantoti vebometrijai raksturīgi indikatori:

- ◆ **Apjoms (S)** — resursu skaits, kas atrodami, izmantojot četrus interneta meklētājus: *Google, Yahoo, Live Search* un *Exalead* (20%);
- ◆ **Pārskatāmība (V)** — kopējais unikālo ārējo saišu skaits (50%);
- ◆ **Noteikti datņu tipi (R)** — (*Adobe Acrobat (.pdf), Adobe PostScript (.ps), Microsoft Word (.doc)* un *Microsoft Powerpoint (.ppt)*), kas atrodami, izmantojot interneta meklētājus *Google, Yahoo Search, Live Search* un *Exalead* (15%);
- ◆ **Ar interneta meklētāju *Google Scholar* atrodami dokumenti (SC)** — (15%) (10).

Meklēšana ir iespējama gan kopējā sarakstā, kurā iekļautas 6000 pasaules augstskolas, gan pēc reģioniem (ASV un Kanāda, Latīņamerika, Eiropa (Austrumeiropa un Rietumeiropa) Āzija, Arābu valstis, Okeānija, Āfrika), gan pēc valstu sarakstiem.

D. Pakalna
BIBLIOMETRIJAS UN VEBOMETRIJAS LIETOJUMS
AUGSTSKOLU DARBĪBAS NOVĒRTĒŠANĀ

Atšķirībā no iepriekšējā resursa, „Pasaules universitāšu vebometriskajā ranžēšanā” ir atrodami arī dati par Latvijas augstskolām. Austrumeiropas augstskolu sarakstā (ietvertas 100 augstskolas ar augstākajiem vebometriskajiem rādītājiem) Latvijas Universitāte ir ar 45. kārtas numuru (pasaules augstskolu sarakstā 1028. kārtas numurs). Salīdzinājumā ar kaimiņvalstu — Igaunijas un Lietuvas augstskolām — Latvijas Universitāte ieņem zemāku vietu nekā Tartu universitāte (8. vieta), Tallinas tehnoloģiskās universitāte (25. vieta), Viļņas universitāte (36. vieta) un Kauņas Tehnoloģiskās universitāte (32. vieta). Atšķirībā no Igaunijas un Lietuvas augstskolām, neviena no Latvijas augstskolām nav iekļuvusi labāko 200 un labāko 1000 pasaules augstskolu sarakstos.

No visām 17 sarakstā iekļautajām Latvijas augstskolām Latvijas Universitātei ir visaugstākie rādītāji.

Secinājumi

1. Viena no visvairāk izmantotajām pasaules augstskolu novērtēšanas sistēmām ir Šanhajas Augstākās izglītības institūta Dziao Tona universitātes Ranžēšanas grupas pasaules universitāšu darbības kvalitātes novērtēšanas sistēma (ARWU), kurā iekļauti vairāki indikatori, kas saistīti ar bibliometrijas rādītāju izmantošanu — tie saistīti ar augstskolu zinātnieku publikāciju un to citēšanas analīzi.
2. Galvenie kritēriji, kas tiek izmantoti augstskolu darbības vērtēšanai, ir saistīti ar absolventu un personāla sasniegumiem (Nobela prēmijas un citi augsti apbalvojumi), universitātes darbinieku zinātniskajām publikācijām un to citēšanu. Plaši tiek izmantoti zinātniskās informācijas institūta veidotie resursi „Visvairāk citētie autori” un datubāze „Zinātnes citēšanas rādītājs” (*Science Citation Index*).
3. Resursā „Visvairāk citētie autori” nav iekļauts neviens Latvijas zinātnieks.
4. Laika periodā no 2001. līdz 2008. gadam datubāzē „Zinātnes citēšanas rādītājs” ir atrodamas 1126 Latvijas Universitātes zinātnieku publikācijas. To skaita dinamika pa gadiem ir robežās no 124–157.
5. Visaktīvāk publicējušies zinātnieki no Latvijas Universitātes institūtiem, kam ir aģentūru statuss (līderis ir Cietvielu fizikas institūts) (62 publikācijas). No fakultātēm visvairāk publikāciju (19) ir Fizikas un matemātikas fakultātē, tālāk seko Medicīnas fakultāte (15 publikācijas).
6. Pozitīvu tendenci rāda publikāciju citēšanas rādītāji. Tiem ir izteikta tendence pieaugt — no nedaudz vairāk kā 100 citējumiem 2002. gadā līdz vairāk nekā 1200 citējumiem 2008. gadā. Tas liecina par Latvijas Universitātes zinātnieku publikāciju ietekmes un kvalitātes paaugstināšanos zinātniskajā komunikācijā.
7. Iespēju analizēt zinātnes attīstību nopietni apdraud tas, ka datubāze „Zinātnes citēšanas rādītājs” līdz šim bija pieejama tikai vienā no Latvijas bibliotēkām — Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā, bet no 2009. gada lielo izmaksu dēļ tā vairs netiek abonēta.
8. Augstskolu darbība var tikt salīdzināta, arī izmantojot to tīmekļa vietņu vebometrisko analīzi. Šādu resursu „Pasaules universitāšu vebometriskā ranžēšana” izstrādājusi Spānijas Zinātniskās informācijas izpētes centra (*Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC)*) Kibermetrijas laboratorija. Galvenais resursa mērķis — atbalstīt Brīvpieejas iniciatīvu un veicināt augstskolu zinātnieku publikāciju pieejamību tīmekļa vietnēs.
9. Latvijas Universitāte pasaules augstskolu rangū tabulā ir ar 1034. kārtas numuru. Tas ir augstākais rādītājs starp Latvijas augstskolām, bet Baltijas valstu augstskolu kontekstā stipri atpaliekam no vairākām Igaunijas un Lietuvas augstskolām.

Izmantotie informācijas avoti

1. *About ISI Highly Cited.com* [online]. [cited 27.01.2010]. Available: <http://hcr3.isiknowledge.com/popup.cgi?name=hccom>.
2. *Academic ranking of World Universities — 2009* [online]. [cited 27.01.2010.]. Available: <http://www.arwu.org/ARWU2009.jsp>.
3. *Cybermetrics* [online] : International Journal of Scientometrics, Infometrics and Bibliometrics. [cited 27.01.2010]. Available: <http://www.cindoc.csic.es/cybermetrics/>. ISSN 1137-5019.
4. *How do we identify highly cited researchers?* [online] [cited 27.01.2010.]. Available: http://hcr3.isiknowledge.com/isi_copy/howweidentify.htm.
5. *International ranking systems for universities and institutions: a critical appraisal* [online]. John P A Ioannidis, Nikolaos A Patsopoulos, Fotini K Kavvoura, Athina Tatsioni, et al. *BMC Medicine [NLM — MEDLINE]*, 2007, vol.5, p.30. [cited 27.01.2010.]. Available: <http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=2174504>.
6. **Liu, N.C., Cheng, Y.** Academic ranking of world universities. *Higher Education in Europe*, vol.30, Nr.2, 2005. ISSN 0379-7724.
7. *QS Rankings* [online]. [cited 27.01.2010]. Available: <http://www.topuniversities.com/worlduniversityrankings/>.
8. *Webometrics ranking of world universities* [online]. [cited 27.01.2010]. Available: <http://www.webometrics.info/about.html>.
9. Webometric ranking of world universities: introduction, methodology, and future developments [online]. *Higher Education in Europe*, vol.33, issue 2&3 July 2008, p.233-244. [cited 27.01.2010]. Available: <http://www.informaworld.com/smpp/content~content=a902053846~db=all>.

MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI, UZDEVUMI UN SISTĒMA

PRINCIPLES, TASKS AND THE SYSTEM OF THE CONTEMPORARY LIBRARY WORK

Dženija Dzirkale-Maļavkina

Latvijas Nacionālā bibliotēka
K. Barona iela 14, Rīga, LV-1423
e-pasts: dzenija.dzirkale@lnb.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Raksta mērķis ir atklāt bibliotēku sistēmiskās pārmaiņas — jauna veida bibliotēku rašanos un pilnveidošanos saistībā ar konkrētiem apstākļiem to pastāvēšanai.

Metodoloģija/pieeja — Bibliotēka kā sistēma tiek analizēta no trīs aspektiem: no struktūrālā, funkcionālā un laika jeb vēsturiskā aspekta. Ontoloģiskā pieeja ļauj aplūkot bibliotēku esamības vispārējos pamatus, principus, to struktūru un attīstības likumsakarības.

Rezultāti — Vadošais aspekts ir bibliotēkas funkcionēšanas process, kas pilnveidojas līdz ar izmaiņām sabiedrībā. Saistībā ar šiem procesiem bibliotēkas veic jaunas funkcijas: izpilda inovatīvas darbības, strādā mārketinga un projektu vadības jomā.

Bibliotēkas loma galvenokārt ir atkarīga no sabiedrības vajadzībām, kas, savukārt, ļauj noteikt bibliotēkas svarīgākās funkcijas, uzstādīt mērķus un uzdevumus. Tādēļ ir svarīgi bibliotēkas darbā ievērot šādus principus: komfortu, pakalpojumu un produkcijas pieejamību, tirgus segmentāciju, bibliotēkārās apkalpošanas konkrētību, apkalpošanas elastīgumu un noturīgus sabiedriskos sakarus.

Bibliotēku sadarbība veido sistēmas un tīklus, jo sadarbības partneri saistīti vai nu kopīgās vērtībās, mērķos vai arī finansiāli.

Praktiskā nozīme — Lai mainīgajos apstākļos nodrošinātu bibliotēku darbības efektivitāti, bibliotēku pārvaldībā ir jāņem vērā to darbības daudzfaktoru korelācija.

Novitāte — Raksts sniedz iespēju saskatīt dažādo bibliotēku aktivitāšu virzienu korelāciju un mijiedarbību. Izprotot šīs sakarības, var attīstīt bibliotēku kā institūciju, var plānot sadarbību un kooperāciju ar citām bibliotēkām un sociālajām institūcijām.

Atslēgvārdi: Bibliotēkas loma, Darbības virzieni, Principi, Bibliotēku sistēmas, Tīkli

Raksta veids: Viedoklis

Norādes: 12 norādes

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

Abstract:

Purpose — The purpose of this article is to investigate the systemic changes of libraries, ensuring new types of libraries and their improvement in connection with their particular circumstances.

Design/methodology/approach — The library as a system has been analysed from three different perspectives: structural, functional and chronological/historical. An ontological approach allows examining a library's basic foundation, its structure and principles of development.

Findings — The main aspect is the library's functioning which changes in line with changes in society. Thus, libraries have to fulfil new functions, be innovative and work in the realm of marketing and project management.

The activities of the library depend mainly on users' needs that determine the most important functions and set aims and objectives. Therefore it is necessary to achieve the following characteristics of library performance: comfort, accessibility of information and services, market segmentation, library service punctuality, service flexibility and consistent connections with society.

Cooperation between libraries creates systems and networks, as partners have ties linked to common values, aims and funding.

Practical implications — To ensure effective library performance in variable circumstances, library management must take into account the multiple correlations of its activities.

Originality/value — The article points to the correlation and interaction between various library activities. Comprehending these interactions, the library can develop collaboration and cooperation with other libraries and social institutions.

Keywords: Role of libraries, Library performance, Characteristics, Library systems, Networks

Article Type: Viewpoint

References: 12 references

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

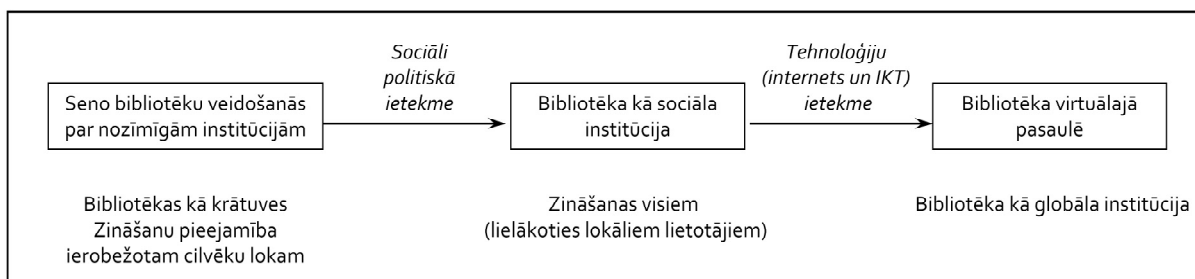
Ievads

Darba autore aplūko bibliotēku kā vispārinātu modeli — bibliotēku vispār —, kopīgu visām un dažādām bibliotēkām: zinātniskajām, speciālajām, publiskajām, izglītības iestāžu un citām bibliotēkām. Zinot kopīgo, vieglāk izprast atsevišķo un specifisko. Kā jebkuru sistēmu, arī bibliotēku var aplūkot no dažādiem redzpunktiem un aspektiem, kas atspoguļo galvenās un būtiskās objekta pazīmes (10):

- ◆ *strukturālais* — pēc būtības: kā elementu sistēma. Pie tam tiek pētīts sistēmas organizācijas veids, kas ļauj saglabāt tās vienotību (veselumu) un attiecības starp tās elementiem;
- ◆ *funkcionālais (darbība)* — parādības līmenī: bibliotēkas loma, tās uzdevums (misija), funkcijas un visa darbība (bibliotēkas pakalpojumi, krājumu saglabāšana, bibliotēkas pārvaldība, zinātniskā un pedagoģiskā darbība, bibliotēku savstarpējā mijiedarbība, mijiedarbība ar sabiedrību utt.). Bibliotēku kā iestādi vai kādas iestādes struktūrvienību var skatīt arī sociālā kontekstā. Kā jebkura sociāla organizācija, bibliotēka nav vienkārši bibliotekāru „summa” ar viņu individuālajām spējām un raksturu, bet jauns kopums, ideālā gadījumā — kolektīvs ar jaunām īpašībām, kopīgu mērķi un uzdevumu;
- ◆ *laika, t.i., vēsturiskais* (ontoloģija — atsevišķu bibliotēku rašanās un likteņu, to sabiedriskās lomas izpēte dažādos periodos, bibliotēku kā sociālu institūciju dibināšanas vēsture). Te domātas sistēmiskas pārmaiņas — bibliotēku rašanās un pārveidošanās, to tālākā attīstība saistībā ar konkrētiem apstākļiem to pastāvēšanai. Laika skatījums uz jebkura objekta attīstību ļauj ieraudzīt, kur tas kā sistēma var parādīt elastību, un kur tam jābūt principiāli noturīgam. Ontoloģiska pieeja ļauj aplūkot bibliotēku esamības vispārīgos pamatus, principus, to struktūru un likumsakarības.

Pētot *bibliotēku vispār* kā teorētisku objektu, var izdarīt secinājumus par sociālo institūciju, par jebkuru konkrētu bibliotēku, par bibliotēku tīklu un par bibliotēku nozari. Tāpēc, runājot par mūsdienu bibliotekāro darbību (funkcionēšanu), nevar apiet strukturālo un vēsturisko aspektu. Bibliotēkzinātnieki skaidro un interpretē bibliotēku dažādi: kā sociālu institūtu, dokumentu komunikācijas sistēmu, sistēmu „grāmata — bibliotekārs — lasītājs” u.c. Kopumā atklājas, ka bibliotēka ir sistēma, kurai ir noteikta struktūra, bibliotēka ir sociāls institūts, kas veic noteiktas funkcijas, bibliotēka ir viena no kopējās dokumentu komunikācijas sistēmas (arhīvi, muzeji, pasts, bankas u.c.) sastāvdaļām, kas atrodas mainīgās ārējās vides — sabiedrības — ietekmē.

Bibliotēku attīstību laikā un izplatījumā var attēlot ar šādu shēmu:

1. att. Nozīmīgākās bibliotēku evolūcijas fāzes (4).

Mūsdienu bibliotēkas arī kā globālas institūcijas ir fenomēns, kurš ļauj radīt kopīgu informācijas apmaiņas telpu, iespēju brīvi kooperēties un apmainīties ar resursiem, nodrošināt ātru un efektīvu pakalpojumu bibliotēku lietotājiem.

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

Bibliotēkas loma

Katrā valstī bibliotēkas loma saistīta ar to sabiedrības politisko un sociālo iekārtu, kurai tā kalpo. Vienlaicīgi ar nacionālajām informācijas un zināšanu sabiedrības stratēģijām, koncepcijām un citiem dokumentiem aizvien vairāk tiek izstrādātas un attīstītas globālas digitālo tehnoloģiju stratēģijas. Efektīva bibliotēku pārvaldība tieksies pielāgot bibliotēkas potenciālu un tās unikālās iespējas esošajām vajadzībām, tehnoloģijām un sabiedrības vērtībām. Galvenais virzošais spēks ir lietotāju pieprasījums un intereses. Darlins Veingands (*Darlene E. Weingand*) uzskata, ka bibliotēka var kļūt par:

- ◆ sabiedriskās darbības centru;
- ◆ vietējo informācijas centru;
- ◆ izglītības atbalsta centru skolēniem, studentiem un pieaugušajiem;
- ◆ iedzīvotāju pašizglītības centru;
- ◆ informācijas izplatīšanas centru;
- ◆ bērnu un jauniešu centru;
- ◆ uzziņu centru;
- ◆ pētniecības centru zinātniekiem;
- ◆ u.tml. (12).

Daudzu valstu bibliotēku speciālisti diskutē par bibliotēku lomas maiņu. Amerikas Savienotajās Valstīs tiek uzskatīts, ka bibliotēkas var kļūt par valdības informācijas koordinatore, mūžizglītības centriem, elektroniskās informācijas pieejas centriem, vietējās sabiedrības informācijas organizatoriem un piegādātājiem, ekonomiskās attīstības centriem, elektroniskiem 24 stundu un 7 dienu uzziņu un lasīšanas centriem, virtuālās bibliotēkas sistēmām u.c. Valts Kravfords (*Walt Crawford*) akcentē citu aspektu — tās var būt sapulcēšanās, mācību, lasīšanas, pētniecības, kā arī citiem procesiem pielāgojamas vietas (telpas) (2).

Lomas izvēle ļauj noteikt arī galvenās veicamās funkcijas. Funkciju izvēli nosaka tieši sabiedrības vajadzības. Svarīgi noteikt sniedzamo pakalpojumu prioritātes. Tās savukārt palīdzēs definēt mērķus un uzdevumus. Mērķus var skatīt kā kopīgus nolūkus.

Uzdevumi ir konkrēti, tie pakļaujas izmaiņām, aptver noteiktas darbības jomas, iekļaujas kādā noteiktā laikā un ir izmērāmi. Lai tiktu sasniegts mērķis un izpildīti uzdevumi, nepieciešami darbības plānošanas dokumenti.

Jāpiebilst, ka rakstīts dokuments ir ļoti vajadzīgs efektīvai bibliotēkas darbībai, tomēr pats galvenais ir funkcionēšanas process, kas mainās līdz ar pārmaiņām sabiedrībā (globalizācija, digitalizācija, migrācija, ekonomiskās krīzes, politiskās, sociālās un ekoloģiskās izmaiņas).

Bibliotēka ir unikāla institūcija, kas ieņem neitrālu pozīciju un sniedz visiem un katram pieeju informācijai. Nav vecuma, izglītības līmeņa, ienākumu, rases, reliģiskās piederības u.c. ierobežojumu. Tātad — bibliotēka ir sociāls institūts, kurā notiek apvienotu cilvēku specifiska darbība, lai apmierinātu citu cilvēku vajadzības pēc zināšanām, kuras var iegūt, izmantojot bibliotēkas resursus un iespējas.

Misija un mērķi

Pēdējos gados Eiropas kultūras tradīcijās vienlaicīgi pastāv divu pasaules uzskatu paradigmas, kas ietekmē bibliotēku arī kā sociālu institūciju. Pirmā — aizejošā, bet ļoti ietekmīgā domāšanas paradigma pārstāv viedokli par to, ka bibliotēka ir cilvēces radīto *zināšanu glabātava*. Izejot no šī priekšstata, bibliotēkas tiek uztvertas kā universālas glabātavas, kas krāj informāciju un nodrošina pieeju tai. Tādā veidā bibliotēkas misija ir atlasīt un saglabāt „materiālā” intelekta dokumentus. Savukārt bibliotekāra loma ir palīdzēt apgūt „kultūras mantojumu” un iepriekšējo paaudžu „klasiskos darbus”. Ņemot vērā

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

šo uzstādījumu, bibliotēkās intensīvi attīstījās visu veidu klasifikācijas, sistematizācijas un krājumu saglabāšanas jomas, iedzīvotāju informacionālās apkalpošanas dažādu formu izmantošana. Pārējās bibliotēkas funkcijas tika veiktas pastarpināti, tās netika uzskatītas par tik nozīmīgām. Šāda bibliotēku darbība tika akceptēta Eiropas valstu kultūras politikā, infrastruktūrā un iniciatīvās, nostiprinot *saglabājošo* funkciju. Bibliotēkas ar grāmatām, informācijas un datu glabāšanas un izplatīšanas iekārtām pastāv tādēļ, lai paplašinātu cilvēka atmiņu un apmierinātu tā zinātkāri (5).

Jaunā domāšanas paradigma radās, pateicoties diviem mūsdienu dzīves faktoriem: visu veidu sabiedriskās darbības globalizācijai un nozīmīgajām pārmaiņām komunikācijā. Tehnoloģiju attīstība komunikācijā, informācijas ražošana un izplatīšanās noved pie informacionālā piesātinājuma. Cilvēks vairs nespēj sekot un apgūt visu jauno. Informācijas plūsmu pārbagātība ne tikai veicina informācijas iegūšanu no dažādiem avotiem, bet arī dezorientē cilvēkus, samazinot uztveres efektivitāti („informācijas troksnis”), mudina būt mierā ar virspusēju zināšanu apgūšanu.

Mūsdienu bibliotēkas ir nonākušas konkurences apstākļos, tātad vairs neieņem informācijas monopola pozīciju kā „zināšanu tempļi”. Tās funkcijas, kuras agrāk pildīja tikai bibliotēkas, gatavas pildīt arī citas informācijas institūcijas — informācijas aģentūras un izdevniecības, interneta arhīvi, meklētāji u. tml. Izdzīvos tikai tās bibliotēkas, kas apzināsies savu šodienas misiju — jaunās pasaules multikulturālas apziņas radītāja un izplatītāja misiju, kas apmierinās ne tikai savu lietotāju vajadzības, bet ieņems noteiktu unikālu un neaizstājamu vietu citu sociālo institūciju vidū. Ar sociālo institūciju saprotam „cilvēku apvienību, kas pilda specifiskas funkcijas, lai apmierinātu vispārējās vajadzības” (10).

Tātad varam uzskatīt, ka misija ir globāls bibliotēkas darbības veids, kas skaidro bibliotēkas esamības lietderību, iemeslus un jēgu. Tam ir būtiska nozīme situācijā, kad institūcija maina savu darbības veidu vai nišu. Misija vairāk ir attieksmju un nodomu deklarācija, nevis konkrētu lietu un darbību apraksts. Misijas apzināšanas un formulēšanas pamats ir visu bibliotēkai būtisko faktoru — lasītāju informacionālo vajadzību izmaiņas, iekšējās un ārējās vides stāvoklis, valsts bibliotēku politikas mērķi — rūpīga analīze un novērtējums.

Daudzi bibliotēkzinātnieki mēģinājuši noteikt jēdziena *bibliotēkas misija* saturu. Turklāt ne vienmēr bibliotēkas galvenā sūtība apzīmēta kā misija. Tā tiek skatīta kā uzdevums, ko bibliotēkai liek veikt sabiedrība un tās dibinātājs (valsts, pašvaldība, izglītības iestāde u.c.). Tāpat tiek minēta tās sociālā loma un funkcijas.

Ja piekrītam tam, ka misija ir kaut kas augstāks par bibliotēkas uzdevumu un lomu, tad ir jāmeklē jēdziena *misija* saturā kaut kas kopīgs, piemērots visām bibliotēkām, neatkarīgi no laika un izplatījuma, konkrētās sabiedrības sociālā, ekonomiskā un ideoloģiskā stāvokļa. Protams, tas ir diskutējams jautājums.

Pastāvīga un stabila attīstība nevar notikt bez paātrinātas un visaptverošas sabiedrības informatizācijas. Jaunā sabiedrības attīstības koncepcija pastiprina bibliotēku sociālo statusu un nozīmīgumu tieši ar to, ka bibliotēka var nodrošināt piekļuvi cilvēces zināšanām. Pie tam bibliotēkas ir viens no demokrātiskākajiem avotiem piekļuvei vajadzīgajai informācijai.

Definējot informāciju kā vispārcilvēcisku vērtību, nosakām arī modernas bibliotēkas sociālo misiju. Šīs misijas īstenošana izvirza bibliotēkām jaunas prasības. Pēc būtības bibliotēkas ir tajā pašā situācijā kā citi pakalpojumu sniedzēji: sabiedrībai piedāvāto pakalpojumu kvalitātes paaugstināšanu nevar veikt tikai ar izmantojamo resursu daudzuma palielināšanu.

Lai noteiktu konkrētas bibliotēkas misiju, jāatbild uz jautājumiem: *kāpēc? kāpēc pastāv? kāpēc sniedz pakalpojumus? kāpēc darbojas tieši tā?* u.c. Šādi un līdzīgi jautājumi rodas darba procesā. Nevienam jautājumam nebūs atbildes, ja mēs nevarēsim pateikt — *kāpēc?* Katra organizācija darbojas atkarībā no tā, kādu misiju sev formulējusi. Ne vienmēr misija ir ierakstīta kādā dokumentā. Iespējams, ka misijas formulējums ir subjektīvs. Svarīgi, lai šo bibliotēkas filozofiju un misijas apziņu pieņemtu visi organizācijas darbinieki. Bibliotēkai, kas plāno savu nākotni (modernā pārvaldība un tirgzinības), ir priekšrocības, jo tā zina, kurp iet, un zina, kā tur nokļūt. Bibliotēka ir noteikusi savu lietotāju loku, formulējusi informācijas

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

atlases, komplektēšanas un sistematizēšanas principus, nodrošinājusi lietotājiem piekļuves iespējas saviem resursiem (12).

Ilgtermiņa un īstermiņa mērķi izriet no misijas formulējuma. Mērķi nosaka bibliotēkas darbības politiku, no tiem izvirza praktiskus un izmērāmus uzdevumus. Būtībā bibliotēkas darba kvalitāte ir tās darbības atbilstība mērķiem. Svarīgi ir izvērtēt statistikas un citus datus, kas apraksta un raksturo bibliotēkas darbību, tā novērtējot darba efektivitāti. Citiem vārdiem sakot — salīdzināt to, ko bibliotēka dara (darba efektivitāte), ar to, kas bibliotēkai būtu jādara (misija) un to, ko bibliotēka grib sasniegt (mērķis) (9).

Funkcijas un uzdevumi

Uzdevumos atklājas bibliotēkas reālie un sasniedzamie nodomi. Piemēram, ja *efektīvi informācijas pakalpojumi* ir mērķis, tad uzdevums varētu būt — ieviest informācijas un uzziņas pakalpojumus ar šā gada 30. jūniju. Tātad — uzdevumi ir rīki, kas tiek elastīgi lietoti un var būt mainīgi. Lai izpildītu jebkuru uzdevumu, nepieciešamas daudzas pabeigtas darbības. Šīs darbības ir konkrētas un detalizētas, izkārtotas noteiktā secībā, tās ir izmērāmas, notiek noteiktā laikā, ir zināms, kurš ir atbildīgs par to izpildi.

Tā kā mērķa sasniegšanai nepieciešamas noteiktas darbības, tad katrs mērķis faktiski ir adekvāts kādam bibliotēkas uzdevumam. Uzdevumiem, kas nodrošina galveno mērķu sasniegšanu, atbilst funkcijas, kas patstāvīgi vai noteiktā savienojumā veido funkcionālas apakšsistēmas. Funkcijas var būt šādas: lasītāju apkalpošana, krājumu komplektēšana un apstrāde, katalogizācija, uzziņu informacionālais darbs, pasākumi bibliotēkā, konsultatīvais un metodiskais darbs, pētniecība u.tml. Atkarībā no bibliotēkas darba specifikas, sarežģītības, apjoma, iespējām un vajadzībām tiek veidotas tās organizatoriskās struktūras. Elementu aspekts paredz izdalīt sistēmā atsevišķus elementus ar noteiktām funkcijām. Funkcionālajai un elementu analīzei ir divpusējs raksturs — no funkcijām izriet nepieciešamie elementi, bet no esošajiem elementiem izriet to iespējamās funkcijas (6).

Ja analizējam bibliotēkas sociālās funkcijas mūsdienās, varam secināt, ka tās radušās sen pirms tam, kopš bibliotēkzinātnē tām tika noteikti un piešķirti apzīmējumi. Tādas bibliotēkas sociālās funkcijas kā informacionālā, kultūras, izglītojošā, brīvā laika pavadīšanas un citas funkcijas pastāv tradicionāli. Cita lieta ir to attīstības līmenis un līmenis piepildījumam ar konkrētu saturu, atsevišķu funkciju prioritātes pakāpe noteiktā laika posmā. Ir bibliotēkas, kas uzvaru liek tikai uz dažām funkcijām, to darbības organizācija atspoguļo atšķirības akcentos.

Daudzi autori min arī cita veida sociālās funkcijas tādas kā kumulatīvā (apkopojošā), memoriālā (atmiņas), komunikatīvā (saziņas), rekreācijas (atpūtas), kognitīvā (izziņas), pragmatiskā (praktiskais), audzinošā u.c.

Mūsdienų bibliotēkas izmanto dažādas tehnoloģijas un tehnoloģiskus risinājumus svarīgu datu un informācijas meklēšanai un glabāšanai. Attiecībā pret lietotājiem bibliotēka ir atbildīga ne tikai par informācijas meklēšanu, glabāšanu un izplatīšanu, bet arī par to, lai palīdzētu viņiem kļūt izglītotākiem vārda visplašākajā nozīmē, tādējādi uzlabojot viņu dzīves kvalitāti. Varētu pat teikt, ka tas ir bibliotēkas virsuzdevums, kas nosaka:

- ◆ sniegt iespēju iegūt kvalitatīvu izglītību mūža garumā;
- ◆ nodrošināt pieeju zinātniskiem, tehnoloģiskiem un inovatīviem resursiem;
- ◆ pievērsties jauniem sociāliem un ētiskiem izaicinājumiem;
- ◆ sekmēt starpkultūru dialogu un saskaņu;
- ◆ veidot brīvu informācijas apmaiņu un komunikāciju topošajā zināšanu sabiedrībā (4).

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

Bibliotēku darbības jaunie virzieni

Sabiedrības pāreja no ekstensīvas uz stabilu un noturīgu attīstību liek bibliotēkām meklēt jaunus darbības virzienus.

Inovatīvā darbība

Viens no ceļiem ir inovatīvās attīstības ceļš, kas pieprasa visu bibliotēkārās darbības jomu intelektualizāciju. Ar to saprotam sabiedrības radošā potenciāla realizāciju, izmantojot jaunus sociālās sfēras informācijas līdzekļus un tehnoloģijas, balstoties uz izglītības sistēmu, lai iegūtu jaunas zināšanas. Mūsu gadījumā tā ir cilvēka darbības intelektualizācija, profesionālās darbības struktūru diversifikācija (profila paplašināšanās), darbības rezultātu apmaiņas interaktīvais raksturs, individuālās darbības novitāte.

Jēdziens *inovācija* pastāv kā jauna ekonomiska kategorija, kas ietver jaunas pārmaiņu un attīstības kombinācijas. Tas nav vārds, kas apzīmē kādu konkrētu lietu, priekšmetu, darbību vai pakalpojumu, bet gan vārds, kas apzīmē jēdzienu. Inovācija ietver sevī visas sabiedrībā notiekošās darbības, sākot ar izglītību, tad zinātniski pētniecisko darbu, intelektuālā īpašuma aizsardzību, ražošanas organizēšanu, tirgus izpēti un produkcijas realizāciju tirgū. Šim procesam pāri klājas visas darbības, kas saistītas ar darbības vides sakārtošanu un inovācijai nepieciešamo atbalsta un informatīvo struktūru izveidošanu.

Inovatīvais attīstības ceļš cieši saistīts ar zinātnisko aktivitāti. Jārodas jauniem teorētiskiem un metodiskiem uzstādījumiem. To nosaka zināma notikumu, parādību, likumsakarību un procesu ķēde (8):

- ◆ rodas sabiedrības vajadzības pēc jaunām zināšanām un tehnoloģijām;
- ◆ zinātnisko un citu kopienu reakcija uz šīm vajadzībām (rodas jaunas vai tiek aktualizētas aizmirstās zināšanas);
- ◆ dokumentu plūsmas apjoma palielināšanās un tās rakstura izmaiņas;
- ◆ informacionālo vajadzību izmaiņas;
- ◆ praktiskās bibliotēkārās darbības reakcija uz izmaiņām dokumentu plūsmā un to izmantošanā.

Ja rodas principiāli jaunas idejas, tās nepieciešams aprakstīt. Pretējā gadījumā var veidoties situācija, ka inovācija nav nostiprināta teorijā un praksē, panākumi aizmirstas, bet vēlāk, iespējams, tiek „atklāti” no jauna.

Var gadīties, ka bibliotēkā sabiedrība saprot, ka nepieciešamas jaunas darbības metodes, bet nav iespējams tās īstenot. Notiek aizkavēšanās, ja vajadzības nesakrīt ar zinātniskajām, ekonomiskajām un tehniskajām iespējām.

Inovātika kā zinātniska disciplīna nosaka jaunu zināšanu, tehnoloģiju un metožu iekšēji strukturētu sistēmu. Sistēmā ietverti arī dažādi inovatīvā procesa posmi, kas loģiski saistīti ar kopīgo konceptuālo shematisko modeli. Modelis atspoguļo vienotību, savstarpējās saites un iespēju savstarpēji papildināties.

Zinātnieki uzskata, ka inovātika ir starpdisciplināra metodoloģija, kas integrē dažādas teorētiskas zināšanas ar mērķi paaugstināt inovāciju praktisko efektivitāti. Jāpiebilst, ka inovātika cieši saistīta ar vispārējo pārmaiņu teoriju, kurā terminoloģisko kodolu veido termini *inovācija*, *jauninājums*, *inovatīvā darbība* u.c.

Svarīgi atzīmēt, ka inovācijas gala mērķis vienmēr ir plānotā rezultāta sasniegšana. Tas notiek tad, ja zinātniska ideja vai tehnisks izgudrojums tiek realizēts līdz tā praktiskai lietošanai un dod ekonomisku vai sociālu efektu, ietekmē organizācijas attīstību. Ja inovācija ir realizētā ideja, tad ar *jauninājumu* saprotam jaunās idejas apguves rezultātu, kas „nostiprināts” dokumentā, kurā aprakstīts jaunais produkts, pakalpojums vai tehnoloģiskais risinājums.

Inovāciju pamatobjekti ir pakalpojumi un produkcija, bibliotēkā tehnoloģija, bibliotēkas organizatoriskā attīstība, izmaiņu sociālā bāze. Inovatīvās darbības gala rezultāts ir jaunievedumi, produktu un procesu kvalitātes, produktivitātes un efektivitātes būtiski uzlabojumi, kā arī jaunievedumi darba organizācijā un jauninājumi bibliotēkas kā piegādātāja un tās lietotāju attiecību veidošanā. Tāpēc mēs runājam par produktu un servisa, tehnoloģiskām, organizatoriskām un sociālām inovācijām.

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

Inovāciju plānošana un īstenošana dažādās sabiedriskās prakses darbības sfērās (tai skaitā arī bibliotēkās) balstās uz projektu vadību. Pēc sava apjoma inovatīvais projekts var būt vienas bibliotēkas projekts, vairāku bibliotēku kopprojekts vai reģionālais (valsts) megaprojekts. Pēc sava satura tas var būt jauninājumu izstrādes, konkrētu jauninājumu ieviešanas, inovāciju izstrādes un īstenošanas vai inovāciju atbalsta projekts.

Projektu vadība

Tas nozīmē, ka viens no aktuālākajiem bibliotekārās darbības virzieniem ir projektu vadība. Projekts ir materiālas vai garīgas sistēmas mērķtiecīgas izmaiņas. Bibliotēku nozarē var runāt par projektu kā pasākumu kopumu, kas virzīts, lai sasniegtu noteiktu, precīzi strukturētu mērķi. Projekta raksturīgās iezīmes ir:

- ◆ virzība uz noteikta mērķa sasniegšanu, paredzamo rezultātu noteikšana (vienreizējs pasākums, savstarpēji saistītu darbību pēctecība, risinās noteiktā laikā, jāsasniedz konkrēts rezultāts);
- ◆ tas ir neatkārtojams, unikāls;
- ◆ saistīts ar pārmaiņām;
- ◆ daudzu savstarpēji saistītu darbību koordinācija;
- ◆ ierobežots laikā (ir sākums un beigas);
- ◆ projekta rezultativitāte un efektivitāte (sociālais nozīmīgums) (11).

Izmantojot projektu vadības pieeju, var veikt vissarežģītākos uzdevumus (pārveidošanas, gnozeoloģiskus, novērtēšanas, sociālus u.c.), tāpēc tā ir neatņemama bibliotēkas pārvaldības (menedžmenta) sastāvdaļa. Organizācijas projektēšana var tikt izmantota kā zinātniskās pētniecības objekts. Tas ir zinātnes novirziens, kura mērķis ir pētīt, projektēt un modelēt/veidot organizācijas pārvaldības struktūras. Bibliotēku pārvaldībā šis metodoloģijas izmantošanu veicina un nosaka:

1. vajadzība reformēt bibliotēku darbību atbilstoši pārmaiņām sabiedrībā;
2. daudzveidīgie un grūtie uzdevumi, kas jārisina bibliotēkām.

Prognozēšanai, modelēšanai, plānošanai un projektēšanai ir daudz kopīga:

- ◆ tās visas ir fundamentālas, nozīmīgas un savstarpēji saistītas pārvaldes funkcijas;
- ◆ visas tiek īstenotas kā vienots komplekss. Mērķis, prognoze, ideālais modelis, projekts un plāns savstarpēji papildina viens otru:
 - tie arī metodoloģiski un metodiski savstarpēji saistīti. Tiek izmantota viena un tā pati informācija, vienota teorija, zināšanu iegūšanas metodoloģija un sabiedrības attīstības izpēte;
 - tiem ir komplekss un sistēmisks raksturs;
 - tie ir orientēti uz nākotni.

Tajā pašā laikā mērķis, prognoze, modelis, plāns un projekts būtiski atšķiras cits no cita.

Mērķis — tas ir gaidāmais un vēlamais sociālās sistēmas stāvoklis. Prognoze — sava veida iespējamo to vai citu mērķu/uzdevumu sasniegšanas ceļu, metožu un līdzekļu meklējumi. Modelis un projekts — izvirzīto mērķu un uzdevumu noteikšana, kas izteikti ar kvantitatīvajiem un kvalitatīvajiem rādītājiem. Plāns — pārvaldības procesa īstenošanas ceļš. Ja prognoze nenosaka konkrētus sociālās sistēmas izmaiņu terminus, tad plānā nepārprotami viens no galvenajiem faktoriem ir laiks, kurā plānotais jāīsteno.

Arvien biežāk teorētiskajā literatūrā parādās doma par to, cik svarīgi bibliotekārās darbības plānošanas un projektēšanas akcentus pārnest uz konkrētu bibliotēku. Līdz ar to rodas šādas pretrunas (6):

- ◆ starp akūtu bibliotēkas vajadzību pārskatīt savas funkcijas un pārveidot organizatorisko struktūru un nepietiekami efektīgu tradicionālo pārvaldības sistēmu;
- ◆ starp arvien pieaugošajām sabiedrības prasībām pret bibliotēkām un darbinieku nepietiekamajām sistēmiskajām zināšanām, prasmēm un iemaņām pārvaldes struktūru projektēšanā, lai veiktu organizatoriskas pārmaiņas;
- ◆ starp bibliotēku vajadzību pēc kvalificētiem darbiniekiem un nepietiekamu to profesionālās sagatavošanas sistēmu, tāpat arī nepietiekami izstrādātu mehānismu darbinieku profesionālajai pilnveidei pašā bibliotēkā.

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

Projektu vadības pamatā ir viedoklis par projektu kā jebkuras sistēmas sākotnējā stāvokļa vadāmām pārmaiņām, kas saistītas ar laika, līdzekļu un resursu patēriņu.

Svarīga ir rūpīga gatavošanās un metodoloģiskie meklējumi. Protams, bibliotēkas vadītājs, administrācija un finanšu darbinieki palīdz diskutēt, rediģēt, kritiski izvērtēt, strukturēt, aprēķināt, ierosināt izmaiņas, bet galvenā atbildība par projekta norisi un rezultātu paliek projekta vadītājam. Veismīgs ir tas projekts, kas ir sekmīgi pabeigts un vērsts uz nākotni. Tāds projekts ceļ bibliotēkas reputāciju gan citu bibliotēku vidū, gan vietējā sabiedrībā.

Sabiedrības vajadzību apmierināšanu var īstenot arī ar bibliotēkas tirgvedības palīdzību. Tas ir sociāli orientēts, nodrošina sabiedrības locekļu sociālās garantijas, bibliotēkas bezmaksas pakalpojumus, brīvu pieeju informācijai.

Tirgvedība

Tiek uzskatīts, ka tirgvedība plašākajā nozīmē ir filozofija, kas jāpieņem jebkurai organizācijai (ražošanas, komerciālai, sociālai, labdarības u.tml.), ja organizācija grib sasniegt mērķus, kuru dēļ tā ir radīta.

Mūsdienās ar bibliotēku tirgvedību saprotam pārvaldības koncepciju, kas orientē bibliotēku uz iespējami pilnīgāku izziņas, informacionālo un citu lietotāju vajadzību apmierināšanu, izmantojot tās resursus un iespējas (8).

Nekomerciālās tirgvedības galvenie principi attiecas arī uz bibliotēkām: nav tieksmes pēc obligātas finansiālas peļņas, kompleksa pieeja pieprasījumu izpētē un priekšlikumi to izpildes apmierināšanai, pastāvīga atgriezeniskā saite starp bibliotēku un tās lietotājiem.

Plānošana un tirgvedība papildina viens otru. Tās būtībā ir attiecības starp teoriju un praksi: plānošana veido konceptuālu ietvaru un darbības virzienu, bet tirgvedība — uzdevumu izpildi un apstākļu radīšanu efektīvām pārmaiņām.

Tirgvedībā ietvertas bibliotēkas programmas un pakalpojumi (produkti), izmaksas, pakalpojumu izvietojums un komunikācijas (reklāmas) organizācija. Plānošanas procesu un tirgvedības integrācija rada strukturālu pamatu, ko bibliotēkas vadītājs var izmantot, sastādot īstermiņa un ilgtermiņa plānus.

Pēc tam, kad ir izpētītas sabiedrības vajadzības, jāanalizē pati bibliotēkas produkcija. Kas tad īsti ir bibliotēkas produkti? Jēdziens „produkts” vairāk gan attiecas uz komerciālo vidi un ir tas, ko uzņēmums ir saražojis un ko piedāvā pārdošanā. Šī termina pārņemšana uz nekomerciālo sfēru, kurā iekļaujama arī bibliotēka, pēc vispārējā atzinuma ir šaubīga. Neskatoties uz to, pastāv zināmas līdzības, kas pamato šo pārnesumu (12):

- ◆ abos sektoros iespējama mijiedarbība starp ražotāju un lietotāju (patērētāju);
- ◆ produkts rodas ražošanas procesā, un bibliotēkas ražo dažādus pakalpojumus;
- ◆ vēlamā mijiedarbība balstās uz produkcijas apmaiņu. Komerciālajā sektorā preces vai pakalpojumi tiek pārdoti, nekomerciālajā — notiek apmaiņa ar pakalpojumiem, kas radušies uz nodokļu maksājumu rēķina, kopējiem ienākumiem un citiem līdzekļiem.

Runājot par pakalpojumu tirgvedību, jāņem vērā, ka tas zināmā mērā ir kaut kas netverams, nedalāms, nenoteikts, nepastāvīgs.

Minētie faktori ir neatņemama lēmumu pieņemšanas sastāvdaļa. Tie rūpīgi jāpārdomā, izstrādājot radošu un elastīgu pieeju informacionālajiem pakalpojumiem. Lai izvietotu bibliotēkas pakalpojumus tirgū, jāpieliek zināmas pūles. Klienta vajadzību izpēte, pakalpojumu radīšana un to piedāvāšanas sistēmas izveidošana, pakalpojumu izmantošana kā rezultāts stiprinās bibliotēku un ļaus tai izdzīvot nākotnē. Ja bibliotēka pierādīs savu vērtību un lietderīgumu, izmaksu efektivitāti un pakalpojumu nodrošinājuma produktivitāti, tad tas kopā veidos dzīvotspēju.

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

Principi

Teorētiskajā literatūrā vēsturiski deklarētie bibliotēku darbības pamatprincipi (pieejamība, atvērtība, tolerance, demokrātisms, intelektuālā brīvība, liberalizācija, vienotība, nepārtrauktība, elastība u.c.) tiek papildināti ar jauniem darbības principiem. To nosaka iepriekšminētās pārmaiņas sabiedrībā un pašu bibliotēku jaunu attīstības ceļu meklējumi.

Arī tirvedības lietošana jebkurā organizācijā veidojas uz sākotnējo principu un darbības normu ievērošanas pamata. Šie jaunie principi ir: bibliotēkas vides komforts, informācijas un pakalpojumu pieejamība, tirgus segmentācija, apkalpošanas konkrētība un elastīgums, bibliotēkas noturīgie sabiedriskie sakari (8).

K o m f o r t s — tas nozīmē mājīgi, skaisti, ātri, profesionāli un kvalitatīvi. Ar tādām pazīmēm raksturo bibliotēkas pakalpojumu/produkcijas piedāvāšanas procesu, kurā tiek ievērots šis princips. Prasība pēc komforta ļauj iniciēt dažāda veida inovācijas, kas virzītas uz apkalpošanas un personāla darba apstākļu pilnveidošanu.

P a k a l p o j u m u / p r o d u k c i j a s p i e e j a m ī b a — liek bibliotēkai nodrošināt pieeju zināšanām, informācijai, kultūras mantojumam visiem lietotājiem. Šī principa ievērošana nenozīmē, ka bibliotēkai būtu jādara jebkurš darbs un jāpaplašinās līdz bezgalībai. Bibliotēkas resursi tāpat kā citām organizācijām ir ierobežoti. Palielināt viena veida pakalpojumus var tikai tad, ja samazināsies citi pakalpojumi. Visas vajadzības nav iespējams apmierināt. Tāpēc tiek iniciētas tikai tādas produktu (pakalpojumu) inovācijas, kuras bibliotēka var kvalitatīvi un profesionāli īstenot noteiktajā tirgus situācijā saskaņā ar savu statusu.

T i r g u s s e g m e n t ā c i j a. Izdarīt pareizo izvēli, ko un kam ražot, ļauj segmentācija. Tirgus segmentācijas princips nosaka atsevišķu patērētāju grupu attieksmi pret noteiktiem pakalpojumiem. Tirgus segments (daļa) — tā ir pēc savas uzvedības viendabīga patērētāju grupa, bet segmentācija — tā ir tirgus dalīšana konkrētās patērētāju grupās, kam domāti organizācijas darbības gala produkti. Patērētāju kopums ieguvis nosaukumu „mērķa tirgus (mērķa segments)” vai „mērķauditorija”. Segmentācijas lietošana produktu inovāciju īstenošanā nozīmē, ka iniciējot, radot un virzot jaunu produktu, ražotājs ņēmis vērā visas patērētāju pieprasījuma nianšes.

B i b l i o t e k ā r ā s a p k a l p o š a n a s k o n k r ē t ī b a ir vispārējās tirgvedības teorijas svarīgākā atzinuma — diferencēto priekšrocību principa — atvasinājums. Ievērojot šo principu, jebkurš preču un pakalpojumu ražotājs piedāvā savam patērētājam to, ko viņš vēlas, bet nevar dabūt citā vietā. Gan pakalpojumiem, gan bibliotēkas darbībai kopumā pastāv būtiskas atšķirības no citu bibliotēku, izglītojošo, informacionālo un brīvā laika pavadīšanas organizāciju darbības gala produktiem. Pārmaiņu pārvaldības uzdevumi ir: noteikt šīs priekšrocības, attēlot tās bibliotēkas stratēģijā, pievērst tām lietotāju uzmanību, attīstīt un pilnveidot darbību, saglabāt diferencētās priekšrocības. Tas nozīmē, ka rūpīgi jāpēta tirgus, jānosaka bibliotēkas un tās konkurentu darbības stiprās un vājās puses, jādefinē jauno produktu unikālās īpašības un jāveic to izmantošanas priekšrocību reklāma.

A p k a l p o š a n a s e l a s t ī g u m s — spēja ātri uzlabot bibliotēkas pakalpojumus/produktus, reaģējot uz situācijas izmaiņām tirgū. Ievērojot šo principu, rodas nepieciešamās izmaiņas, ko ietekmē jauni apstākļi. Operatīvi tiek izvirzīti jauni mērķi, apsteidzot bibliotekārās darbības saturā, stratēģijas un taktikas izmaiņas. Izmaiņas var izraisīt notikumi gan pašā bibliotēkā, gan tās ārējā vidē.

N o t u r ī g i s a b i e d r i s k i e s a k a r i nodrošina to grupu, kas veido bibliotēkas sabiedrību (lietotāji, bibliotēkas draugi, sponsori, pati profesionālā bibliotekārā sabiedrība), labvēlīgu attieksmi un apmierinātību. No šīs darbības efektivitātes atkarīga vietējās sabiedrības un pašvaldības attieksme pret bibliotēku un tās finansējums. Tas nozīmē, ka jādara viss, lai rastos, attīstītos un tiktu uzturēta savstarpējā sapratne. Noturīgu sabiedrisko sakaru attīstība veido bibliotēkas jaunās (inovatīvās) attiecības un komunikāciju ar iesaistītajām sabiedrības daļām.

Arī Latvijā varam sākt izvērtēt paveikto darbu bibliotēku pārejai uz pavisam jaunu līmeni, ko noteikusi Latvijas bibliotekārās sabiedrības vēlme pilnvērtīgi iekļauties pasaules bibliotekārajā kopienā. Tā ir vēlme pēc augstas kultūras un izglītības kvalitātes.

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

Postkomunisma valstīs kopumā notikušas lielas pārmaiņas. Bibliotēkas ir atteikušās no kādas noteiktas ideoloģijas sludināšanas, bibliotekārajā darbībā ir daudzveidība, audzis profesionālais potenciāls.

Nevar noliegt to, ka bibliotēku attīstība ir ietekmējusi arī sabiedrības informatizācijas procesus, sociālos procesus, izglītību, izdevējdarbību un tautsaimniecību kopumā.

Mainās bibliotekārās darbības stratēģijas, ko ietekmē sabiedriskās, politiskās, ekonomiskās un administratīvās pārmaiņas. Viss ir ciešās mīļakarībās. Eiropā, kur notiek vērienīgas kopīgas kultūras telpas radīšana, tiek izstrādātas jaunas bibliotēku attīstības koncepcijas, veidojas vienotā bibliotēku sistēma. Galvenā tendence ir atklātas virtuālas vides radīšana izglītībai, komunikācijai un brīvajam laikam. Bibliotēkas veidojas kā elastīgas daudzfunkcionālas struktūras, nodrošinot brīvu pieeju aktuālajām zināšanām, papildinot sociālo vidi ar jaunām iespējām.

Sistēmas, tīkli

Vienotā bibliotēku sistēma ir savstarpēji saistītu bibliotēku kopums, kas darbojas pēc noteiktiem vienošanās nosacījumiem ar mērķi pēc iespējas pilnīgāk apmierināt lietotāju pieprasījumu un efektīvāk izmantot bibliotēku resursus.

Sistēma var būt jebkurš objekts, process vai procesu kopums, zinātniska teorija u.tml., ja tajā ir noteikti elementi, kas veido veselumu ar savām saitēm un savstarpējo mijiedarbību starp tām. Rodas īpašību kopums, kas piemīt tikai dotajai sistēmai un atšķir to no citām sistēmām. Ja mēs skatām, piemēram, bibliotēkas organizatorisko projektēšanu kā sistēmu, tad redzam, ka tās pamata elementi un svarīgākās teorētiskās kategorijas ir projektēšanas objekts, subjekti, mērķis, metodes, projektēšanas līdzekļi, funkcijas, apstākļi, organizatoriskās projektēšanas mehānisms, projektu darbības tehnoloģija kā operāciju, darbību un procedūru kopums, kā arī rezultāts.

Pārvaldes sistēmu izpētes teorijā pastāv divas pieejas, kuras var izmantot bibliotēku organizatoriskajā projektēšanā un bibliotēku darbībā (6).

1. **Klasiskā pieeja.** Te akcentēts strukturālais faktors, funkcijas vai darbības veidi/virzieni, kas nepieciešami mērķu sasniegšanai. Tātad vispirms veidojas darba vietas, nodaļas un citas struktūrvienības ar mērķi efektīvi specializēties. Tālāk tiek veidota koordinācijas sistēma, kurā noteiktas darbinieku atbildības robežas, padotība, vadības hierarhija. Klasiskā pieeja līdztekus detalizētai funkciju specifikācijai saistībā ar mērķiem un stratēģiju akcentē to, ka tādus pašus un līdzīgus darbu veidus apvieno sektoros, sektoros — nodaļās un lielākās struktūrvienībās; tiek deleģētas pilnvaras; tiek noteikta atbildība par uzdevumu izpildi; noteiktas formālās attiecības starp darbiniekiem, lai katrs zinātu savu vietu grupā.

Šī pieeja atspoguļo formālu bibliotēkas struktūru, kur darbiniekiem ir pasīva loma.

2. **Sociāli psiholoģiskā pieeja.** Šeit akcents likts uz darbinieku, vadītāju un grupu uzvedības motivāciju. Tiek vērtētas dažādu organizatorisku pārmaiņu sekas un tiek doti ieteikumi vadības politikas un procedūru pilnveidošanai. Šāda pieeja stimulē darbiniekus kopīgi strādāt, lai sasniegtu bibliotēkas mērķus. Bibliotekāriem ir jāvēlas sadarboties, bet šāda sadarbība nevar rasties automātiski vai ar rīkojuma palīdzību. To var veicināt skaidra un racionāla bibliotēkas pārvaldības sistēma.

Bibliotēka pēc savas būtības ir atvērta sistēma, kas var iekļauties arī citu bibliotēku sistēmā. Sadarbība ir brīvprātīga spēku un centienu apvienošana, lai perspektīvā veicinātu attīstību. Tā ir mērķtiecīga un pamatojas kopīgas darbības priekšrocību izpratnē. Lai sadarbība būtu efektīva, katrai bibliotēkai jāieņem aktīva pozīcija. Dinamisms, kas nepieciešams tiešām aktīvai un pozitīvai pieejai, ir kā katalizators, kas veicina lielākus panākumus. Sadarbība īpaši ērta ir elektroniskajā vidē, kurā ir labvēlīga augsne šim virzienam. Kā kompleks process uzskatāma pāreja no vienas bibliotēkas informācijas sistēmas uz citu,

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

konkrētajai bibliotēkai pilnīgi jaunu sistēmu, ar nolūku veidot kopkatalogu ar citām bibliotēkām. Notiek kopīga detalizēta plānošana, lai varētu veikt datu pārceļšanu (konvertēšanu), kā arī darbinieku apmācība. Būs brīdis, kad paralēli darbosies gan vecā sistēma, gan tiks aprobēta jaunā sistēma (1). Nepieciešams, lai katrs apzināti dotu savu ieguldījumu. Sadarbības pieeju var lietot arī tad, ja savienība tiek noslēgta starp konsorcijiem, korporācijām, atsevišķiem cilvēkiem, iestādēm un organizācijām. Nepieciešamie elementi parādās komunikācijas procesā, kas sasaista un savieno visus. Lai sadarbība būtu veiksmīga, sistēmas funkcionēšanai jābūt vienmērīgai visos virzienos. Sadarbības partnerus kopā var vienot vai nu kopīgas vērtības, vai kopīgi mērķi, vai kopīgi uzdevumi. Kopīgas misijas izpratne var nodrošināt labus praktiskās darbības rezultātus. Katra sadarbības partnera mērķu saskaņošana tiek izmantota, lai izstrādātu partneru kopīgo un/vai katra atsevišķo darbības stratēģiju. Visi šajā procesā labi zina spēles noteikumus un darbojas pēc vienlīdzības principiem. Tādā veidā bibliotēkas kopīgi veido katalogus, attīsta starpbibliotēku abonementa pakalpojumus, sniedz savstarpējas konsultācijas, dalās pieredzē, vienojas par lietderīgu finanšu līdzekļu un citu resursu izmantošanu. Katra bibliotēka var iegūt pieeju sistēmas resursiem, lai apmierinātu savas vajadzības.

Bibliotēku sistēmas vienkāršākais veids ir bibliotēku tīkls, kuram ir zināma integritāte (viengabalainība), kas šo tīklu atšķir no citiem viena veida objektiem. Bibliotēkas var saistīt kopīgas vērtības, mērķi un uzdevumi, piederība noteiktai teritorijai, dibinātājam, nozarei u. tml. Mūsdienu apstākļos bibliotēkas savu funkciju veikšanai apvienojas elektroniskajos tīklos, to darbības robežām vairs nav tik lielas nozīmes. Bibliotēku tīkls var veidoties atkarībā no komunikācijas un vadošo centru dominēšanas principa.

1. Pirmais tīkla modelis — pilnīgi *decentralizēta sistēma*, kurā bibliotēkas darbojas autonomi (katrs bibliotekārs pats sazinās ar pārējiem bibliotekāriem).
2. Otrs modelis — *hierarhiska struktūra*, kurā bibliotēkas organizētas pa reģionu grupām. Pēc tam tās tiek saistītas ar konsultatīvo un resursu centru starpniecību.
3. Trešais modelis ir *centralizēta bibliotēku sistēma*, kurā katra bibliotēka atskaitās tieši vienam centrālajam administratīvajam un resursu centram.

Tādējādi varam teikt, ka situācijā, kad divas vai vairākas bibliotēkas saista formāli vispārēji informācijas apmaiņas modeļi, brīva komunikācija, daži funkcionāli savstarpēji atkarīgi mērķi, rodas bibliotēku tīkls. Viens no speciālistu ieteikumiem, domājot par bibliotēku nākotnes attīstību, ir panākt savstarpējās kooperācijas un tīklu darbības vienošanos (3).

Kā laba atbalsta forma profesionālās informācijas aprītē ir bibliotēku un/vai bibliotekāru formālas un virtuālas apvienības (piemēram, vēstkopas, kas nodrošina savstarpējo komunikāciju, iespēju apmainīties ar profesionālo informāciju u. tml.).

Ja runājam par inovatīvām izmaiņām sistēmā un/vai tīklā, tad jāakcentē, ka tās ir principiāli jaunas pieejas, tehnoloģijas, veco objektu un elementu nomaiņa ar jauniem. Savstarpēji saistīto inovāciju kompleksa ieviešana tiek saukta arī par inovatīvajiem klasteriem. Inovātikā par klasteriem dēvē inovāciju kopumu, kas koncentrējas noteiktā laikā un noteiktā izplatījumā jaunu produktu, tehnoloģiju un organizatorisku pārveidojumu nedalītas (viengabalainas) sistēmas veidā. Piemēram, automātiskās uzskaites un informācijas apstrādes līdzekļu ieviešanai sekos izmaiņas visos pakalpojumu sniegšanas tehnoloģiskajos procesos, atspoguļosies bibliotekārās vides komfortā gan bibliotekāriem, gan lietotājiem (uzziņu izpildes un informācijas saņemšanas ātrums). Tas savukārt radīs funkcionālas izmaiņas (paplašināšanu vai samazināšanu) starp bibliotēkām un konkrētas bibliotēkas nodaļu darbībā, darbinieku uzvedībā, viņu darbības kvalitātē (7).

Dž. Dzirkale-Maļavkina
MŪSDIENU BIBLIOTEKĀRĀS DARBĪBAS PRINCIPI,
UZDEVUMI UN SISTĒMA

Nobeigums

Inovātīvai un diferencētai pieejai bibliotēku darbībā jābūt nepārtraukti, jo tas tālāk sekmē un izraisa reālas aktivitātes. Jaunas paradigmas, stratēģijas, mērķtiecība, inovācijas un refleksija veicina sistēmiskās pārmaiņas bibliotēkās. Tikpat svarīgi ir novērtēt, apdomāt un pieņemt citu konkrētu bibliotēku labāko attīstības pieredzi. Darbā izmantotā ontoloģiskā pieeja dod iespēju aplūkot bibliotēku esamības vispārējos pamatus, principus, likumsakarības, jaunus darbības virzienus.

Lai pilnīgāk atklātu mūsdienu bibliotekārās darbības principus, uzdevumus un sistēmas, nav iespējams apiet tik cieši saistītus jautājumus, kā bibliotēkas misija, bibliotekārās darbības mērķi, virzieni un funkcijas mūsdienu sabiedrībā. Starp tiem pastāv cieša korelācija — aizmirstot pieminēt vienu, grūti skaidrot citu. Tāpēc autore paplašinājusi atklājamo jautājumu loku, mēģinot pēc iespējas pilnīgāk atspoguļot šīs sakarības.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Brophy, Peter.** *The academic library.* 2nd ed. London : Facet Publishing, 2005. xii, 233 p. ISBN 978-1-85604-527-8.
2. **Crawford, Walt.** *Being analog: creating tomorrow's libraries.* Chicago ; London : American Library Association, 1999. vi, 245 p. ISBN 0-8389-0754-7.
3. **Cronin, Blaise.** *Library orthodoxies: a decade of change.* London ; Los Angeles : Taylor Graham, cop. 1991. 248 p. : ill., tab. ISBN 0-947568-46-8.
4. *Librarianship: an introduction.* G. G. Chowdhury, P. F. Burton, D. McMenemy, A. Poulter. London : Facet Publishing, 2008. xviii, 329 p. ISBN 978-1-85604-617-6
5. *Libraries for the new millennium: implications for managers.* Ed. by David Raitt. London : Library Association Publ., 1997. 288 p. : tab. ISBN 1-85604-257-X.
6. **Галимова, Е. Я.** *Основы организационного проектирования библиотеки.* Москва : Файр, 2007. 285 с. ISBN 978-5-8183-1299-6.
7. **Каптерев, А. И.** *Информатизация социокультурного пространства.* Москва : Файр-Пресс, 2004. 512 с. Специальный издательский проект для библиотек. ISBN 5-8183-0772-7.
8. **Качанова, Е. Ю.** *Инновации в библиотеках.* Науч. ред. В. А. Минкина. Санкт-Петербург : Профессия, 2003. 318 с. ISBN 5-93913-042-9.
9. **Полл, Розвита, Бокхорст, Петер.** *Измерения качества работ: международное руководство по измерению эффективности работы университетских и других научных библиотек.* Пер. с англ. Н. В. Соколовой. Под ред. О. Ю. Устинова. Москва : Логос, 2002. 152 с. ISBN 5-94010-046-5.
10. **Полтавская, Е.** *Об объекте и предмете библиотековедения: анализ проблемы в начале XXI века [tiešsaiste] [skatīts 28-01-2010].* Pieejams: http://library-21.narod.ru/articles/object_predmet_BV.html.
11. **Суслова, И. М., Злотникова, З. И.** *Проектная деятельность библиотек : научно-практическое пособие.* Москва : Фаир-Пресс, 2005. 176 с. ISBN 5-8183-0881-2.
12. **Уэйнганд, Дарлин Э.** *Управление современной публичной библиотекой: стратегия развития.* Москва : Рудомино, 1997. 222, [3] с. ISBN 5-7380-0047-1.

SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

COMMUNICATION WITH UNTYPICAL USERS

Vineta Gerkena

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019,
e-pasts: vineta.gerkena@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Raksta mērķis analizēt saskarsmes veidošanas aspektus ar netipiskiem lietotājiem.

Metodoloģija/pieeja — Mērķa sasniegšanai rakstā vispirms sniegts terminu „netipisks lietotājs”, „saskarsme” skaidrojums un saskarsmes raksturojums bibliotēkā. Raksta galvenajā daļā raksturotas komunikācijas īpatnības ar dažādu tipoloģisko īpatnību partneriem, partneriem no „abstrakto partneru tipu” klasifikācijas un cilvēkiem ar īpašām vajadzībām — ar neredzīgiem un vājredzīgiem cilvēkiem, cilvēkiem ar nedzirdību un pavājinātu dzirdi, cilvēkiem ar ierobežotām kustībām un cilvēkiem ar uztveres traucējumiem (garīgās attīstības un citiem traucējumiem).

Rezultāti — Saskarsmi lielā mērā ietekmē saskarsmes partneru īpatnības — gan tipiskās (tās piemīt visiem lietotājiem), gan netipiskās (tās piemīt tikai atsevišķām lietotāju grupām). Netipiskas saskarsmes partneru īpatnības ir temperamenta īpatnības, saskarsmes prasmes ar cilvēkiem un veselības stāvoklis. Rakstā apkopotas komunikācijas īpatnības saskarsmei ar partneru tipiem pēc uzvedības pazīmes, ar partneriem pēc „abstrakto partneru tipu” klasifikācijas un ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Apkopotās komunikācijas īpatnības uzskatāmas par labas prakses principiem, kuri būtu jāievēro jebkurā saskarsmes situācijā, tostarp arī bibliotēkā. Zinot šos principus, būs vieglāk un kvalitatīvāk veidot saskarsmi ar jebkuru bibliotēkas apmeklētāju, labāk izprast lietotāju rīcību un dažādas negaidītas uzvedības izpausmes.

Praktiskā nozīme — Rakstā aplūkoti teorētiskie jautājumi var kalpot par bāzi tālākiem empīriskiem pētījumiem, lai noskaidrotu, kā aplūkoti labas prakses principi tiek ievēroti bibliotēkās, apkalpojot lietotājus.

Novitāte — Raksts sniedz ieskatu komunikācijas īpatnībās, kuras būtu jāievēro, veidojot saskarsmi ar netipiskiem bibliotēkas lietotājiem.

Atslēgvārdi: Saskarsme, Netipiski lietotāji, Lietotāji ar īpašām vajadzībām

Raksta veids: Apskats

Norādes: 26 norādes

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Abstract:

Purpose — The purpose of this article is analyse communication with various atypical library users.

Design/methodology/approach — For this purpose, interpretation of the terms atypical user, communication and the general characteristics of communication in the library are given. The article focuses on recommendations for communicating with different types of partners, abstract types of partners and users with special needs: people who are visually or hearing impaired, physically or mentally disabled.

Findings — Interaction is strongly influenced by the features of the partners — both typical (characteristic of all users) and atypical (characteristic of only certain user groups). Atypical characteristics of interaction partners can be considered their temperament, communication skills with people and their health condition. Recommendations on how to communicate with different types of partners, *abstract types of partners* and users with special needs (people who are visually or hearing impaired, physically or mentally disabled) are summarized in this article. The recommendations can be considered principles of good practice and should be followed in any contact situation, including a library. Knowing these principles, it will be easier and to build contacts with library visitors, to understand user behaviour and a variety of unexpected behaviour.

The article's main conclusion is the following: to have successful communication with atypical users, we must accept their individuality, characters, individual features, and we should not try to change them.

Practical implications — Theoretical issues discussed in the article can serve as a basis for further empirical research to examine how the principles of best practices are observed in libraries serving users.

Originality/value — The article provides insight into the peculiarities of communication, which should be followed in making contact with atypical library users.

Keywords: Communication, Atypical users, Users with special needs

Article Type: Review

References: 26 references

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Izvēlēties šādu tematu raksta autori pamudināja sarunas bibliotekāru auditorijās un uzdotie jautājumi — kā rīkoties, ja bibliotēkas apmeklētāji uzvedas citādi, nekā mēs parasti esam pieraduši, kāpēc viņi tā dara?

Lai izprastu, kā veidot saskarsmi ar netipiskiem bibliotēkas lietotājiem, vispirms jānoskaidro, ko mēs saprotam ar terminiem „netipisks lietotājs” un „saskarsme”.

Termins „netipisks lietotājs”

Lai izprastu termina „netipisks lietotājs” būtību, jāizskaidro termini „lietotājs” un „netipisks”.

Lietotājs [no angļu valodas — *user*] — persona, kas kaut ko lieto. (20, 148. lpp.) Šī persona var lietot:

- ◆ kāda veida aparatūru, iekārtu, programmatūru, piemēram, datora lietotājs, interneta lietotājs;
- ◆ kādas iestādes, personas sniegtos pakalpojumus, piemēram, skolas bibliotēkas lietotājs (19).

Līdz ar bibliotēkas piedāvāto pakalpojumu klāsta paplašināšanos tiek lietots termins „bibliotēkas lietotājs”. Ar to saprot:

- ◆ personu vai organizāciju, kas izmanto bibliotēkas pakalpojumus;
- ◆ personu, kas lieto bibliotēku (21).

LR „Bibliotēku likuma” pantā termins „bibliotēkas lietotājs” ir skaidrots šādi: „Bibliotēkas lietotājs ir ikviena juridiskā vai fiziskā persona, kas izmanto bibliotēkas pakalpojumus” (6, 2.–3. lpp.).

Lietotājam bibliotēkā var būt vairākas lomas:

- ◆ izstādes apmeklētājs;
- ◆ pasākuma dalībnieks;
- ◆ uzziņas saņēmējs;
- ◆ interneta izmantotājs u.c.

Apkopojot iepriekš minētās definīcijas, jāsecina, ka lietotājs ir tas, kurš lieto kādu konkrētu pakalpojumu, aparatūru vai programmatūru.

Pēc uzvedības bibliotēkā lietotājus var klasificēt tipiskajos un netipiskajos.

Ar terminu „uzvedība” saprot:

- ◆ „indivīda rīcības ārējo izpausmi, izturēšanos, attieksmi, ko parasti nosaka vitālās vajadzības un vides apstākļi, kā arī tuvākajā apkārtnē vai plašākā sabiedrībā pieņemtās estētiskās, tikumiskās normas, etiķete un ko, tāpat kā zināšanas, vērtē izglītības ieguves procesā. Vērtējot uzvedību, jāņem vērā konkrētie apstākļi un situācijas” (16);
- ◆ „cilvēku, dažādu sociālo grupu rīcību kopums, kurā iezīmējas noteikta izturēšanās līnija un likum-sakarība; pieņemtajām normām atbilstošas rīcības un izturēšanās aktu kopums” (5, 225. lpp.);
- ◆ „indivīdu jebkādu aktivitāti, ko var sadalīt akcijās vai rīcībā (paša indivīda iniciatīva) un reakcijās (indivīda atbilde uz ārējo notikumu vai uz cita indivīda rīcību)” (11, 148. lpp.).

Savukārt termins „tipisks” uzziņu avotos tiek skaidrots kā:

- ◆ [no latīņu val. *typicus* 'tēlains, simbolisks'] — raksturīgs, spilgti izteikts un kādai noteiktai grupai, kategorijai raksturīgs (15, 792. lpp.);
- ◆ 1. Tāds, kam piemīt kādas noteiktas kategorijas, grupas, parasti spilgti izpaustas īpašības, pazīmes.
2. Tāds, kurā individualizētā formā atveidotas visraksturīgākās, būtiskākās kādas (piemēram, cilvēku, parādību) grupas, kategorijas īpašības (par mākslas tēlu, tā elementiem) (4, 545. lpp.).

Atipisks — tāds, kas atšķiras no parastā, tipiskā, netipisks (15, 80. lpp.). Tātad par netipisku uzskatāms — neraksturīgs, neizteikts un kādai noteiktai grupai, kategorijai neraksturīgs.

Apkopojot terminu „lietotājs”, „bibliotēkas lietotājs”, „tipisks”, „netipisks” skaidrojumu, par netipisku bibliotēkas lietotāju uzskatāms tāds lietotājs, kura rīcība, izturēšanās ir neraksturīga, atšķirīga no pieņemtās uzvedības bibliotēkā.

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Termins „saskarsme”

Dažādos uzziņu avotos jēdziens „saskarsme” tiek interpretēts dažādi, piemēram, kā:

- ◆ divu vai vairāku subjektu mijiedarbība, kuri apmainās ar ziņojumiem, kam ir priekšmetu un emocionālie aspekti. Saskarsmes realizācija balstīta uz īpašas vajadzības pēc kontakta ar citiem subjektiem, par kuras apmierināšanu liecina „saskarsmes prieka” rašanās (25);
- ◆ cilvēku, to grupu mijiedarbība, kam raksturīga informācijas apmaiņa, savstarpēji regulēta rīcība, emocionālā ietekme (3, 274. lpp.);
- ◆ cilvēkdarbības procesos cilvēku un to grupu mijiedarbībā, informācijas apmaiņā (saziņā) u. tml. uz savstarpējām attiecībām balstīta garīgā saskare, iekšējā saikne. Saskarsmes raksturs atkarīgs no personības īpašībām, saskarsmes prasmes. Nonākot saskarsmē ar lielām personībām, cilvēks bagātinās. Uz personības attīstību savu ietekmi atstāj arī saskarsme ar parādībām un notikumiem apkārtējā sabiedrībā, dabā (16);
- ◆ savstarpējo attiecību realizācija uzvedībā (11, 128. lpp.).

Psiholoģe Silva Omārova saskarsmi ir skaidrojusi kā „tiešu vai netiešu kontaktēšanās procesu, kura mērķis ir ietekmēt partnera (partneru) uzvedību, emocijas, dispozīcijas (nostādnes un attieksmes), aktivitātes pakāpi un darbību” (9, 11. lpp.).

Daudzos avotos termina „saskarsme” vietā tiek lietots termins „komunikācija”, kas tiek traktēts kā „informācijas un domu apmaiņa starp personām; informācijas pārraide; mijiedarbības forma, kurā izmanto valodu vai citas zīmes; sazināšanās, sakari; saskarsme. Valodniecībā — sazināšanās, izmantojot valodu” (1).

Apkopojot dažādās jēdziena „saskarsme” interpretācijas, jāsecina, ka ar saskarsmi tiek saprasta cilvēku mijiedarbība, uz savstarpējām attiecībām balstīta garīgā saskare, kuras rezultātā tiek ietekmēta saskarsmes partneru uzvedība, emocijas un darbība. Veiksmīgas saskarsmes gadījumā no tās rodas „saskarsmes prieks”, kas dod cilvēkiem pozitīvas emocijas. Līdzīga nozīme ir ietverta arī terminā „komunikācija”. Turpmāk rakstā teksta dažādošanai tiks lietoti abi termini — gan saskarsme, gan komunikācija.

Saskarsmei cilvēka dzīvē ir noteicoša nozīme, jo personības attīstība un socializācija bez tās nav iespējama. Katram cilvēkam ir nepieciešamas attiecības ar līdzcilvēkiem. Mēs esam saistīti ar citiem cilvēkiem un atkarīgi no viņiem, tāpat kā viņi no mums. Savstarpējās attiecības mūs veido par cilvēkiem, jo ar tām tiek apmierinātas mūsu sociālās vajadzības: pēc kāda cita klātbūtnes, pēc palīdzības, pēc padoma, pēc atzinības, pēc parauga (14).

Saskarsme cilvēkiem dod iespēju apmainīties ar informāciju — saņemt to vai nodot citiem. Tikai saskarsmē cilvēki izpauž savas domas, jūtas un parāda savu attieksmi pret kaut ko. Katram cilvēkam ir svarīgi kādam uzticēt savus pārdzīvojumus — kā pozitīvos, tā negatīvos. Ar pozitīvu attieksmi, iecietību un uzmanību pret citiem mēs ļaujam viņiem justies labi un arī paši jūtamies labi. Saskarsmē cilvēki ne tikai apmierina savas vajadzības pēc sapratnes, bet arī mēģina ietekmēt sev vēlamā veidā citu cilvēku uzvedību, domas, jūtas, attieksmi, jo bez tā nav iespējams mijiedarbošanās process.

Saskarsme ir cilvēku savstarpējās attiecības, praktiska un garīga sadarbība starp cilvēkiem. Jebkuru mijiedarbību starp cilvēkiem var dēvēt par saskarsmi.

Mijiedarbības specifiska forma ir saskarsme bibliotēkā, kur notiek literatūras izvēle, bibliotekārs izsniedz un meklē grāmatas, informē par literatūru un jaunieguvumiem, sarunā ar lietotāju precīzē literatūras pieprasījumus, rosina lietotāju uz darbošanos, palīdz atrast optimālo informācijas meklēšanas ceļu, kā arī pats gūst jaunu informāciju. „Bibliotekārs — lietotājs” — tā ir sarežģīta attiecību sistēma, kur katra puse no sava viedokļa uztver un vērtē gan vienu otru, gan bibliotēku, literatūras izvēli tajā, un abas puses vadās pēc uzvedības stereotipiem atkarībā no to lomas saskarsmes procesā.

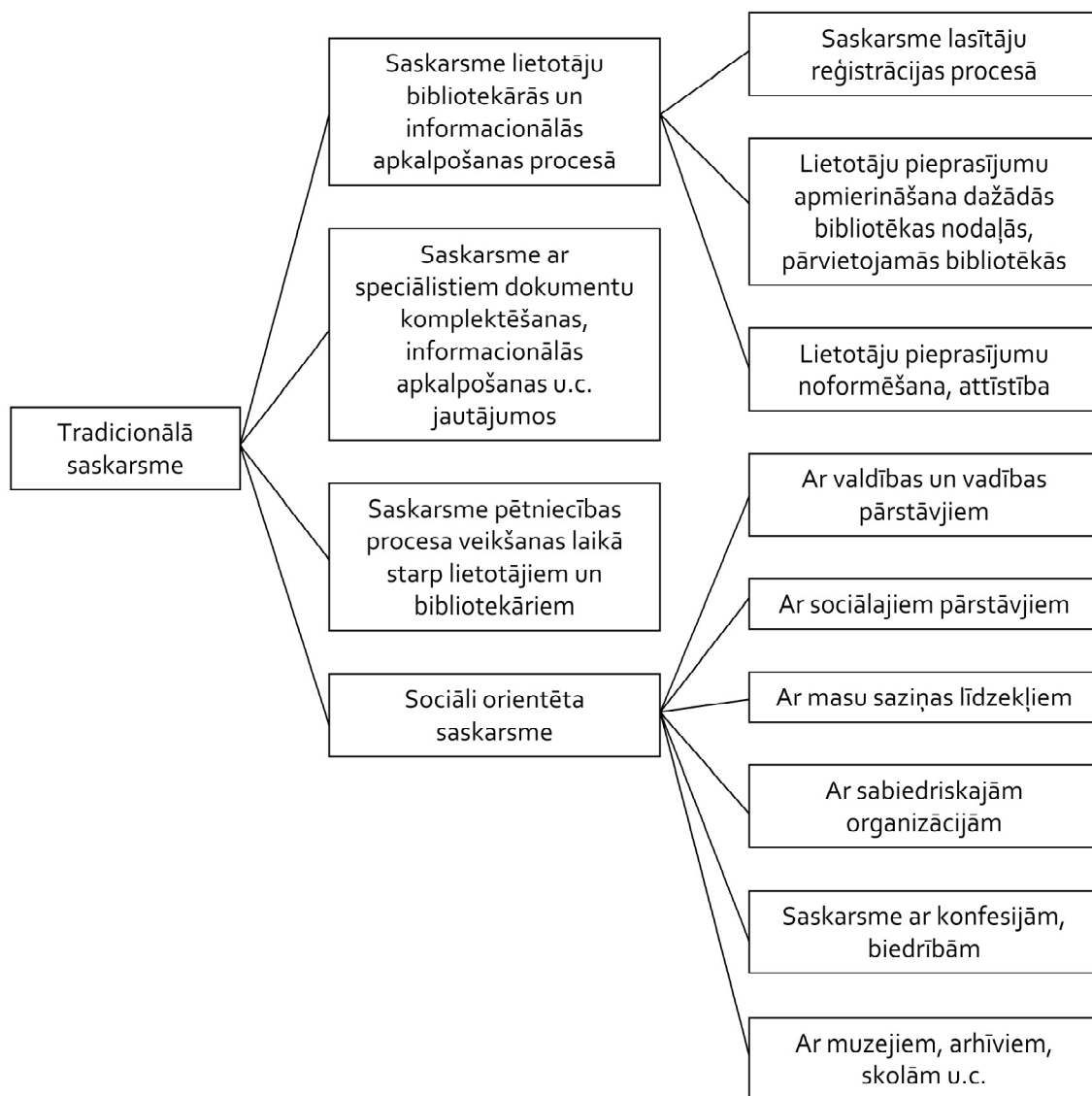
V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Saskarsmes raksturojums bibliotēkā

Mūsdienu situācijā saskarsmei bibliotēkā tiek pievērsta arvien lielāka nozīme. Tas ir saistīts ar:

- ◆ pastiprinātas uzmanības pievēršanu bibliotēkārās apkalpošanas aspektiem;
- ◆ atsevišķas personības statusa paaugstināšanos sabiedrībā;
- ◆ sociālās atmosfēras izmaiņām bibliotēkā (23, 108. lpp.).

Mūsdienu bibliotēkas svarīgākās funkcijas sabiedrībā ir informācijas funkcija, izglītības funkcija, izklaides funkcija, sabiedrības centra funkcija, cilvēcisko kontaktu tīkla veidošanas funkcija. Raksta aktualitāti nosaka apstākļi, ka līdzās tradicionālajām bibliotēkas funkcijām — informācijas, izglītības, izklaides — nozīmīgu vietu ieņem cilvēcisko kontaktu tīkla veidošanas funkcija (22). Šādā aspektā saskarsme bibliotēkā tiek skatīta kā bibliotēkārās un informacionālās darbības komponents un kā īpaši organizējama darbība.

1. att. Tradicionālā saskarsme (22, 123. lpp.).

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Bibliotēkas darbības sfēras izplatību tīkla vidē veicina datora starpniecība un pastiprināta saskarsme attālināto lietotāju vidū, pieaug virtuālās sazināšanās nozīme. Tomēr tradicionālā saskarsme, kuras būtība atbilst personības vajadzībai pēc nepastarpināta kontakta, bibliotēkā kā sociokulturālā institūcijā vēl arvien ne tikai tiek pieprasīta, bet tiek uzskatīta par prioritāru.

Kā uzsver Austrumsibīrijas Valsts kultūras un mākslas akadēmijas Bibliotekārās un informācijas fakultātes dekāne profesore Svetlana Jezova (*Светлана Езова*): „Centrālā vieta cilvēciskās saskarsmes veidošanā tiek ierādīta publiskajām bibliotēkām, kurām jāpaplašina saikne ar sabiedrību, īpaši tradicionālās saskarsmes jomā, ieviešot bibliotēkas praksē tādas darba formas, kādas izmanto izglītības, kultūras un mākslas iestādes, neizslēdzot un saglabājot bibliotekāro specifiku” (22, 122. lpp.).

Uzskatāmi tradicionālās saskarsmes process bibliotēkā attēlots shēmā (skat. 1. att.).

1. attēlā skaidrotas svarīgākās bibliotekārās un informacionālās darbības formas, kas tiek realizētas ar saskarsmi un veidojas no brīža, kad lietotājs tiek reģistrēts bibliotēkā, līdz situācijai, kad ar dažādu individuālu vai grupu darba formu un metožu palīdzību tiek apmierinātas vai izzinātas, attīstītas vai pilnveidotas lietotāja vajadzības dažādās bibliotēkas nodaļās.

Tradicionālā saskarsme starp bibliotekāru un lietotāju bibliotekārās un informacionālās apkalpošanas procesā notiek dažādās individuālā, grupālā un publiskā darba formās un ar dažādu metožu palīdzību. Saskarsme tiek realizēta lietotāju reģistrēšanas procesā, lietotāju pieprasījumu apmierināšanas procesā dažādās bibliotēkas nodaļās un pārvietojamajās bibliotēkās, lietotāju pieprasījumu noformēšanā u.c.

Bibliotēka, kļūstot par cilvēciskās saziņas, saskarsmes centru, savā darbībā orientējas uz cilvēku informācijas vajadzību un interešu daudzveidību, ņemot vērā vairākus aspektus: dzimuma, vecuma, psiholoģiskās īpatnības, veselības stāvokli, reliģisko piederību, tautību, profesionālās īpašības, kas ir noteicošās saskarsmes procesā.

Balstoties uz bibliotēkas saskarsmes sfēras paplašināšanos un kvalitātes paaugstināšanos, bibliotēkai ir iespējams palielināt savu sociālo vai sabiedrisko reputāciju, izveidot pievilcīgu tēlu saviem esošajiem un potenciālajiem lietotājiem.

Priekšnoteikums veiksmīgai starppersonu attiecību veidošanai ir saskarsmes partneru savstarpēja informētība vienam par otru. Starppersonu attiecību attīstību lielā mērā nosaka saskarsmes partneru īpatnības: dzimums, vecums, tautība, temperamenta īpatnības, veselības stāvoklis, profesija, saskarsmes prasmes ar cilvēkiem (26).

Pieminētās saskarsmes partneru īpatnības nosacīti var iedalīt tipiskajās un netipiskajās. Par tipiskām saskarsmes partneru īpatnībām uzskatāmas dzimums, vecums, tautība, profesija, t.i., tās piemīt visām lietotāju grupām. Pēc šīm īpatnībām ir pieņemts klasificēt lietotājus bibliotēkā.

Savukārt par netipiskām saskarsmes partneru īpatnībām uzskatāmas temperamenta īpatnības, saskarsmes prasmes ar cilvēkiem un veselības stāvoklis. Šīs īpatnības var piemist atsevišķām lietotāju grupām, bet lietotāju apkalpošanā tām netiek pievērsta galvenā uzmanība. Tā kā raksta mērķis ir atklāt saskarsmes veidošanos ar netipiskiem bibliotēkas lietotājiem, tad uzmanība pievērsta tieši netipiskajām saskarsmes partneru īpatnībām.

Temperamenta īpatnības. Dažas temperamenta īpatnības ietekmē starppersonu attiecību veidošanos. Piemēram, ir pierādīts, ka holēriķi un sangviniķi viegli veido kontaktus, bet flegmatiķi un melanholiķi izjūt grūtības. Starppersonu attiecību nostiprināšana pāros „holēriķis ar holēriķi”, „sangviniķis ar sangviniķi” un „holēriķis ar sangviniķi” ir apgrūtinātas. Noturīgas starppersonu attiecības veidojas pāros „melanholiķis ar flegmatiķi”, „melanholiķis ar sangviniķi” un „flegmatiķis ar sangviniķi” (26).

Saskarsmes prasmes ar cilvēkiem. Tās veicina noturīgu prasmju veidošanos starppersonu attiecībās, kas balstītas uz sociālajām normām, ar dažādu sabiedrības grupu pārstāvjiem. Sankarsmes pieredze ļauj praktiski apgūt un lietot dažādas saskarsmes normas ar dažādiem cilvēkiem un veidot sociālo kontroli pār savām emocijām.

Veselības stāvoklis. Ārējās fiziskās nepilnības negatīvi atsaucas uz „es-koncepciju”. Starptautiskais Reiki institūts „es-koncepciju” definē kā „uz sevi virzītu nostādņu kopumu, kas sastāv no trim savstarpēji

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

saistītiem aspektiem: 1) Es — tēla; 2) emocionālās attieksmes pret sevi, ieskaitot pašvērtējumu; 3) abu iepriekšējo aspektu izpausmes uzvedībā” (12). „Es-koncepcija” ir relatīvi noturīga un zināmā mērā apzināta priekšmetu sistēma par sevi, uz kuras pamata veidojas visas savstarpējās attiecības ar apkārtējiem cilvēkiem un sevi pašu. Izpratne par „es-koncepcijas” būtību ļauj secināt, ka cilvēkam ārējās fiziskās nepilnības apgrūtina starppersonu attiecību veidošanos. Īslaicīgas saslīmšanas ietekmē komunikabilitāti un noturīgumu starppersonu kontaktos.

Tālāk rakstā ir apkopoti ieteikumi, kā veidot saskarsmi ar dažām netipisko lietotāju grupām. Kā netipiskās saskarsmes partneru īpatnības izvēlētas saskarsmes prasmes ar cilvēkiem un veselības stāvoklis. Pēc saskarsmes prasmēm ar cilvēkiem aplūkoti 2 modeļi:

- 1) komunikācija ar partneru tipiēm pēc uzvedības pazīmes;
- 2) komunikācija ar partneriem pēc „abstrakto partneru tipu” klasifikācijas.

Pēc veselības stāvokļa kā netipiskās saskarsmes īpatnības raksturota komunikācija ar cilvēkiem, kuriem ir iedzimtas vai dzīves laikā iegūtas smagas veselības problēmas — redzes, dzirdes, kustību un uztveres traucējumi. Ārējo fizisko nepilnību dēļ šiem cilvēkiem var būt apgrūtināta savstarpējo attiecību veidošanās ar apkārtējiem cilvēkiem. Arī apkārtējiem var būt grūtības veidot saskarsmi ar cilvēkiem ar īpašajām vajadzībām, jo pietrūkst zināšanu un izpratnes, kā izturēties un sarunāties.

Komunikācija ar partneru tipiēm pēc uzvedības pazīmes

Saskarsmē mums nākas iepazīt ļoti daudzus cilvēkus. Katrs no viņiem ir atšķirīgs, un tomēr cilvēkos var saskatīt kopīgu uzvedību un rīcību. Psiholoģe Silva Omārova iesaka apvienot šīs kopīgās iezīmes un pēc tām nošķirt saskarsmes partneru sociālpsiholoģiskos tipus. Kā vienu no iezīmēm, atsaucoties uz krievu psihoterapeitu Anatoliju Dobroviču (*Анатолий Доброви́ч*), viņa min dominējošo pazīmi komunikatīvajā uzvedībā (g). Pēc šīs pazīmes var izdalīt šādus partneru tipus: **dominantais partneris un nedominantais partneris, mobilais un rigidais partneris, ekstravertais partneris un intravertais partneris**. Kā redzams no partneru tipu uzskaitījuma, tie veido pretējus pārus. Saskarsmei ar katra tipa partneri ir savas īpatnības.

Tālāk sniegts neliels katra partneru tipa raksturojums. Uzskatāmības nolūkā partneru tipu raksturojums atspoguļots raksta autorei veidotā tabulā (sk. 1. tabulu).

Kā secinājusi S. Omārova, dominantais un nedominantais partneris ir galējie varianti. Dzīvē reālais saskarsmes partneris ne vienmēr būs izteikti dominants vai nedominants, bet tomēr kādas no šīm iezīmēm būs pārsvarā.

Tika aplūkoti partneru tipi pēc dominējošās komunikatīvās uzvedības pazīmes. Dzīvē šīs iezīmes var arī kombinēties. Izteiktu ekstravertu un spilgtu intravertu reālajā dzīvē nav pārāk daudz, lielākajai daļai cilvēku ir gan ekstraverta, gan intraverta iezīmes, kuras aktualizē konkrētā dzīves situācija. Ne vienmēr ir viegli atrast kopēju valodu, piemēram, ar dominantu mobilu ekstravertu vai nedominantu rigidu intravertu. Iespējamās arī citas kombinācijas, (piemēram, dominants rigids intraverts vai nedominants mobils ekstraverts u.c.), kuru savdabību vēl papildina dažādas partneru personības iezīmes (piemēram, precizitāte, pacietība, izlēmīgums, aktivitāte u.c.). Ja nākas kontaktēties ar kādu no minētajiem saskarsmes partneru tipiēm, tad ieteikums ir meklēt optimālu pieeju katram reālajam saskarsmes partnerim.

Zinot šos tipus un personu uzvedības iezīmes tipa ietvaros, kļūst saprotama cilvēku uzvedība saskarsmē, kāpēc uzvedība ir tieši tāda.

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

1. tabula

Komunikācijas īpatnības ar partneru tiem pēc uzvedības pazīmes (g)

Partneru tips	Partneru tipa raksturojums	Komunikācijas īpatnības ar partneru tipu
Dominantais partneris	<ul style="list-style-type: none"> ◆ saskarsmē cenšas ieņemt psiholoģisko pozīciju „no augšas”; ◆ uzvedībā demonstrē vēlēšanos ietekmēt saskarsmes partneri; ◆ pašpārliecināts, nereti agresīvi noskaņots 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ciena tos cilvēkus, kuri prot būt izturīgi un nepadodas viņu spiedienam; ◆ sarunā ieteikums saglabāt „vēsu prātu”, neatbildēt ar agresiju uz viņa dominances izpausmēm; ◆ kontaktu laikā mierīgi jāizsaka savs viedoklis, to argumentējot
Nedominantais partneris	<ul style="list-style-type: none"> ◆ sarunā cenšas ieņemt psiholoģisko pozīciju „no apakšas”; ◆ uzvedībā ir delikāts, taktisks, kautrīgs; ◆ sarunas laikā pacietīgi klausās, neuzdrošinās pārtraukt sarunu biedru 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ labvēlīgas un mierīgas sarunas gadījumā kļūst drošāks, atļaujas pārtraukt sarunu biedru, iebilst un aizstāvēt savas domas; ◆ sarunā jāuzmundrina, psiholoģiski jāatbalsta ar neverbālās saskarsmes (mīmikas, žestu, smaida u.c.) palīdzību; ◆ sarunā jābūt īpaši saudzīgiem, taktiskiem, jo šie cilvēki ir viegli ievainojami, ļoti jūtīgi
Mobilais partneris	<ul style="list-style-type: none"> ◆ dzimis komunikants; ◆ runa ir ātra, pat steidzīga, mīmika ļoti dzīva, žestikulācija ekspresīva; ◆ sarunā viegli pāriet no viena temata uz citu 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ sarunas sākumā pieskaņoties viņa ātrajam tempam, pēc tam, stimulējot partneri ieklausīties jūsos, koncentrēt uzmanību; ◆ iniciatīva sarunā jāuzņemas sarunu partnerim; ◆ jāatgriež atpakaļ pie apspriežamajiem jautājumiem, ja partneris novirzās no temata
Rigidais partneris	<ul style="list-style-type: none"> ◆ lēns un inerts, nepieciešams laiks, lai iekļautos sarunā; ◆ pirms sarunas sākšanas ilgi pētīs, novērtēs, gatavosies kontaktam; ◆ savas domas izsaka precīzi, pievēršot uzmanību detaļām, nemīl, ja viņu pārtrauc sarunā 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ jāpieņem partneris tāds, kāds viņš ir, un jāpieņem viņam; ◆ sarunā nevajadzētu pārtraukt, teikt viņam priekšā meklējamus vārdus, nobeigt frāzes viņa vietā, jo tas cilvēku var aizvainot; ◆ sarunā vēlams nenovirzīties no temata, uzmanīgi klausīties, izteikties nepārprotami

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPIŠKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Partneru tips	Partneru tipa raksturojums	Komunikācijas īpatnības ar partneru tipu
Partneris ekstraverts	<ul style="list-style-type: none"> ◆ impulsīvi, iniciatīvas bagāti, darbīgi, viņiem raksturīga elastīga uzvedība un augsta sabiedriskuma pakāpe; ◆ ziņkārīgs, viņu piesaista citu cilvēku personīgās dzīves noslēpumi un sabiedrisko notikumu aizkulises; ◆ vēlas, lai apkārtējie par viņu runātu, patīk labvēlīga kontaktu gaisotne 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ saskarsmē saglabāt savstarpējo simpātiju atmosfēru; ◆ pārmērības, ziņkārību, vēlmi būt uzmanības centrā var ierobežot ar vieglas ironijas palīdzību; ◆ sarunā vairāk vērsties pie viņa saprāta, loģikas, neļaut emocijām ņemt virsroku.
Partneris intraverts	<ul style="list-style-type: none"> ◆ nesabiedriski, noslēgti, pasīvi, aizņemti ar savām problēmām; ◆ dzīvo savā pasaulē, un viņam nav vajadzības pēc plašas sabiedrības; ◆ klusētājs, bet, ja izsakās, tad bieži vien neskaidri un klausītājiem nesaprotami 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ saskarsmei izvēlas tikai dažus cilvēkus, parasti līdzīgus sev; ◆ sarunā bieži iestājas pauzes, partneris aizdomājas; ◆ grūti kontaktējas ar cilvēkiem, neuzticas, taču, noticējis sarunu biedram, pieķēries, intraverts savu pozitīvo attieksmi saglabā ilgus gadus

Komunikācija ar partneriem pēc „abstrakto partneru tipu” klasifikācijas

Psihologs Predrags Micičs (*Предраг Мицич*), analizējot lietišķās sarunas, ir izveidojis savu saskarsmes partneru klasifikāciju, kuru ir nosaucis par „abstraktu partneru tipu” klasifikāciju (24). Šajos tipos, kas ir konstruēti psiholoģiski modeļi, ir apvienotas zināmas īpašības, kuras var ietekmēt lietišķo sarunu sagatavošanas procesu un sarunu gaitu. Reālajiem lietišķās saskarsmes partneriem šīs īpašības var piemist lielākā vai mazākā mērā vai pat kombinēties. Cilvēks var arī mainīt savu „klasifikācijas tipu” atkarībā no sarunu gaitas, lietišķo partneru pozīcijām, ieinteresētības sarunu priekšmetā.

P. Miciča klasifikācijas pamatā ir šādi kritēriji:

- ◆ sarunu biedra kompetences līmenis;
- ◆ atklātums un patiesīgums;
- ◆ komunikatīvās prasmes;
- ◆ ieinteresētība sarunu priekšmetā un iznākumā.

Autors nosauc deviņus lietišķo sarunu partneru „abstraktos tipus” un raksturo komunikācijas īpatnības ar tiem:

- 1) ķildīgs cilvēks, nihilists — būdams nepacietīgs, nelīdzsvarots un uzbudināts, viņš ir ķildīgs un provocē strīdus par jebkuru neskaidru niansi sarunā;
- 2) „pozitīvais” cilvēks — būdams labsirdīgs, saprātīgs, strādīgs, kompetents partneris, var mierīgi un argumentēti diskutēt, vienoties un pieņemt kopīgus lēmumus;
- 3) vizīnis — uzskatot sevi par vizīnošu, viņš vienmēr lūdz vārdu, gatavs runāt viens pats un ilgi;
- 4) plāpa — būdams runātīgs partneris, bieži visai netaktiski un bez vajadzības traucē sarunu gaitu, pārtrauc runātājus, novirzās no temata, runā gari un plaši, nerēķinoties ar laiku;
- 5) bailulis — šauboties par savu publiskās uzstāšanās prasmi, sarunā dod priekšroku klusēšanai, baidās pateikt kaut ko tādu, ko citi varētu uztvert kā muļķīgu vai smieklīgu;

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

- 6) nepieejamais partneris — noslēgts cilvēks, kuru šķietami neinteresē ne konkrētās sarunas temats, ne pati diskusija. Viņš „stāv pāri” apspriežamajiem jautājumiem, kuri viņam liekas pārāk nenozīmīgi, lai tiem pievērstu uzmanību un ar tiem nopūlētos;
- 7) neieinteresētais partneris — sarunas temats patiešām neinteresē;
- 8) „svarīgs putns” — būdams augstprātīgs, jūtas un uzvedas tā, it kā būtu pārāks par citiem sarunas dalībniekiem, necieš kritiku, sarunā cenšas ieņemt pozīciju „no augšas” un dominēt;
- 9) „kāpēcītis” — raksturīga pastiprināta vēlēšanās iztaujāt visus un par visu. Jautājumiem reizēm ir pamats, taču bieži vien tie neattiecas uz lietu, traucē sarunas gaitu.

Komunikācijai ar katru no nosauktajiem partneru tipi ir savas īpatnības atkarībā no partneru uzvedības. Piemēram, ar ķildīgo cilvēku sarunu laikā vienmēr palikt aukstasinīgam un kompetentam; ļaut citiem sarunas biedriem atspēkot viņa apgalvojumus un pēc tam noraidīt tos; pacensties dabūt viņu savā pusē, padarīt par „pozitīvo” cilvēku. Savukārt, ja sarunu biedrs ir bailīgs, tad iesaka būt īpaši delikātiem un saudzīgiem, palīdzēt formulēt domas, uzmundrināt, izmantot stimulējošus izteikumus utt.

Par to, ka šādi lietotāji bibliotēkā ir sastopami un tie nemaz nav klasificējami kā „abstraktie partneri”, liecina vācu bibliotēku speciālista Jirgena Plīningera (*Jürgen Plieninger*) veiktā bibliotēku lasītāju tipoloģizācija, balstoties uz konkrētiem lietotāju prototipiem (10). Tas ir mēģinājums tipoloģizēt lietotājus pēc viņu trūkumiem. Teorētiski izdalīti 13 tipi — bailīgais, viszinis, uz sadarbību orientētais, sapņotājs, izklaidīgais, normālais, bibliotekāru vajātājs, klusētājs, neviža, ilgais viesis, steidzīgais, sliņķis un sašutušais, kuros atklāti lasītāju trūkumi. Nekaitīgākie no lasītāju tipi ir bailīgais, sapņotājs, klusētājs, izklaidīgais un sliņķis, taču bibliotekāru vajātājs, viszinis, sašutušais, steidzīgais un neviža bibliotekāriem sagādā daudz problēmu. Tipu uzskaitījums liecina, ka bibliotekāram ir jārēķinās arī ar šādiem apmeklētājiem un jāprot veidot saskarsmi.

Divi iepriekš aplūkoti modeļi — komunikācija ar partneru tipi pēc uzvedības pazīmes un komunikācija ar partneriem pēc „abstrakto partneru tipu” klasifikācijas balstās uz cilvēku psiholoģiskajām īpašībām, viņu uzvedības izpausmēm, kas atšķiras no vispār pieņemtajām. Tieši psiholoģiskās īpašības nosaka, kā cilvēks rīkosies, uzvedīsies dažādās saskarsmes situācijās, tostarp arī bibliotēkā.

Aplūkotajos modeļos izvirzītās netipiskās īpašības konkrētiem cilvēkiem var piemist, bet var arī nepiemist. Tāpēc var apgalvot, ka tās zināmā mērā ir subjektīvi formulētas.

Savukārt izmaiņas cilvēka veselības stāvoklī ir nopietns, objektīvs iemesls, kas var ietekmēt viņa uzvedību dažādās dzīves situācijās — uz ielas, veikalā, ārstniecības iestādē, arī bibliotēkā.

Komunikācija ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām

Runājot par starppersonu attiecību attīstību, rakstā tika minēts, ka viena no īpatnībām, kas nosaka šīs attiecības, ir saskarsmes partneru veselības stāvoklis. Tālāk rakstā pievērsta uzmanība saskarsmei ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām — cilvēkiem ar invaliditāti (redzes, dzirdes, kustību, uztveres traucējumiem), jo saskarsmē ar šiem cilvēkiem ir nepieciešamas speciālas prasmes.

Cilvēki ar invaliditāti ir personas, kurām ir likumā un citos normatīvajos aktos paredzētajā kārtībā noteikta invaliditāte, kurām sakarā ar slimību, traumu vai iedzimtu defektu izraisītiem orgānu sistēmu funkciju traucējumiem ir nepieciešama papildu medicīniskā un sociālā palīdzība un kurām ir ilgstošs vai nepārejošs ar vecuma pārmaiņām cilvēka organismā nesaistīts fizisko vai psihisko spēju ierobežojums, kas apgrūtina personu integrāciju sabiedrībā, pilnīgi atņemt vai daļēji ierobežo to spēju strādāt un sevi apkopt (18).

Tie ir cilvēki ar tādām pašām tiesībām baudīt sabiedrības labumus kā ikviens cits sabiedrības loceklis. Cilvēkiem ar invaliditāti ir vajadzība pašrealizēties, būt novērtētiem, saprastiem un mīlētiem. Emocionāli šie cilvēki ir jūtīgāki, tāpēc ir svarīga individuāla pieeja katram grupas loceklim.

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Latvijā ir ievērojams skaits cilvēku ar invaliditāti, kuru vēlmes un vajadzības ir vērā ņemamas. Kā liecina LR Labklājības ministrijas statistikas dati, personu ar invaliditāti īpatsvars Latvijas iedzīvotāju skaitā 2008. gada beigās no kopējā Latvijas iedzīvotāju skaita (2 261 300 cilvēki) sastādīja 5,4% (121 500 cilvēki) (17). Vairumam no viņiem ir dažāda smaguma pakāpes redzes, dzirdes, kustību un uztveres traucējumi. Piemēram, pēc Latvijas Neredzīgo biedrības rehabilitācijas centra informācijas, Latvijā ir vairāk nekā 7000 cilvēku, kuri, daļēji vai pilnībā zaudējot redzi, kļuvuši par invalīdiem (7).

Daļa no viņiem jau ir bibliotēku lietotāji, bet pārējie uzskatāmi par bibliotēku potenciālajiem apmeklētājiem. Tāpēc aktualizējams jautājums par komunikāciju ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām.

Bibliotekārs var realizēt saskarsmi ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām dažādās formās — individuālajā, grupālajā, publiskajā darbā un kontaktējoties ar viņiem gan pieredzējot par bibliotēkas lietotājiem, gan apmierinot viņu pieprasījumus vai vienkārši sarunājoties, līdzīgi kā tas notiek ar jebkuru bibliotēkas apmeklētāju.

Īpašas saskarsmes prasmes jāpārzina, lai veidotos optimāla saskarsme ar neredzīgiem un vājredzīgiem cilvēkiem, cilvēkiem ar nedzirdību un pavājinātu dzirdi, cilvēkiem ar ierobežotām kustībām un cilvēkiem ar uztveres traucējumiem (garīgās attīstības un citiem traucējumiem).

Komunikācija ar neredzīgiem, vājredzīgiem cilvēkiem

Latvijas Neredzīgo biedrība ir izstrādājusi bukletu „Mēs esam blakus” (8). Tajā raksturota izturēšanās, ja satiekam neredzīgu vai vājredzīgu cilvēku, sniegti padomi, kuru ievērošana uzlabotu savstarpējo saskarsmi, lai neviena puse nejustos neomulīgi. Vērtīgākais šajā materiālā ir tas, ka ieteikumi izteikti no šo cilvēku viedokļa. Lūk, ieskatam daži ieteikumi, kuru ievērošana uzlabotu savstarpējo saskarsmi:

- ◆ vispirms pajautāt, vai palīdzība ir vajadzīga;
- ◆ izteikt precīzus norādījumus, lai neredzīgs cilvēks varētu orientēties apkārtējā vidē;
- ◆ brīdināt neredzīgu cilvēku par savu atnākšanu vai aiziešanu;
- ◆ nepaaugstināt balsi, sarunājoties ar neredzīgo;
- ◆ uzrunājot neredzīgo, stādīties priekšā;
- ◆ ja vērsamies pie neredzīgā, kurš ir kopā ar kādu citu cilvēku, uzrunāt tieši pašu neredzīgo, nevis viņa pavadoni;
- ◆ lasīt priekšā neredzīga cilvēka izvēlētu rakstu no laikraksta, žurnāla u.c.

Komunikācija ar nedzirdīgiem un vājdzirdīgiem cilvēkiem

Latvijas Tirgotāju asociācija (LTA), Informācijas sistēmu menedžmenta augstskola (ISMA) un Latvijas Universitāte (LU) kopā ar ārvalstu partneriem no Grieķijas, Lielbritānijas un Luksemburgas no 2003. gada 1. novembra līdz 2005. gada 31. oktobrim realizēja programmas „Leonardo da Vinči” finansētu izmēģinājuma projektu „Iespēja nevis nespēja nodarbinātībā” (*Ability not disability in employment — AnDE*). Projekta mērķis — studentus un uzņēmējus kā darba devējus teorētiski un praktiski sagatavot iespējām nodarbināt cilvēkus ar īpašām vajadzībām. Minētā projekta ietvaros ir sagatavots materiāls „Cilvēku ar invaliditāti nodarbinātība”, kurā ir sniegti ieteikumi veiksmīgas saskarsmes organizēšanai. Kā būtiskākie nosacījumi, sarunājoties ar cilvēku, kam ir dzirdes traucējumi, tiek minēti (13):

- ◆ **acu kontakts** — lai labāk saprastu sacīto, nedzirdīgajam ir svarīgi redzēt runātāja mutes kustības, tāpēc nerunāt, atrodoties cilvēkam aiz muguras vai citā telpā; runas laikā negriezties prom un nestaigāt; ja runā ar vairākiem nedzirdīgajiem, tad ieņemt tādu stāvokli, lai runātāju redzētu visi;

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

- ◆ **apgaismota seja** — pārlicināties, vai runātāja seja ir apgaismota, ja nepieciešams, apsēsties pie lampas vai loga; ja atrodas tumšā vietā, piemēram, automašīnā nakts laikā, atstāt svarīgos jautājumus uz vēlāku laiku vai izmantot kabatas bateriju, lai apgaismotu seju;
- ◆ **pateikt to citiem vārdiem** — ja, neskatoties uz teikuma atkārtošanu, klausītājs runātāju nesaprot, tad pateikt to vēlreiz citiem vārdiem, citā veidā, ja tas nepalīdz, uzrakstīt to uz papīra;
- ◆ **sejas izteiksme, žesti** — smaids, grimase, galvas pakratīšana, rokas kustības — tas viss palīdz izprātnei;
- ◆ **temata maiņa** — nedzirdīgai vai vājdzirdīgai personai ir grūti koncentrēties, ja temats tiek mainīts ļoti strauji vai bez brīdinājuma, tāpēc pastāstīt par to vai vismaz pateikt, ka tiks runāts par citām lietām;
- ◆ **troksnis** — troksnis cilvēkus ar dzirdes traucējumiem ļoti traucē, jo tas neļauj uztvert sacīto; dzirdīgiem cilvēkiem tas ir tikai diskomforta cēlonis, bet cilvēkiem ar dzirdes traucējumiem tas var būt pat sāpīgi — dzirdes aparāti padara šos trokšņus ļoti skaļus, tādēļ sarunas laikā jāizslēdz televizors, radio, putekļu sūcējs un citas trokšņainas ierīces; nekliegt, ja garām brauc mašīnas;
- ◆ **būt pacietīgiem** — ne visas skaņas uzreiz sasniedz vājdzirdīgu cilvēku, viņam ir nepieciešams laiks, lai saprastu trūkstošos vārdus un frāzes; būt pacietīgiem un negaidīt tūlītēju atbildi; ņemt vērā, ka cilvēkam sarunas laikā nepieciešams ļoti koncentrēties un tas var būt nogurdinoši; ja sarunas biedrs ir noguris, sarunu iespējams turpināt vēlāk; nekļūt nervoziem, nedusmoties, jo tad runātāja teikto var pārprast un saruna kļūs apgrūtināta;
- ◆ **cienīt savu sarunas biedru** — reiz kāds nedzirdīgais ir teicis: „Tikai manas ausis ir beigtas, pārējais ir savā vietā”, tādēļ būt laipniem un runāt ar personu, nevis lietu; nedzirdīgam vai vājdzirdīgam cilvēkam atzinība un atbalsts ir ļoti nozīmīgi, jo ir spriedze, dzīvojot un izdzīvojot dzirdīgo pasaulē;
- ◆ **noteikti pievērst uzmanību** — pirms sarunas pārlicināties, vai cilvēks ar daļēju vai pilnīgu dzirdes zudumu ir gatavs klausīties; nostāties viņam priekšā, viegli pieskarties vai kādā citā veidā ar vizuāliem vai taktiliem (sataustāmiem) signāliem pievērst viņa uzmanību; vispirms pārlicināties, ka runātājs viņu netraucēs; ļaut nedzirdīgajam vai vājdzirdīgajam cilvēkam pašam ieteikt veidus, kā uzlabot saskarsmi un sapratni;
- ◆ **skaidri un bez steigas** — nekliegt; pārāk skaļa saruna situāciju padara ļaunāku; tā padara runātāja sejas un lūpu kustības neglītas, izslēdz iespēju lasīt no lūpām; dzirdes aparāti padara to mazāk saprotamu; runāt lēnāk, ar pauzēm, lai klausītājam būtu vieglāk; nemurmināt vārdus, izrunāt tos skaidri un vairāk katru atsevišķi, bet nepārcensties, arī tad ir grūti saprast nozīmi;
- ◆ **citi traucēkļi** — ēšana, smēķēšana, košļāšana vai mutes aizsegšana traucē saprast runāto, reizēm arī ūsas un bārda ir šķērslis sapratnei.

Papildus minētajiem nosacījumiem, tiek ieteikts ņemt vērā vēl dažus ieteikumus, kas nav mazāk svarīgi:

- ◆ pajautāt, kā cilvēks vēlas sazināties;
- ◆ ja sazināšanās notiek ar tulka palīdzību, atcerēties, ka tulks var kavēties par dažiem vārdiem — īpaši, ja tie ir tehniskie termini, kas jāizrunā ar pirkstu alfabēta palīdzību — tādēļ ieturēt pauzi, lai dotu laiku to pilnīgam un precīzam tulkojumam;
- ◆ runāt tieši ar nedzirdīgo vai vājdzirdīgo personu, nevis ar tulku, kaut arī cilvēks ar dzirdes traucējumiem lūkosies uz tulku un sarunas laikā nebūs acu kontakta ar runātāju;
- ◆ runāt skaidrā, izteismīgā veidā, bet nepārspīlēt, uzsverot vārdus;
- ◆ ja raksta ziņu kādam, kam ir dzirdes traucējumi, nerunāt, jo cilvēks nevar vienlaicīgi lasīt no lūpām un zīmīti;

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

- ◆ ja runātājs no teiktā kaut ko nesaprot, palūgt, lai cilvēks to atkārtu vai uzraksta, mērķis ir komunikācija, neizlikties, ka saprot, ja tā nav;
- ◆ ja ir zināma kāda no zīmju valodām, mēģināt to lietot, tas var palīdzēt sazināšanās procesā, vai vismaz demonstrēt runātāja interesi saprasties un vēlmi mēģināt.

Komunikācija ar kustībās ierobežotiem cilvēkiem

Latvijas Invalīdu un viņu draugu apvienība „Apeirons” ir izveidojusi tā saukto saskarsmes ētiku komunikācijai ar cilvēkiem ar ierobežotām kustībām. Tajā sniegti ieteikumi, kas palīdzētu saskarsmē ar cilvēku, kurš pārvietojas ratiņkrēslā. Lūk, svarīgākie ieteikumi, kuri būtu jāņem vērā saskarsmes veidošanai:

- ◆ **„Vienmēr atcerēties! Galvenais ir cilvēka personība, nevis viņa invaliditāte.**
- ◆ sasveicinoties izmantot rokas spiedienu arī tad, ja cilvēkam rokas ir ļoti vājas un viņš pats tās nevar pacelt.
- ◆ pirms steigties kādam palīdzēt, pārliecināties par palīdzības nepieciešamību, pajautājot pašam cilvēkam.
- ◆ nekad neatbalstīties uz cilvēka ratiem.
- ◆ vienmēr vērsties pie cilvēka tieši, nemeklējot starpnieku. Tas, ka cilvēkam ir fiziska invaliditāte, vēl nenozīmē, ka viņš ir nespējīgs saprast un sazināties ar citiem.
- ◆ ja saruna ieilgst, labāk ir atrast vietu, kur apsēsties, jo tad ne jums, ne arī cilvēkam ratos no neērtas pozas nesāpēs spranda.
- ◆ atcerēties arī to, ka pret cilvēku ar invaliditāti nevajag izturēties kā pret neaizsargātu un nepatstāvīgu bērnu, kas pats neko nevar izdarīt!
- ◆ ja sniegt padomu, kā nokļūt līdz kādai konkrētai vietai, vienmēr paturēt prātā ceļa attālumu, kā arī to, vai jūsu ieteiktais maršruts būs pa spēkam cilvēkam ratos (varbūt šajā ceļā nebūs uzbrauktuves, kā arī būs citi šķēršļi, kas varētu traucēt nokļūt līdz galamērķim).
- ◆ neaizliegt bērnam uzdot jautājumus par cilvēku ar invaliditāti un palīgierīcēm, ko viņš izmanto. Atvērta saskarsme palīdzēs pārvarēt nesapratni un mainīt attieksmi pret cilvēkiem ar invaliditāti.
- ◆ ja cilvēks no ratiem pārvietojas uz gultu, tualeti, citu krēslu, atstāt ratus sasniedzamā attālumā. Ja tomēr uzskatāt, ka labāk būtu tos pārvietot uz citu vietu, iepriekš apjautāties par to un brīdināt par izmaiņām.
- ◆ ir ļoti normāli izmantot tādus teicienus kā: „Ejam! Aiziet! Paskrienam!” saskarsmē ar cilvēku, kas pārvietojas ar ratiem, jo tas tikai pauž jūsu vēlmi doties ceļā, nevis jūsu neizpratni, ka fiziski viņš to nevar izdarīt.
- ◆ cilvēki, kas izmanto ratus, ne vienmēr nespēj staigāt — daži ar kāda palīdzību var veikt īsas distances. Rati ir domāti kā palīglīdzeklis, kas palīdz ietaupīt enerģiju un vienlaicīgi būt brīvam savās kustībās.
- ◆ nedomāt, ka cilvēki, kas pārvietojas ar ratu palīdzību, ir „slimi”. Rati ir kā adaptācijas veids, kas palīdz kompensēt mobilitātes zudumus.
- ◆ pārvērtēt savus uzskatus! Lietot ratus vēl nav traģēdija. Ja rati ir piemēroti un cilvēkam tajos ir ērti, tad tie dod brīvības izjūtu, kas ļauj būt neatkarīgam un iesaistīties visās aktivitātēs” (2).

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Komunikācija ar uztverē ierobežotiem cilvēkiem

Viens no retajiem materiāliem, kur pieminēti saskarsmes aspekti ar šiem cilvēkiem, ir jau minētā projekta ietvaros ir sagatavotais materiāls „Cilvēku ar invaliditāti nodarbinātība” (13).

Labākai komunikācijai ar cilvēkiem, kam ir viegli un vidēji smagi garīgās attīstības traucējumi, tiek rekomendēts ievērot šādus ieteikumus:

- ◆ nebaidīties pieļaut kļūdu, satiekoties ar cilvēku, kam ir garīgās attīstības traucējumi, un, runājot ar viņu, atcerēties, ka viņš ir personība un sagaida cieņu;
- ◆ ja jūs nezināt, kā izturēties vai kā runāt, atļaut cilvēkam ar traucējumu atvieglot jums šo brīdi;
- ◆ runāt lēnām, dot cilvēkam ar garīgās attīstības traucējumu laiku atbildēt, būt pacietīgiem, elastīgiem un pretimnākošiem;
- ◆ pajautāt, kā jūs vislabāk varat palīdzēt un sekot ieteikumiem;
- ◆ apieties ar pieaugušajiem kā ar pieaugušajiem;
- ◆ ja cilvēku ar garīgās attīstības vai citiem traucējumiem pavada cita persona, vērsties pie indivīda tieši un nerunāt, izmantojot citas personas palīdzību;
- ◆ lietot valodu, kas vairāk ir tieša, konkrēta, nekā abstrakta, būt tiešam (reizēm cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem neizprot joku nozīmi, sarkasmu, dažus valodas izteicienus un var jūs pārprast);
- ◆ dažiem cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem var būt īstermiņa atmiņas trūkums, tādēļ viņiem nepieciešams informāciju atkārtot;
- ◆ reizēm viņiem vajag atkārtot norādījumus, pierakstīt, lai atcerētos norādījumus vai uzdevumu secību; viņi var gūt labumu no uzdevuma paraugdemonstrējuma;
- ◆ reizēm cilvēki var būt dezorientēti vai apmulsuši, ja ir pārāk daudz informācijas, jauni kontakti vai trokšņaina vide, tādēļ paskaidrot visu skaidri un precīzi, samazināt troksni, ja tas ir iespējams;
- ◆ dot laiku informācijas apstrādei, lai viņš to pilnībā izprastu;
- ◆ ja jūs nesaprotat, ko saka cilvēks ar garīgās attīstības traucējumiem, palūgt viņam teikto atkārtot, neizlikties, ka saprotat.

Ir daži traucējumi, kas nav iekļauti oficiālu invaliditātes cēloņu sarakstā. Tie ir runas traucējumi, disleksija, stostīšanās, mācīšanās traucējumi un citi.

Ja personai ir runas traucējumi, tiek ieteikts rīkoties šādi (13):

- ◆ runāt ar cilvēku, kam ir runas traucējumi, tā, kā jūs runātu ar jebkuru citu;
- ◆ būt draudzīgam, uzsākt sarunu;
- ◆ būt pacietīgam, personai var būt nepieciešams zināms laiks atbildei;
- ◆ sniegt personai jūsu nedalītu uzmanību;
- ◆ lūgt personai palīdzību, sarunājoties ar viņu;
- ◆ runāt parastā tonī un balsī;
- ◆ pateikt personai, ja jūs nesaprotat, ko viņš mēģina teikt. Palūgt personai atkārtot ziņojumu, izrunāt to skaidri, pateikt citiem vārdiem vai uzrakstīt to;
- ◆ lai iegūtu informāciju ātrāk, jautāt īsus jautājumus, kas prasa īsas atbildes vai galvas mājienus. Tomēr mēģināt neaizvainot cilvēku ar pārmērīgu vienkāršošanu.

Vērtīgākais bukletā „Mēs esam blakus”, materiālā „Cilvēku ar invaliditāti nodarbinātība” un Latvijas Invalīdu un viņu draugu apvienības „Apeirons” izveidotajā saskarsmes ētikā komunikācijai ar cilvēkiem ar ierobežotām kustībām ir tas, ka ieteikumi izteikti no cilvēku ar īpašajām vajadzībām viedokļa. Šie ieteikumi ir izmantojami jebkurā saskarsmes situācijā, kad nākas kontaktēties ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām — uz ielas, transportā, arī bibliotēkā.

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Iepazīstoties ar daudzo ieteikumu saturu, jāsecina, ka tajos ir atrodamas it kā pašas par sevi saprotamas atziņas. Taču, ņemot vērā neredzīga un vājredzīga, nedzirdīga un vājdzirdīga, kustībās un uztverē ierobežota cilvēka uztveres īpatnības, kļūst skaidrs, kāpēc, piemēram, acu kontaktam vai apgaismotai sejai ir tik liela nozīme saskarsmē.

Svarīga ir arī atziņa, ka neskatoties uz to, ka reizēm invalīdus pavada cita persona, tomēr saskarsmē vispirms ir jāvēršas tieši pie konkrētā cilvēka, nevis pie viņa pavadoņa. Tas, ka invalīdu kāds pavada, nebūt nenozīmē, ka viņš nav spējīgs kontaktēties ar citiem cilvēkiem.

Secinājums par komunikāciju ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, kas izriet no daudzajiem ieteikumiem, ir tas, ka **galvenais ir cilvēka personība, nevis invaliditāte**. Lai saskarsme izdotos un tā būtu patikama, cilvēks jāpieņem tāds, kāds viņš ir, nemēģinot viņu pārveidot, bet gan ņemot vērā viņa personības īpašības.

Secinājumi

Lai izprastu termina „netipisks lietotājs” būtību, tika noskaidrota minētā termina veidojošo atsevišķo terminu „lietotājs” un „netipisks” būtība. Saskaņā ar terminu skaidrojumu netipisks bibliotēkas lietotājs ir tāds lietotājs, kura rīcība, izturēšanās ir atšķirīga no pieņemtās uzvedības bibliotēkā.

Arī termins „saskarsme” dažādos uzziņu avotos tiek interpretēts dažādi — kā subjektu mijiedarbība, cilvēku un to grupu mijiedarbība, savstarpējo attiecību realizācija uzvedībā, kontaktēšanās process, komunikācija.

Saskarsme starp cilvēkiem norisinās dažādās dzīves situācijās — mājās, darbā, sadzīvē, arī bibliotēkā. Saskarsme bibliotēkā ir specifiska cilvēku mijiedarbības forma, kura tiek realizēta lietotāju apkalpošanas procesā. Attīstot kvalitatīvu saskarsmi starp bibliotekāru un lietotāju, bibliotēkām paveras iespēja izveidot pievilcīgu tēlu to lietotājiem.

Lai veidotu kvalitatīvu saskarsmi starp bibliotekāru un lietotāju, vispirms saskarsmes partneriem ir vienam otrs jāpazīst. Saskarsmi lielā mērā ietekmē saskarsmes partneru īpatnības — gan tipiskās (tās piemīt visiem lietotājiem), gan netipiskās (tās piemīt tikai atsevišķām lietotāju grupām). Rakstā apkopotas komunikācijas īpatnības saskarsmei ar partneru tipiēm pēc uzvedības pazīmes, ar partneriem pēc „abstrakto partneru tipu” klasifikācijas un ar cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Apkopotās komunikācijas īpatnības uzskatāmas par labas prakses principiem, kuri būtu jāievēro jebkurā saskarsmes situācijā, tostarp arī bibliotēkā. Zinot šos principus, būs vieglāk un kvalitatīvāk veidot saskarsmi ar jebkuru bibliotēkas apmeklētāju, labāk izprast lietotāju rīcību un dažādas negaidītas uzvedības izpausmes.

Rakstā aplūkoti teorētiskie jautājumi var kalpot par bāzi tālākiem empīriskiem pētījumiem, lai noskaidrotu, kā aplūkoti labas prakses principi tiek ievēroti bibliotēkās, apkalpojot lietotājus.

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

Izmantotie informācijas avoti

1. *Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm* [tiešsaiste]. [Rīga] : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2005-. [skatīts 21.01.2010]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/akadterm/index.php>.
2. *Ētika* [tiešsaiste]. [Rīga] : Invalīdu un viņu draugu apvienība „Apeirons”, 2004. [skatīts 25.01.2010.]. Pieejams: <http://www.apeirons.lv/index.php?p=11>.
3. *Latviešu literārās valodas vārdnīca* : 8 sēj. 7.sēj. 1.d. Rīga : Zinātne, 1989, 600 lpp. ISBN 5-7966-0279-9.
4. *Latviešu literārās valodas vārdnīca* : 8 sēj. 7.sēj. 2.d. Rīga : Zinātne, 1991, 653 lpp. ISBN 5-7966-0659-X.
5. *Latviešu literārās valodas vārdnīca* : 8 sēj. 8.sēj. Rīga : Zinātne, 1996, 704 lpp. ISBN 5-7966-0296-9.
6. Latvijas Bibliotēku likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.167/169, 1998, 9.jūn., 2.-3.lpp. ISSN 1407-0391.
7. *Latvijas Neredzīgo biedrība* [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Neredzīgo biedrība, 2000- . [skatīts 21.01.2010]. Pieejams: <http://www.lnbc.lv>.
8. *Mēs esam blakus* [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Neredzīgo biedrība. Pēdējās izmaiņas veiktas 29-09-2008. [skatīts 25.01.2010.]. Pieejams: <http://www.lnbc.lv/buklets.htm>.
9. **Omārova, Silva.** *Cilvēks runā ar cilvēku* : saskarsmes psiholoģija. Rīga : Kamene, [b.g.]. 130 lpp. ISBN 9984-9056-0-8.
10. **Plīningers Jirgens.** Lasītāju tipoloģija: reālsatīra. No vācu val. tulk. Jana Dreimane. *Bibliotēku Pasaule*, Nr.38, 2007, 77.-78.lpp. ISSN 1407-6799.
11. *Psiholoģijas vārdnīca*. Rīga : Mācību grāmata, 1999. 157 lpp. ISBN 9984-18-242-8.
12. *Pusaudžu pašidentifikācijas psiholoģiskais aspekts (1.daļa)* [tiešsaiste]. [Rīga] : Reiki-Reiki, 2004- . [skatīts 21.01.2010]. Pieejams: http://www.reikinet.lv/home/menu_90/topic_104/story_423/page_1.
13. *Rokasgrāmata darba devējiem par cilvēku ar invaliditāti un hroniskām slimībām nodarbinātību* [tiešsaiste]. [Rīga] : Informācijas sistēmu menedžmenta augstskola, 2005. ISBN 9984-18-328-9. [skatīts 25.01.2010.]. Pieejams: <http://ande.isma.lv/Annex/hb%20latv.pdf>.
14. *Saskarsme* : mācību līdzeklis. Rīga : Jumava, 2002. 296 lpp. ISBN 9984-05-235-4.
15. *Svešvārdu vārdnīca* : vairāk nekā 15 000 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku vārdkopu. Labots un papild. 2. izd. Rīga : Jumava, [b.g.]. 912 lpp. ISBN 9984-05-266-4.
16. *Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca* [tiešsaiste]. [Rīga] : Tilde, 2009. [skatīts 21.01.2010.]. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=saskarsme&id=2060684&g=1>.
17. *Valsts atbalsts invalīdiem un personām ar funkcionāliem traucējumiem labklājības nozarē* [tiešsaiste]. [Rīga] : Latvijas Republikas Labklājības ministrija, [2009]. [skatīts 21.01.2010]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/cilvekiem_ar_invaliditati/lm_prezentacija-invalidu-padome_18022009.ppt#264,1,Valsts_atbalsts_invalīdiem_un_personām_ar_funkcionāliem_traucējumiem_labklājības_nozarē.
18. *Vides pieejamības termini* [tiešsaiste] : Latvijas valsts standarts. [Rīga] : LVS, 2005. 5 lpp. [skatīts 01.02.2010.]. Pieejams: http://www.apeirons.lv/down/LVS_termini.doc.
19. **Punch, Keith F.** *Introduction to Social Research : quantitative and qualitative*. London : SAGE Publications, 2000. 319 p. ISBN 0-7619-5813-4.

V. Gerkena
SASKARSMES VEIDOŠANA AR NETIPISKIEM
BIBLIOTĒKAS LIETOTĀJIEM

20. **Stevenson, Janet.** *Dictionary of Library and Information Management.* [B.v.] : Peter Collin Publishing, 1997. 173 p. ISBN 0-948549-68-8.
21. Библиотечно-библиографическое обслуживание. **В кн.:** *Справочник библиотекаря.* Санкт-Петербург : Профессия, 2000, с.135-184. ISBN 5-86457-187-3.
22. **Езова, С. А.** Библиотека — центр человеческого общения. *Библиотековедение*, N 5 2005, с.122-125. ISSN 0869-608X.
23. **Мелентьева, Ю. П.** *Библиотечное обслуживание* : учебник. Москва : Фаир, 2006. 256 с. Специальный издательский проект для библиотек. ISBN 5-8183-1208-9.
24. **Мицич, П.** Как проводить деловые беседы [tiešsaiste]. Сокр. пер. с серб.-хорв. Москва : Экономика, 1987. 208 с. [skatīts 29.01.2010.]. Pieejams: <http://subscribe.ru/archive/culture.people.dialog2011/200806/24104151.html>.
25. *Психологический словарь* [tiešsaiste]. [skatīts 01.02.2010.]. Pieejams: <http://psi.webzone.ru/st/067800.htm>.
26. *Социальная психология.* Глава 3: Психология межличностного взаимодействия [tiešsaiste]. [skatīts 29.01.2010.]. Pieejams: <http://yurpsy.by.ru/biblio/socpsy/06.htm>.

BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

PARADIGM OF LIBRARIAN'S ETHIC

Baiba Sporāne

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: baiba.sporane@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Raksts ir mēģinājums pamatot nepieciešamību izprast un lietot vērtību teorijas (aksioloģijas) atziņas bibliotekārajā telpā un bibliotēku darba procesos saistībā ar ētiku un profesionālo ētiku.

Metodoloģija/pieeja — Autores pamatnostādne: vērtību teorija (mācība par vērtībām) ir bibliotekāra profesionālās ētikas teorijas un prakses pamats. Publikācijā apkopots ieskats Ž. P. Sartra, F. V. Ničes, M. Šēlera, F. Šleiermahera, Ē. Fromma analizētajās vērtību un ētikas teorijās, kā arī pašas autores vairāku gadu garumā veiktajos pētījumos par bibliotekāra profesionālo ētiku; analizētas izmaiņas bibliotekārajā praksē, kas saistītas ar pārmaiņām bibliotēkas misijā — no kolekcijorientācijas uz lietotājoorientāciju; bibliotekārās ētikas misijas saistība ar tirgvedības principiem, kas dominē mūsdienu bibliotekārajā telpā.

Rezultāti — Mūsdienu bibliotēku kultūra, informācijas avotu (grāmatu, periodikas, elektronisko resursu utt.) funkcijas un ētika ir bibliotēkas misijas nozīmīguma pamatjēga un būtisks skatupunkts bibliotekārās telpas izpratnē. Ētika aplūkota no lietišķās filozofijas skatupunkta, izvirzot centrā domu par sociālo labumu. Pētījums par ētikas pamatbūtību saistīts ar ētikas lauka pētījumu un bibliotēku kultūru un tās skaidrojumu (izcelšanos, eksistenci, attīstību, funkcijām). Aksioloģija jeb vērtību teorija (mācība par vērtībām) ir bibliotekāra ētikas jaunās paradigmas pamats. Bibliotekāra profesionālā ētika ir mūsdienīgas bibliotēkas pastāvēšanas pamats modernā sabiedrībā. Ir pienācis laiks, kad sākas bibliotēkas jaunā misija — strādāt ar grāmatu nevis kā ar materiālu objektu, bet kā ar dzīves un atmiņas funkciju.

Praktiskā nozīme — Izpratne par bibliotēkas misiju kā sabiedrības vērtību sistēmas bāzi un bibliotekāra ētiku kā nozīmīgu šīs bāzes daļu nodrošina zināšanu sabiedrības attīstības iespējamību.

Novitāte — Raksts iepazīstina ar bibliotekāra ētikas sfēras teorētiskās un praktiskās veidošanas ceļu.

Atslēgvārdi: Aksioloģija, Bibliotekāra ētika, Bibliotēkas kultūra

Raksta veids: Viedoklis

Norādes: 15 norādes

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Abstract:

Purpose — The purpose of this article is to demonstrate the necessity of studying, understanding and using the theory of value (axiology) in the library environment and everyday communication process, as well as to conduct this approach in a professionally ethical manner.

Design/methodology/approach — The article first discusses the statement on the theory of value as the basis of a librarian's professional ethics theory and practice. The author deals with the theories of value and ethics, as analysed by J. P. Sartre, F. W. Nietzsche, M. Scheler, F. Schleiermacher, E. Fromm and the author's own research in librarian's professional ethics for several years. The article presents materials from library practice connected with changes in the mission of the library (from collection-oriented to user-oriented), and with the predominance of marketing principles in the library environment and in management.

Findings — The contemporary library culture, the functions of information resources (books, periodicals, digital resources, etc.), and ethics as the basic meaning of the library's mission are important for understanding the library environment and the existence of the library *per se*. Ethics is treated as practical philosophy with the central idea of social benefit. The research is connected with the library culture and the origin, existence, development, and functions of library ethics. Axiology or the theory of value is the basis of a new paradigm of library ethics. The librarian now operates as the basic element in the library/information system, therefore the librarian's professional ethics should be the basis of the existence of the contemporary library in modern society. At present, the time has come to perform a new library mission — to work with books not as material objects, but as something that has life and memory functions.

Practical implications — The comprehension of a library's mission as the basis of a system of values and the librarian's ethics as an important part of this system will guarantee development of a knowledge society.

Originality/value — The article introduces the way of creating librarians ethics both in theory and praxis.

Keywords: Axiology, Librarian's ethics, Library culture

Article Type: Viewpoint

References: 15 references

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Katrs cilvēks, arī lasītājs (lietotājs, klients) un bibliotekārs vēlas zināt, kā orientēties šodienā un ko viņam gatavo nākotne. Orientēšanās sabiedrības norisēs ir indivīda zināšanu, prasmju, izjūtu, vēlmju izmaiņu specifiska pieredze. Sabiedrības norisēs reizēm grūti orientēties pat tiem, kam nav sveša konceptuāla sociālo procesu apjēgsme. Laiks ir relatīvs, domāšana subjektīva — vai iespējams rast objektīvu pasaules ainu un adekvātu pozīciju? Autore uzdrošinās apgalvot — jā, ar zināšanu un zināšanām, ko piedāvā cilvēces informacionālā atmiņa, kas eksistē bibliotēku sistēmās jeb bibliotekārajā telpā. Tādēļ izpētei pakļaujama ne tikai bibliotēka kā sociāla un kultūras parādība, bet galvenokārt bibliotekārs un viņa profesionālās ētikas bāze.

Bibliotekārās apkalpošanas profesionālās ētikas pamatā ir informācijas pieejamības nodrošināšana atbilstoši ikviena lietotāja vajadzībām. Tas nozīmē, ka jāvērtē gan iespiesto dokumentu un virtuālās informācijas kvalitāte un atbilstība, kuru mēs piedāvājam lietotājiem, gan lietotāji un viņu intereses, vajadzības, kā arī paši bibliotekāri, kas nodrošina informācijas pieejamību.

Filozofisko mācību, kurā tiek reflektētas vērtības, sauc par aksioloģiju (6, 573. lpp.).

Cilvēku dzīvi nosaka noteiktas orientācijas — viņš parasti dod priekšroku patīkamajam, grib sasniegt baudu, iegūt zināšanas, labklājību, tāpēc cenšas izvairīties no visa nepatīkamā, traucējošā. Tas, uz ko cilvēks tiecas un kam izvēles situācijā dod priekšroku, viņam ir vērtība.

Aksioloģijas pamatjautājumi ir:

- ◆ kā kaut kas top par vērtību;
- ◆ kas ir vērtība;
- ◆ vai intereses un normas nosaka vērtības vai otrādi — tās ir neatkarīgas un pašas nosaka intereses, normas, ievirzes;
- ◆ vai vērtības ir atkarīgas no vērtējuma un vērtētāja;
- ◆ vai vērtības ir mūžīgas vai laicīgas;
- ◆ vai pastāv vērtību hierarhija un kas to nosaka.

Uz šiem jautājumiem nav viennozīmīgu atbilžu, jo pastāv atšķirīgi uzskati par vērtību iedabu.

◆ **Ž. P. Sartrs** (*Jean-Paul Sartre, 1905–1980*) vērtību definē kā jēgu, kuru mēs izvēlamies. Vērtību izvēle ir saistīta ar cilvēka aktīvo pozīciju — vērtības piespiež izvēlēties, kam dot priekšroku. Turpretī *jēga* apziņā *rodas pati*, izvēle nav tik svarīga (12).

◆ **F. Nīče** (*Friedrich Wilhelm Nietzsche, 1844–1900*) aizsāk *subjektīvisma virzienu* aksioloģijā. F. Nīčes filozofijas lozungs — visu vērtību pārvērtēšana. Viena no pamatatziņām — vērtības ir relatīvas (mainīgas, pakļautas laika plūdumam), jo tās rada pats cilvēks. Viņš atzīst, ka vērtība rodas vērtējumā. Vērtības ir pilnīgi atkarīgas no vērtētāja. Tās ir laiciskas, mainīgas, atkarīgas no situācijas (8).

◆ **Pragmatīki** par vērtību uzskata to, kas rodas situācijā, kuru rada cilvēku darbības kādas vajadzības vai intereses dēļ. Vērtības nevar eksistēt patstāvīgi kā lietu vai priekšmetu īpašība, tās nav iespējamās neatkarīgi no cilvēku darbības (6).

◆ Neokantisms aizsāk *transcendentālisma virzienu* (no — *būt transcendentālam, pacelties pāri*) vērtību terorijā. Neokantieši uzskata, ka filozofija var pastāvēt tikai kā mācība par vispārnozīmīgām vērtībām. Filozofijai jāpēta vispārnozīmīgais. Uzskata, ka vērtības nesaistās ar vērtējumu, bet atzīst tās par īpašu sfēru. Tātad vērtības ir patstāvīgas un nav atkarīgas no vērtētāja gaumes (6).

Vērtības nevis vienkārši fiksē vai apraksta notiekošo, bet izsaka attieksmi pret to. Vērtību attieksme parādās vērtējumā: vērtīgs vai nevērtīgs. Jēga izpaužas raksturojumos: jēgpilns vai bez jēgas.

Filozofijā pastāv arī dažādi viedokļi par to, kur rodas vērtības, piemēram:

Makss Šēlers (*Scheler Max, 1874–1928*) mācību par vērtībām attīsta fenomenoloģijas kontekstā, radot virzienu — *fenomenoloģisko aksioloģiju*. M. Šēlera vērtību mācības pamatā ir doma, ka vērtības cilvēkam ir dotas aprioros *jūtu aktos* un ideāli. Pēc viņa domām: vērtības nosaka normas, nevis normas — vērtības. *Vērtība ir fenomēns (acīmredzamība), kas atklājas emocionālās intuīcijas aktā*, proti, mēs kaut kam dodam priekšroku un kaut ko noraidām, tādā veidā apliecinot vai noraidot vērtības (15).

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Vērtības atrodas *hierarhiskā kārtībā*. Katrai vērtības pakāpei atbilst kāds noteikts jūtu akts, kāds personas tips un kāda kopības forma. Augstākajām vērtībām tiek dota priekšroka. Vērtības izpaužas lietās, bet savā vērtības kvalitātē ir no tām neatkarīgas.

Vērtību nevajag saprast kā vispārīgu jēdzienu. Tā pastāv emocionālā vērojumā, cilvēks to pārdzīvo, nevis abstrakti izsecina. Lai arī cilvēks pārdzīvo vērtības, tās savā būtībā nav atkarīgas no vērtējuma. M. Šēlers attīsta domu par to, ka vērtības var būt pozitīvas un negatīvas. Arī ļaunums ir vērtība, tikai ar mīnusa zīmi. Viņš saista vērtības ar esamību — pamatatziņas par vērtību esamību un neesamību:

- ◆ pozitīvas vērtības pastāvēšana pati ir pozitīva vērtība,
- ◆ negatīvas vērtības pastāvēšana pati ir negatīva vērtība,
- ◆ pozitīvas vērtības neesamība pati ir negatīva vērtība,
- ◆ negatīvas vērtības neesamība pati ir pozitīva vērtība.

Vērtības ir mūžīgas, nemainīgas, taču to pārdzīvojums mainās. Laika gaitā mainās jūtu struktūra un vispārējās vērtību orientācijas: vienām vērtībām tiek dota priekšroka, citu nozīme samazinās. Vērtības sastājas hierarhiskā rindā tad, kad kādai no tām tiek dota priekšroka, bet kāda cita netiek atzīta. Vērtību skala top priekšrokas došanas procesā.

Kādi rādītāji nosaka vērtības piederību augstākam vai zemākam rangam? Mēdz runāt par vērtības dziļumu un plašumu:

- ◆ vērtības var būt vairāk vai mazāk pazīstamas;
- ◆ vērtības ir jo augstāka ranga, jo tās ir ilgstošākas, nedalāmas un nav pamatotas ar citām vērtībām;
- ◆ jo dziļāks un lielāks apmierinājums no vērtības, jo tā ir nozīmīgāka;
- ◆ augstas vērtības nevar sadalīt, bet zemāka līmeņa — var. Augstākās vērtības (mīlestība, svētums, godbijība) — cilvēkus apvieno, zemākās vērtības (nauda, lietas) — cilvēkus šķir un pretstata cits citam. Augstākās vērtības pamatojas pašas sevī.

Tehniskās civilizācijas uzplaukuma rezultātā ir izjauktas attiecības starp patīkamām, derīgām un vitālām (dzīves pamatvērtībām) — derīgās vērtības ir nostādītas augstāk par vitālajām vērtībām. Pēc M. Šēlera domām, vērtību hierarhijas pamatā jāatrodas vitālajām (dzīves) vērtībām, bet pašā augšā — svētuma vērtībām (13).

Frīdrihs Šleiermahers (*Friedrich Schleiermacher*, 1768–1834) vērtību izpratni **saista ar ētiku**. Ētikā izdala 3 novirzienus:

- 1) *tikumu mācība* — vērtē tikumību kā spēku, kas mīt atsevišķajā cilvēkā un balsta viņa rīcību;
- 2) *pienākumu mācība* — ikvienam indivīdam jāpaveic iespējama maksimums, veicot kopības tikumisko kopuzdevumu;
- 3) *vērtību mācība* — uzrāda tās vērtības, kuras rodas no:
 - ◆ *uzdevuma* būt par līdzekli individuāliem un universāliem (kopības) mērķiem;
 - ◆ *prāta* rīcības veida attiecībā pret dabu: prāts formē dabu (organizē) un noformēto dabu padara par tās zīmi (simbolizē), kurā tā kļūst izzināma.

Rīcības jomu savienošana ved pie četrām tikumiskajām institūcijām: valsts, brīva biedrošanās, zinātne un baznīca (13).

Pedagoģijas zinātņu speciāliste Rasma Garleja uzsver, ka, ieejot 21. gadsimtā, vērojamas izmaiņas sabiedrības attieksmē pret vērtībām un vērtību hierarhiju — izzūd atšķirība vērtības un vajadzības kategoriju lietošanā (3).

Plašāk dominē uzskats, ka vērtības ir apkārtējās pasaules objektu specifisks sociāls raksturojums, apziņāta nozīmība sabiedrībai un subjektam, kas izpaužas attieksmē; tās var būt iekšējs vai ārējs stāvoklis.

- ◆ *Iekšējās* vērtības raksturo personības psihisko stāvokli (harmonija, disharmonija, pretrunas). Iekšējās vērtības visbiežāk ir zemapziņā. Apziņas līmenī tās ir attieksme pret sociālo īstenību (labs, ļauns, skaists, neglīts, taisnīgs, godīgs).
- ◆ *Ārējās* vērtības parādās esamības sfērā kā sociālas attiecības.

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Apziņas līmenī vērtības ir saistītas ar interesi. **Interese** ir sociāli ekonomiska un vienlaikus individuāli psiholoģiska parādība, sociāls stāvoklis, kas reflektējas apziņā un pāriet darbībā (vēlmes, tieksmes, motivācija). Motīvu objekti un priekšmeti veido subjekta intereses saturu un atspoguļojas apziņā. *Tāpat intereses ir subjekta iekšējās būtības izpausmes un objektīvās pasaules vispārcilvēcisko vērtību sistēmas atspoguļojuma vienība subjekta apziņā.*

Ārēji subjekta intereses izpaužas motīvos, nostādnēs, vajadzībās:

- ◆ **nostādne** ir gatavība noteiktai aktivitātei;
- ◆ **motīvs** raksturo cilvēka subjektīvo attieksmi pret savu rīcību;
- ◆ **vajadzība** izpaužas kā nostādnes un motīvu integrējošs rādītājs.

Jēdzienus *vērtība* un *vajadzība* sabiedrībā bieži lieto kā sinonīmus.

Vajadzību hierarhijā izdala :

- ◆ **pašaktualizācijas vajadzība** — realizēt savus mērķus, spējas, realizēt sevi kā personību, atrast dzīvei jēgu u.tml.;
- ◆ **estētiskās vajadzības** — harmonija, kārtība, skaistums u.tml.;
- ◆ **izziņas vajadzība** — zināt, mācēt, saprast, izmēģināt u.tml.;
- ◆ **atzišanas (cienas) vajadzība** — gūt panākumus, atzinību, privilēģiju, prestižu, brīvību u.tml.;
- ◆ **mīlestības un piederības vajadzība** — izjust piederību grupai, būt pieņemtam, mīlētam, būt starp cilvēkiem u.tml.;
- ◆ **drošības vajadzība** — būt drošam, pasargātam no neveiksmēm, bailēm, agresivitātes u.tml.;
- ◆ **fizioloģiskās vajadzības** — slāpes, izsalkums, atpūta u.tml.;
- ◆ **bioloģiskās vajadzības** — nodrošina indivīda dzīves un dzimtas turpinājumu;
- ◆ **sociālās garīgās vajadzības** — vispārcilvēcisko vērtību apzināšanās vajadzība, kultūras, mākslas, literatūras vērtību apgūšanas vajadzība, vajadzība teorētiski un praktiski izziņāt;
- ◆ **ideālās vajadzības** — cilvēka vajadzība noskaidrot savu būtību pasaulē, savu dzīves jēgu, pašīstenošanās vajadzība, savas personības pašrealizēšanās vajadzība.

Ērihs Fromms (*Erich Fromm*, 1900–1980) vajadzību hierarhijā akcentē sociālās vajadzības:

- ◆ cilvēka piederības vajadzība, vajadzība pēc cilvēciskiem sakariem, mīlestības vajadzība, ilgas pēc vienotības;
- ◆ vajadzība apzināties savu piederību kādai grupai ar noteiktu *vērtību* orientāciju sistēmu;
- ◆ pašapziņas vajadzība, neatkarības vajadzība;
- ◆ pašapliecināšanās vajadzība (2).

Tas, kādām vērtībām cilvēks dod priekšroku, nosaka dzīves kopējo ievirzi. Tāpēc aksioloģijai kā ētikas pamatbāzei ir ievērojama nozīme.

Arī bibliotēku praksē kopš 20. gadsimta 80. gadu beigām līdz ar tirgvedības teorijas izmantošanu bibliotēku darbā tiek lietoti jēdzieni *vajadzība* un *ētika*. Plašā nozīmē ar jēdzienu *tirgvedība (marketing)* saprot tirgus izpēti un savu iespēju reklāmu. Tirgvedība — bibliotēkzinātnes jaunā filozofija, kas virza apkalpošanu uz reālajām iedzīvotāju vajadzībām, lai padarītu bibliotēku viņiem tīkamu.

Galvenā koncepcijas vērtība — zināšanu integrācijas iespējas par dažādiem bibliotēkas funkcionēšanas virzieniem, balstoties uz konkrētās bibliotēkas lasītāju reālajām vajadzībām. Jēdziens *vajadzība* ir viens no galvenajiem tirgvedības koncepcijā. Tā būtība — nepieciešams izpētīt potenciālo lietotāju dzīvei svarīgas vajadzības, pieprasījumus kopumā, lai varētu izvēlēties tās, kuras bibliotēkas spēj apmierināt. Diemžēl šobrīd bibliotēkas piedāvā nevis to, kas lietotājam ir patiesi nepieciešams, bet gan to, kas ir bibliotēkas rīcībā. Tikai lasītāju apmierinātības pakāpe ar bibliotekāro apkalpošanu ir patiesais bibliotekārā darba kvalitātes un bibliotekārā pakalpojuma sociālās vērtības kritērijs.

Līdz ar bibliotēku iesaistīšanos tirgus ekonomikā tās cenšas paaugstināt savu pievilcību. Tieši ar vēlēšanos kardināli izmainīt bibliotekāro vidi izskaidrojama pastiprinātā interese par tirgvedības kā bibliotēkzinātnes jaunās filozofijas teorijas un prakses apgūšanu, kas virza apkalpošanu uz reālajām iedzīvotāju vajadzībām.

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Bibliotēku filozofija nesniedz atbildes uz praktiskiem ikdienas rutīnas jautājumiem, bet veido cilvēku attieksmi, uzskatus par bibliotēku (un tajā notiekošajiem procesiem, tātad arī bibliotekāro apkalpošanu), vērtību sistēmu. Būtiskākie jautājumi uzskatu sistēmā bibliotēku jomā ir:

- ◆ vai bibliotēka savieno lietotāju/lasītāju un grāmatu/dokumentu/tekstu visauglīgākajās attiecībās, radot sabiedrībā pievienoto vērtību — zināšanu izmantošanas rezultātu?
- ◆ vai bibliotēka kalpo kā saskarsmes krustpunkts?
- ◆ vai bibliotēka veic informācijas izguvi un veido vērtību sistēmu?
- ◆ vai bibliotēka ir vieta, kur interesanti pavadīt brīvo laiku — gan lasot, gan izmantojot tehnoloģijas, gan piedaloties dažādos pasākumos?
- ◆ vai bibliotēka glabā cilvēces kultūras mantojumu?

Saistot lasītāju apkalpošanu ar bibliotēku filozofiju, būtiskākais ir pirmais no pieminētajiem jautājumiem — vai bibliotēka savieno lietotāju/lasītāju un grāmatu/dokumentu/tekstu visauglīgākajās attiecībās, radot sabiedrībā pievienoto vērtību — zināšanu izmantošanas rezultātu? Tātad — vai no filozofiskā viedokļa bibliotēka, grāmata, lasītājs un bibliotekārs ir vērtība?

Par bibliotēkas filozofiju var runāt tad, ja bibliotēku saprot kā sociālu institūciju, kas ir nepieciešama sabiedrības attīstībai un kurai tajā ir noteikta loma. Galvenais jautājums — kas ir bibliotēka pasaulē, kāda ir tās vieta un nozīme citu sociālo institūciju vidū un sociālajos un informācijas tīklos. Kvalitātes nozīmē funkciju saprot kā bibliotēkas sabiedrisko nozīmīgumu. Tā ir sociālās informācijas (t.i., cilvēku radītas) saglabāšana un nodošana nākamajām paaudzēm. Tādējādi bibliotēkas loma ir — būt par cilvēces informācijas atmiņu, piedalīties sabiedrības attīstībā.

Vēsturiskās attīstības gaitā mainās priekšstati par bibliotēkas funkcijām. Sākotnēji dominējošā bija informācijas vākšanas un glabāšanas funkcija. Šobrīd galvenā nozīme tiek piešķirta informācijas pieejamības funkcijai — tātad apkalpošanai, kas realizējas dažādu bibliotekāro, informācijas un bibliotēku pakalpojumu formā. Līdz ar to mainās bibliotēkas orientācija no krājumu veidošanas uz lietotāju apkalpošanu. Veidojas jauna bibliotēku kultūra, ko pamato bibliotēku filozofija — lietotāji orientēta bibliotēku kultūra, kas nomaina veco bibliotēku kultūru — kolekcijorientēto un kurā galvenais ir ētikas principu ievērošana (14).

Lietotāji orientēta bibliotekārā vide balstās uz grāmatas un indivīda savstarpējo mijiedarbību, ievērojot ētikas pamatprincipus. Runājot par cilvēka un grāmatas attiecībām, jāatzīst, ka kultūras cilvēka dzīvībai grāmatas uzdevums ir vairot dzīves apziņu. Cilvēks satiekas ar profesionālām grāmatām (tās ir bezpersoniskas, kalpo utilitāriem mērķiem) un personīgām grāmatām (tās kalpo iekšējiem uzdevumiem).

Vispilnīgāk cilvēks sevi realizē grāmatās, ar kurām kopā dzīvo. Dzīvot kopā ar grāmatu nozīmē tai uzticēt savas domas, pārdomas. Tādējādi rodas mijiedarbība starp to pasauli, kas ir iemūžināta grāmatā un to, ko konkrēti pārdomojam sevī. Grāmata ir kaut kas dzīvs.

Grāmatas personīgās funkcijas, kuras lasīšanas procesā realizē katrs cilvēks individuāli, ir saistāmas ar sabiedrības locekļu — personību vajadzībām. Lasīšanas procesā cilvēks gūst gan baudu, gan emocionālo piesātinājumu, tomēr grāmatas nozīmīgākā vieta ir cilvēku augstāko vajadzību struktūrā, kas stimulē personības aktivitāti izziņas un pilnveides virzienā.

Grāmatas personīgās funkcijas ir apmierināt šādas augstākā līmeņa vajadzības:

- ◆ dzīves jēgas vajadzību, kas saistīta ar apzinātu dzīves pamatmērķi, ideāliem un vērtību sistēmu;
- ◆ vajadzību būt personībai, kas izpaužas cilvēka pašizteikšanās, pašaktualizācijas tieksmēs un tendencē sniegt informāciju par savu individualitāti citai personībai;
- ◆ estētiskās vajadzības, kas izpaužas personības tieksmē pēc saskares ar skaisto;
- ◆ tikumiskās vajadzības, kas saistītas ar nepieciešamību iepazīt, pieņemt un ievērot sabiedrībā pastāvošās uzvedības normas (5).

Vajadzību apmierināšana, saprašana un interpretācija ir aspekti, kas raksturo grāmatas un uztverošā subjekta (cilvēka, lasītāja) savstarpējās attiecības. Šīs attiecības var būt tik dažādas, cik atšķirīgi ir cilvēki.

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Saikni „grāmata—lasītājs” pēta dažādās zinātņu nozarēs — socioloģijā, psiholoģijā, lasīšanas teorijā, bibliotēkzinātnē. Šajā saiknē var izdalīt vairākus modeļus:

- ◆ grāmata kā rakstnieka un lasītāja starpnieks;
- ◆ grāmata kā cilvēka mīlestības, cieņas, pat dievināšanas objekts.

Līdzās jautājumiem par bibliotēkas un grāmatas nozīmi filozofiskā skatījumā būtisks ir arī jautājums par bibliotekāra lomu lasītāju apkalpošanas procesā no filozofiskā viedokļa. Bibliotēku filozofijā bibliotekārs veido savu priekšstatu, vērtību sistēmu, meklējot atbildes uz jautājumiem: Kas es esmu? Kas man jādara? Kāds labums no manis ir sabiedrībai?

Priekšstatos par bibliotekāru no filozofiskā aspekta būtisks ir jautājums par bibliotekāra misiju.

Misija — uzdevums, kas cilvēkam jāveic savā dzīvē. Misija sākas cilvēkā. Lai cilvēks varētu kaut kas būt, viņam kaut kas ir jādara. Misija ir tā, kas mudina cilvēku veikt to, bez kā viņš nevar būt.

Hosē Ortega i Gaset (José Ortega y Gasset) uzskata, ka bibliotekāram mūsdienās uzticēta misija būt par starpnieku starp mūsdienu gara svētnīcu — grāmatu un tautu. Bibliotekāra misija ir kalpot grāmatai. Bibliotekāra amats atšķiras ar to, ka bez profesionālām zināšanām bibliotekāriem jābūt kultūras apgarotiem. Tas nozīmē, ka viņi nedzīvām lietām (grāmatām) liek dzīvot, tās pazīdami un sargādami (9).

Bibliotekāru var apcerēt tikai saistībā ar grāmatu; bibliotekārs reprezentē grāmatu kā sociālu nepieciešamību. Grāmatu iemūžinājis cilvēks. Cilvēks ir vienīgā būtne, kas atceras un apzinās savu pagātni, vēsturiski domā (uzņem sevī dzīves pieredzi un pārdzīvojumus, kas norisinājušies pagātnē).

Grāmatā atklājas jēga cilvēku darbam un dziņām. Grāmata palīdz cilvēkam noteiktā dzīves posmā iegūt vietu, kas pieder mums. Cilvēks ir vienīgā būtne, kas ar grāmatas palīdzību var izvēlēties vietu, kas atbilst viņa spējām. Grāmata ir kā auglīga zeme, kurā mēs iesējam sevi, lai tad, no tās izaugot, mēs veiktu savu misiju dzīves nenoteiktajā ainavā.

Ortega i Gaset uzskata, ka katrai cilvēka dzīvei ir misija — apziņa par to, ko cilvēks ir aicināts piepildīt (9). Runājot par misiju, izšķir:

- ◆ cilvēka misiju — to, kas cilvēkam jādara, lai viņš būtu tas, kas viņš ir;
- ◆ profesionālo misiju (t.sk. bibliotekāra misiju) — tas, kas jādara bibliotekāram, lai būtu labs bibliotekārs.

Bibliotekāra misiju saista ar sociālo nepieciešamību, kam kalpo profesija. Nākotnē bibliotekāram būs jāvada lasītājs caur grāmatu klāstu. Bibliotekārs būs lasīšanas ārsts, higiēnists, filtrs starp cilvēku un grāmatām.

Tātad bibliotekāra misija ir kalpošana; bibliotekārs kalpo par starpnieku starp grāmatām, informāciju un cilvēkiem (lasītājiem), kas to izmanto. Kā notiek šī kalpošana, to lielā mērā **nosaka ētiskie principi**, kas pēc būtības ir filozofiska kategorija.

Tādējādi varam teikt, ka ar ētiku filozofijā ļoti cieši ir saistīta aksioloģija, jo abās atslēgas vārdi ir **vērtība, vērtēšana**. Filozofs A. Rubenis ētiku skaidro kā filozofisku disciplīnu, kuras centrā ir labā jēdziena noskaidrošana (11). Tā pēta:

- labā un ļaunā attiecības;
- tiecas pamatot labas rīcības principus.

Tiecoties uz ideālu, top ētisko vērtību sistēma, kurā ietilpst labvēlība, nesavtība, taisnīgums, pamatīgums, gudrs padoms, lepnums utt. Šīs vērtības aptver pozitīvas cilvēka rīcības un uzvedības iespējas, kas nodrošina saskaņu.

Klasiskās ētiskās vērtības (kategorijas jeb pamatjēdzieni), kuras tiek uzskatītas par civilizētas sabiedrības mūžīgajām vērtībām, ir:

- ◆ labā un ļaunā vērtības;
- ◆ taisnīguma un pienākuma vērtības;
- ◆ atbildības, kauna un sirdsapziņas raksturojumi;
- ◆ gods un cieņa;
- ◆ laimes un dzīves jēgas vērtības (4).

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Ētiskajām vērtībām ir raksturīgas vairākas būtiskas iezīmes:

- ◆ mūžīgās/klasiskās ētiskās vērtības parasti tiek izteiktas baušļos, principos, dzīves devīzēs, kas veido vērtību sistēmas kodolu;
- ◆ vērtības izsaka cilvēku attieksmi pret parādībām;
- ◆ ētiskās vērtības parādās personības kā subjekta attieksmē pret apkārtējo pasauli, kad aiz parādībām saskatāma nozīme, jēga, simboli, vidutāji, vairāk vai mazāk slēpts subjekts;
- ◆ ētiskām vērtībām ir neoficiāla, neformāla daba;
- ◆ mūžīgās morālās vērtības ir augstākās pilnības, jābūtības prasības, kas adresētas cilvēkam kā brīvai būtnei;
- ◆ ētiskās vērtības cieši saaugušas ar kultūru (11).

Saistot ētiku ar bibliotēku filozofiju, jāakcentē jautājums par bibliotekāra ētiku.

Visas universālās ētikas normas attiecas arī uz profesionālo sfēru. Tās iekļaujas profesionālo grupu veidotajos ētikas priekšstatos un normās.

Profesionālā ētika ir cilvēka profesionālās atbildības sfēra, kas balstās uz:

- ◆ vispārpieņemtiem morāles un tikumības principiem;
- ◆ vērtībām, kuras raksturīgas konkrētajai profesionālajai videi (4).

Profesionālā morāle ir likumu, normu un vērtību sistēma (garīgā apziņa), kas nosaka to, kāda tiek uzskatīta par tikumiski labu konkrētajā profesionālās darbības sfērā.

Profesionālā tikumība ir morālā prakse, dzīves īstenība, kura savukārt nosaka cilvēka rīcību konkrētajā profesionālajā jomā.

Profesionālā ētika — normas, kas regulē noteiktu, attiecīgajai profesijai piederošo sociālo grupu, tātad arī noteiktas sabiedrības daļas rīcību. Par profesionālo ētiku un profesionālo morāli pieņemts uzskatīt uzvedības kodeksu, kas regulē tikumiska rakstura attiecības starp cilvēkiem, kuras izriet no viņu profesionālās darbības loka.

Katrai profesijai ir sava specifiskā vide, kurā darbojas profesionāļi, un situācijas, kurās jāpieņem lēmumi. Katrai profesijai ir noteikta sabiedrības daļa, kuras labā tā strādā. Katra profesija nes specifisko morālo atbildību pret savu klientu, lietotāju vai interesentu.

Bibliotekāru profesionālajai ētikai ir sava specifika, kuru nosaka bibliotekārā darba pamatbūtība, uzdevumi un klientu grupu orientācija.

Bibliotekāra profesionālā ētika ir: *ētisku un tikumisku normu kopums, kas nosaka bibliotekāra profesionālo rīcību lietotāju apkalpošanā, attiecībās ar kolēģiem, darba devēju un sabiedrību kopumā, sniedzot pieprasītos informacionālos pakalpojumus vai pildot citus sava darba pienākumus. Tā formulē bibliotekāra izpratni par profesionālajiem pienākumiem un godu, iemāca augstu saziņas kultūru un nodrošina augstu profesionalitāti (4).*

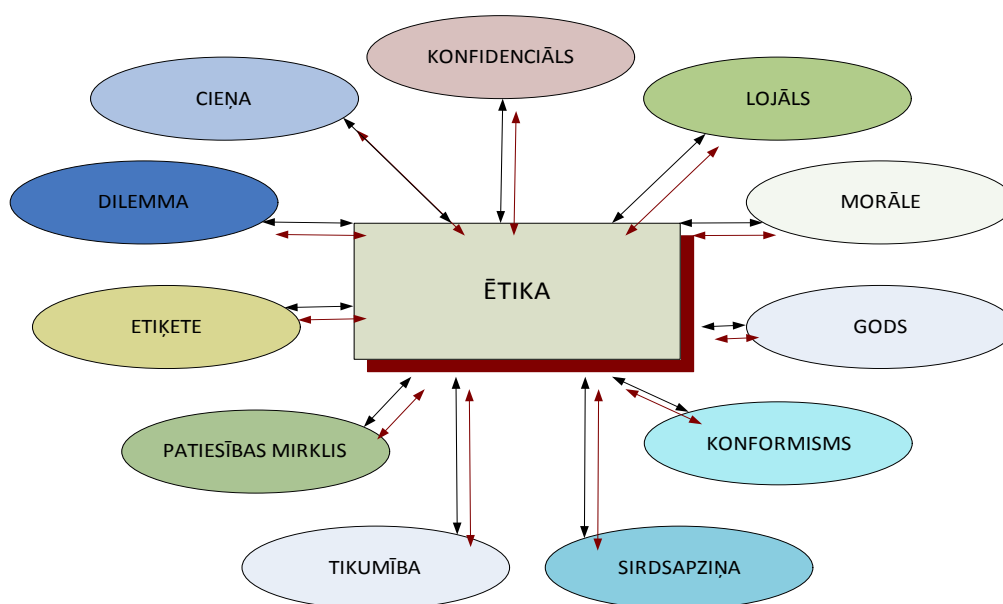
Nozīmīgākās ētiskās pamatnostādnes bibliotekāru darbā ar lasītājiem:

- ◆ pats svarīgākais labas (ētiskas) bibliotēkas darba mērķis ir dot visiem cilvēkiem vienādas iespējas apgūt to kultūras un garīgo mantojumu, ko cilvēce savā vēsturiskajā attīstības gaitā ir uzkrājusi. Bibliotekāriem būtu jānodrošina lasītājiem šī iespēja ar piemērotiem krājumiem, atbilstošu apkalpošanu un labu profesionālo pieredzi.
- ◆ domājot par bibliotekāra labu (ētisku) rīcību attiecībā pret lasītājiem un kolēģiem, vienmēr jāpatur prātā, ka visam bibliotekāra darbam jābūt orientētam uz lasītāju apkalpošanu. Lasītājs ir tas, kā labā pastāv un darbojas publiskā bibliotēka.
- ◆ bibliotekārā darba ētika prasa, lai bibliotekārs būtu neitrāls reliģiskajos, politiskajos u.c. personiska rakstura jautājumos saskarsmē ar lasītāju. Bibliotekāram jābūt spējīgam identificēt sevi ar lasītāju, t.i., iejusties viņa ādā, lai varētu apkalpot atbilstošā līmenī. Viens no neitralitātes aspektiem ir arī tas, ka visi lasītāji būtu jāapkalpo ar vienādu uzmanību un cieņu, neskatoties uz to, vai tas ir sirmgalvis vai bērns, skolnieks vai skolotājs (4).

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Ņemot vērā iepriekš teikto, jāsecina, ka filozofiskā mācība par vērtībām veido teorētisko pamatu ētiskajos uzskatos par iedzīvotāju bibliotekāro apkalpošanu.

Ētikas normas iezīmē vadlīnijas bibliotekāra darbā, profesionālajās izpausmēs un rosina domāt par jautājumiem: Kas es esmu? Ko es varu zināt? Kas man jādara? Šo jautājumu noskaidrošana ļauj bibliotekāram šķirt ētikas jēdzienus *labs* un *ļauns*, *atļauts* un *aizliegts*, kā arī izprast ētikas **pamatjēdzienus** (1. att.):

1. att. Ētikas pamatjēdzieni.

Ētikas būtības, nozīmes un lietojuma izpētes laukus, tāpat kā bibliotēkas eksistences laukus publiskajā telpā, var sadalīt četrās nosacījumu grupās:

- ◆ izcelsmes nosacījumi;
- ◆ eksistences nosacījumi;
- ◆ attīstības nosacījumi;
- ◆ funkcionēšanas nosacījumi.

Izcelsmes nosacījumi

Bibliotēka, līdzīgi valodai un rakstītprasmei, radās cilvēces vēstures pirmsākumos:

- ◆ zīmējumi uz alu sienām kā savdabīgi enciklopēdiju krājumi zināšanu nodošanai ciltsbrāļiem;
- ◆ Romas impērija, kurā pat pilsētībūvniecības normatīvajos nosacījumos līdzās valdības ēkām, veikaljiem, pirtīm un izklaides namiem kā obligāts elements bija ietverta arī bibliotēka un demokrātijas apstākļos paredzēta zināšanu izplatīšanai;
- ◆ klosteri, kuru galvenā sastāvdaļa līdzās lūgšanu telpām bija bibliotēka un galvenā funkcija — pārrakstīt un saglabāt nākamajām lasītāju paaudzēm.

Bibliotēka (latviski: grāmata + krātuve) — sākotnēji kā telpa grāmatu (tīstokļu, plāksnīšu) glabāšanai, vēlāk pats grāmatu krājums. Bibliotēku sistēmā, kas nemitīgi pārdzimst, nemitīgi mainīgas ir bijušas telpaika dimensijas. Sākotnēji telpa ar KRĀTUVES kultūras iezīmēm — vākt, kolekcionēt, savākt ap sevi vērtības, sargāt. Krāšanas, kumulēšanas tieksme — kā Ašurbanipals Asīrijā, Ptolemajs Ēģiptē, Mediči

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Itālijā, Jānis Misiņš Latvijā. MEMORIĀLĀ funkcija, KUMULATĪVĀ funkcija bija tās, ko sabiedrība vai atsevišķa personība piešķir bibliotēkai tās sākotnē. Mūsdienā apstākļos šīs funkcijas atvirzās tālākā plānā, kā pirmo izvirzot KOMUNIKATĪVO funkciju, jo bibliotēka kļūst nepieciešama kā institūcija, kas kalpotu un nestu labumu vienas, desmit, simt utt. personību vajadzībām pēc zināšanām, kalpotu kā starpnieks un zināšanu sakārtotājs un izplatītājs.

Eksistences nosacījumi

Otrā izpēteslauka funkcija, kasietversaprāta un uztveres diapazona izpratni, sociālās vides, sabiedrības un personības mijsakārbas, bibliotekāra personības un BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS skaidrojums.

Saprāts. Mūsu eksistence vai pasaules kārtība mums lēmusi būt saprātīgiem. Saprāts paplašina cilvēka aktivitātes amplitūdu gan pozitīvā, gan negatīvā aspektā. Bibliotēkas eksistences nosacījums vēstures pirmsākumos un šodien — cilvēka saprāta pozitīvā aspekta rezultāts jeb izpausmes forma, radot savai attīstībai nepieciešamos priekšnosacījumus un veidojot atmiņas krātuvi, un izmantojot resursus ārpus pašas atmiņas — bibliotēkā.

Uztveres diapazons. Katram dzīvo būtni, arī personību kopumam, ir savs uztveres diapazons. Mēs aizņemam tādu pasaules nišu, kurai esam vispiemērotākie. Mūsu uztvere nosaka bibliotēkas parametrus: grāmatu veidolu, informācijas veidolu, strukturējumu, informācijas izguves kvalitāti, tehnisko aprīkojumu, tehnoloģijas, telpisko struktūru utt., *lai mums būtu ērti to uztvert un izmantot.*

Sociālā vide. Sabiedrība. Personība. Ciktāl šobrīd ir izpētīts, citas dzīvās būtnes nelieto otrās pakāpes zīmju sistēmu informācijas pārraidīšanai un saglabāšanai. To funkcionēšanas pamats ir iedzimtības ceļā iegūtā informācija, ko papildina un izmaina iemācītā (no vecākiem un ciltsbrāļiem) un pieredzē gūtā informācija. Dzīvo būtni informācijas pārraides un uztveres sistēmās mēs, protams, varam ieraudzīt kodētās zīmju sistēmas aizmetņus, taču tās ir tikai analogijas. Nedz putnu, nedz vilku bara pastāvēšanu neapdraud ilgmūžīgā materiālā fiksētu zīmju glabātuves, citiem vārdiem, bibliotēkas, trūkums. Ar cilvēku ir citādi. To, kas ir noticis pirms individuālā un kolektīvā (sabiedrības kultūras) saprāta ģenēzes, var vien rekonstruēt mītā. Katrā ziņā ir skaidrs, ka bez otrās pakāpes zīmju sistēmas (informācijas, kas nav pārmantojama iedzimtības ceļā) un tās pārraides — uztveres mehānisma (kurā ietilpst arī bibliotēka) cilvēka un sociuma eksistence nav iespējama.

Taču līdz ar informacionālās sistēmas attīstīšanos un sarežģīšanos rodas nepieciešamība pēc aizvien pastarpinātākiem tās saglabāšanas un pārraides paņēmieniem. Šīs funkcijas pilda bibliotēka un bibliotekārs kā tās eksistences pamats. Bibliotēku aizmetņus var vērot jau alu zīmējumos — tādā veidā pašas alas varētu saukt par savdabīgām, pirmām cilvēces atmiņas glabātuvēm.

Bibliotekāra personība un ētika. Viss, kas kalpo personībai (tās attīstībai, ne devalvācijai), ir ētikas joma un jāpēta kā ētikas izpausmju un materializācijas lauks.

Informācijas pieejamība, robežu nojaukšana starp laiku un telpu, ģeogrāfisko atrašanos un etnisko piederību paver plašas iespējas informācijas ieguvei un zināšanu uzkrāšanai.

Cilvēks sāk justies kā visvarena būtne izdevību pārpilnā pasaulē, kuras, izmantojot īstajā laikā un vietā, dod iespēju realizēt sevi un savas idejas. Šajā procesā bieži aizmirstas jēdzieni *labs* un *ļauns* un *atļauts* un *aizliegts*. Ētikas normas, kas par to atgādina un veido cilvēka dzīves morālo un tikumisko uztveri, ir vadlīnijas, kuras noteikušas cilvēka rīcību gan Senajā Grieķijā, gan arī šobrīd, informācijas sabiedrības attīstības lielceļā. Aktuāli kļūst jautājumi, ko drīkst, ko nedrīkst, cik tālu drīkst iet un kur ir galējā robeža.

Ētikas normas gadu tūkstošus ir regulējušas sabiedrības uzvedību un noteikušas priekšstatus par to, kas ir labs un kas ļauns. Vai šīs normas darbojas arī informācijas sabiedrībā? Ētikas formulējums skan: ētika ir mācība par cilvēka izturēšanos un par cilvēka atbildību, pamatojoties uz viņa iekšējo nostāju un principiem ar piebildi: šie iekšējie principi ir jāizstrādā, tie automātiski neietilpst cilvēka principu kopumā. Aristoteļa laikā (384.–322. g. p.m.ē.) ētika tika piepulcēta filozofijas mācībām. Aristotelis ētiku iekļauj praktiskajā filozofijā — disciplīnā, kuras centrā ir jēdziena *labs* noskaidrošana, *labā* un *ļauņa*, *atļauts* un

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

aizliegts attiecību problēmas pētījumi un teorijas, kas to interpretē, kā arī tiecas pamatot labas rīcības principus un orientierus, jo ētika ietver sevī arī zināšanas par morāli un tikumību. Aristotelis no vārda *ethos* atvasina *ethicos* — ētisks, raksturs, tikums. Viņš ētiku iekļauj praktiskajā filozofijā, saistot to ar politiskiem, tiesiskiem un ekonomiskiem jautājumiem. Ētika kā praktiskā filozofija atbild uz jautājumiem, ko izvirzīja I. Kants: Kas es esmu? Ko es varu zināt? Kas man jā dara? Ētika kā praktiska filozofijas nozare ir mācība par dzīves gudrību, par labākas dzīves un sadzīvošanas meklējumiem, cilvēka dzīves jēgu, dzīves ceļiem, orientācijas iespējām pasaulē. Tas ir saistīts ar konkrētu cilvēka dzīvi, noteiktu telpu un laiku, situāciju un izvēli, vērtībām, ideāliem. Ētika ir daļa no filozofiskās antropoloģijas, jo aplūko cilvēcisko un potenciālo cilvēkos, to attiecībās — kas varētu kļūt cilvēks, ja izmantotu savas iespējas vislabākajā, humānākajā veidā.

Terminus *ētika* un *morāle* bieži lieto kā sinonīmus, lai gan ētika vairāk centrēta uz teorētisku jautājumu risināšanu, bet morāle — uz to realizēšanu dzīvē. Kā uzsver filozofs A. Rubenis, ētika ir mācība, kuras priekšmets ir morāle, bet morāle — likumu, normu un vērtību sistēma, kas nosaka, kāda rīcība tiek uzskatīta par pareizu noteiktā sabiedrībā, arī informācijas sabiedrībā (10).

Izšķir principu ētiku, nozaru lietišķo ētiku un dzīves mākslas ētiku. Pēc izziņas interesēm ētika dalās deskriptīvajā, normatīvajā (teoloģiskā, utilitārisma, egoistiskā, deontoloģiskā u.c.) un metaētikā.

Morālē kā ētikas praktiskās izpausmes veidā apvienojas trīs darbības — izziņa, vērtība un prakse. Cilvēki nepārtraukti aktualizē dažādas vajadzības, intereses un motīvus, tādēļ cilvēku regulācijas sistēmu raksturo ar normu, vērtējumu un darbības palīdzību. Morālo spriedumu mērķis ir vadīt praktisko dzīvi, cilvēka reālo darbību ikdienā. Vārda *morāle* lietojums mūsdienās bieži ir pretstats tā sākotnējai nozīmei un tam ir negatīva pieskaņa — *moralizēšana*, *morāles sprediķis* u.tml. Morāla izturēšanās esot izturēšanās, kas tikai arīgi pielāgota novecojušām sabiedrības normām. *Ētika* principā ir kaut kas labs, atbilstošs sabiedrības normām, turpretī vārds *morāle* šādā pretstatījumā ir ar negatīvu nokrāsu, tam ir pilsonības aprobežotības un liekulības piegarša. Vērtējot šos abus vārdus pēc to īstās nozīmes, nav būtiskas atšķirības starp abiem jēdzieniem, un jo sevišķi nav pamata jēdziena *morāle* satura devalvācijai.

Pastāv valsts noteiktas normas — t.s. *tiesības*. Jēdzienu *ētoss* vai *morāle* lieto, kad apzīmē cilvēka rīcību, ko nosaka viņa iekšējās prasības. Turpretī *tiesības* nosaka rīcībuvarētu: reglamentē cilvēka rīcību no ārpuses. Tiesības tā tad apzīmē šaurāku jomu: visu, kas atbilst tiesību prasībām, prasa arī morāle. Priekšnosacījumi, lai kāda morāles norma sabiedrībā kļūtu par tiesību normu, ir šādi:

- ◆ morālei jābūt tādai, kuras principus izprot ikviens;
- ◆ jāregulē tas, ko nepieciešams regulēt, lai cilvēku saskarsme būtu pietiekami sakārtota.

Ētika, *morāle*, *tikumība* — jēdzieni, ko bieži nešķir vienu no otra un tikpat bieži lieto kā sinonīmus. Ētikas pamatjēdzieni vienlaikus ir arī vērtības: labais un ļaunais, pienākums, atbildība, gods, cieņa, dzīves jēga, taisnīgums, etiķete, sirdsapziņa, lojalitāte u.tml. Šie jautājumi skar visas profesionālās jomas, tai skaitā arī bibliotekārus un bibliotēkzinātni. Aizvien aktuālāks kļūst jautājums par morālo atbildību, kas jāizjūt bibliotekāram, veidojot sabiedrības garīgo potenciālu. Strādājot tik mainīgā vidē, kāda ir informacionālā vide, bibliotekāram šī atbildība ir ne tikai jāapzinās, bet arī jākontrolē. Viens no bibliotekāra morālās stabilitātes apliecinājumiem, profesionālo ideālu atklāšanas un kopšanas veidiem ir savs profesionālās ētikas kodekss. Profesionālā ētika iekļaujas vispārpieņemtajā ētisko vērtību sistēmā un cenšas izstrādāt savas profesionālās jomas, vides, sfēras ētisko vērtību kritērijus un vērtību shēmu, kuru visbiežāk atspoguļo profesionālās ētikas kodeksos.

Nodrošināt pakalpojumus, izmantojot jaunāko tehnoloģiju sasniegumus, nav vairs nekas neparasts. Taču jāatzīst, ka ar to ir par maz, lai nodrošinātu ētisku attieksmi pret klientu, darba devēju, kolēģiem un nezaudētu morālo atbildību pret sabiedrību.

Bibliotekāram, kura uzdevums ir veltīt visu uzmanību cilvēkam, pēc iespējas labāk un pilnīgāk apmierinot viņa informacionālās vajadzības, nepieciešama stingra un pārliecinoša morālā stāja, kas garantē kvalitāti un rada uzticību. Tā ir nepieciešamība pēc profesionālās ētikas, kuras apzināšanās

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

rezultāts ir ētikas kodekss. Šāds ētikas kodekss ir daudzām bibliotekāru profesionālajām organizācijām pasaulē, un kopš 2001. gada 21. novembra — arī Latvijas bibliotekārajai sabiedrībai.

Bibliotekāra darba būtiska problēma nav informācijas ieguves iespēja, bet gan attieksme pret to, pret pareizu un godīgu informācijas pieejamības un izvērtējuma nodrošinājumu. No vienas puses — informācija, kurai jābūt brīvi pieejamai jebkuram interesentam, nodrošinot personības informācijas brīvību un tiesības, bet no otras puses — bibliotekārs, kas ir atbildīgs sabiedrības priekšā par informācijas sniegšanu (vai nesniegšanu) un izmantošanu sabiedrības un cilvēces labā, nenodarot viņiem ļaunu. Bibliotekārs ik uz soļa savā darbā saskaras ar ētiskas dabas problēmām, kas viņam jārisina vienam pašam un nekavējoties. Bibliotekāram jāizšķiras par pareizu rīcību, nepārkāpjot lietotāja tiesības, un vienlaikus jārikojas saskaņā ar vispārējās un profesionālās ētikas normām. Bibliotekāra profesionālās ētikas normas likumiski nereglamentē, tikai atvieglo profesionālo darbību, bet šo normu trūkums vai neievērošana sarežģī bibliotekāra profesionālo izvēli, kad jārisina profesionāli ētiskas dabas jautājumi. Bibliotekāram, kas operē ar informāciju, iesaka, meklē, izvērtē un apkopo, ir jābūt stabīlai morālai nostājai, jābūt izpratnei par ētiskām normām un vērtībām, lai, darbojoties informācijas telpā, nenodarītu ļaunu katram cilvēkam atsevišķi un visai sabiedrībai kopumā, kā vadlīnijas izmantojot ētikas kategorijas un atziņas, kas materializētas ētikas kodeksa pantos un pamatjēdzienos. Ja mēs izprotam, ko nozīmē tas vai cits pamatjēdziens (piemēram, *cieņa, dilemma, etiķete, gods, konfidencialitāte, lojalitāte* u.c.), tad mēs šo jēdzienu saturu varam lietot ikdienas darbībās un iekļaut domāšanas sistēmā.

Profesionālā ētika:

no vienas puses (*priekšrocības*):

- ◆ izvirza konkrētās profesijas ideālus un atbildību;
- ◆ veido de facto iedarbības efektu, kas aizsargā gan lietotāju, gan bibliotekāru;
- ◆ uzlabo profesijas prestižu;
- ◆ motivē un paaugstina pašapziņu;
- ◆ formulē darba būtību;
- ◆ dod iespēju nosodīt neētisku rīcību;

no otras puses (*trūkumi*), jāapsver:

- ◆ vai vispārnoteiktais profesionālais standarts ir obligāts vai tikai mērķis, uz ko tiekties;
- ◆ vai ētikas kodekss ir tikai vēlams — vai arī iespējams;
- ◆ vai ētikas normas ir universālas vai relatīvas.

Bibliotekāra profesionālajai ētikai ir sava specifika, ko nosaka bibliotekārā darba pamatbūtība: lietotājdraudzīgums, lojalitāte, vērtību sistēma un vērtības apziņa. Bibliotekāra uzdevumu informacionālajā apkalpošanā sarežģī vairāki faktori: *bibliotēku tipu daudzveidība* (kas gan ar digitalizāciju, elektronisko kopkatalogu sistēmu un virtuālo bibliotēku attīstību pamazām izzudīs); *bibliotekāra profesijas daudzpusēkie virzieni*, jo tā iekļaujas sabiedrības visdažādākajās darbības un nozaru sfērās. Tas nozīmē, ka bibliotekāram jābūt ne tikai stingrai nostājai un izpratnei par ētikas normām attiecībā uz savu profesiju, bet arī jāiekļaujas apkalpojamās sabiedrības daļas morāles normās — juridiskās, medicīnas, ekonomikas, finanšu, statistikas, diplomātiskās, valdības un dažādās speciālās nozaru jomās.

Mūsdienu sabiedrības sarežģītība padara tādus procesus kā informāciju un saskarsmi ļoti komplicētu. Informācija vienmēr ir bijusi saistīta ar morālajiem aspektiem:

- ◆ cik tā ir precīza;
- ◆ kurš to izplata;
- ◆ vai tā ir maksas;
- ◆ vai tā aizskar kāda autortiesības vai privātās tiesības.

Šie ir galvenie strīdus jautājumi, kuru risinājums ir atkarīgs no profesionāla ētiskās izglītības. Bibliotekāri, tāpat kā jebkurš cits, nav piedzimuši ar noteiktiem ētiskiem priekšstatiem, bet daudzi no

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

viņiem saprot, ka labs profesionāls darbs lielā mērā ir balstīts uz ētikas pamatprincipiem. Piemēram, vai būt ētiskam nozīmē:

- ◆ nodrošināt skolas bibliotēku ar materiāliem par apkārtējo vidi, medikamentiem vai dzīvnieku tiesībām;
- ◆ publiskajā bibliotēkā nodrošināt ar materiāliem par kristietību un citām ticībām.

Profesionālie standarti jeb ētika ļauj lasītājiem ticēt, ka viņu vēlmes un pieprasījumi tiks izpildīti profesionāli, konfidenciāli, netiks ļaunprātīgi izmantoti un ka viņi paši netiks dalīti sociālajās grupās un tipos atkarībā no maksātspējas, valodas prasmes, profesijas un citiem kritērijiem.

Šie ētiskie jautājumi, kas saistīti ar informācijas nozares profesionāļu darbu, sevišķi aktuāli kļuvuši pēdējos gados. Profesionālā ētika izvirza priekšplānā šādus jautājumus:

- ◆ kas ir pareizi?
- ◆ kas ir labi?

Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, tiek veidoti profesionālās ētikas kodeksi. Parasti ētikas kodeksos nosaka, kas ir *pareizs*, kas ir vērtības, kuras nedrīkst aizskart vai neņemt vērā. Dažreiz rodas sarežģījumi, kad personīgā vērtību sistēma nesaskan ar institūcijas, kurā strādā, vai amata noteiktajiem ētikas kritērijiem. Piemēram, bibliotēkās tas ir saistīts ar cenzūru vai uzskatiem par to, kas ir minoritātes, ko būtu ieteicams lasīt noteiktām lasītāju grupām un ko ne, kādu informāciju uzskatīt par konfidenciālu utt.

Ir izstrādātas vairākas pieejas bibliotekārajai un informācijas ētikai.

1. Pieeja, kas balstās uzskatā, ka daudzas situācijas un lēmumi informācijas darbā ir saistīti ar tā sauktajiem seku jautājumiem:
 - ◆ kas notiks, ja es izplatīšu informāciju, kura ir konfidenciāla?
 - ◆ vai man ir jāmaina savas tiešsaistes sistēmas nodrošinātājs, ja ir iespēja izmantot citu uz izdevīgākiem noteikumiem, tādējādi nodrošinot plašāku pakalpojumu klāstu interesentiem?
2. Pieeja, kas balstīta uz pienākumiem un saistībām. Piemēram, ētikas pamatprincipus var balstīt uz viedokli, ka nekad nevajag melot vai ka vienmēr ir jāizpilda solījumi. Vārds „pienākums” ir visbiežāk lietotais vārds dažādos profesionālajos kodeksos. Kā piemēru var minēt ASV Bibliotēku asociāciju, kas izvirzījusi šādus pienākumus:
 - ◆ pildīt līgumsaistības;
 - ◆ nodrošināt pieeju informācijai;
 - ◆ nodrošināt informācijas konfidencialitāti.
3. Taisnīguma pieeja, kas balstīta uz sociālo sadarbību starp dažādiem sabiedrības locekļiem. Pamatā ir divas nostādnes:
 - ◆ tiesības uz informatīvo brīvību;
 - ◆ tiesības uz intelektuālo aizsardzību.

Ētiskums jeb būt ētiskam — tas ir dažādu procesu komplekss, kurš attīstās atbilstoši sabiedrības attīstības līmenim. Būtiskākie informācijas ētikas jautājumi, kas informācijas sabiedrībā izvirzās informācijas telpā:

- ◆ vai ētika ir tas, ko pauž reliģiskās vai juridiskās autoritātes? Vai tas ir sabiedrības viedoklis?
- ◆ vai ir absolūtas patiesās vai nepatiesās vērtības? Vai tas viss ir relatīvs?
- ◆ vai rezultāts attaisno rīcību?
- ◆ vai bibliotekāram ir jāizpauž tas, ka kāds lasītājs izmanto bibliotēkas materiālus savā darbā, nedodot atsaucis uz avotiem?
- ◆ vai bibliotekāram ir tiesības palīdzēt kredītiestādēm, sniedzot informāciju par iedzīvotājiem?
- ◆ vai bibliotekāram ir tiesības komplektēt savos fondos grāmatas, kurās paustās idejas var būt bīstamas kādai lasītāju grupai?
- ◆ vai informācijas iestādes pakalpojumu cenas drīkst būt augstas, ja tādējādi atsevišķiem interesentiem šīs iestādes piedāvātā informācija kļūst nepieejama finansiālu apsvērumu dēļ?

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

Informācijas nozares pārstāvjiem kā profesionāļiem ir sava profesionālā atbildība. Viena no svarīgākajām atbildībām ir cenzūra — gan komplektējot literatūru, gan sniedzot informacionālos pakalpojumus. Cenzūra attiecas uz materiāliem, kuri ir nepieņemami vai var nodarīt kādu ļaunumu — taču kas to noteiks un kādi būs kritēriji? Ētiskie apsvērumi, kas ir saistīti ar cenzūru, ir daudz sarežģītāki, nekā tas liekas sākumā. Nav viegli pateikt, kāpēc konkrētā informācija nav pieņemama. Te var pastāvēt gan juridiska, gan reliģiska un morāla, gan zinātniska rakstura aizspriedumi.

Daudzas izmaiņas bibliotēku un informācijas iestāžu ētiskajos principos ir radušās sakarā ar bibliotēkas statusa un nozīmes maiņu sabiedrībā vispār, ar sabiedrības attieksmi pret bibliotēkām un bibliotekāriem. Būtiska ir arī pašu bibliotekāru attieksme pret savu darbu, priekšstati par darba nozīmi nākotnē, ētiskās nostādes. Lai bibliotēku un informācijas iestāžu attīstība neapstātos, bibliotekāram vajadzētu apvienot četrus raksturlielumus, kas ļautu katram strādāt pilnvērtīgi, nepārkāpjot ētiskos principus (2. att.).

2.att. Bibliotekāra raksturlielumi.

Cilvēka faktoram ir vislielākā nozīme. Bibliotēku nākotne informācijas sabiedrībā ir pilnā mērā atkarīga no tā, vai strādājošajiem šajā vidē ir priekšstats, motivācija un ētiska pārliecība, vai viņi spēj mainīt sabiedrības stereotipus, ko var panākt tikai ar pašapziņu, augstu motivāciju un vērtības apziņu, kas ir būtiska profesionālās ētikas daļa.

Bibliotēkas nākotnes attīstības priekšnoteikumi ir saistīti ar četrām attiecību grupām, kuru pamatā ir ētikas principu ievērošana:

- ◆ bibliotekārs — lietotājs (lasītājs, klients): profesionāla saskarsme; patiesības mirklis, kas veido bibliotēkas un bibliotekāra stereotipu sabiedrībā (diemžēl ne pozitīvā virzienā, jo bibliotekārs radījis un atražo priekšstatu par sevi kā kuslu, nevarīgu un pelēku būtni); bibliotekāra — personības un bibliotekāra — profesionāļa īpašības; tolerances principu ievērošana, nevis lasītāja klaja „audzināšana”;
- ◆ bibliotekārs — sabiedrība;
- ◆ bibliotekārs — darba devējs, : lojalitāte, iekšējās sabiedriskās attiecības;
- ◆ bibliotekārs — kolēģi.

Ētikas kodekss visās iepriekš iztirzātajās jomās sakārto attiecības, priekšstatus, ļauj pilnveidoties un izprast vietu sabiedrībā.

Bibliotēkas *eksistences nosacījumi* nav saistīti tikai ar dažādām funkcijām, ar bibliotekāru kā personību un bibliotekāra profesionālo ētiku, bet arī ar GRĀMATU. Ar grāmatu nosacītā izteiksmē jeb fiksēto informāciju. Ja grāmatu vispārinoši var pieņemt par cilvēces kultūras atmiņas pamatvienību (sīkāk nedalot zīmju sistēmās) — sava veida kolektīvo smadzeņu atmiņas šūnu —, tad bibliotēku var nosaukt par šādu

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

patvienību kopumu — citiem vārdiem — kolektīvo smadzeņu daļu, kas atbild par atmiņu. Tātad *bibliotēka ir cilvēces radītā informācijas kosmosa jeb universa sastāvdaļa, kuras pamatuzdevums ir saglabāt un translēt informāciju, kas specifiski fiksēta ilgmūžīgā materiālā ar otrās pakāpes zīmju sistēmas palīdzību. Tādā veidā bibliotēku var aplūkot arī kā šīs zīmju sistēmas (grāmatas vai dokumenta) metasistēmu*. Bibliotēka pati ir autonomas sakārtots kosmos, taču tas ir sakārtots tādā veidā, lai tajā ietvertais informācijas masīvs / resursi būtu pieejams un izmantojams lielā informācijas kosmosa (globālā tīmekļa) funkcionēšanai un personības vajadzībām. Tas nozīmē, ka līdzās pamatfunkcijai GLABĀŠANA ir svarīgas arī informācijas vākšanas (informācijas sabiedrībā arī rasmošanas), apstrādes, sistematizācijas un izplatīšanas funkcijas. Taču ar funkcionālo aspektu vien nevar izprast fenomena būtību.

Jebkuram cilvēka darbības fenomenam ir *racionālā un iracionālā puse*. Cilvēka eksistence ir iekārtota racionāli, taču pats cilvēka pastāvēšanas fakts nav racionāli izskaidrojams. Tas, ka kaut kas vispār ir, neatbilst nekādiem ekonomijas nosacījumiem. Esamība kā tāda ir kaut kas ļoti neekonomisks. Tāpat ir arī ar bibliotēku. Ja mēs atbilstoši mūsdienu galējībām uzskatām bibliotēku tikai par funkcionālu iestādi — par kaut ko līdzīgu ūdensbākei ar krānu, tad mums uz sevi jālūkojas tāpat. Jānosauc sevi par dzīvniekiem, kas slimi ar domāšanu jeb domām. Tas, kas padara cilvēku par cilvēku, nāk no pārcilvēciskās (dievišķās) sfēras. Saskaņā ar mītiem rakstu zīmes sākotnēji bija saistītas ar sakrālo sfēru. Arī bibliotēkas pirmsākumos bija sakrālo institūciju sastāvdaļa. Nav jāatgādina, cik lielu lomu viduslaikos spēlēja klostera bibliotēka. Tātad bibliotēka ir nesaraujami saistīta arī ar kultūras sfēru — sfēru, kura, pati būdama racionālu metožu, sabiedrības iekārtojuma pamats (radīt mājas, normēt, standartizēt — un — iracionāli noārdīt), ir racionāla.

Attīstības nosacījumi

Noslēgtā bibliotēkas telpa laika pārmaiņās pārkāpjslēgtās telpas robežas, iziet ārpus sevi ierobežojošās platības. Ir sācies bibliotēkas atklātības un attīstības ceļš, kura mērķis — komunikācija starp personību un zināšanām laikā un telpā, LIETOTĀJORIENTĀCIJA, LIETOTĀJDRAUDZĪGUMS, *labuma nodrošināšana sabiedrībai un personībai*.

Bibliotēku attīstību nosaka *gan* objektīvie sociālie procesi (informācijas sabiedrības attīstība, informatizācija, digitalizācija un to ietekme uz dzīves stilu, domāšanas stilu dažādību, patērētājsabiedrības izveidošanās, mūžizglītība), *gan* pašu bibliotēku attīstība, kuru jauno tehnoloģiju un sistēmu attīstība padarīja par būtiskiem sabiedrības stūrakmeņiem kā SAKĀRTOTU ZINĀŠANU BĀZI (informācijas cunami savaldīšanas funkcija). Pieaugusi bibliotēkas krājumu daudzveidība. Līdztekus tradicionālajiem izdevumiem (kuru sākotne — rokraksti un citi senie informācijas fiksēšanas veidi un formas): grāmatām, periodikai, ienākušās kasetes, diski, audio, video, elektroniskie dokumenti, datubāzes, globālie katalogi u.tml. Veidojas radniecīgu institūciju integrētās sistēmas: muzeji, arhīvi, bibliotēkas. Veidojas VIRTUĀLĀ TELPA UN VIRTUĀLĀ BIBLIOTĒKA. Informācija tūlīt un tagad, jebkurā daudzumā un vietā, apsteidzot pieprasījumu. Ātrums, ērtums, relevanta informācija.

Funkcionēšanas nosacījumi

Tā kā bibliotēka ir darbībā esoša sistēma, attīstības izpratnei jāpēta bibliotēkas FUNKCIJAS. Jāievēro, ka problēma allaž paliks atklāta, jo bibliotēkas funkcijas pakāpeniski mainās, transformējas, un kārtējais sabiedrības attīstības loks radīs kārtējo diskusiju par bibliotēkas ilgtspēju un vietu sabiedrībā.

Funkcijas var apzīmēt gan darbības veidus, gan lomas, uzdevumus — iekšējās, sistēmveidojošās un ārējās funkcijas. Bibliotēku funkciju un misijas izpratnei ir būtiski aplūkot iekšsistēmiskās funkcijas, ko varam apzīmēt ar vārdu FUNKCIJAS. Ārējās funkcijas parasti sauc par *sociālajām*, bet lomas apzīmējošās — par *sabiedrisko uzdevumu*.

Bibliotēkas sabiedriskais uzdevums jeb MISIJA: saglabāt un nodot esošajai un nākamajām paaudzēm sociālo (t.i. personības radīto) informāciju, kas fiksēta materiālajos nesējos. Tādējādi bibliotēkas misija ir

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA

būt par cilvēces informacionālo atmiņu, vākt un glabāt informāciju jeb pildīt MEMORIĀLO funkciju. Tā laika gaitā nav izzudusi (daļēji savulaik tika nodota arhīvam un muzejam), bet kļuvusi par palīgfunkciju, dodot vietu iekšsistēmiskajai funkcijai — DOKUMENTU IZMANTOŠANAS ORGANIZĀCIJAS FUNKCIJAI, kas savukārt noteica ārējo sociālo funkciju — NODROŠINĀT INFORMĀCIJAS PIEEJAMĪBU. Tieši pieejamība lietotāju vidē tiek uztverta kā bibliotēkas dominējošā funkcija.

Sociālo zinātņu maģistra studiju procesā LU SZF Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas studentes sagatavoja pētījumu par Latvijas bibliotekāru attieksmi pret Latvijas bibliotekāru profesionālās ētikas kodeksu (1).

Pētījuma raksturojums

Pētījuma mērķis: uzzināt bibliotekāru viedokli par profesionālās ētikas kodeksu.

Pētījuma uzdevumi: sagatavot ieteikumus kodeksa pilnveidošanai.

Mērķa grupa: bibliotēku speciālisti.

Izsoles apjoms: 42 respondenti.

Aptaujas laiks: 15.10.2007.—20.10.2007.

Pētījuma metode: anketēšana.

Metodikas apraksts

Pētījuma vajadzībām tika sastādīta anketa „Bibliotekāru profesionālās ētikas kodekss”.

Anketas ievaddaļā sniegta informācija par pētījuma mērķiem, izmantošanu un norāde, ka pētījuma rezultāti tiks izmantoti tikai apkopotā veidā, ievērojot profesionālās ētikas pamatprincipus.

Pēc ievaddaļas seko pamatdaļa, kura sastāv no slēgtiem un daļēji atvērtiem jautājumiem.

Anketas jautājumi

Kas ir pieņēmis Latvijas bibliotekāru profesionālās ētikas kodeksu?

Vai ētikas kodekss ir nepieciešams, vēlams vai iespējams?

Vai ētikas kodekss atvieglo darbu un veicina izpratni par profesionālās ētikas normām?

Vai ētikas kodekss uzlabo profesijas prestižu un paaugstina pašapziņu?

Vai ētikas kodekss aicina ievērot godīgu savu pienākumu izpildi?

Vai konfliktsituācijās Jūs atsaucaties uz ētikas kodeksu?

Kādam vajadzētu būt ētikas kodeksam?

Kādus ētikas morāles principus jāatspoguļo ētikas kodeksā?

Ierosinājumi Latvijas bibliotekāru profesionālās ētikas kodeksa pilnveidošanai.

Kādam, pēc Jūsu domām, vajadzētu būt ētikas kodeksam?

Kādus ētikas morāles principus jāatspoguļo profesionālajā ētikas kodeksā?

Komentāri, ierosinājumi kodeksa pilnveidošanai

1. Ētikas kodekss ikdienas darbā ir popularizējams savstarpējā komunikācijā un darba atmosfērā.
2. Ētikas kodekss ir nepieciešams, jo 21. gadsimta sabiedrībā ir diskutējami jautājumi par intelektuālo īpašumu, zināšanu organizāciju, konfidencialitāti.
3. Ētikas kodeksā jau iekļautas dažādu valstu tradicionālās morāles vērtības.
4. Varētu vēlēties papildinājumu prasmes un spēju noteikšanā, kas nozīmē sadalīt uzmanību visiem lietotājiem, ņemot vērā katra vajadzības, iemaņas, uztveres spējas un prasmes.
5. Palielināt profesionālā prestiža lomu sabiedrībā — ar kvalitatīvu pakalpojumu sniegšanu un pakalpojumu vērtību radīšanu; ar cenošu uzvedību un godprātīgu attieksmi pret darāmo darbu.
6. Svarīgi, lai ētikas kodeksa vadlīnijas teorētiski un praktiski var palīdzēt ikdienas darbā.

B. Sporāne
BIBLIOTEKĀRA ĒTIKAS PARADIGMA**Secinājumi**

- ◆ Bibliotekāra profesionālais pienākums un atbildība pret sabiedrību ir nepieciešamība un priekšnoteikums.
- ◆ Taisnīguma princips pakalpojumu nodrošināšanā.
- ◆ Bibliotekāru profesijas nepieciešamās vienotības jautājums attiecībās starp bibliotekāru un kolēģi, starp bibliotekāru un lietotāju, starp bibliotekāru un sabiedrību (1).

Patlaban atkal notiek bibliotēkas dominējošās funkcijas maiņa. Pirmajā vietā izvirzās **INFORMĀCIJAS ANALĪZES FUNKCIJA** — satura sapratnes un formalizēšanas, un sakārtošanas funkcija izmantošanai sistēmā personība — bibliotēka — dokuments. Informācijas analīzes funkcija nav radusies pēkšņi šodien, tās aizsākumi izveidojās jau bibliotēkas sākotnē, kad dokumentu sakārtošanas nolūkā veica to satura analīzi un veidoja dažādas klasifikācijas jeb zināšanu sakārtošanas sistēmas. Sistēmiskums — faktors, kura dēļ bibliotēka nav pārvērtusies par noliktavu, pilnu ar lietošanai nepieejamām zināšanām. Informācijas sakārtotība — visbūtiskākais priekšnoteikums tās izguvei. Mūsdienų apstākļos šī funkcija attīstās un kā galveno iezīmi uzrāda nevis pašu dokumentu, bet dokumentu satura sistematizāciju. Nākotnes bibliotēkas galveno funkciju nosaka viens kritērijs — tās sabiedriskais uzdevums, kas paliek nemainīgs, neatkarīgi no mainīgajām tehnoloģijām un bibliotēku fiziskās eksistences nosacījumiem. Šis kritērijs, misija un funkcija ir **CILVĒCES INFORMACIONĀLĀS ATMIŅAS ESAMĪBAS UN IZMANTOŠANAS NODROŠINĀŠANA**, ko spēj veikt tikai bibliotekārs ar skaidru vērtību sistēmu un stingru ētisko stāju, ko viņam palīdz nodrošināt profesionālās ētikas kodeksa izpratne un akcepts.

Ir sasniegta robežlīnija, no kuras sākas bibliotēkas jaunā misija — nodarboties ar grāmatu nevis kā ar materiālu objektu, bet kā ar dzīves funkciju (9).

Izmantotie informācijas avoti

1. **Bikše, Vita, Brigmane, Daiga, Ragozina, Evija.** *Latvijas bibliotekāru profesionālās ētikas kodekss* [nepublicētais materiāls] : pētījums maģistra studiju kursa ietvaros. Rīga : Latvijas Universitāte, 2007.
2. **Fromms, Ēriks.** *Mīlestības māksla*. Rīga : Jumava, [2005]. 132, [3] lpp. ISBN 9984-05-669-4.
3. **Garleja, Rasma.** Garīgās vērtības un garīgās vajadzības. **No: Vispārīgā didaktika un audzināšana** : zinātnisku rakstu krājums. Rīga : Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas institūts, 2001, [55.]-63.lpp. ISBN 9984-712-10-9.
4. **Kokina, Diāna, Sporāne, Baiba.** *Bibliotekāra ētika*. Rīga : Elpa, 2002. 99 lpp. ISBN 9984-743-00-4.
5. **Krūmiņa, Līga.** Grāmata kā kultūras un sociālās vides fenomens. **Latvijas Universitātes Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes nodaļa.** *Bibliotēka un sabiedrība*. 3.[krājums], 2002, 6.-26.lpp. Latvijas Universitātes zinātniskie raksti, ISSN 1407-2157 ; 646.sēj.
6. **Kūle, Maija, Kūlis, Rihards.** *Filosofija*. [3.izd.]. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998. 656 lpp. ISBN 9984-17-119-1.
7. **Lasmane, Skaidrīte, Milts, Augusts, Rubenis, Andris.** *Ētika* : (jautājumi, risinājumi, atzinumi) : palīglīdzeklis skolotājiem. 2.izd. Rīga : Zvaigzne, 1993. 238 lpp. ISBN 5-405-01190-8.
8. **Nīče, Frīdrihs.** *Tā runāja Zaratustra*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007. 424 lpp. ISBN 978-9984-40-286-4.
9. **Ortega i Gaset, Hozē.** Bibliotekāra misija. Tulk. A.Puriņa. **No: Bibliotekārs un lasītājs**. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1991, 104.-125.lpp.
10. **Rubenis, Andris.** *Ētika XX gadsimtā* : praktiskā ētika. Rīga : Zvaigzne ABC, 1996. 222, [1] lpp. ISBN 9984-04-447-5.
11. **Rubenis, Andris.** *Ētika XX gadsimtā* : teorētiskā ētika. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997. 294 lpp. ISBN 9984-04-593-5.
12. **Sartrs, Žans Pols.** *Vārdi*. Rīga : Daugava, 2001. 222 lpp. XX gadsimta klasiķi. ISBN 9984-644-47-2.
13. **Schleiermacher, Friedrich.** *Lectures on philosophical ethics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. xl, 253 p. ISBN 0-521-80982-7.
14. **Sporāne, Baiba.** Bibliotēku filozofija — mīts vai reāla nepieciešamība? *Bibliotēkas Pasaule*, Nr.22, 2002, 5.-8.lpp. ISSN 1407-6799.
15. **Šēlers, Makss.** *Cilvēka novietojums kosmosā*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2008. 144 lpp. ISBN 978-9984-40-415-8.

BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

INTERNAL COMMUNICATION IN LIBRARY

Ļena Žuravļova

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: lena_zuravlova@inbox.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Raksta mērķis ir novērtēt iekšējās komunikācijas lomu un ietekmi uz bibliotēkas kā atvērtas sistēmas attīstību, kā arī piedāvāt modeli iekšējās komunikācijas pilnveidošanai Latvijas Universitātes bibliotēkā.

Metodoloģija/pieeja — Raksts balstīts uz K. Popera (K. Popper) kritiskā racionālisma un R. Karnapa (R. Carnap) loģiskā pozitīvisma teorijām, kā arī sabiedrisko attiecību, organizācijas un komunikācijas teorijām. Pētījumā ir izmantota praktiskās situācijas analīzes metode, kas ietver padziļinātu organizācijas (LUB) iekšienē pastāvošas problēmas izpēti.

Rezultāti — Rakstā ietvertie praktiskā pētījuma rezultāti atspoguļo bibliotēkas darbinieku viedokli par iekšējās komunikācijas procesiem bibliotēkā. Rezultāti liecina, ka bibliotēkas SA tiek vērstas pārsvarā uz ārējo komunikāciju. Pētījuma laikā ir konstatēta problēma — ne visas LUB struktūrvienības ir pilnībā pārņēmušas divvirzienu komunikācijas modeli. Problēma liecina par nepieciešamību izkopt iekšējo komunikāciju, tādējādi veicinot organizācijas attīstību.

Praktiskā nozīme — Rakstā piedāvātais bibliotēkas iekšējās komunikācijas attīstības modelis iedalās trīs pamatvirzienos — informētības līmeņa palielināšana, iekšējo komunikācijas procesu sistematizēšana un komunikācijas kultūras pilnveidošana. Piedāvātā stratēģija ir paraugs bibliotēkas iekšējās komunikācijas attīstības modeļa izveidei un ietver gan organizācijas attīstībai stratēģiski svarīgas rekomendācijas, gan arī ikdienas darba procesu organizēšanai nozīmīgus taktiskus norādījumus

Novitāte — Rakstā atspoguļotais pētījums tiek koncentrēts uz LUB, kurā līdz šim nav veikta iekšējās komunikācijas izpēte.

Atslēgvārdi: Iekšējā komunikācija, Sabiedriskās attiecības, Organizācijas kultūra

Raksta veids: Viedoklis

Norādes: 10 norādes

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

Abstract:

Purpose — The purpose of this article is to evaluate the role and impact of internal communication on the development of libraries, as well as to develop an internal communication model based on the Library of the University of Latvia.

Design/methodology/approach — The article discusses the role of communication in a modern library. The discussion is based on the theories of critical rationalism and logical positivism of K. Popper and R. Carnap, and provides theoretical guidelines based on the theories of public relations, organization and communication. The research is based on the case study method, which includes in-depth problem analysis within the organization (Library of the University of Latvia).

Findings — The findings of the practical research are based on the opinion of the library's staff about the existing processes of internal communication in the library. The library's PR focuses on the external environment. The research indicates a problem — only several units of the Library of the University of Latvia have applied a two-way communication model. The problem shows that more attention should be paid to development of internal communication to improve effectiveness and the capacity of the organization.

Practical implications — The article emphasizes three main direction of communication development — to raise the level of awareness, systematize the processes of internal communication and improve communication culture. The communication model presented in the paper can be used as guidance for an internal communication strategy in libraries. It includes strategic recommendations for organization development in general, as well as tactical instructions for day-to-day communication.

Originality/value — The article includes research on the Library of the University of Latvia, which is unique research on the internal communication of this organization.

Keywords: Internal communication, Public relations, Organizational culture

Article Type: Viewpoint

References: 10 references

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

Bibliotēkas funkcijas mainās līdztekus izmaiņām apkārtējā vidē un sabiedrības vajadzību transformēšanās rezultātā. No dokumentu saglabāšanas un uzkrāšanas vietas bibliotēka ir pārtapusi par informācijas pieejamības nodrošināšanas punktu un atmiņas institūciju globālās informācijas telpā. Par būtisku bibliotēkas pārvaldes virzienu līdzās krājuma veidošanai un pakalpojumu klāsta nodrošināšanai kļūst produktīvas komunikācijas veidošana un uzturēšana sociālajā telpā, korporatīvā kultūra, bibliotēkas labvēlīga tēla pozicionēšana sabiedrībā un citi sabiedrisko attiecību (SA) veidošanas pamatprincipi, kas nodrošina bibliotēkas konkurētspēju un attīstību.

Pasaulē notiek ievērojamas darba vides izmaiņas, kas ietekmē arī bibliotēkas savtarpējās mijiedarbības procesus. Apzinoties bibliotēkas iekšējās komunikācijas stratēģisko nozīmi, ir iespējams nodrošināt bibliotēkas turpmāko attīstību ārējās vides strauji mainīgajos apstākļos.

Mūsdienās bibliotēkas ir kļuvušas par atvērtām sistēmām, kuras tiecas pēc pozitīvām pārmaiņām un adaptē jaunus organizācijas attīstības un darbības principus. Strauji pieaug intelektuālā mantojuma vērtība, un cilvēkresursi kļūst par organizācijas pastāvēšanas kodolu. Mūsdienu organizācijās viena no vadības pamatfunkcijām ir labvēlīgas darba vides un spēcīgu koleģiālu attiecību veidošana. Tieši šis aspekts atklāj korporatīvās kultūras izkopšanas un SA veidošanas nozīmi bibliotēkās.

Būtisks priekšnosacījums bibliotēkas ilgtermiņa SA veidošanai ir bibliotēkas iekšējā komunikācija, tieši tādēļ svarīgi apzināt iemeslus, kas pozitīvi vai negatīvi ietekmē bibliotēkas korporatīvo kultūru, un veikt pastāvošo komunikācijas principu efektivitātes izpēti, tādējādi radot stabilu pamatu bibliotēkas sabiedrisko attiecību veidošanai sociālajā telpā gan bibliotēkas iekšienē, gan ārpus tās.

Līdz ar tehnoloģiju attīstību bibliotēkas ne tikai ievieš darba procesu automatizāciju, attīsta sadarbības iespējas un paplašina piedāvāto pakalpojumu klāstu, bet saskārušās arī ar sabiedrības skeptisko nostāju, kas apšaubā bibliotēkas lomu un pastāvēšanas nepieciešamību elektroniskajā vidē. Vāja sabiedrības ieinteresētība un izpratne par mūsdienu bibliotēkas lomu, kā arī uz ikdienas problēmu risināšanu un pamatfunkciju nodrošināšanu vērsta pārvaldības politika apdraud bibliotēkas attīstību un efektīvu tās darbību nākotnē. Lai to novērstu, aizvien lielāka uzmanība jāpievērš divvirzienu komunikācijas veidošanai bibliotēkas iekšējā un ārējā vidē, jāizkopj korporatīvā kultūra un jānosaka stratēģiskie attīstības virzieni. Pretstatā teorijām par efektīvas ilgtermiņa komunikācijas veidošanu un kvalitātes kontroli, bibliotēkas intuitīvi meklē īstermiņa risinājumus ikdienas darba procesu optimizācijai un tehnoloģiju lietošanai.

Sabiedrībā valda maldīgs uzskats, ka bibliotēka cenšas konkurēt ar globālo tīmekli un šo konkurenci noteikti neizturēs. Bibliotēkas mērķis informācijas sabiedrībā nav būt par vienīgo informācijas sniedzēju un sabiedrības izglītošanas iestādi, kā tas bija pirms vairākiem gadu simtiem.

Tehnoloģiju laikmetā bibliotēkai ir vairākas lomas, tostarp:

- bibliotēka kā uzziņu un informācijas pakalpojumu sniedzēja (bibliotēkas resursu *decentralizācija* jeb *outsourcing*);
- bibliotēka kā pētniecības bāzes nodrošinātāja un akadēmiskās vides centrs (uz mūžizglītību tendētos apstākļos šo bibliotēkas lomu var uzskatīt par vienu no būtiskākajiem bibliotēkas neizzušanas iemesliem);
- bibliotēka kā atvērtas un demokrātiskas sabiedrības atbalstītāja (brīva, līdzvērtīga un bezmaksas pieeja informācijai; sociālo, kultūras un politisko notikumu atspoguļošana; pilsoniskās sabiedrības attīstības veicināšana; *harvestēšanas* procesa līdzdalībniece un atmiņas institūcija).

Mūsdienu vidē bibliotēka nav vairs tikai pasīva kultūras un izglītības iestāde, tā ir dinamiska organizācija, kam jāiesaistās konkurencē, jādodomā par sevis popularizēšanu un jaunu lietotāju piesaisti.

Piedāvātais raksts balstās uz pētījumu, kas veikts Latvijas Universitātes bibliotēkā (LUB) un tās nozaru bibliotēkās. Pētījuma autores Ļ. Žuravļovas darbs izmantots raksta konceptuālo atziņu apkopojumā (10). Rakstā apkopotās idejas ir novatoriskas, jo:

- neskatoties uz pieaugošo popularitāti bibliotēkas sabiedriskajās attiecībās pasaules mērogā, Latvijas bibliotēkzinātnes jomā šis ir jauns un vēl neattīstīts pētniecības virziens (LU Sociālo zinātņu fakultātes (SZF) Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas (IBSN) maģistra darbu klāstā ir

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

sastopami darbi par SA un korporatīvo kultūru, taču darbi par organizācijas iekšējo komunikāciju līdz šim netika izstrādāti);

- pētījums tiek koncentrēts uz LUB, kurā līdz šim nav veikta iekšējās komunikācijas izpēte;
- balstoties uz konkrēto piemēru, tiek izstrādāts arī citās bibliotēkās piemērojams modelis pasākumu kompleksam bibliotēku sabiedrisko attiecību veidošanai no organizācijā pastāvošās komunikācijas aspektiem;
- pētījumā ir izmantota IBSN reti lietotā praktiskās situācijas analīzes metode (*Case Study*), kas ietver padziļinātu reāli pastāvošas iestādes analīzi, noskaidrojot esošās problēmas organizācijas iekšienē un piedāvājot to risināšanas ceļus, balstoties uz gūtajiem praktiskajiem rezultātiem.

Turpmāk rakstā tiek analizēts empīriskais pētījums par LUB iekšējo komunikāciju un piedāvāts pasākumu kompleksa modelis iekšējās komunikācijas attīstībai. Piedāvātais modelis tiek balstīts uz bibliotēkas iekšējās komunikācijas pilnveidošanu un ir izmantojams kā paraugs iekšējo sabiedrisko attiecību veidošanai un korporatīvās kultūras izkopšanai arī citās bibliotēkās. LUB ir uzskatāma par pozitīvas prakses piemēru, kas vērsts uz kvalitatīvu vadības funkciju izpildi un darbinieku profesionālās ētikas un lojalitātes izaugsmi.

Empīriskais pētījums par bibliotēkas iekšējo komunikāciju

2008. gadā LU SZF IBSN ietvaros tika veikts pētījums, kura pamatuzdevums — noskaidrot visu līmeņu bibliotēkas darbinieku viedokli par iekšējās komunikācijas procesiem bibliotēkā, novērtējot iekšējās komunikācijas efektivitāti un ietekmi uz ikdienas darba pienākumu izpildi, akcentējot korporatīvās kultūras, vadības stila un neformālās komunikācijas nozīmi, kā arī sniedzot izvēlētajās komunikācijas formas un kanāla analīzi. Pētījuma pamatā izvirzītā problēma atspoguļojas kā vāja sabiedrības ieinteresētība un izpratne par mūsdienu bibliotēkas lomu. Uz ikdienas problēmu risināšanu un tikai uz pamatfunkciju nodrošināšanu vērsta pārvaldības politika apdraud bibliotēkas attīstību un efektīvu tās pastāvēšanu nākotnē, kā arī centieni intuitīvi veidot labvēlīgu savstarpējo saskarsmi, kuras pastāvēšana ilgtermiņā bez noteikta komunikācijas mērķa, iesaistīšanās un virzības ir apdraudēta.

Pētījuma mērķis — izvērtēt noteiktu piemēru bibliotēkas iekšējā komunikācijas procesa organizēšanā un, balstoties uz iegūtajiem rezultātiem, piedāvāt risinājumu bibliotēkas iekšējās komunikācijas pilnveidošanai stratēģiskās attīstības kontekstā.

Empīriskā bāze veido LUB un tās nozaru bibliotēkas. Pētījumā datu iegūšanai kā viena no pētniecības un informācijas vākšanas pamata metodēm tika izmantota daļēji strukturētā intervija. Daļēji strukturētā intervija atšķiras no citiem interviju veidiem (atvērtās jeb nestrukturētās intervijas un strukturētās intervijas) ar to, ka pētniekam jeb intervētājam — personai, kura vada interviju, uzdod jautājumus un fiksē iegūto informāciju, — jau ir priekšzināšanas par pētāmo objektu, kas ļauj prognozēt arī intervijas rezultātus (5). Intervēšana ir labs veids, kā iegūt viedokļus par sarežģītu tēmu, atbildes uz konkrētiem jautājumiem. Intervijas laikā iegūtie dati tiek fiksēti manuāli, kā arī daļēji tiek ierakstīti informācijas nesējā (diktofonā).

Papildus datu iegūšanai un objektīvākai esošās situācijas attēlošanai izmantota tradicionālo dokumentu analīze un praktiskās situācijas izpēte jeb *Case Study*. Kvalitatīvās pieejas būtība empīriskā pētījuma veikšanai ir izteikta pētījuma uzdevumā — noskaidrot bibliotēkas darbinieku viedokli par iekšējās komunikācijas procesiem bibliotēkā un novērtēt tās efektivitāti.

Pētījuma laikā iegūtie rezultāti paredzēti LUB pastāvošo iekšējās komunikācijas procesu novērtēšanai un tās pilnveidošanas stratēģijas izstrādei, kā arī turpmāko pētījumu virzienu apzināšanai bibliotēkas korporatīvās kultūras un sabiedrisko attiecību kontekstā.

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

Metodoloģijas izvēli ietekmēja pētījuma mērķa praktiskā ievirze un uzdevumu specifika, kas ir vērsta uz bibliotēkas reālās situācijas apzināšanu, izvērtējot tās misiju, darba organizēšanas formas, stratēģiskās attīstības virzienus, iespējamās un/vai pastāvošās problēmas bibliotēkas iekšienē un draudus no ārpuses. Šie aspekti paredz sadarbības veidošanu ar bibliotēkas darbiniekiem, dalību bibliotēkas procesos un to padziļinātu izpēti.

Izvēlētā metodoloģija paredz noteiktu ētikas normu ievērošanu pētniekam un respondentam (intervijas gaitas fiksēšana, anonimitātes garantēšana, patiesu datu sniegšana, piekrišana intervijas rezultātu publicēšanai u.c.), taču ir ļoti piemērota izvirzītā mērķa sasniegšanai, jo sniedz pētniekam iespēju:

- ◆ iegūt informāciju no pirmavotiem, aptverot vairākas bibliotēku struktūrvienības un dažāda atbildības līmeņa darbiniekus (individuālās intervijas ar bibliotēkas vadību un darbiniekiem);
- ◆ iegūt datus par bibliotēkas ikdienas darba organizēšanu un kvalitāti, kā arī turpmākās attīstības plāniem (ietver gada pārskatu, atskaišu, statistisko datu, stratēģiskās attīstības plāna u.c. bibliotēkas darbu regulējošo un darbību atspoguļojošo dokumentu analīzi);
- ◆ attēlot reālo darba situāciju bibliotēkā pētījuma veikšanas laikā (pateicoties *Case Study* metodei, pētījums tiek ierobežots vietā un laikā, tādējādi sniedzot padziļinātu noteiktu notikumu, problēmu un darbību analīzi);
- ◆ izstrādāt reālai situācijai atbilstošu un piemērotu pasākumu kompleksa modeli;
- ◆ noteikt tiešas iedarbības ārējos faktorus (1).

Pētījuma laikā tika noskaidroti un apkopoti bibliotēkas darbinieku viedokļi par efektīvas komunikācijas nozīmi, bibliotēkas iekšienē pastāvošiem savstarpējās saskarsmes procesiem, formālās un neformālās informācijas apmaiņu, kā arī par bibliotēkas tēlu kopumā un piederību korporatīvai kultūrai. Kopumā tika intervēti 15 dažāda atbildības līmeņa (vadība, šaura profila speciālisti, ierindas bibliotekāri) bibliotēkas darbinieki.

Iegūtie rezultāti tiek atspoguļoti divās atsevišķās apakšnodaļās. Praktiskās situācijas izpētes rezultāti sniedz LUB organizatoriskās struktūras un darba procesu aprakstu un tiek attēloti *SVID* analīzē, savukārt interviju rezultāti atspoguļo iekšējās komunikācijas procesu bibliotēkā.

Rakstam nav pievienotas interviju transkripcijas, jo vienošanās ar respondentiem neparedz pilnas transkripcijas publicēšanu, bet tikai iegūto datu izmantošanu un prezentēšanu protokola vai anonīmu citātu veidā.

LUB organizatoriskās struktūras un iekšējās komunikācijas procesu apraksts

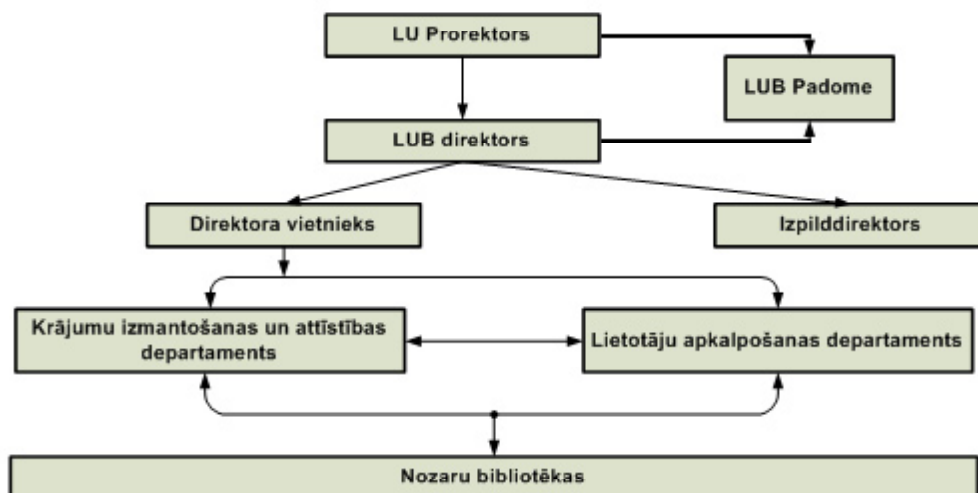
LUB ir:

- ◆ akreditēta Latvijas valsts nozīmes bibliotēka;
- ◆ LU akadēmiskā struktūrvienība;
- ◆ LU intelektuālo vērtību glabātāja un uzturētāja;
- ◆ galvenais universitātes studiju un pētniecības darba informācijas resursu centrs.

LUB **mērķis** — sekmēt LU misijas izpildi, nodrošinot LU akadēmiskajai darbībai nepieciešamos informācijas resursus un pakalpojumus.

LUB stratēģiskās vadlīnijas vērstas uz krājuma, pakalpojumu, pētniecības, personāla un apmācību attīstību, kā arī bibliotēkas struktūras optimizāciju. Bibliotēkas funkcionālā struktūra sastāv no LUB administrācijas, Krājuma izmantošanas un attīstības departamenta, Lietotāju apkalpošanas departamenta un 11 nozaru bibliotēkām (sk. 1. attēlu). LUB ir izveidots papildu strukturālais nodibinājums konsultatīvās funkcijas veikšanai — LUB Padome. LUB darbojas LU prorektora pārraudzībā (6).

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

1. att. LUB struktūra (3).

LUB iekšējās komunikācijas SVID analīze:

<p>Stiprās puses</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ir izstrādāta komunikācijas struktūra; ◆ notiek regulāras vadošo speciālistu sanāksmes; ◆ tehniskais nodrošinājums ļauj izmantot mūsdienīgus informācijas nodošanas kanālus; ◆ tiek ievērotas korporatīvās tradīcijas; ◆ tiek organizēti ārpusdarba pasākumi darbiniekiem; ◆ notiek pieredzes apmaiņas vizītes; ◆ tiek izstrādāti darbinieku pašnovērtējuma ziņojumi. 	<p>Vājās puses</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ atrašanās vieta — nozaru bibliotēkas atrodas 10 dažādās ēkās; ◆ vājš atgriezeniskās saites mehānisms; vertikālās informācijas plūsmas pārsvars; ◆ pārāk liels informācijas daudzums; ◆ vāja darbinieku informētība par vadības pieņemto lēmumu pamatojumu; ◆ ne pārāk aktīvas un izkoptas attiecības struktūrvienību starpā; ◆ liels vienvierzienu komunikācijas īpatsvars; ◆ atsevišķu darbinieku grupas zema motivācija; ◆ nav izveidota SA nodaļa / nav algota SA speciālista.
<p>Iespējas</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ korporatīvās kultūras izkopšana; ◆ darbinieku apmācības programmas/ treniņi; ◆ SA speciālista piesaistīšana; ◆ SA un/vai iekšējās komunikācijas stratēģijas izstrāde un ieviešana; ◆ vienotas informācijas nodošanas shēmas izstrāde; ◆ korporatīvā tēla un kultūras attīstīšana. 	<p>Draudi</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ pastāv konkurence struktūrvienību ietvaros; ◆ diezgan labi attīstīts neformālās komunikācijas tīkls; ◆ nepietiekams finansējums ieplānoto pasākumu realizēšanai.

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

Balstoties uz izstrādāto LUB iekšējās komunikācijas *SVID* analīzi, tika noteikti bibliotēkas iekšējās komunikācijas attīstības virzieni:

1. Informētības līmeņa palielināšana;
2. Iekšējo informācijas nodošanas kanālu optimizēšana;
3. Korporatīvās kultūras nostiprināšana un darbinieku piederības izjūtas un savstarpējās saskarsmes palielināšana.

Interviju rezultāti liecina, ka atkarībā no pasniegtās informācijas satura iekšējās komunikācijas process pārsvarā noris klātienē vai ar elektroniskā pasta starpniecību. Bibliotēkas vadība uzsvēra, ka organizācijas iekšienē tiek izplatīta tikai formāla un ar darbu saistīta lietišķā informācija, taču, balstoties uz interviju laikā iegūtajiem datiem, darba autore iedala bibliotēkas ietvaros izplatīto informāciju piecās grupās atbilstoši tās saturam:

- 1) ar darba procesiem saistītā informācija, kas regulē tiešos darba pienākumus — norādījumi, paziņojumi, nolikumi, rīkojumi;
- 2) bibliotēkas aktualitātes, informācija par organizētajiem pasākumiem (konferencēm, semināriem, apmācībām);
- 3) informācija par LU — pasākumi, rīkojumi, lēmumi u.tml.;
- 4) informācija, kas attiecas uz darbinieku sociālajām interesēm, arodbiedrības aktualitātes;
- 5) informācija par saistīto organizāciju darbību (paziņojumi no citām bibliotēkām vai bibliotēkrajām organizācijām).

Neatkarīgi no respondenta amata un darba stāža organizācijā tiek apspriests arī neformālās komunikācijas tīkls, kurā pēc respondentu atbildēm valda „*klana kultūra*” un „*zemas saskarsmes prasmes*”. Neformālās komunikācijas kanāli visbiežāk tiek izmantoti nepatiesas un maldinošas informācijas izplatīšanai. Daļa respondentu uzstāj, ka viss ir atkarīgs no cilvēka individuālajām īpašībām un vēlmes iesaistīties produktīvā komunikācijā, savukārt daži respondenti pauž nožēlu un jūtas aizvainoti, ja viņi tieši vai netieši tiek iesaistīti nepatiesas informācijas izplatīšanā.

Kopumā respondentiem ir negatīva nostāja pret neformālās komunikācijas tīkla izmantošanu maldinošas informācijas izplatīšanai, it īpaši, ja tas ietekmē savstarpējās koleģiālās attiecības.

- „*Šāda uzvedība neatbilst izglītota un kulturāla cilvēka tēlam, un ja ir vēlme saprasties, tad arī saprotas*”;
- „*Kāds kurina negatīvu attieksmi pret bibliotēku no āra, nevis organizācijas iekšienē*”;
- „*Neformālā komunikācija atņem daudz laika*”.

Balstoties uz intervijas laikā iegūto informāciju, jāsecina, ka neformālā komunikācija LUB iekšienē pastāv un atsevišķu respondentu skatījumā ir ļoti aktīva. Par neformālo komunikāciju veicinošiem faktoriem tiek uzskatīts indivīda raksturs, kā arī „*aktivitātes, kas saistās ar darbu un pārmaiņām*”. Respondenti iesaka neiesaistīties neformālajā komunikācijā, ja tā nav viennozīmīga, tiek balstīta uz emocijām un pauž neolojālu attieksmi pret organizāciju kopumā.

Jaunākās un svarīgākās informācijas saņemšanai respondenti izmanto vairākas iespējas:

- ◆ LU tīmekļa vietnes sadaļu „Bibliotēka”;
- ◆ elektronisko pastu;
- ◆ noskaidro nepieciešamo informāciju klātienē (piem. jautā attiecīgās nozares speciālistam);
- ◆ sazinās ar administrāciju (pārsvarā izmantojot elektronisko pastu).

Pētījuma autore atzīmē, ka intervijas laikā saņemtās atbildes liecina, ka lielākā daļa respondentu saņem visu nepieciešamo informāciju darba procesu veikšanai, savukārt, ja rodas nepieciešamība pēc papildu informācijas, tad ir skaidri zināms veids, kā to iegūt — „*ļoti specifiskajos jautājumos griežos pie attiecīgā speciālista*” vai „*neskaidrību vai papildu informācijas nepieciešamības gadījumā vērsos pie pirmavota, visbiežāk tā ir bibliotēkas vadība un administrācija*”.

Uz jautājumu par to, vai nelaikā izplatīta vai neprecīza informācija ir ietekmējusi respondenta darbu, 10 atbildēs no 15 tiek saņemtas noliedzošas atbildes, kas liecina, ka informācijas izplatīšanas

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

shēma bibliotēkā darbojas labi un negatīvi neietekmē praktisko darbību. Savukārt par galveno veidu, kā pārbaudīt sniegtās informācijas izmantošanu praksē jeb savstarpējās komunikācijas efektivitāti, tiek noteikts darbinieka praktiskās darbības rezultāts.

Visvairāk bibliotēkas iekšējās komunikācijas procesā respondenti novērtē:

- ◆ cik korekti informācija pasniegta;
- ◆ informācijas pieejamību;
- ◆ regulāru komunikāciju klātienē;
- ◆ ārpusdarba aktivitātes un korporatīvos pasākumus.

Respondentiem tiek piedāvāta iespēja izteikt savu viedokli, kā arī izmantot vairākus komunikācijas veidus darba efektivitātes uzlabošanai.

Iekšējās komunikācijas vide LUB tiek izkopta, pateicoties:

- ◆ darbinieku iesaistīšanai pētījumos (piemēram, pētījums par LUB korporatīvo kultūru);
- ◆ darbinieku regulārai apmācībai;
- ◆ darbinieku informēšanai par LUB stratēģiju un ar akreditāciju saistītiem jautājumiem;
- ◆ darbinieku pašnovērtējuma ziņojumiem.

Tālāk rakstā tiks apskatīti LUB darbinieku viedokļi par piederību korporatīvajai kultūrai, lojalitāti un pasākumiem sabiedrisko attiecību veidošanā, kā arī LUB darbinieku viedoklis par iekšējās komunikācijas procesiem bibliotēkā.

Jautājumi par piederību korporatīvajai kultūrai, lojalitāti un pasākumiem sabiedrisko attiecību veidošanā

Interviju laikā iegūtie dati liecina, ka tikai puse no visiem respondentiem jūt piederību Latvijas Universitātes korporatīvajai kultūrai. Šīs piederības pamatā ir:

- ◆ respondenta darba stāžs — „30 gadu pieredze, protams, ka jūtu piederību Latvijas Universitātei!”;
- ◆ uz darba funkcijām balstītās saistības (galvenokārt attiecas uz vadību un izpaužas kā dalība LU pasākumos un projektos, personīgo kontaktu uzturēšana);
- ◆ personīgais labums — „Pozicionēju sevi kā LU darbinieks, tas uzreiz tiek uzverts kaut kā savādāk, tā nopietnāk” vai „Ļoti palīdz mācību procesā, nejutos sveša citās fakultātēs vai bibliotēkās”.

Korporatīvās kultūras esamību LUB atzīmē visi respondenti, savukārt šīs kultūras ietekmi uz individuālu darba organizēšanu un komunikācijas veidošanu organizācijas iekšienē izjūt tikai 60% no visiem respondentiem, kas liecina par korporatīvās kultūras neizteiksmīgumu un nepietiekamu popularizēšanu darbinieku vidū.

Viena trešdaļa respondentu uzsvēruši pastāvošās korporatīvās kultūras negatīvos aspektus un saistījuši to ar stratēģiskām izmaiņām organizācijas iekšienē (t.sk. arī vadības maiņu). Korporatīvā kultūra šo respondentu atbildēs tiek raksturota kā nestabila un nenoteikta, par ko liecina:

- ◆ liela kadru mainība;
- ◆ vienotības trūkums organizācijas mērķos, uzskatos un vērtībās;
- ◆ motivācijas samazināšanās;
- ◆ vāja nepilna laika darbinieku un atsevišķu nodaļu integrācija kopīgajā vidē;
- ◆ konkurences pieaugums struktūrvienību un atsevišķu darbinieku vidū.

Respondentu spēja kritiski novērtēt organizācijas iekšienē pastāvošo situāciju liecina par izteiktu darbinieku piederības sajūtu un vēlmi uzlabot esošo korporatīvo kultūru, savukārt negatīva nostāja un diskomforta sajūta darba vidē saistās ar nepietiekamu darbinieku informētību par organizācijā notiekošo izmaiņu mērķiem, kā arī pārāk straujām un kardinālām izmaiņām, kurām darbinieki nav sagatavoti.

Interviju laikā bibliotēkas korporatīvās kultūras nozīme tiek raksturota šādi:

- ◆ atbalsta komandas darbu;
- ◆ veicina izmaiņas un attīstību;

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

- ◆ uzlabo klientu apkalpošanas kvalitāti;
- ◆ veicina saliedētību kolektīvā, jo „piekopj darbinieku sveikšanas un svētku svinēšanas tradīcijas”;
- ◆ veido pozitīvu attieksmi vienam pret otru un uzlabo savstarpējo komunikāciju.

Lielākā daļa respondentu „*korporatīvās kultūras*” jēdzienu izprot tikai neformālās komunikācijas kontekstā, nepieminot stratēģiski svarīgas lietas — organizācijas attīstības vēsturi un tradīcijas, misiju un lomu sabiedrībā, kopēju vērtību sistēmu, uzvedības normas u.c. Vāja darbinieku izpratne par korporatīvās kultūras nozīmi organizācijas eksistencē un katra darbinieka piederības nostiprināšanā ir šķērslis korporatīvās kultūras izkopšanai un organizācijas attīstībai kopumā, tādēļ būtiski ir pievērst uzmanību organizācijas sabiedrisko attiecību veidošanai.

Balstoties uz intervijas laikā iegūto informāciju, izvirzīti divi bibliotēkas iekšējo sabiedrisko attiecību attīstības virzieni:

- 1) LU ietvaros;
- 2) LUB iekšienē.

Respondenti definē primāros sabiedrisko attiecību veidošanas pasākumus:

- ◆ informācijas izvietošana LU portālā;
- ◆ publicitātes materiālu izplatīšana (bukleti, informatīvie materiāli, pildspalvas u.c. reprezentācijas materiāli);
- ◆ konsultācijas un bibliotēkas resursu izmantošanas apmācības bibliotēkas lietotājiem;
- ◆ apmācību un kursu organizēšana bibliotēkas darbiniekiem;
- ◆ pasākumu organizēšana — Bibliotēkas nedēļa, prezentācijas pirmo kursu studentiem, Atvērto durvju dienas, Parādnieku dienas u.c.;
- ◆ informācijas nosūtīšana uz iekšējām vēstulkopām;
- ◆ pasākumu organizēšana darbiniekiem.

Pārsvārā bibliotēkas sabiedriskās attiecības tiek orientētas uz ārējo publiku, taču ļoti minimāli aptver mācībspēkus (tikai viens respondents uzsvēra darbu ar mācībspēkiem un fakultātes pārstāvju informēšanu par bibliotēkas darbu un organizētajiem pasākumiem, kā arī akcentēja dalību Universitātes fakultāšu Domes sēdēs, darbu ar Studentu pašpārvaldi) un iespējamus sadarbības partnerus Latvijā un ārzemēs.

Pilnīgi visi respondenti uzsver iekšējās komunikācijas lomu bibliotēkas sabiedrisko attiecību veidošanas procesā. Par galvenajiem pasākumiem iekšējās komunikācijas efektivitātes uzlabošanai respondenti atzīst:

- ◆ pieredzes apmaiņas un kultūras pasākumus;
- ◆ atpūtas un neformālos pasākumus;
- ◆ apmācības, seminārus, konferences;
- ◆ ar bibliotēkas akreditāciju saistītos pasākumus;
- ◆ pašnovērtējuma tabulas darbiniekiem;
- ◆ dalību organizācijas iekšējās aptaujās un pētījumos.

Vadības līmeņa darbinieki uzsver personāla attīstības un savstarpējās mijiedarbības nozīmi, savukārt ierindas darbinieki pozicionē sevi kā sabiedrisko attiecību veidotāji pret ikvienu bibliotēkas apmeklētāju — „*Jāprot atstāt labu iespaidu, sniegt precīzu informāciju, risināt konfliktsituācijas*”.

Lielākā respondentu daļa atzīst, ka pastāvošais psiholoģiskais klimats bibliotēkas iekšienē ietekmē jebkuru ar sabiedriskajām attiecībām saistītu darbību, par ko liecina šādas atbildes:

- „*Ir jābūt savstarpējai saskaņai bibliotēkas iekšienē, lai var komunicēt uz āru, jo viss ir saistīts*”;
- „*Iekšējās komunikācijas loma ir ļoti liela sabiedrisko attiecību veidošanā, un katram darbiniekam jāsaprot, ka savstarpēji jākomunicē korekti, jo tikai tad uz āru var sniegt korektu informāciju, nevis baumas*”.

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

Apkopojot intervijās iegūtos rezultātus, secināms, ka izpratne par korporatīvās kultūras nozīmi un sabiedrisko attiecību veidošanas virzieniem atšķiras atkarībā no respondenta profesionalitātes līmeņa un ieņemamā amata, kā arī individuālajām spējām — saskarsmes prasmēm, stratēģiskās domāšanas spējām, līderprasmēm, iniciatīvas, vēlmes pilnveidoties — „*Viss atkarīgs no tā, cik atvērti un profesionāli darbinieks prot strādāt*”.

LUB darbinieku viedoklis par iekšējās komunikācijas procesiem bibliotēkā

Apkopojot praktiskās situācijas izpēti un intervijās iegūtos rezultātus, bibliotēkas iekšienē pastāvošā komunikācija raksturojama kā:

- ◆ organizācijas struktūrai pakārtota;
- ◆ uz noteiktu darbību vērsta;
- ◆ kontrolēta;
- ◆ pārsvarā vienvirziena.

LUB iekšienē izplatītās informācijas saturs ir formāls, lietišķs, ar darbu saistīts, savukārt informācijas pasniegšanas procesā tiek novērota konsekvence un vertikālais virziens, kas ļauj darba autorei secināt, ka LUB pieder pie jaukta organizācijas kultūru tipa atbilstoši filozofa Č. Hendija (*Ch. Handy*) organizācijas kultūru tipoloģijai un ietver lomu jeb birokrātijas un uzdevumu kultūras apvienojumu, kas arī izskaidro bibliotēkas iekšējās komunikācijas principus.

Lomu tipa organizācijas kultūru raksturo stingra funkcionālā specializācija, kas vērojama organizācijas hierarhiskajā struktūrā un detalizētā pienākumu sadalījumā. Šādā organizācijas kultūrā visas darbības tiek veiktas saskaņā ar noteikumiem, instrukcijām, standartiem, procedūram. Darbinieka lēmējtiesības un vara ir atkarīgi no tā atrašanās vietas organizācijas struktūrā (4). Mainīgajos tirgus apstākļos aizvien mazāk organizāciju piekopj šādu organizācijas kultūras modeli, jo tas apgrūtina ikdienas darba procesus ar liekām formālām saistībām, taču ne visām organizācijām izdodas pilnībā pielāgoties citai korporatīvajai videi, un birokrātiskais modelis netieši turpina pastāvēt un atspoguļojas atsevišķu cilvēku vai struktūrvienību darba procesu organizēšanā un savstarpējās komunikācijas veidošanā.

Uzdevumorientēta organizācijas kultūra tiek dēvēta arī par projekta kultūru un ir plaši izplatīta organizāciju vidū, jo tiek vērsta uz noteiktas darbības veikšanu attiecīgajā laika periodā. Organizācijas pārvaldības pamatā ir:

- ◆ efektīva resursu izmantošana;
- ◆ darbinieku profesionalitāte;
- ◆ skaidri definēti uzdevumi;
- ◆ individuālo un organizācijas vērtību un mērķu sakritība (neskatoties uz to, ka uzdevumu kultūra paredz par prioritārajiem izvirzīt tieši organizācijas mērķus) (7).

Šāda veida organizācijām raksturīga matricas veida struktūra, vara ir atkarīga no darbinieka kā speciālista zināšanām vai individuālajām līdera prasmēm un izplatās organizācijas iekšienē neatkarīgi no organizācijas struktūras līmeņiem. Praktisks šāda veida savstarpējās mijiedarbības piemērs daļēji tiks attēlots šī raksta empīriskajā daļā.

Uzdevuma kultūras organizācijas ir atsaucīgas pret izmaiņām un ātri pielāgojas iekšējiem un ārējiem apstākļiem. Darba pienākumi tiek sadalīti atbilstoši noteiktu uzdevumu veikšanai, kontrole galvenokārt tiek nodrošināta, lai panāktu lietderīgu resursu izmantošanu vai rastu efektīvāku risinājumu.

Interviju laikā vairākkārt tika minēta organizācijā pastāvošā hierarhiskā informācijas izplatīšanas shēma, taču, veicot padziļinātu respondentu sniegtās informācijas analīzi, pētījuma autore atklājusi, ka LUB pastāv jaukta tipa komunikācijas shēma. Raksturojot iekšējās komunikācijas procesus bibliotēkā kopumā, ir skaidri vērojama vertikāla, vienvirziena informācijas plūsma, kas izriet no bibliotēkas vadības un pakāpeniski nonāk līdz ierindas darbiniekam. Savukārt, raksturojot iekšējās komunikācijas procesus atsevišķu nodaļu ietvaros un bibliotēkas struktūrvienību vidū, informācijas izplatīšanas plūsma pāriet horizontālajā, un arī sniegto ziņu raksturs un pasniegšanas veids mainās. Komunikācijas teorijās šādu

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

parādību raksturo kā „ķekarveida” komunikāciju, kas ir raksturīga birokrātiska tipa iestādēm ar vairākām struktūrvienībām. Pētījuma autore piedāvā šādu iekšējās komunikācijas procesu dēvēt par „kaskādi”, jo ar katru nākamo līmeni sniegtās informācijas saturiskais spēks un emocionālais raksturs mainās.

SA teorijā tiek definēti divi sabiedrisko attiecību veidošanas vadmotīvi — informētība un saprašana. Iekšējās komunikācijas laikā izplatītais informācijas apjoms un raksturs ir pietiekams, lai darbinieki spētu efektīvi organizēt savu darbu, par ko liecina arī interviju rezultāti, taču pētījuma mērķis neparedzēja detalizētāku informētības un saprašanas īpatsvara izpēti iekšējo sabiedrisko attiecību veidošanas procesā. LUB izmantotais iekšējās komunikācijas kontroles mehānisms ļauj secināt, ka, neskatoties uz sniegtās informācijas dažādību, bibliotēkas vadības mērķis nav tikai informēt darbiniekus par darba procesiem un LUB aktivitātēm, bet arī pārbaudīt, vai sniegtā informācija tiek uztverta, saprasta, lietota un ideālā gadījumā arī komentēta, tādējādi veidojot atgriezenisko saiti, ko paredz arī sabiedrisko attiecību teorētiķa J. Gruniga (*J. Grunig*) divvirzienu komunikācijas modelis.

Divvirzienu komunikācijas mērķis ir — iesaistīt organizācijas dalībniekus lēmumu pieņemšanas procesā, kas sniedz iespēju katram darbiniekam netieši iesaistīties organizācijas pārvaldībā. Divvirzienu komunikācijas modelis paredz ne tikai nodotās informācijas uztveršanu un izmantošanu, bet arī ietver atbildes reakcijas un vērtējuma sniegšanu, neatkarīgi no organizācijas struktūrā pastāvošiem hierarhijas līmeņiem. Atbildes reakcijas process tiek saukts arī par atgriezenisko saiti (8).

Divvirzienu komunikācijas modeļa uzturēšanai ir nepieciešams vadības atbalsts tādas iekšējās darba vides organizēšanā, kas motivē darbiniekus iesaistīties atgriezeniskā komunikācijas procesa veidošanā un līdz ar to arī organizācijas attīstībā kopumā. Divvirzienu modeļa efektivitātes uzlabošanā organizācijas vadībai ir būtiska šādu principu ievērošana:

- ◆ ideju apmaiņas veicināšana un atbalstīšana;
- ◆ saprotamu un caurskatāmu organizācijas iekšējo normatīvo dokumentu izstrāde;
- ◆ darbinieku motivēšanas un atbalsta shēmas nodrošināšana;
- ◆ procesu izpildes gaitas novērošana (īpaši svarīgi, ja noteikts, ka problēmu risināšana tiek uzticēta vienai personai vai konkrētai personu grupai);
- ◆ darba kvalitātes kontroles uzturēšana;
- ◆ komunikācijā iesaistīto dalībnieku novērošana, izmantojot darbinieku attieksmes un apmierinātības līmeņa nosakošos pētījumus;
- ◆ komunikācijas kanālu dažādošana (2).

Veicot LUB esošās situācijas izpēti un iekšējo dokumentu analīzi, jāsecina, ka bibliotēkas SA veidošana tiek vērsta pārsvarā uz ārējo komunikāciju un bibliotēkas iekšienē nav atsevišķas nodaļas vai atbildīgās personas, kuras primārais uzdevums būtu SA veidošana. Bieži bibliotēkas iekšējā komunikācija tiek uztverta kā ļoti personiska, tikai organizācijas ietvaros pastāvoša, tāda, kas neietekmē bibliotēkas tēlu sabiedrībā. Maldīgs ir arī uzskats par to, ka organizācijas iekšējā komunikācijā pastāvošās nepilnības vai problēmas atrisināsies dabiski, savstarpējās saskarsmes rezultātā, taču pētījuma autore uzsver, ka savstarpējā saskarsme ir atkarīga no katra indivīda saskarsmes spējām un vēlmes iesaistīties komunikācijā, par ko liecina arī interviju rezultāti.

Interviju laikā atklājās, ka arodbiedrības tiek pozicionētas kā konkurents SA nodaļai, jo daļa funkciju, kuras pilda arodbiedrības, pārklājas ar SA speciālista darbības virzieniem. Interesants ir komentārs par darbinieku lielāku uzticēšanos iestādēm vai cilvēkiem no ārējās vides. Šāds uzskats tiek pamatots ar darbinieku nevēlēšanos, nepārliecinātību vai bailēm apspriest konfliktsituācijas un problēmjautājumus organizācijas iekšienē. LUB gadījumā, kad nav iekšējās komunikācijas speciālista, kas varētu pilnvērtīgi veikt savu darbu, ir jāpievērš uzmanība arodbiedrības aktivitātēm, iespējams, jāiesaista arodbiedrība korporatīvās kultūras un iekšējās komunikācijas procesu pilnveidošanā, taču ir arī jākontrolē un nepieciešamības gadījumā jāierobežo arodbiedrības darbība, nepieļaujot korporatīvās informācijas izplatīšanu tikai pa arodbiedrības kanāliem, kā arī jāizvairās pieņemt lēmumus, kas saistīti ar darba procesiem, balstoties tikai uz arodbiedrības sniegtu informāciju.

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

Interviju laikā iegūtie rezultāti apliecina, ka LUB darbinieki ir ieinteresēti iekšējās komunikācijas procesu pilnveidošanā. Pētījuma autores ieteikumi:

- ◆ palielināt darbinieku informētību par organizācijas vērtībām un attīstības perspektīvām, tādējādi integrējot darbiniekus bibliotēkas korporatīvajā kultūrā;
- ◆ veicināt darbinieku izpratni par darba organizēšanu un lēmumu pieņemšanas procesiem, kā arī bibliotēkas pārvaldības shēmu, tādējādi paaugstinot darbinieku motivāciju un darba efektivitāti;
- ◆ optimizēt iekšējās informācijas apriti, izmantojot piemērotākās saskarsmes formas un komunikācijas līdzekļus;
- ◆ paaugstināt darbinieku izpratni par bibliotēkas iekšējās komunikācijas kultūru, akcentējot tās nozīmi organizācijas pozitīvā tēla veidošanā sabiedrībā;
- ◆ veicināt ideju apmaiņu un problēmsituāciju izskatīšanu kolēģu vidū.

Pētījuma laikā tika konstatēta problēma — ne visas LUB struktūrvienības ir pilnībā pārņēmušas divvirzienu komunikācijas modeli, un dažādu objektīvu un subjektīvu apstākļu dēļ (liels darba apjoms, darbinieku rakstura īpašības, darba organizēšanas stils, personīgie uzskati un principi u. tml.) vēl joprojām priekšroka tiek dota vienvirziena komunikācijai jeb informācijas izplatīšanai no augstākā organizācijas struktūras līmeņa uz zemāko, bez atgriezeniskās saites.

Tālāk tekstā piedāvāts risinājums bibliotēkas iekšējās komunikācijas pilnveidošanai un stratēģiskai attīstībai.

Modelis iekšējās komunikācijas attīstībai

Iekšējās komunikācijas attīstības stratēģija jeb modelis organizācijas iekšējās komunikācijas uzlabošanai tiek izstrādāts atbilstoši LUB specifikai un pastāvošajiem iekšējās komunikācijas principiem, kas ir atspoguļoti raksta sadaļā „LUB organizatoriskās struktūras un iekšējās komunikācijas procesu apraksts”. Stratēģijas pamatā ir empīriskā pētījuma rezultāti, kā arī teorētiskā materiāla studiju laikā gūtās atziņas. Komunikācijas modelis tiek izstrādāts, balstoties uz:

- ◆ organizatorisko struktūru;
- ◆ komunikācijas procesu norises administratīvo regulējumu;
- ◆ iekšējās komunikācijas specifiku.

Piedāvātā stratēģija ir paraugs bibliotēkas iekšējās komunikācijas attīstības modeļa izveidei un ietver gan organizācijas attīstībai stratēģiski svarīgas rekomendācijas, gan arī ikdienas darba procesu organizēšanai nozīmīgus taktiskus norādījumus.

Balstoties uz empīriskā pētījuma laikā iegūto datu rezultātu analīzi, raksta autore izstrādājusi LUB iekšējās komunikācijas stratēģiju ar mērķi:

- ◆ palielināt darbinieku informētību un veicināt to profesionālo attīstību;
- ◆ sistematizēt iekšējās komunikācijas procesus;
- ◆ pilnveidot iekšējās komunikācijas kultūru.

Bibliotēkas iekšējās komunikācijas attīstības stratēģija tiek iedalīta trīs pamatvirzienos, atbilstoši izvirzītajiem mērķiem — informētības līmeņa palielināšana, iekšējo komunikācijas procesu sistematizēšana un komunikācijas kultūras pilnveidošana. Stratēģija sastāv no uzdevumiem un praktiskām rekomendācijām jeb pasākumiem to efektīvākai realizēšanai. Izvirzīto uzdevumu sasniegšanas process tiek attēlots aktivitāšu un komunikācijas plāna tabulās katras sadaļas ietvaros.

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

1. virziens — informētības līmeņa palielināšana

Uzdevumi:

- 1) informēt darbiniekus par organizācijas vērtībām, misiju, darbības virzieniem un attīstības perspektīvām, tādējādi paaugstinot darbinieku vērtības un piederības izjūtas līmeni;
- 2) iepazīstināt darbiniekus ar amatu aprakstiem, skaidri norādot darba uzdevumus, strukturālās pakļautības, lēmumu pieņemšanas un atbildības līmeņus;
- 3) palielināt informācijas apmaiņu starp bibliotēkas struktūrvienībām un Universitāti;
- 4) attīstīt konsultatīvo darbu specifisku jautājumu risināšanai un atbalsta sniegšanai;
- 5) veicināt darbinieku izpratni par darba organizēšanu, bibliotēkas pārvaldības un lēmumu pieņemšanas procesiem;
- 6) izveidot korporatīvo dokumentu izplatīšanas shēmu;
- 7) nodrošināt informācijas pieejamību un caurskatāmību.

Izvirzītie uzdevumi paredz visu līmeņu bibliotēkas darbinieku iesaistīšanos uzdevumu izpildē, taču galvenā atbildība tiek nodota bibliotēkas vadībai un ietver vienvirziena un divvirzietu komunikācijas veidošanu ar padotajiem attiecīgo aktivitāšu realizēšanai.

1. tabula

Pasākumu plāns informētības līmeņa palielināšanai

AKTIVITĀTE	VEIDS	SATURS
1. Informācijas izplatīšana	<ul style="list-style-type: none"> ◆ elektroniskais pasts; ◆ visu darbinieku kopīgā sapulce; ◆ sanāksmes struktūrvienības ietvaros. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ bibliotēkas attīstības plāns; ◆ sapulču protokoli; ◆ darba apraksti; ◆ struktūrvienību ziņojumi.
2. Diskusijas	<ul style="list-style-type: none"> ◆ struktūrvienības ietvaros; ◆ darba grupās. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ noteiktas tēmas/problēmas izskatīšana/apspriešana.
3. Speciālistu konsultācijas/pieredzes apmaiņa	<ul style="list-style-type: none"> ◆ bibliotēkas ietvaros; ◆ speciālistu pieaicināšana no ārpusēs; ◆ ekskursijas uz citām nodaļām bibliotēkas ietvaros/citām iestādēm. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ noteiktas tēmas izskatīšana; ◆ specifiskas problēmas risināšana.
4. Individuālās pārrunas	<ul style="list-style-type: none"> ◆ intervija/pārrunas. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ darbinieka pašnovērtējuma ziņojums; ◆ tiešā vadītāja ziņojums.

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

2. virziens — komunikācijas procesa sistematizēšana

Uzdevumi:

- 1) ieviest un izmantot vienotu informācijas pasniegšanas formu;
- 2) ievērot noteiktu komunikācijas procesu secību un formātu;
- 3) līdzsvarot elektroniskās un mutvārdu informācijas apjomu, balstoties uz sniegtās informācijas mērķi un saturu;
- 4) ieviest kvalitātes kontroles un skaidras atgriezeniskās saites mehānismu;
- 5) līdzsvarot informācijas apmaiņu starp struktūrvienībām;
- 6) ieviest informācijas izplatīšanas shēmu atbilstoši noteiktām darbinieku grupām.

Procesa ieviešanas un kontroles stadija paredz vadības iesaistīšanos, savukārt rīcību plāna uzturēšanai nepieciešams visu līmeņu darbinieku atbalsts.

2. tabula

Pasākumu plāns komunikācijas procesa sistematizēšanai

	AKTIVITĀTE	VEIDS	SATURS
1.	Vienota informācijas pasniegšanas forma	<ul style="list-style-type: none"> ◆ papīrformāta dokumenti; ◆ elektroniskais pasts. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ atskaišu tabulas; ◆ protokolu veidnes; ◆ elektroniskā pasta standarts.
2.	Regulāras sapulces/paziņojumi	<ul style="list-style-type: none"> ◆ bibliotēkas līmenī; ◆ struktūrvienības ietvaros. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ iknedēļas sapulces; ◆ darbinieku atskaišu sistēma; ◆ citas secīgas aktivitātes.
3.	Atgriezeniskā saite	<ul style="list-style-type: none"> ◆ bibliotēkas/struktūrvienības ietvaros; ◆ anonīmi/klātienē. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ komentāru/priekšlikumu apkopošana par noteiktu problēmu, lēmumu vai jauninājumu.
4.	Ziņas noteiktai adresātu grupai	<ul style="list-style-type: none"> ◆ elektroniskais pasts; ◆ sapulces. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ izplatīt noteiktu ziņu kopu noteiktai darbinieku grupai atbilstoši to darba pienākumiem.

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

3. virziens — komunikācijas kultūras pilnveidošana

Uzdevumi:

- 1) sniegt vienāda satura ziņas iekšējai un ārējai publikai;
- 2) organizēt apmācības komunikācijas prasmju uzlabošanai;
- 3) definēt formālās un neformālās komunikācijas mērķi un saturu;
- 4) veicināt atklātu un brīvu komunikāciju darbinieku vidū.

Komunikācijas kultūras pilnveidošanai tiek rekomendēti atsevišķi pasākumi, kas galvenokārt vērsti uz labvēlīgas darba vides radīšanu un uzticamības palielināšanu darbinieku vidū.

3. tabula

Pasākumu plāns komunikācijas kultūras pilnveidošanai

AKTIVITĀTE	VEIDS	SATURS
1. Politikas izstrāde	<ul style="list-style-type: none"> ◆ papīrformāta dokumenti; ◆ elektroniskais pasts; ◆ prezentācijas. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ korporatīvās politikas/standarti; ◆ iekšējās komunikācijas mērķu definēšana; ◆ korporatīvās komunikācijas procesa apraksts.
2. Apmācības/semināri	<ul style="list-style-type: none"> ◆ prezentācijas; ◆ bibliotēkas ietvaros kā pieredzes apmaiņa; ◆ piesaistot speciālistus no malas. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ apmācības komunikācijas prasmju izkopšanai.
3. Darba grupas izveide	<ul style="list-style-type: none"> ◆ dažādu nodaļu un/vai atbildības līmeņa darbinieki. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ darba grupa korporatīvās kultūras izkopšanai, savstarpējās komunikācijas veicināšanai.
4. Neformālie pasākumi	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ekskursijas; ◆ psiholoģiskie, komandas veidošanas treniņi; ◆ diskusijas. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ profesionālā un individuālā izaugsme; ◆ koleģiālo attiecību nostiprināšana.

Ļ. Žuravļova
BIBLIOTĒKAS IEKŠĒJĀS KOMUNIKĀCIJAS ASPEKTI

Secinājumi

Pētījuma gaitā tika secināts, ka:

- ◆ Iekšējās komunikācijas kvalitātes kritēriji ir grūti noteikt, jo komunikācijas efektivitāte ir atkarīga no katras organizācijas eksistēšanas pamatprincipiem, un katrā organizācijā efektīvas komunikācijas būtība tiks izprasta citādi.
- ◆ Komunikācijas efektivitātes pamatā nav klātienē organizēto sapulču skaits, bet gan nodotās un uztvertās informācijas kvalitāte, jo neatkarīgi no lietotā komunikācijas modeļa vai līdzekļa vadības un padoto informācijas interpretācijas gaita atšķiras.
- ◆ Divvirzienu komunikācijas modelis ir ieteicams efektīvas iekšējās komunikācijas veidošanai, jo tas paredz atgriezenisko saiti, kuras primārā funkcija, pēc raksta autore domām, ir problēmsituācijas konstatēšana, tādējādi nodrošinot tās laicīgu risināšanu.

Jebkuras ilgtermiņa komunikācijas pamatā ir savstarpējā uzticēšanās, tādēļ ir būtiski balstīt organizācijas iekšējās komunikācijas veidošanu uz atklātību, savstarpējo cieņu un uzticēšanos.

Ikvienas organizācijas iekšējās komunikācijas stratēģijas izveide paredz nopietnu darbu vairākos posmos, sākot no plānošanas un pētījuma veikšanas līdz pat realizējamo pasākumu kontrolei un labojumu ieviešanai. Rakstā tabulu veidā iezīmētas tikai pamataaktivitātes, neaprakstot detalizētu pasākumu realizēšanas gaitu, taču bibliotēkas var piemērot piedāvāto paraugu, lai attīstītu to vajadzībām piemērotus iekšējās komunikācijas pilnveidošanas procesus.

Organizācijas iekšējās komunikācijas attīstības stratēģijas pamatā ir korporatīvās vērtības, kultūra un klimats, kas arī ietekmē savstarpējo saskarsmi un informācijas apriti organizācijā kopumā. Iekšējā komunikācija ir nozīmīga jebkuras organizācijas darbībā, jo tā nodrošina organizācijas pastāvēšanu mainīgā vidē, nesamazinot tās efektivitāti. Komunikācija veido pamatu organizācijas funkciju izpildei.

Efektīva iekšējā komunikācija ir vērsta ne tikai uz darbinieku informēšanu, bet uz noteiktas darbības izpildi, t.i., uz rezultātu. Divvirzienu komunikācija ļauj darbiniekiem aktīvāk iesaistīties organizācijas iekšējos procesos, rosina viedokļu un ideju apmaiņu un nodrošina ātrāku problēmu konstatēšanu un risināšanu. Liela nozīme organizācijas iekšējās komunikācijas efektivitātes nodrošināšanā ir vadības spējai, nesamazinot kontroli un neveicot kardinālas izmaiņas organizācijas struktūrā, optimizējot komunikācijas procesu darba produktivitātes palielināšanai un saliedētas korporatīvās kultūras radīšanai.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Daymon, Christine, Holloway, Immy.** *Qualitative research methods in public relations and marketing communications.* London : Routledge, 2002. 293 p. ISBN 0-415-22273-7.
2. **Hooghiemstra, Reggy.** Corporate communication and impression management — new perspectives why companies engage in corporate social reporting. *Journal of Business Ethics*, Nr. 27, 2000, p. 55-68.
3. *Latvijas Universitāte* [tiešsaiste]. Rīga : Latvijas Universitāte, 2004. [skatīts 2010. g. 15. febr.]. Pieejams: <http://www.lu.lv/biblioteka/index.html>.
4. **Modaff, Daniel P., DeWine, Sue, Butler, Jennifer.** *Organizational communication: foundations, challenges, and misunderstandings.* Boston : Pearson, 2008. 322 p. ISBN 0-205-49349-1.
5. **Ozoliņa, Aina.** *Intervēšanas prasme.* Rīga : RaKa, 2003. 71 lpp. ISBN 9984-15-480-7.
6. *Par Latvijas Universitātes bibliotēkas akreditāciju* : bibliotēku akreditācijas komisijas atzinums. Rīga : Latvijas Bibliotēku padome, 2006. 8 lp.
7. **Reņģe, Viesturs.** *Mūsdienu organizāciju psiholoģija.* Rīga : Zvaigzne ABC, 2007. 215 lpp. ISBN 978-9984-37-914-2.
8. **Vasques, Gabriel M., Maureen, Taylor.** *A Cultural approach to public relations research: a extension of Hofstede's Variables to Gruning's models of public relations* : [conference paper : the annual meeting of Speech Communication Association in November 19-24, 1994, New Orleans]. 24 p.
9. **Yin, Robert K.** *Case study research: design and methods.* 3rd ed. London : SAGE Publications, 2003. 179 p. ISBN 0-7619-2552-X.
10. **Žuravļova, Ļena.** *Bibliotēkas iekšējās komunikācijas novērtēšana un attīstības stratēģijas izstrāde* : maģistra darbs. Latvijas Universitāte; zin. vad. Baiba Sporāne. Rīga, 2008. 81 lp.

TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956) LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

THE IMPACT OF TEODOR LIVENTAL (1882–1956) ON THE HISTORY OF LATVIAN LIBRARIES

Viesturs Zanders

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova iela 1A, Rīga, LV-1019
e-pasts: viesturs.zanders@lu.lv

Kopsavilkums:

Mērķis — Raksts iepazīstina ar Teodoru Līventālu (1882–1956), kas bija viens no aktīvākajiem Latvijas bibliotekārās dzīves dalībniekiem 20. gs. pirmajās desmitgadēs.

Metodoloģija/pieeja — Raksts ir balstīts uz literatūras un arhīva dokumentu studijām.

Rezultāti — T. Līventāls ir autors pirmajai bibliotekāru rokasgrāmatai latviešu valodā (1913), bijis arī Latvijas bibliotekāru biedrības pirmais priekšsēdētājs (1924–1927). Viņš ir arī viens no pirmajiem Latvijas bibliotēku vēstures pētniekiem. Tā kā 1949. gadā padomju režīms T. Līventālu represēja, tad informācija par viņa personību un profesionālo darbību ir izklaidēta vairāku bibliotēku un arhīvu fondos.

Novitāte — Retu un nepublicētu informācijas avotu analīze, Latvijas politiskās situācijas diskurss bibliotēku vēsturē.

Atslēgvārdi: T. Līventāls, Latvijas bibliotekāru biedrība,
Publikācijas par bibliotēkām, Bibliotēku vēsture

Raksta veids: Apskats

Norādes: 41 norāde

V. Zanders
TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956)
LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

Abstract:

Purpose — The article acquaintances with the personality of Teodors Līventāls (1882–1956), who was one of the most active participants in the activities of libraries in Latvia in the first decades of the 20th century.

Design/methodology/approach — The paper is based on literature and archive documents studies.

Findings — T. Līventāls was the author of the first manual for librarians in Latvian, he was the first chairman of the Society of Latvian Librarians (1924–1927), as well as one of the first researchers of the history of libraries in Latvia. As T. Līventāls was repressed by the Soviet regime in 1949, the information concerning his life and professional activities is scattered in several libraries and archives.

Originality/value — The analysis of scattered and unpublished information resources, discourse of Latvian political situation in library history.

Keywords: T. Līventāls, The Society of Latvian Librarians, Library history

Article Type: Review

References: 41 references

V. Zanders
TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956)
LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

Teodora Līventāla (1882–1956) vārds mūsu bibliotekārajai sabiedrībai ir pasvešs. Vairākās nesen tapušās publikācijās viņš ir minēts gan kā žurnāla „Pašvaldības Balss” redaktors un Rīgas pilsētas galvas biedrs pērnā gadsimta 20.–30. gados (15, 641. lpp.), gan kā žurnālists un publicists (4, 936. lpp.). Tomēr samērā reti T. Līventāls ir pieminēts kā viens no aktīvākajiem Latvijas bibliotekārās dzīves dalībniekiem 20. gs. pirmajās desmitgadēs un viens no pirmajiem Latvijas bibliotēku vēstures izzinātājiem.

Daļēji tas skaidrojams ar to, ka T. Līventāls pieder pie padomju režīma represēto grāmatnieku saimes. Pēc apcietinājuma 1949. gada 4. maijā un notiesāšanas tā paša gada 26. novembrī sākas T. Līventāla gaitas izsūtījumā, kas noslēdzas svešumā Karagandā (Kazahstāna) 1956. gadā. Taču atšķirībā no jau 1941. gada 14. jūnijā deportētajiem grāmatniekiem Jāņa Rozes (1878–1942), Kārļa Dūņa (1889–1942) un Jāņa Dūņa (1891–1943) T. Līventālam pašu tuvāko cilvēku, kas varētu kaut pēc ilgiem gadiem atkal godināt viņa piemiņu, dzimtenē vairs nav.

Pēc tam, kad no T. Līventāla mājas Jūrmalā (Rotas ielā 12) 1949. gada 25. marta rītā tiek aizvests viņa īrnieks Jānis Libants (1883–?) un viņa sieva Anna Urbāne-Anševica (1888–?) (1, 320. lpp.), T. Līventāls ķeras pie sava arhīva dedzināšanas (30, 129.–130. lpp.). Vēlāk kā izmeklēšanai nevajadzīgs tiek iznīcināts T. Līventāla aresta laikā konfiscētais fotoalbums, bibliogrāfisko izrakstu kartotēka un daļa no sarakstes. Līdzīgs liktenis ir arī T. Līventāla materiāliem par medicīnu, kas bija nodoti Asaros dzīvojošajam ārstam un literātam Kārlim Jannauam (1874–1963) (30, 189. lpp.). Fragmentāri saglabājusies sarakste, atsevišķi bibliotēku vēstures apcerējumi un dokumenti, kas atklāj, kādēļ šie apcerējumi nav publicēti, ir atrodami gan Latvijas Nacionālās bibliotēkas, gan Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas rokrakstu fondos. T. Līventāla likteņa izpētei nozīmīga ir viņa kriminālieta Latvijas Valsts arhīvā, savukārt Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabājas to organizāciju dokumentācija, kuru izveide un darbība nav iedomājama bez T. Līventāla līdzdalības.

T. Līventālu par savējo var uzskatīt Madonas novads, jo dienas gaismu viņš ierauga 1882. gada 10. aprīlī (pēc vecā stila 29. martā) Ļaudonas pagasta saimnieka Andža Līventāla mājās Kalnvirsas „Muižniekos”. T. Līventāls mācījies vietējā pagastskolā, tad Jēkabpils pilsētas skolā, vēlāk arī telegrāfistu skolā Viļņā, kur kādu laiku (1899–1903) strādājis pasta kantorī. Šobrīd ir pagrūti pamatot, kur sakņojas T. Līventāla simpatizēšana kreisajām idejām, taču 1903. gadā viņš iesaistās Ļaudonas nelegālajā sociāldemokrātu pulciņā „Trans”, bet gadu vēlāk kļūst par Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (turpmāk LSDSP) biedru. Tā kā T. Līventāls nav pabeidzis ne pilsētas skolu Jēkabpilī, ne vēlāk nokārtojis gala pārbaudījumus Ārensburgas (tagad Kuresāre) ģimnāzijā, tad, ierodoties Parīzē 1905. gadā, viņš drīzāk kā brīvklaušītājs, nevis students apmeklē lekcijas jurista un sociologa Maksima Kovaļevska (1851–1916) izveidotajā Krievu sabiedrisko zinātņu augstākajā skolā, kā arī Sorbonnas universitātē. Par T. Līventāla politisko uzskatu konsekvenci liecina arī viņa tulkotā un Augusta Golta (1882–1968) apgādā 1907. gadā izdotā franču autora Žana Baptista Severaka (*J. B. Severac*, 1879–?) apcere „Modernais sociālisms”.

Pēc atgriešanās Latvijā T. Līventāls iesaistās sava dzimtā novada sabiedriskās dzīves aktivizēšanā. LSDSP vadības uz Malienu deleģētais Klāvs Lorencs (1885–1975) vēlāk atceras kādu 1907. gada vasarā notikušu nelegālu skolotāju sapulci mežiņā pie Praulienas pareizticīgo Jāņa skolas, kurā piedalās arī ļaudonieši T. Līventāls un vēlāk pazīstamais diriģents Teodors Reiters (1884–1956). K. Lorencs atzīst, ka līdz tam uzskatījis Malienu par nomaļu un atpalikušu Latvijas nostūri, bet, tuvāk to iepazīs, var teikt, ka Maliena ir „kultūras, sabiedriskās aktivitātes, revolucionārās rosmes un dziļuma ziņā viens no gaišākiem novadiem mūsu zemītē” (16, 2. lpp.). Pēc 1905. gada revolūcijas Latvijas novados tiek izveidotas daudzas jaunas biedrības, ko veicina 1906. gada 4. martā pieņemtie noteikumi, kas paredz samērā vienkāršu biedrību reģistrācijas kārtību. Kā liecina kooperācijas darbinieks Aleksandrs Zariņš (1880–1959), T. Līventāls palīdz organizēt bibliotēku biedrības gan pašā Ļaudonā, gan kaimiņpagastā Mārcienā, kā arī izglītības biedrības Saikavā, Praulienā un Lazdonā (22, 2. lpp.). Vairākām bibliotēkām viņš veido kartīšu katalogus.

Jāatzīst gan, ka šo biedrību pastāvēšana ir visai apdraudēta un tādēļ nereti īslaicīga. Tā Ļaudonas bibliotēku biedrība „Maliena”, kas savu darbību uzsāk 1909. gada 20. septembrī, savas bibliotēkas pamatā

V. Zanders
TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956)
LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

liek grāmatas, kas pirms tam ir piederējušas tā paša gada pavasarī slēgtajai Ļaudonas izglītības biedrībai „Rosība”. Šai tikai gadu iepriekš dibinātajai biedrībai liktenīgas izrādās tās 5 stundas, kuru laikā apriņķa policijas priekšnieka vietnieks kopā ar 2 uradņikiem revidē biedrības bibliotēku, pēc tam līdzī paņemot ap 80 grāmatu latviešu un krievu valodā (11; 32, 21. lpp.). Savukārt Sāvienas saviesīgās biedrības bibliotēkas reorganizācijas darbu pārtrauc vietējā uradņika aizrādījums, ka biedrība nav saņēmusi no pristava pulcēšanās atļauju (32, 21. lpp.).

No 1910. gada T. Līventāls ir Šaņavska Tautas universitātes Sabiedriski juridiskās fakultātes students. Augstskolā, kura Maskavā nesen atvērta par poļu izcelsmes ģenerāļa Alfonsa Šaņavska (*Alfons Szaniawski*, 1837–1905) ziedotajiem līdzekļiem, tajā laikā mācās arī Pāvils Rozītis (1889–1937), Arveds Švābe (1888–1959) un vairāki citi vēlāk pazīstami latviešu kultūras un sabiedriskie darbinieki. Iespējams, ka tolaik T. Līventāls klausās arī Maskavas universitātes viesprofesora Pāvela Vinogradova (*Павел Виноградов*, 1854–1925) lekcijas, jo 1926. gadā viņa tulkojumā Anša Gulbja (1873–1936) „Universālās bibliotēkas” sērijā nāk klajā P. Vinogradova „Apcerējumi par tiesību teoriju”.

Mācoties Maskavā, T. Līventāls tomēr nezaudē saikni ar savu dzimto pusi un Latviju. Pēc A. Zariņa liecības 1911. gadā viņš veido „Malienas Ziņu” populārzinātnisko pielikumu (22, 5. lpp.). Šajā pašā gadā ar pseidonīmu Malēnietis T. Līventāls izdod paša latviskoto K. Abramova brošūru „Par sapulču vadīšanu un tehniku: Rokas grāmata sapulču vadoņiem, biedrību un komūnu amata personām un darbiniekiem” ar rakstnieka Augusta Deglava (1862–1922) priekšvārdu.

1910. gadā parādās vairākas T. Līventāla publikācijas par bibliotēkām. Tā Latvijas Skolotāju biedrības mēnešraksta „Izglītība” divos numuros atrodam viņa rakstu „Mūsu biedrību bibliotēkas”, kurā apkopoti un iztirzāti 164 bibliotēkām izsūtīto anketu rezultāti (34). Tas ir pirmais tik apjomīgs un analītisks bibliotēkām veltīts raksts pēc Jāņa Kriškāna (1863–1916) apskata „Mūsu bibliotēkas 1903. gadā” (publicēts 1904. g.). Savukārt rakstā „Kas darīts un kas darāms mūsu bibliotēku labā” Latviešu Izglītības biedrības 2. gadagrāmatā T. Līventāls ne tikai atzīmē viņaprāt nepietiekamo bibliotēku skaitu Latvijā, bet arī norāda uz nepieciešamību izveidot bibliotēku tīklu, kas piešķirtu to attīstībai zināmu sistēmismu, un sagādāt bibliotēkām t.s. normālkatalogus, kas, pēc T. Līventāla domām, veicinātu kvalitatīvāku literatūras atlasī. Viņš uzskata, ka bibliotēkas dvēsele tomēr ir bibliotekārs, jo „pie neapzinīga un nepraktiska bibliotekāra pati labākā bibliotēka pagrimst” (29, 85. lpp.). Tādēļ ir jāsekmē bibliotekāru profesionalizācija. T. Līventāls arī uzsver, ka ir nepieciešams nodibināt bibliotēku savienību, jo citādi viss iepriekšminētais nav izdarāms (29, 86. lpp.).

Ne pārāk glaimojošu vērtējumu mūsu grāmatu krātuvēm T. Līventāls dod savā 1911. gada publikācijā „Par mūsu bibliotēku tagadējo stāvokli”: „Mūsu bibliotēkas pa vecam tiek piebāztas ar dažādām grabažām, viņu vadītāji joprojām neapzinās nedz bibliotēku patieso nozīmi, nedz savu tiešo pienākumu, un galvenais, ka mūsu bibliotēkas necenšas tapt par sabiedrisku izglītības iestādi, bet pa vecam paliek par sāju l a b d a r ī b a s p ī r ā g u” (36). T. Līventāls atkārtoti citē Kongresa bibliotēkas direktoru Herbertu Putnamu (H. Putnam, 1861–1955), kurš uzskata, ka „grāmata nedrīkst atrasties plauktā un gaidīt lasītāju .., jo nav taču nekā nožēlojamāka par neizlietotu grāmatu” (36). T. Līventāls uzskata, ka Latvijas apstākļiem ļoti piemērots varētu izrādīties līdz tam tikpat kā nepazīstamais ceļojošo bibliotēku tips (35).

T. Līventālam izdodas pievērst Maskavas latviešu uzmanību tām latviešu grāmatām, kuras tāpat kā daudzas citas grāmatas svešvalodās līdzekļu trūkuma dēļ glabājas kastēs Rumjanceva muzejā (tagad Krievijas Valsts bibliotēkā) un tādēļ nav lasītājiem pieejamas. Šīs pastiprinātās intereses dēļ tiek ierīkota pat īpaša latviešu literatūras nodaļa, kur pieejami vairāk nekā tūkstoš 20. gs. pirmās desmitgades izdevumu un ne mazums laikrakstu komplektu, bet, īpaši palūdzot lasītavas pārzini, var saņemt pat cenzūras konfiscētos izdevumus (39).

Vairākām Malienas kultūras biedrībām toties neizdodas reģistrēt iecerētās „Latviešu bibliotēku savienības” statūtus. Citas iniciatoru grupas pieteiktajai un reģistrētajai „Bibliotēku pabalstīšanas biedrībai” T. Līventāls tomēr pareģo grūtas dienas, jo bibliotēku darbības idejiskā puse „ļoti lielā mērā atkarīga no mūsu sadzīves vispārīgiem apstākļiem, bet pie tagadējiem spēkiem pat neiespējama”. Turklāt „mūsu

V. Zanders
TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956)
LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

sabiedrībā, pat viņas inteliģentākā daļā, trūkst pareizas sajēgas par bibliotēku un viņas uzdevumiem” (33).

1913. gadā žurnālā „Domas” aprakstīdams Maskavā notikušos 1. bibliotekāru kursus, T. Līventāls ar nožēlu konstatē, ka tajos bibliotekāri no Latvijas nav piedalījušies, tāpat kā gadu iepriekš notikušajā Pirmajā Viskrievijas bibliotekāru kongresā (37, 860. lpp.).

Par pirmo bibliotekāru rokasgrāmatu latviešu valodā kļūst 1913. gadā izdotā T. Līventāla grāmata „Kā nodibināt un iekārtot bibliotēku?”, kurai ir gan visai praktiska, metodiski konsultatīva ievirze, tomēr to ievada T. Līventāla intereses raksturojoša nodaļa „Skats bibliotēkas vēsturē” (27, 3.–5. lpp.).

T. Līventāls ir arī autors pirmajai plašākajai publikācijai par Jāni Misiņu (1862–1945). Tajā T. Līventāls norāda, ka, kamēr Maskavā studējošo latviešu palīdzības biedrība spriež par nepieciešamību izstrādāt bibliogrāfiskos rādītājus, J. Misiņš to vienatnē jau dara. Pieminot 1910. gadā iespiest iesākto „Latviešu rakstniecības rādītāju”, T. Līventāls secina: „Vispārīgītādus darbus, kādus pie citām tautām parasti pastrādā kolektīvi, veselas organizācijas, pie mums latviešiem parasti veic atsevišķas personas. Ar to no vienas puses varam būt lepni, bet no otras puses arī jānoskumst, ka mūsu mācīto un studējošo organizācijas tik mazspējīgas radīt ko .. ievērojamu kultūras laukā” (28). Šajā pašā rakstā T. Līventāls piemin arī periodisko izdevumu analītisko bibliografēšanu, kurai J. Misiņš varētu meklēt kādus palīgus no jaunās paaudzes, bet tikmēr izdevumu redakcijām vajadzētu gādāt par gada laikā iespiesto rakstu kopradītājiem.

Pirmā pasaules kara gados T. Līventāla dzīvē dominē sabiedriskās aktivitātes. Pēc Februāra revolūcijas 1917. gada aprīlī T. Līventāls piedalās Vidzemes Bezzemnieku kongresā Valmierā. Tajā viņu kā meņševiku–internacionālistu ievēl Vidzemes Bezzemnieku padomē, kur vairākumā ir lielinieki (8, 39. lpp.). Savukārt 27. novembrī T. Līventāls vada Vidzemes Zemes padomes Autonomijas nodaļas sanāksmi Valkā, kas veltīta Latvijas Satversmes sapulces ievēlēšanai (8, 200. lpp.). Drīz pēc tam laikraksts „Brīvais Strēlnieks” publicē T. Līventāla un Autonomijas nodaļas sekretāra Pētera Birkerta (1881–1956) uzsaukumu, kurā uzsvērts, ka pie jaunās Latvijas izveides „nevar ķerties tikai viena vai otra šķira. Te jāstrādā visas Latvijas priekšstāvjiem” (9, 98. lpp.). Taču tobrīd pilsonisko un sociāldemokrātu deputātu ceļi ir jau pašķīrušies.

T. Līventāls un P. Birkerts kopā ar vēl vairākiem kreisi noskaņotiem inteliģentiem turpat Valkā 1918. gada 6. janvārī izveido izglītības kooperatīvu „Kultūras balss”, kas pastāv līdz pat 1932. gadam. Šajā laikā kooperatīva apgādā nāk klajā vairāk nekā 100 grāmatu un turpinājumizdevumu, paliekoša nozīme ir arī vairākām „Kultūras balss” aktivitātēm bibliotēku jomā. Jau 1918. gada martā kooperatīvs sevi pozicionē kā organizatorisko centru iespējami pilnīgas un pētniecībai noderīgas bibliotēkas izveidei (10). Šī iniciatīva gan negūst sabiedrības atsaucību, līdzīgi piedāvājumam latviešu apgādiem sūtīt grāmatas Krievijas Zinātņu akadēmijas bibliotēkai Petrogradā, ar kuru mēnesi vēlāk nāk klajā tolaik šajā bibliotēkā strādājošais Rūdolfs Egle (1889–1947). Taču sava vieta mūsu bibliotekārās domas vēsturē tai ir ierādāma. T. Līventāla sabiedriskā darbība toties ir pievērsusi vācu okupācijas iestāžu ievērību, un 1918. gadā apmēram pusgadu viņš ir spiests pavadīt apcietinājumā.

Turpmāk vēl ir pētama T. Līventāla līdzdalība bibliotekārajos procesos Pētera Stučkas (1865–1932) režīma laikā 1919. gada pirmajos mēnešos. T. Līventāla krimināllietā ir fiksēta viņa darbība Pārtikas komisariātā (30, 22. lpp.), savukārt citos avotos minēts, ka T. Līventāls uzņēmis Izglītības komisariāta Ārpussskolas izglītības nodaļas Bibliotēku apakšnodaļas vadību pēc tās pirmā vadītāja Pētera Namiķa mobilizācijas armijā (18, 131. lpp.).

Par sevišķi ražīgu T. Līventāla dzīves posmu izvēršas 20. gadu pirmā puse, kad paralēli darbam Rīgas domē viņš līdz pat 1924. gadam vada „Kultūras balsi”. Tieši šis kooperatīvs 1921. gadā ķeras pie ceļojošo bibliotēku ierīkošanas (26). Savukārt „Kultūras balss” sarīkotie bibliotekāru kursi 1923. gada februārī no jauna aktualizē ideju par bibliotekāru profesionālās organizācijas izveidi un jau tā paša gada 29. aprīlī notiek Latvijas Bibliotekāru biedrības (turpmāk LBB) dibināšanas sanāksme. Tajā LBB valdes vēlēšanās T. Līventāls blakus R. Eglem iegūst lielāko balsu skaitu un kļūst par jaundibinātās organizācijas vadītāju. Par tādu viņš arvien no jauna tiek apstiprināts arī no 1924. līdz 1927. gadam, kad valdes vēlēšanās viņš saņem 38 balsis, bet gadu vēlāk — vairs tikai 7 (13, 2., 20. lpp.; 14, 7., 20., 32., 47. lpp.).

V. Zanders
TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956)
LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

Jau pirmajā darbības gadā LBB sarīko 1. Latvijas Bibliotekāru kongresu, kurā T. Līventāls sniedz gan atskatu latviešu bibliotēku vēsturē, gan rosina izstrādāt bibliotēku likumu, kā arī uzsākt regulāru bibliotekāru izglītošanu un nozares žurnāla izdošanu. Kā zināms, bibliotēku jomu visaptverošu normatīvu dokumentu starpkaru periodā tomēr neizdodas pieņemt. Vēl vairākas reizes notiek bibliotekāru kursi, bet T. Līventāla ierosme skolu virsvaldei rast iespēju pasniegt bibliotēkzinības skolotāju institūtos atsaucību negūst (13, 27. lp.). Arī žurnāls „Bibliotekārs” savu ceļu pie lasītājiem sāk tikai 1937. gadā, kad T. Līventāls vairs aktīvi neiesaistās LBB norisēs.

Visu iepriekšminēto cenšas aktualizēt arī 1924. gadā pie Izglītības ministrijas izveidotā Bibliotēku padome, ko T. Līventāls vada līdz 1929. gadam (2, 110. lp.; 3, 1. lp.). Par vienu no svarīgākajiem uzdevumiem padomei kļūst Kultūras fonda 1922. gadā aizsāktā Latvijas bibliotēku tīkla izveides koordinēšana. Diemžēl finansējuma trūkums liedz izveidot padomes izpildinstitūciju — bibliotēku nodaļu, tādēļ padomei vairāk ir konsultatīvas funkcijas (25, 135. lpp.). Interesanti atzīmēt, ka jau 1923. gadā Biržu (Madonas nosaukums līdz pilsētas statusa iegūšanai 1926. gadā) skolotāju arodbiedrība pilnvaro T. Līventālu saņemt Kultūras fonda piešķirto grāmatu komplektu, kas kļūst par Madonas pilsētas bibliotēkas krājuma kodolu (17, 14., 17., 18. lp.). Tajā pašā gadā „Kultūras balss” apgādā nāk klajā T. Līventāla veidotais Kultūras fonda bibliotēkām paredzētais „Alfabetiski—sistematisks katalogs”. Atsevišķa pētījuma vērts ir T. Līventāla skatījums uz Latvijai nepieciešamo bibliotēku tīklu, kas, neraugoties uz nepietiekamo normatīvo un finansiālo nodrošinājumu, 20.–30. gados tomēr tiek izveidots.

Ar bibliotēku politiku ir saistīta arī T. Līventāla LBB gada sapulcē 1927. gada 27. janvārī ierosinātā diskusija „Vai Latvijai vajadzīgas viena vai vairākas zinātniskās bibliotēkas?”. T. Līventāls uzskata, ka ir jāceļ jaunlaiku prasībām atbilstoša bibliotēkas ēka, taču ir nepieciešams apvienot Rīgas pilsētas bibliotēku, Misiņa bibliotēku, Valsts bibliotēku un Latvijas Universitātes bibliotēku, saglabājot katrai no tām īpašuma tiesības uz iespieddarbu krājumu, bet veidojot kopēju pārvaldes institūciju (14, 33., 36., 37. lp.). Uzaicināto koreferentu neierašanās dēļ diskusija gan nenotiek, tomēr 1928. gada 19. martā Rīgas pilsētas valde (turpmāk RPV) nolemj lūgt Izglītības ministrijai ierosināt Ministru kabinetam celt kopēju ēku Valsts bibliotēkas un Rīgas pilsētas bibliotēkas izvietošanai. Drīz pēc tam, 8. jūnijā, RPV tomēr noraida Izglītības ministrijas uzaicinājumu piedalīties Valsts bibliotēkas ēkas celšanā. Pilsētas valdes loceklis T. Līventāls to pamato ar to, ka 1) abas bibliotēkas netiek apvienotas un 2) „Valsts bibliotēkas grāmatu krājums nebūt nav tik vērtīgs, lai vienīgi šo grāmatu uzglabāšanai izlietotu ārkārtīgi lielus līdzekļus” (20, 92., 197. lp.). To, ka šāda bibliotēku apvienošanas vīzija ir tuva ne tikai T. Līventālam, liecina viņa sociāldemokrātu frakcijas biedra Rīgas domē Kārļa Tīfentāla (1891–1963, pēc 1940. g. K. Dzīlleja) jau 1927. gadā izteiktais priekšlikums līdzekļu taupīšanas nolūkos apvienot Rīgas pilsētas bibliotēku un Valsts bibliotēku (19, 339. lp.). Vēl 1932. gadā krājumā „Rīga kā Latvijas galvaspilsēta”, ko T. Līventāls veidojis sadarbībā ar savu kolēģi Rīgas pilsētas valdē Valteru Sadovski (*W. Sadowsky*, 1882–1956), viņš uzsver, ka Uzvaras parkā pilsētai kopā ar valdību būtu jāceļ centrālbibliotēkas ēka, „jo Latvijai uzturēt divas zinātniskas bibliotēkas — valsts un pilsētas — būtu par daudz” (38, 811. lpp.). Ļoti iespējams, ka šāds viedoklis mazina T. Līventāla atbalstītāju loku LBB un ir izšķirošs faktors, zaudējot organizācijas vadītāja vietu 1928. gadā. Tomēr šī „varas maiņa” ir galvenokārt profesionāli motivēta, nevis kā 1934. un 1940. gadā — politisku pārmaiņu nosacīta.

20. gadu preses izdevumos diezgan regulāri ir lasāmi T. Līventāla raksti par dažādiem Latvijas bibliotēkām aktuāliem jautājumiem un citvalstu bibliotēku pieredzi. Plašākais no tiem ir dažādu autoru publikācijās sakņotais raksts par ASV bibliotēkām (23). Savukārt Bibliotēku padomes 1. gadagrāmatā (1926) ir ievietots viņa raksts „Latvju bibliotēku kustības attīstības gaita” (ar apjomīgu kopsavilkumu franču valodā!), kas ir joprojām viens no izvērstākajiem Latvijas bibliotēku vēstures pārskatiem (32).

Kā aktīvs LSDSP biedrs T. Līventāls pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma tiek apcietināts. Līdzīgs liktenis ir arī viņa pēctecim LBB un Bibliotēku padomes vadībā, Valsts bibliotēkas Bibliogrāfijas un katalogizācijas nodaļas vadītājam Voldemāram Caunem (1890–1944), par kura atbrīvošanu pēc Liepājas nometnē pavadītajiem apmēram 8 mēnešiem atsavinātais T. Līventāls lūdz parūpēties J. Misiņu (41). Kaut arī Kārļa

V. Zanders
TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956)
LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

Ulmaņa (1877–1942) autoritārā režīma laikā T. Līventāla darbības iespējas ir visai ierobežotas, informācija par viņu ir atrodamā gan 1935. gadā izdotajā Anša Gulbja (1873–1936) „Latviešu konversācijas vārdnīcas” 12. sējumā (12), gan 1939. gadā publicētajā biogrāfiskajā vārdnīcā „Es viņu pazīstu” (7).

Lai arī T. Līventāls saņem 460 latu lielu pensiju (30, 62. lp.), jau 1935. gada vasarā viņš izveido uzņēmumu, kas iesaistās gan antikvāro grāmatu tirdzniecībā (veikals atrodas blakus a/s „Valters un Rapa” namam Aspazijas bulvārī 26), gan jaunu grāmatu izdošanā. „Kultūras draugs” publicē gan brāļu Birkertu veidoto krājumu „Rainis un Aspazija dzīvē un mākslā: Sarakstīšanās” (1937) un Andreja Kurcija (1884–1959) latviskoto Antona Čehova prozas izlasi (1937), gan praktisku padomu grāmatu tulkojumus. Vairāki no tiem ir paša T. Līventāla veikums. Zīmīgi, ka arī par pašām pēdējām T. Līventāla publikācijām kļūst ar pseidonīmu T. Jūrmalnieks 1946. gadā izdotās brošūras „Komposts” un „Sīpolaugi”. Ar šo pašu segvārdu vēl 1949. gadā paredzēts izdot „Latvijas dziedniecības augu vārdnīcu”, kas aresta dēļ, protams, nenotiek.

Taču arī 30.–40. gados T. Līventāls joprojām seko norisēm bibliotēku dzīvē. Pēc tam, kad nacisti Misiņa bibliotēku iekļāvuši Zemes bibliotēkas (Latvijas Nacionālās bibliotēkas nosaukums no 1941. līdz 1944. gadam) sastāvā, T. Līventāls ir pārliecināts, ka šī krājuma liktenim izšķiroša būs Kārļa Egles (1887–1974) rīcība, jo „kamēr Tu atradīsies tās priekšgalā un pati bibliotēka atradīsies Torņa ielā, tikmēr tā vienmēr paliks Rīgas pils. J. Misiņa bibliotēka. Jo bibliotēku nosaka nevis izkārtne, bet gan saturs un šī satura apgarotājs” (40). Kādā 1945. gadā rakstītā apcerē T. Līventāls spriež, ka bibliotēkas „ne vien lielā mērā sekmē, bet nereti izved no krīzes stāvokļa nacionālo grāmatniecību .. Tamdēļ bibliotēku balss pie grāmatu izdošanas uzklaušama tikpat nopietni kā grāmatu autoru domas.” (24, 5, 8. lpp.). Tomēr drīz vien viņam nākas pārliecināties, cik padomju realitātei tāla ir šī paša personīgajā pieredzē sakņotā pārliecība.

Par izdošanai nepiemērotu tiek atzīts Misiņa bibliotēkas 1947. gada zinātniskā darba plānā iekļautais T. Līventāla manuskripts „Latviešu bibliotēku vēsture. I (19. gadsimts)” (31). Var piekrist Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas direktora Artura Eglītes (1905–1981) vērtējumam, ka vairāk nekā 400 lappušu apjomīgais teksts, kur dominē izraksti no latviešu laikrakstiem, bet nav iestrādāti arhīvu materiāli, nesniedz pietiekami detalizētu un precīzu Latvijas bibliotēku attīstības ainu (6, 2. lp). Tomēr par galveno šķērslī T. Līventāla bibliotēku vēsturei veltīto darbu publicēšanā kļūst ideoloģiska rakstura iebildes.

Ja 1926. gadā publicētajā rakstā „Latvju bibliotēku kustības attīstības gaita” T. Līventāls 1848. gadā Ēdolē dibināto bibliotēku piemin ar pāris teikumiem, tad pēc Otrā pasaules kara tapušajā apcerējumā „Krišjānis Valdemārs latvju bibliotēku celtniecībā” tā aprakstīta jau krietni plašāk. Valsts bibliotēkas direktors Arnolds Rīdzenieks (1902–1991) uzskata, ka Ēdoles bibliotēkas simtgadē T. Līventāla iestrādes būtu jāizmanto, jo „VB darbinieki aizņemti ar tekošiem darbiem un bibliotēkas pārorganizēšanas lietu kārtošanu” (5, 1. lp.). 1948. gada 18. februārī noslēgtais līgums paredz, ka Valsts bibliotēka ne vēlāk kā līdz 1. maijam izdos T. Līventāla piedāvāto manuskriptu (5, 16. lp.). Taču tad ar savu atsaukumi iejaucas padomju režīmam iztapīgais literāts Jānis Niedre (1909–1987). Viņa sniegtais T. Līventāla darba novērtējums ir tipisks partijiskas kritikas paraugs, tādēļ ir vērts tajā nedaudz ielūkoties. J. Niedre uzskata, ka T. Līventāla rokrakstā „trūkst paša galvenā — padomju vērtējuma. Šādu aprakstu varētu bez iebildumiem publicēt tiklab buržuāziskās Latvijas laikā, kā vācu okupācijas periodā. Rokraksts ir viens liels apolitiskuma un „akadēmiskuma” piemērs. Ne ar pušplēstu vārdu autors .. nesalīdzina latviešu buržuāzijas progresīvāko pārstāvju plānus bibliotēku ierīkošanā ar padomju masu bibliotēku darbu” (5, 23. lpp.). Drīz pēc tam jubilejas apceres uzrakstīšana tiek uzticēta Valsts bibliotēkas darbiniekam, vēlākajam Jeruzalemes Ben Guriona universitātes profesoram Joelam Veinbergam (1922).

Pēc apcietināšanas 1949. gadā padomju drošībasnieku inkriminēto sakaru uzturēšanu ar nacistu okupācijas laikā izveidoto Latvijas Centrālo padomi T. Līventāls var aizbildināt ar paretam satikto padomes priekšsēdētāju Konstantīnu Čaksti (1901–1945), kas dzīvo Jūrmalā turpat blakus kaimiņos (30, 200.–202. lp). Taču nav iespējams noliegt aresta brīdī viņa mājās atrasto „kontrevolucionāro literatūru”, tajā skaitā izdevumu „Baigais gads” (1942), Hugo Vītola (1900–1976) „Staļina impērija patiesības gais-

V. Zanders
TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956)
LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

mā” (1943) un Osvalda Freivalda (1905–1975) „Lielā sāpju draudze” (1943) (30, 194.–195. lp.). Tāpat izmeklētājus nepārlicina T. Līventāla apgalvojums, ka informāciju par arestētajiem un izsūtītajiem viņš nav sūtījis Bruno Kalniņam (1899–1990) uz Zviedriju, bet gan savām Rietumvācijā dzīvojošajām meitām (30, 152.–158. lp.).

1954. gada 28. aprīlī tapušajā iesniegumā PSRS Ministru padomes priekšsēdētājam Georgijam Maļenkovam (1902–1988) T. Līventāls norāda uz izmeklētāju kļedzošo neinformētību un fiziski psiho-loģisko iespaidošanu izmeklēšanas gaitā. Taču gadu vēlāk PSRS Valsts drošības ministrija konstatē, ka T. Līventāls ir notiesāts pamatoti un 1949. gadā viņam piespriests 10 gadus labošanas darbu nometnē Abezā (Komi republikā) nomaina izsūtījums uz Karagandu (30, 208.–212., 216.–220. lpp.).

Pēc daudzu gadu pārtraukuma T. Līventāls pirmoreiz plašāk tiek pieminēts 1989. gadā, kad savu darbību atjauno Latvijas Bibliotekāru biedrība. Cerēsim, ka turpmāk interesi par viņa likteni un devumu Latvijas bibliotēku vēsturē izrādīs ne tikai Madonas novada bibliotēka, bet arī plašākas Latvijas bibliotekārās aprindas.

V. Zanders
TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956)
LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

Izmantotie informācijas avoti

1. *Aizvestie* : 1949. gada 25. marts. Sagatavotāji A. Āboliņa u.c. 2. d. Rīga : Latvijas Valsts arhīvs ; Nordik, 2007. 870 lpp. ISBN 978-9984-9548-9-9.
2. **Bibliotēku padome. Sēžu protokolu grāmata, 1924–1928.** Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. fonds, 2. apr., 154. lieta.
3. **Bibliotēku padome. Sēžu protokolu grāmata, 1928–1929.** Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. fonds, 2. apr., 155. lieta.
4. *20. gadsimta Latvijas vēsture* : Neatkarīgā valsts, 1918–1940. 2. sēj. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. 1022 lpp. ISBN 9984-601-18-8.
5. *Dokumenti T. Līventāla apcerējuma „Krišjānis Valdemārs latvju bibliotēku celtniecībā”.. izdošanas lietā.* Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, x 1, 3, 7.
6. **Eglīte, Arturs.** Atsauksme par T. Līventāla rokrakstu „Latviešu bibliotēku vēsture. I”. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, XA 293, 47.
7. *Es viņu pazīstu* : latviešu biogrāfiskā vārdnīca. Rīga : Biogrāfiskā arhīva apgāds, [1939]. 562 lpp.
8. **Greitjāne, Regīna.** *Vidzemes bezzemnieku padomju darbība* : 1917. g. marts—1918. g. februāris. Rīga : Zinātne, 1986. 233 lpp.
9. **Ģērmanis, Uldis.** *Ceļā uz Latviju* : raksti par mūsu vēsturi. Rīga : Memento Latvija, 1993. 252 lpp. ISBN 91-87114-06-2.
10. **Izglītības kooperatīvs „Kultūras Balss”.** Latvijas zinātniskās bibliotēkas arhīva lietā. *Līdums*, Nr. 12, 1918, 15. marts.
11. **Klengs.** Ļaudona. *Dzimtenes Vēstnesis*, Nr. 78, 1909, 8. apr.
12. *Latviešu konversācijas vārdnīca* : 12. sēj.: Laube—Londonderi. Rīga : A. Gulbja apgāds, 1935. xvi, 22529.-24576. sl.
13. **Latvijas bibliotekāru biedrība. Sēžu protokolu grāmata, 1923–1924.** Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1937. fonds, 1. apr., 41. lieta.
14. **Latvijas bibliotekāru biedrība. Sēžu protokolu grāmata, 1925–1930.** Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 42. lieta.
15. *Latvijas pagasti* : Latvijas pagasti, novadi, pilsētu un novadu laiku teritorijas : enciklopēdija. Atb. red. A. Iltner. 1. sēj.: A–Ļ. Rīga : a/s Preses nams, 2001. 648 lpp. ISBN 9984-00-412-0.
16. **Lorencs, Klāvs.** *Atmiņu piezīmes par revolucionāro Malienu 1907. gada vasarā.* Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, x 87, 1, 5.
17. **Madonas bibliotēka. Sarakste par darbību.** Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. fonds, 3. apr., 443. lieta.
18. **Rancāns, Francis.** Bibliotēku progresīvā loma kultūras un sabiedriski politiskajā dzīvē Latvijā (19. gs.-1919. g.). **No: V. Lāča LPSR Valsts bibliotēka. Raksti.** 2. –3. sēj. Rīga, 1970, 99. –155. lpp.
19. **Rīgas pilsētas valde. Sēžu protokolu grāmata, 1927.** Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3258. fonds, 8. apr., 5. lieta.
20. **Rīgas pilsētas valde. Sēžu protokolu grāmata, 1928.** Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6. lieta.
21. **Šilde, Ādolfs.** *Latvijas vēsture, 1914–1940* : valsts tapšana un suverēnā valsts. [Stokholma] : Daugava, 1976. 781 lpp.
22. **Zariņš, Aleksandrs.** *Teodora Līventāla atcerei* : atmiņas. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, XA 129, 9.

V. Zanders
TEODORS LĪVENTĀLS (1882–1956)
LATVIJAS BIBLIOTĒKU VĒSTURĒ

T. Līventāla publikācijas un citi avoti

23. Apcerējumi par Amerikas bibliotēkām. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 10, 1925, 384.–390. lpp., Nr. 11, 1925, 498.–505. lpp., Nr. 12, 1925, 603.–609. lpp. Aut. uzrādīts: T. Līventāls.
24. *Bibliotēkas kā rakstniecības veicinātājas*. Rokraksts, 1945. Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, Bibliogrāfija R1/5, inventāra Nr. 51728.
25. Bibliotēku Padomes nodibināšana un līdzšinējā darbība. **No:** *Latvijas Bibliotēku padomes gada grāmata*. 1. sēj. Rīga : Kultūras fonda izdevums, 133.–135. lpp. Aut. uzrādīts: T. L.
26. Ceļojošo bibliotēku lietā. *Sociāldemokrāts*, Nr. 76, 1921, 8. apr. Aut. uzrād.: T. Līventāls.
27. *Kā nodibināt un iekārtot bibliotēku* : bibliotēku mācības grāmata. Rīga : A. Golts, 1913. 87 lpp. Aut. uzrādīts: T. Līventāls.
28. Kāds ievērojams bibliogrāfisks darbs. *Jaunā Dienas Lapa*, Nr. 1, 1914, 2. janv. Aut. uzrādīts: T. L.
29. Kas darīts un kas darāms mūsu bibliotēku labā. **No:** *Latviešu izglītības biedrības gada grāmata*. 2. sēj. Rīga, 1910, 83.–86. lpp. Aut. uzrādīts: T. L.
30. *Krimināllieta*. Latvijas Valsts arhīvs. 1986. fonds, 2. apr., P-6268. lieta.
31. *Latviešu bibliotēku kustība*. Mašīnraksts. Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, T. Līventāla fonds 9.
32. Latvju bibliotēku kustības attīstības gaita. **No:** *Latvijas Bibliotēku padomes gada grāmata*. 1. sēj. Rīga : Kultūras fonda izdevums, 5.–35. lpp. Aut. uzrādīts: Teodors Līventāls.
33. Mūsu bibliotēku lietā. *Jaunā Dienas Lapa*, Nr. 40, 1912, 18. febr. Aut. uzrādīts: T. L.
34. Mūsu biedrību bibliotēkas. *Izglītība*, Nr. 10, 1910, 767.–770. lpp., Nr. 11, 1910, 845.–854. lpp. Aut. uzrādīts: T. L.
35. Par bibliotēku tipiem. *Izglītība*, Nr. 6, 1911, 461.–467. lpp. Aut. uzrādīts: T. L.
36. Par mūsu bibliotēku tagadējo stāvokli. *Sadzīve*, Nr. 4, 1911, 13. janv. Aut. uzrādīts: Malēnietis.
37. Pirmie bibliotekāru kursi. *Domas*, Nr. 7, 1913, 859.–861. lpp. Aut. uzrādīts: T. L.
38. Rīgas nākotnes uzdevumi. **No:** *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta*. Rīga : Rīgas pilsētas valdes izdevums, 1932, 809.–812. lpp. Aut. uzrādīts: T. Līventāls.
39. Rumjanceva muzeja lasītava Maskavā. *Jaunā Dienas Lapa*, Nr. 67, 1912, 21. martā. Aut. uzrādīts: -ietis.
40. Vēstule K. Eglem 1942. g. 6. janvārī. Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, K. Egles fonds 523, 43.
41. Vēstule J. Misiņam 1935. g. 16. februārī. Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, J. Misiņa fonds 48, 35.

INFORMĀCIJA UN SABIEDRĪBA

Informācijas un bibliotēku studiju nodaļas raksti

Nr. 1

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa
Lomonosova 1A, Rīga, LV-1019
Tālr. 67140522

- ◆ **Holma Baiba.** Bibliotēkzinātne un informācijas zinātne 21. gadsimtā
- ◆ **Dudareva Maira.** Vizuālā komunikācija digitālo fotogrāfiju izguves procesā
- ◆ **Grēniņa Aiga.** Elektroniskā grāmata kā inovatīvs informācijas resurss
- ◆ **Leitāne Dita.** Priekšmetošanas problēmas bibliotēku elektroniskajos katalogos: ideāli un realitāte
- ◆ **Mūze Baiba.** Informācijas resursu veidošana: sadarbības aspekti
- ◆ **Pakalna Daina.** Bibliometrijas un vebometrijas lietojums augstskolu darbības novērtēšanā
- ◆ **Dzirkale-Maļavkina Dženija.** Mūsdienu bibliotekārās darbības principi, uzdevumi un sistēma
- ◆ **Gerkena Vineta.** Saskarsmes veidošana ar netipiskiem bibliotēkas lietotājiem
- ◆ **Sporāne Baiba.** Bibliotekāra ētikas paradigma
- ◆ **Žuravļova Ļena.** Bibliotēkas iekšējās komunikācijas aspekti
- ◆ **Zanders Viesturs.** Teodors Līventāls (1882–1956) Latvijas bibliotēku vēsturē